

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Historické vědy – Moderní hospodářské a sociální dějiny

Petr Valenta

**Richard Dotzauer a osobnosti
podnikatelského života 19. století**

**Richard Dotzauer
and entrepreneurial personalities of the
19th century**

Disertační práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

2014

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím pouze uvedených pramenů a literatury.

V Praze, 17. dubna 2014

Abstrakt

Tato disertační práce se zaměřuje na konkrétní podnikatelskou osobnost devatenáctého století – Richarda Dotzauera. Mapuje jeho působení na poli podnikání, ale stejně tak sleduje jeho veřejnou činnost ve spolkovém a politickém životě. V rámci práce je věnována rovněž pozornost problematice podnikatelské mentality a životního stylu. Práce poukazuje formou širších exkurzů na další výrazné podnikatelské osobnosti studované epochy. Zatímco Richard Dotzauer reprezentuje typ německého podnikatele, jde v případě Andrese Haaseho o osobnost obtížněji národnostně zařaditelnou a v případě Jindřicha Fügnera o zástupce národnostně českého podnikatelstva. Práce studuje uvedené osobnosti v kontextu významných procesů devatenáctého století, jako byla industrializace, formování národního hnutí a vznik moderní občanské společnosti.

Abstract

This thesis focuses on specific business personality of the nineteenth century - Richard Dotzauer. It charts his work in the field of business, but so is devoted to his public activities in the federal and political life. As part of the work is monitored also the issue of entrepreneurial mentality and lifestyle. As part of this work is to form a wider excursion pointed to other significant business personality of study epoch. Richard Dotzauer represents a type of German businessmen. In the case of Andreas Haase terms of personality that goes nationally difficult to define. Jindřich Fügner is nationally representative of the Czech entrepreneurship. The work studies the personalities mentioned in the context of important processes of the nineteenth century, such as the industrialization, the formation of the national movement and the emergence of modern civil society.

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval lidem, bez jejichž pomoci by tato práce nevznikla, případně by byla dokončena v podstatně chudší podobě. V první řadě bych rád vyjádřil díky mému školiteli prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc., který stál již v době mého magisterského studia u zrodu mého zájmu o studovanou problematiku. V následujících letech mě pak inspiroval při uchopení tématu a podněcoval k dalším otázkám. Vděčným jsem pracovníkům archivů, na jejichž půdě jsem často komplikovaně získával dokumenty, o které se práce opírá. Nelze na tomto místě jmenovat všechny osoby a instituce. Vzhledem k výpomoci daleko za hranicí pracovních povinností nicméně musím zmínit Vlastu Měšťánkovou z Národního archivu a Veroniku Knotkovou spolu s Jiřím Borovským z Archivu hlavního města Prahy.

V průběhu studia a dokončování textu práce jsem ocenil, že jsem mohl o problematice diskutovat s přáteli a kolegy. Za všechny jmenuji Luboše Velka a Tomáše Kavku.

Vděčný jsem pak celé široké rodině za to, že mi umožnila vytvořit podmínky, ve kterých bylo nejen možné napsat tuto práci, ale vlastně absolvovat i celé studium. Především pak své ženě Alžbětě, která vzhledem k daleko složitějším (ale i radostnějším) úkolům zdaleka nemusela prokazovat tak velkou míru trpělivosti.

Obsah

ÚVOD.....	1
Vymezení tématu práce a metodologická východiska	1
Biografická metoda	6
Podnikatel měšťanem.....	7
Měšťanstvo a formování občanské společnosti	10
Kdo je podnikatel?	14
Jak definovat podnikatele?.	24
Prameny a literatura	26
1. CESTA K PODNIKATELSKÉMU ÚSPĚCHU RYTÍŘE DOTZAUERA	31
Počátky podnikatelské kariéry	31
Dotzauerův tchán Joseph Dotzauer	39
Podnikání v politicky neklidných časech	43
Nové výzvy podnikání po pádu neoabsolutismu	52
2. DOTZAUEROVA VEŘEJNÁ ČINNOST	72
Na půdě spolků	72
Podpora německého veřejného života po obnovení ústavnosti	78
Casino	78
Je třeba více spolků a podpory	88
U založení pražské burzy	97
Poslední velký úkol - nové německé divadlo	99
Obchodní a živnostenská komora.....	110
V pražském sboru obecních starších.....	126
Poslancem na zemském sněmu - ve službách německé liberální politiky...140	
Podpora Krušnohoří	175
Jubilea, smuteční slavnosti a druhý život Dotzauera jako míra společenského uznání.....	182

3. JAK PŘEMÝŠLEL A ŽIL RICHARD DOTZAUER	187
4. EXKURZ I: DOTZAUERŮV DŮM V KONTEXTU STYLU BYDLENÍ PRAŽSKÝCH PODNIKATELŮ	207
5. EXKURZ II: ANDREAS HAASE A RODINNÝ TYP PODNIKU	224
Haaseho společenská angažovanost	237
Haaseho osobnost	261
6. EXKURZ III: ČESKÝ PODNIKATEL JINDŘICH FÜGNER	265
Fügnerovo společenské angažmá jako cesta k nabytí společenského kreditu	275
Myšlenkový svět Jindřicha Fügnera	281
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	300
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	316

ÚVOD

Vymezení tématu práce a metodologická východiska

Cílem předkládané práce je představit konkrétní podnikatelskou osobnost devatenáctého století – Richarda Dotzauera. V širším kontextu půjde o sondu do světa špiček pražského podnikatelstva jeho doby. Práce vychází z přesvědčení, že podnikatelé tvořili významné aktéry dramatických společenských a ekonomických proměn, které stály u zrodu moderní občanské společnosti, a detailní pohled na konkrétní historickou osobnost umožňuje sledovat, jak se osobnost podnikatelského prostředí vyrovnávala s výzvami, před které ji stavěly modernizační procesy devatenáctého století, případně do jaké míry byly podnikatelské osobnosti schopné tyto procesy moderovat a usměrňovat.

Výběr podnikatelské osobnosti byl ovlivněn několika skutečnostmi. V první řadě jde o dostupnost pramenné základny. Ta je v případě podnikatelů v mnoha směrech omezená. Představení pramenů se bude týkat samostatná pasáž, zde se omezím pouze na konstatování, že právě Dotzauer je jednou z mála osobností pražského podnikatelského prostředí, ke které se zachovaly i prameny osobní povahy. Dotzauer představuje zároveň přitažlivou osobnost nejen z hlediska podnikatelského úspěchu. Vzhledem k šíři svých zájmů a aktivit otevírá jeho osoba dveře do dalších prostor společenské angažovanosti devatenáctého století a s tím umožňuje formulovat větší množství badatelských problémů. Dotzauer nebyl pouze podnikatelem, nýbrž zároveň štedrým mecenášem, organizátorem spolkového života a v neposlední řadě představitelem německé liberální politiky v zastupitelských sborech monarchie. Dotzauerovou osobou jsem se zabýval částečně již ve své diplomové práci, ve které jsem však postihl pouze část úseku jeho života a i nestudoval období, kdy naplno odstartovala jeho společenská angažovanost a jeho podnikatelské úspěchy ho zařadily mezi elitu nejen na pražské ale i zemské úrovni.¹

Výše uvedené odstavce naznačují, že práce nebude sledovat pouze ekonomickou aktivitu podnikatele, ale zaměří se i na další pole jeho činnosti, díky kterým byl schopen utvářet a zajišťovat své elitní společenské postavení a vliv. Z tohoto důvodu bude po představení Dotzauerovy obchodní kariéry zkoumána jeho veřejná

¹ VALENTA Petr, *Jindřich Fügner a Richard Dotzauer – Dvě osobnosti podnikatelského života v počátcích kapitalismu*, diplomová práce FFUK, Praha 2006.

angažovanost v rámci organizací a institucí, pro které pozvolna otevírala prostor rakouská liberalizační politika v průběhu jeho života. Následně práce stáčí pozornost k vlastní Dotzauerově osobnosti a pokouší se rekonstruovat podnikatelskou mentalitu, životní styl případně kulturní vzory. Částečně tedy jde o snahu co nejkompaktněji postihnout osobnost za pomoci využití Bourdieovy koncepce mnohovrstevnosti kapitálu a společenských polí, která může být v tomto případě aplikována na historický výzkum. Z Bourdieových koncepcí je využívána především jeho typologie různých druhů kapitálu. Lze říci, že jde pouze o část z Bourdieovy teorie analýzy společnosti a do jisté míry jde o přístup pragmaticky využitelný pro konkrétní historický výzkum. Jsou to však právě různé druhy kapitálu, které tvoří zajímavou příležitost, jak analyzovat genezi úspěšného podnikatele. Pro podnikatele, který aspiroval na zaujmutí předního místa v komunitě národní společnosti, se totiž jeví jako nezbytné, aby vedle kapitálu ekonomického, který generovala jeho obchodní činnost, disponoval i dalšími kapitály. Můžeme hovořit o kapitálu sociálním, který zrcadlil hustotu vztahových sítí, ať již skutečných nebo potencionálních, o které se osoba může opřít nejen při budování profesní kariéry. Právě četnost výše uvedených kontaktů zrcadlí rozsah sociálního kapitálu studované osoby. Rozkrytí těchto vztahových sítí pomáhá rekonstruovat sociální vzestup jedince, ať již byly tyto sítě budovány záměrně, nebo byly sprádané díky čínorodosti jedince na poli formující se občanské společnosti. V této souvislosti mám na mysli především účast na spolkovém životě. Vedle sociálního kapitálu může jít o kapitál kulturní, přičemž tento typ kapitálu vyjadřující vzdělání, kulturní rozhled případně dokonce schopnosti vlastní kulturní tvorby. Při aspiraci na zaujmutí vůdčí společenské role je pak významný kapitál symbolický, který na rozdíl od předešlých kapitálů nevyjadřuje míru schopností dané osoby, ale spíše míru akceptace dané osoby v konkrétním společenském prostředí.²

Uvedené odstavce obsahují řadu pojmů, které naznačují metodologické problémy, se kterými se bylo během studia třeba badatelsky vyrovnat, případně inspirací, na které

² Srv. BOURDIEU Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 81. Pro jiné časové období využil analýzu nabývání a ztráty všech těchto typů kapitálu Petr Maťa, který s její pomocí prozkoumal sociální pohyb v nejvyšší vrstvě české aristokracie v raném novověku. Od něj je také přejat termín „vztahové sítě“. Srv. MAŤA Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2003, s. 530. Pro potřebu biografie použil Bourdieovy koncepce nejnověji slovenský historik Michal Kšiňan pro práci o M. R. Štefánikovi. Srv. KŠIŇAN Michal, *Milan Rastislav Štefánik*, Brno 2012.

bylo nutné reagovat. Práce se pohybuje na průniku dvou badatelských oblastí, které tvoří podstatné referenční rámce studia společnosti devatenáctého století. Jde o studium podnikatelstva jako specifické společenské skupiny a problematiku utváření měšťanské, respektive občanské společnosti, která je již desetiletí analyzována v německé vědě pod zastřešujícím označením *Bürgertumsforschung*. Rozboru inspirativních tezí a zjištění z obou výše zmiňovaných oblastí bude věnována pozornost v úvodu práce, neboť pomohou vytvořit zobecňující rovinu práce a poskytují oporu pro formulaci výzkumných otázek.

Konstatování, že výrazné podnikatelské osobnosti představují zároveň významnou část rodící se měšťanské společnosti, nedodává poslední podnět pro studium Dotzauerovy osobnosti. Období Dotzauerova života (1816 – 1887) vyplňuje podstatnou část devatenáctého století a logicky tak vzniká potřeba poměřovat jeho životní osudy v kontextu výrazných společenských přeměn, které jsou pro tuto epochu charakteristické. Vzhledem k vymezení Dotzauera jako podnikatele jde v první řadě o postupné prosazování se kapitalismu v českých zemích. V této souvislosti se opírám o vnímání pojmu kapitalismus, jak ho pro historický výzkum adaptuje Milan Myška, který doporučuje kapitalismus chápat jako „*označení specifického systému hospodářství, hospodářské soustavy s osobitým systémem fungování, umožňující materiální existenci moderní společnosti.*“³ Myška vedle této definice uvádí hlavní rysy kapitalistického systému, které se zdají být inspirativní pro předkládaný text. Jde o samotnou přítomnost kapitálu jako prostředku produkce, výskyt podniků produkujících pro trh, tržní ekonomiku a existenci specifické mentality, která se vyznačuje touhou po zisku a snahou o hospodárnost chování.⁴ Zmíněné charakteristiky pak vnucují otázku, do jaké míry to byli právě podnikatelé, kteří vytvářeli tlak na společenskou změnu, případně do jaké míry ovlivňovali tempo hospodářských a společenských proměn. V případě vzorku jedné podnikatelské osoby pak problém, do jaké míry se uvedená osobnost byla schopna s dynamickými procesy vyrovnávat, participovat na nich a využívat je ke svému prospěchu. Za nejkomplicovanější, ale zároveň nejpodnětnější pokládám Myškou zmiňovaný odkaz na soudobou mentalitu, neboť se domnívám, že právě mentalita byla pod enormním

³ Cit. dle MYŠKA Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin, Část 1: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 1995, s. 13.

⁴ *Tamtéž.*

tlakem okolních hospodářských a společenských změn, přičemž se zdá, že proměny mentality postupovaly pomaleji, než jak probíhaly dramatické socioekonomické změny tehdejší společnosti. Je přirozené, že v každém sociálním prostředí měla mentální proměna jiné tempo. Právě v prostředí podnikatelstva očekáváme poměrně pohotovou reakci na okolní společenský pohyb. V tomto případě pomůže detailní pohled na konkrétní osobnost k doplnění dosavadních výzkumů.⁵

Vedle toho lze na Dotzauerově osobnosti sledovat v souvislosti s prosazováním kapitalismu postupné rozšiřování pole ekonomických aktivit, kdy velkoobchodník později přibírá do svého portfolia angažovanost v průmyslovém podnikání a podílí se tak na procesu industrializace.⁶ Naznačuje se tedy souvislost s genezí průmyslového podnikatele právě z řad majetných obchodníků, případně vyvstává otázka, nakolik byla příkrá bariéra mezi obchodním a průmyslovým podnikatelstvem.⁷ V pravdě velkolepý rozměr nabírá Dotzauerovo podnikání v období konce šedesátých let, kdy se zapojuje do procesů spojovaných s vrcholem gründerké epochy, jako byla akcionalizace podnikání, kdy na místo jednotlivců stojí v čele podniků správní rady. Účastí na zakládání, případně podílu na odkoupení, strojírenských podniků, se tak částečně rovněž podílel na přeměně Prahy z centra textilní výroby na středisko strojírenství.⁸

Druhým důležitým rámcem studované problematiky je postupné prosazování se ekonomického a politického liberalismu, ke kterému musely podnikatelské osobnosti zaujmout postoj a zvažovat, do jaké míry jim otevírá pole nových životních šancí. Terminologií předbřeznové společnosti lze říci, že to měly být právě ekonomicky silné osobnosti středního stavu, které měly zájem na prosazování liberalismu v habsburské monarchii. Jeho akceptace však nebyla neproblematickou, především

⁵ K využití otázky mentality pro historický výzkum srv. ŠTAIF Jiří, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*, Praha 2005, s. 81an. TÝŽ, *Peníze a společnost. Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století*, in: KUBŮ Eduard-ŠOUŠA Jiří (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha, 2008, s. 18-55

⁶ Upozornění na možné splývání pojmu industrializace a kapitalismus srv. JINDRA Zdeněk, JAKUBEC Ivan, *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 17.

⁷ Na tuto skutečnost upozorňuje např. RAPTIS Konstantinos, *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*, Wien 1996, s. 19.

⁸ Srv. MACHAČOVÁ Jana, MATĚJČEK Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava 2002, s. 403-404. Konkrétně k Praze srv. HORSKÁ-VRBOVÁ Pavla, *Pražský průmysl v druhé polovině 19. století*, in: *Pražský sborník historický 1969-1970*, s. 52-69.

pokud šlo o ekonomický rozměr této doktríny. Dotzauerova stanoviska a jednání tak mohou naznačit, do jaké míry lze označit jeho a jemu podobné osobnosti za nositele středoevropského liberalismu devatenáctého století. Těžko lze hledat v prostředí mnohonárodnostní monarchie přirozenější zastávce liberální doktríny než mezi představiteli německého majetného měšťanstva. Zároveň tedy půjde i o otázku, za jakých okolností se pokoušely tyto osobnosti vtisknout rakouské společnosti svou představu o fungování státu a do jaké míry využívaly prostorů a institucí, které se jim otevíraly díky pozvolně se prosazující liberalizaci a konstitucionalizaci monarchie. Jinými slovy, do jaké míry vycházel tlak na přeměnu Rakouska v moderní konstituční stát přímo z jejich prostředí, kdy nehodlaly pasivně čekat na další oktrojované ústupky panovníka a byrokracie.⁹ V této souvislosti může doplnit obraz dosavadního poznání o Dotzauerovo působení na půdě obchodní a živnostenské komory, v pražském zastupitelstvu, ale především v zemském sněmu, kde byl dlouholetým držitelem mandátu. Činnost v reprezentativních sborech byla stvrzením podnikatelského postavení a zároveň znamenala možnost vyjadřovat se a přímo ovlivňovat řešení problémů komunální i zemské správy.

S ekonomickým a politickým stanoviskem souvisí i další důležitý kontext sledované epochy, který vede k reflexi a přímému podílu na prosazujících se národních hnutích. Pro zohlednění postavení jedince ve společnosti je důležité, že nacionalismus pojmáme jako snahu o vytváření kolektivní identity, která v sobě nese konfrontační náboj a čelným představitelům národního hnutí otevírá pole pro zaujetí vůdčí společenské role.¹⁰ Vzhledem k tomu, že o Dotzauerově zařazení k německé národní společnosti nebylo pochyb, jde o problém, do jaké míry se on a jeho spolubojovníci podíleli na obraně privilegovaných pozic německého národa a kultury v Praze a Čechách. Je tedy otázkou, do jaké míry byl boj za obranu německví bojem za udržení výsadního postavení majetného měšťanstva v rámci německé společnosti.¹¹ Konkrétní Dotzauerův příklad nás zavádí díky jeho nadačním aktivitám i mimo „německou liberální“ Prahu na zemskou hranici do míst Dotzauerova rodiště - Krušnohoří. Pokusíme se rozlišit, zda lze nalézt i jiné motivace donátorské činnosti

⁹ Aktivní přístup německých liberálů k přeměně rakouského politického systému sleduje důkladně JUDSON Pieter M., *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Michigan 1996.

¹⁰ K agitačnímu a mobilizačnímu rozměru nacionalismu srv. např. ŠTAIF, *Obezřetná elita*, s. 114an.

¹¹ Srv. COHEN Garry B., *Němci v Praze 1861-1914*, Praha 2000.

než pouze kalkul o strategiích zachování vlivu v rámci německé společnosti, kdy zde může vystupovat do popředí ryze altruistický motiv, případně snaha o stráž jazykově německého území.¹² V souvislosti s osobností podnikatele pak zároveň stojíme před otázkou, do jaké míry snesou jednotlivé Dotzauerovy aktivity označení hospodářského nacionalismu, který se mohl projevovat přímo v podnikání či v již zmiňovaném působení v reprezentativních a zájmových sborech.¹³

Biografická metoda

Práce vychází metodologicky především z biografického přístupu. V rámci studia podnikatelstva jde o jeden z možných pojetí, které s sebou přináší atraktivní výzvy, neboť detailní pohled na konkrétní osobnost opřený o znalost všech dostupných pramenů umožňuje představit nejen škálu profesních úspěchů a rekapitulovat výčet pozic, ať již jde o místa ve vedení podniků, spolků či reprezentativních sborů. Detailní případová studie poodkrývá konkrétní motivy jednání, vhléd do podnikatelské taktiky a strategie, nabízí možnost sledovat posuny hodnotových rámců a vnímání dobových ideologií a upozorňuje na význam jedinečných faktorů, které rozhodovaly o hranicích mezi úspěchem a neúspěchem. Vycházíme-li z teze, že tento úspěch se opírá o schopnost nabývat a disponovat nejen ekonomickým, ale i sociálním, kulturním a symbolickým kapitálem, je to právě pohled na detail, který umožní rozkrýt síť, kde dochází k transferu těchto kapitolů. Zároveň nám nabízí možnost posoudit, jak jedinec zvládl svou společenskou roli v rámci polí, na kterých docházelo k zápasu o udržení společenského vlivu. Z tohoto důvodu práce svou strukturou nepředstavuje chronologicky vystavěný román, ale spíše pokus o kaleidoskopický pohled na podnikatelskou osobnost, který napomůže ke komplexnějšímu pochopení individua v rámci společnosti. Mezi měřítky úspěšné role ve společnosti se ukazuje jako důležitá

¹² Srv. JUDSON Pieter M., *Guardians of the Nation. Activist on the language Frontiers of imperial Austria*, Cambridge 2006.

¹³ Pro historický výzkum je využitelná definice hospodářského nacionalismu jako jednání upřednostňující „v ekonomickém životě příslušníky jednoho národního společenství před příslušníky národního společenství jiného“. Cit. dle: HÁJEK Jan, KUBŮ Eduard, *O Hospodářskou národní državu, Specifické rysy hospodářského nacionalismu v multinacionální střední Evropě – případ českých zemí*. In: HÁJEK Jan, JANČÍK Drahomír, KUBŮ Eduard (eds.) *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích = For economic national possessions: reflections and studies in modern Czech and German nationalism in the Czech lands*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 1/2005. Studia historica; 59, Praha 2009, s. 13.

K diskusi o hospodářském nacionalismu srv. JANČÍK Drahomír, KUBŮ Eduard, *Nacionalismus zvaný hospodářský*, Praha 2011. Pro zkoumané období zde především obecnou statí M. Hrocha a kapitolu J. Štaifa.

míra interakce podnikatele se svou klientelou (na tomto místě nejen obchodní), tedy schopnost, do jaké míry byl schopen podněcovat případně brzdit procesy ve svém okolí.¹⁴

Zároveň je však logicky tento pohled na detail spojen s nevyhnutelnými limity, neboť výsledek výzkumu nelze vnímat jako prostředek ke generalizaci a aplikaci na celou společenskou skupinu, jak je tomu u kolektivních biografii. Naším záměrem je předložit biografii, která analyzuje hlavního hrdinu v kontextu studované skupiny. Z tohoto důvodu byly provedeny sondy a exkurzy směrem k dalším představitelům pražského podnikatelského světa. Tento přístup napomůže zodpovědět otázku, na kolik šlo o homogenní skupinu osob, kterou propojoval nejen ekonomický, případně nacionální a politický zájem, ale například i podobné vzorce chování nebo životní styl. Tento postup nám umožní rozšířit množství informací o představitelích podnikatelstva. Zároveň ho však lze chápat i jako možnou bariéru proti nebezpečí, které vyvstává u každého autora biografie – a sice uvíznutí v pasti odděleného pohledu na studovanou osobu a s tím spojené riziko nadměrné identifikace autora se svým protagonistou.¹⁵ Práce se tak snaží o doplnění dosavadního stavu poznání podnikatelské problematiky, přičemž může na příkladu jedné osoby potvrdit obecnější závěry a trendy, případně představit momenty, proč můžeme na příkladu konkrétní osoby pozorovat odklon od obvyklých vzorců. Studie by se tedy ráda přiblížila požadavku, aby biografie svým stylem vstřebávala podněty z novějších historických metod a směrů, které ji ostatně původně odsunuly do pozadí jako příliš tradiční narativní žánr. Na místo toho jde nyní o zapracování impulsů z kulturní historie, dějin mentalit, sociálních dějin či každodennosti.¹⁶

Podnikatel měšťanem

Jak již bylo zmíněno v úvodu, utváření občanské společnosti tvoří jeden z podstatných referenčních rámců předkládané práce, přičemž si klademe otázku, jak intenzivní byl podíl podnikatelských osobností na jejím formování. Pojmy měšťanstvo, měšťanská

¹⁴ Srv. ŠTAIF Jiří, *Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace)*. In: ŠTAIF Jiří (ed), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007, s. 32.

¹⁵ BERGHANN, Volker R., LÄSSIG, Simone (eds), *Biography between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography*, New York, 2008, s. 7.

¹⁶ Tamtéž, s. 3. Z české produkce srovnej MAKARIUSOVÁ Marie, VOŠAHLÍKOVÁ Pavla (eds), *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha: Historický ústav, 2010. Pro výzkum podnikatelstva pak tamtéž MYŠKA Milan, *Biografické výzkumy a studium dějin podnikání*, s. 78 – 84.

společnost a občanská společnost se dostaly od počátku osmdesátých let dvacátého století do intenzivního zájmu historiografie. V následujícím textu půjde o vyjasnění základních termínů a o otázku případného využití některých impulsů pro konkrétní případovou studii.

Měšťanstvo tvořilo v devatenáctém století zlomek tehdejší populace, a přesto do velké míry vtisklo epoše její osobitý ráz.¹⁷ Vymezení měšťanstva jako společenské formace představovalo složitý problém, neboť selhávaly jak pokusy uplatnit třídní kritéria (jednoduše lze říci, že členové skupiny patřili jak do skupiny zaměstnavatelů stejně jako vysoce postavených zaměstnanců), tak kritéria stavovská (nešlo pouze o skupinu disponující speciálními právními privilegii). V rámci německé historiografie vystupují do popředí přístupy dvou hlavních center *Bürgertumsforschung* – frankfurtského a bielefeldského.¹⁸ Frankfurtský projekt *Stadt und Bürgertum* pod vedením Lothara Galla vymezuje měšťanstvo více právními parametry, když do jeho řad počítá osoby, kterým náleželo omezené volební právo v komunálních volbách. V rámci projektu bylo uskutečněno množství výzkumů společností konkrétních německých měst, jejich samosprávy a rolí komunálních elit v procesu městské modernizace.¹⁹ V českém prostředí navazuje na frankfurtský přístup výzkum moravských a slezských měst a jejich komunální reprezentace.²⁰

Bielefeldský projekt oproti tomu pojímá měšťanstvo širěji a styčné body hledá ve zkoumání jeho společné identity a kulturních vzorců. Tento přístup nabízí více šancí, jak postihnout měšťanstvo komplexněji, přestože je zřejmé, že hledání společné měšťanské kultury je spíše ideálně typickým konstruktem. Otevírá se tím však snadněji otázka, do jaké míry a jak úspěšně nepočtená skupina měšťanstva otiskla své představy a hodnoty do celé společnosti.²¹ Studium měšťanské kultury v nejširším

¹⁷ J. Kocka pracuje s údajem 5-8% německé populace 19. století. Srv. KOCKA Jürgen. *Civil Society and Dictatorship in modern German History* [online], Hanover 2010, s. 11. [cit. 2013-11-14]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10395899>.

¹⁸ Srv. KLADIWA Pavel, *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum*. Slezský sborník 2002, s. 124-143.

¹⁹ Srv. GALL Lothar, *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*, München 1990.

²⁰ Srv. FASORA Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*, Brno 2007 a KLADIWA Pavel, POKLUDOVÁ Andrea, KAFKOVÁ Renata, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914*, II. díl, 1. svazek, Muži z radnice, Ostrava 2008

²¹ Srv. KOCKA Jürgen, *Bürgertum im 19. Jahrhundert*. I, II, III. Göttingen 1988. Hledání charakteru měšťanstva pak vedlo v rámci bielefeldského projektu k ústřední otázce, nakolik byla specifická tato společenské vrstvy svázána se specifickým vývojem Německa ve dvacátém století. Jakkoli je nyní teze o

slova smyslu vyvstávají základní pojítka profesně heterogenního měšťanstva již zřetelněji. Spojovala je distance vůči jiným (tradičnějším) společenským formacím – šlechtě, kléru, sedlákům a dělnictvu.²² Město jako prostor svobodné existence tvořilo podstatný atribut jejich identity, který byl doprovázen náležitou hrdostí na instituce městské samosprávy, případně ve starší době tradiční městská privilegia. Společná jim byla úcta ke vzdělání, pracovitosti, šetrnosti, spoleh na vlastní síly a schopnosti. Víra v možnost dosažení zisku skrze racionální kalkul a uctívání soukromého majetku. V životním stylu pak oddělení rodinné sféry od dramatických politických bojů a hospodářských turbulencí, které bylo pouze starostí muže. Ženě byla přiznána pasivnější role, která počítala s podílem na výchově dětí a vedení domácnosti. Na druhou stranu se však mnohé manželky měšťanů aktivně podíleli na organizování charitativních sbírek, stejně jako například na organizacích loterií vedoucím k nastřádání prostředků pro kulturní mecenášství nebo na národních festivitech. Počítalo se s nimi při provozu domácích salónů.²³ U některých podnikatelských rodin jsou ženy zainteresovány na chodu podniku.²⁴ Obdobné formy vykazovala bytová kultura měšťanstva a způsob trávení volného času. Ve veřejné činnosti to byla naopak aktivní role v asociacích, spolcích a zájmových organizacích, které představovaly prostor stýkání se s obdobně naladěnými a situovanými členy komunity.²⁵

Vedle výzkumných projektů německé historiografie se od osmdesátých let rozvíjelo bádání problematiky měšťanstva a jeho role v zemích bývalé habsburské monarchie.²⁶ V prostředí mnohonárodnostního státu je v rámci výzkumu kladen akcent na souvislost konstituování moderního měšťanstva a národních hnutí. To na jedné straně umožnilo rozšiřovat agitační rámec měšťanské společnosti, ale logicky zároveň znamenalo vytváření několika paralelních měšťanských společností, které

tzv. Sonderwegu opuštěna pro nejasnost toho, co představuje „standardní“ cestu, stejně jako pro konkrétní zjištění, která ukazují, že v mnohém bylo německé měšťanstvo měřeno životním stylem méně feudální než jeho anglická či francouzská verze, stejně jako zjištění, že politické sebevědomí se neprojevovalo na úrovni celostátní ale silně v městské samosprávě.

²² Kocka označuje tento pocit za „negative Gemeinsamkeit“. Srv. KOCKA Jürgen, *Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert*. In: Týž (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987, s. 27.

²³ Oběma projektům byla vyčítána malá soustředěnost na postavení ženy. Upozornil na to např. KÜHSHELM Oliver, *Das Bürgertum in Cisleithanien*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band IX Soziale Strukturen, 1. Teilband. Wien 2010. s. 876.

²⁴ Srv. POPELKA Petr, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, s. 137-143.

²⁵ Srv. KOCKA, *Civil Society*, s. 12an.

²⁶ Srv. Úvodní sborník řady BRUCKMÜLLER Ernst, DÖCKER Ulrike, STEKL Hannes, URBANITSCH Peter (eds.) *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien, Köln 1990.

navzájem nekomunikovaly.²⁷ V rámci vídeňského projektu se proto pozornost soustředila i na nižší vrstvy měšťanské společnosti a její formování v jednotlivých regionech monarchie, přičemž byl kladen akcent na kontinuitu tradičních městských elit pozdně feudálního období s moderním měšťanstvem.²⁸

Výše uvedené hodnoty měšťanské společnosti pak byly společné oběma hlavním skupinám měšťanstva – vzdělanostnímu a hospodářskému. *Wirtschaftsbürgertum* odvozovalo své postavení od disponování majetkem, *Bildungsbürgertum* vděčilo za své postavení vzdělání. Jedna skupina uznávala schopnosti té druhé. Jak majetek, tak vzdělání bylo výrazem individuálních schopností jedince a jenom od nich se odvíjel společenský vzestup, čímž se lišili od starších privilegovaných vrstev. K jejich kontaktu docházelo na výše uvedené půdě spolků, stejně jako v politických institucích. V dlouhodobější perspektivě je pak zajímavé sledovat nejen společenské styky obou skupin měšťanstva, ale i to, do jaké míry se intenzivně mohly jejich světy propojit skrze sňatkové strategie. Zisky z takovýchto „sňatků z rozumu“ mohly nést obě skupiny. Nešlo jen o posun mezi majetnější továrníky či naopak zařazení se do tradiční vzdělané rodiny. Propletení sítí do řad vysokého úřednictva mohlo znamenat i pokus o oslabení nebezpečí, které představovalo individuální podnikání.²⁹

Měšťanstvo a formování občanské společnosti

V českém dějepisectví je využíván termín formování občanské společnosti jako označení pro přerod tradiční pozdně feudální společnosti, vyznačující se principy vázanosti a právní nerovnosti, ve společnost občanů, kteří jsou si rovni před zákonem a disponují osobními svobodami. Do takto formulovaného procesu spadají, kromě emancipace občanů, procesy formování moderního typu národa a přetváření společenské struktury.³⁰ Problém nastává v momentě, kdy se je třeba vyrovnat se skutečností, že se termín občanská společnost v soudobých sociálních vědách uvádí v rozmanitějších charakteristikách. Zahrneme-li pojem občanská společnost do kontextu předcházejících výstupů *Bürgertumsforschung*, vyvstává otázka možných

²⁷ Srv. KÜHSCHLM, *Bürgertum*, s. 854.

²⁸ Pavel Kladiwa v této souvislosti vytýká rakouskému projektu v některých případech malou sevřenost, která vyvolává dojem, že „ve druhé polovině 19. století je občanské (bürgerlich) prakticky všechno...“. Srv. KLADIWA, *Stav bádání*, s. 137.

²⁹ Srv. FASORA, *Svobodný občan*, s. 177.

³⁰ Srv. URBAN Otto, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2004, s. 31–50.

nepřesností pramenících z překladu z německého slova *Bürger* jako označení měšťana stejně jako občana. Jinými slovy jde o otázku, nakolik můžeme hovořit o občanské společnosti při popisu společenské situace devatenáctého století. Německé bádání proto již delší dobu rozlišuje termíny *Zivilgesellschaft* a *Bürgergesellschaft*.³¹ Prvně uvedený termín je bližší moderně vykládanému termínu občanská společnost, zatímco druhý je označení pro měšťanskou společnost devatenáctého století, společnosti, jejíž hodnoty a kultura splývají do velké míry s měšťanstvem jako společenskou formací.

Jakkoli je v současnosti možné najít množství definic občanské společnosti, pokusy o její vymezení se soustředí na dva základní momenty. Prostorově jsou aktivity občanské společnosti realizovány v sektoru mezi státem, soukromou sférou a trhem. Vychází se tedy z představy o angažovanosti za hranicemi individuálního zájmu, ke kterým není využívána struktura státního aparátu a stejně tak se s nedůvěrou hledí na pole obchodu vzhledem k jeho předpokládanému zájmu na soustředění se na vlastní profit. Zároveň je tato prostorová definice spojována s charakteristickými projevy jednání a hodnot, které jsou s občanskou společností spojovány. Jde o preferování diskuse a kompromisu před střetem, uctívání názorové plurality či nenásilnosti.³² Tyto uvedené charakteristiky vznášejí pochybnosti o oprávnění využití pojmu například pro společnost v habsburské monarchii v devatenáctém století, neboť například akcent na kompromis a uznání nároků ostatních aktérů společenských pohybů nelze sledovat ve vyhroceném nacionálním soupeření jednotlivých národností, jakkoli může mít toto soupeření v praxi i emancipační charakter. Obdobně lze mluvit o limitech společenského uznání menšin, jako byli například Židé, nebo poměrně rezervovaný vztah k otázce ženské emancipace. Uvedená charakteristika se tedy nutně vzdaluje od původně uvedeného konstatování o společnosti občanů s rovným postavením před zákonem. Přesto by bylo chybou rezignovat na termín občanská společnost při popisu doby, o níž pojednává tato práce a krátce konstatovat, že šlo o měšťanskou společnost. Historizace fenoménu občanské

³¹ Srov. KOČKA, *Civil society*, s. 16.

³² Srov. *Tamtéž*.

společnosti znamená naopak výzvu, jak vnímat tento termín pro konkrétní dějinné období, a tím představit nositele tohoto konceptu stejně jako případné oponenty.³³

Pro liberální měšťanstvo představoval na přelomu osmnáctého a devatenáctého století pojem občanská společnost jakýsi ideální typ jejího uspořádání, který byl stavěn do protikladu k dosavadnímu absolutistickému politickému systému nebo reglementacemi sevřenému hospodářství. Šlo o optimistickou představu společnosti, ve které k prestižnímu postavení pomáhá pouze individuální výkon. Z tohoto důvodu byl kladen důraz na rovnost šancí a osobní svobody. Návaznost na osvícenské myšlenky zrcadlil fakt, že společnost měla být v této představě otevřena všem dospělým jedincům bez ohledu na jejich sociální postavení nebo národnost. V tomto ohledu byla její otevřenost stavěna do kontrastu s předcházející uzavřenou stavovskou společností. Konkrétní inspirace pro zajištění fungování takové společnosti byly spatřovány v příkladu ústavy Spojených států amerických, na kontinentě pak například první revoluční francouzské ústavy a z novější doby například ústavy Belgie.

Měšťanstvo tak bylo elitním nositelem tohoto konceptu, přičemž avizovaná míra otevřenosti popisované společnosti byla problematickou. Logicky se vzhledem k akcentu na vzdělání a ekonomickou výkonnost rozvíjela ve městech. Zde byly také odpovídající podmínky pro vytváření platformy komunikace jejich příslušníků, neboť předpoklad, že se členové společnosti z vlastní vůle sdružují s obdobně naladěnými druhy ve spolcích, tvořil důležitou komponentu ideálu občanské společnosti. Prakticky tak došlo k souběhu měšťanství a plně občanského statutu. Příběh devatenáctého století vypovídá kromě jiného o postupné realizaci některých z měšťany sdílených představ, jako byla liberalizace spolkového života, osobní svobody, parlamentarizace, školské reformy nebo diskontinuálně se prosazující idea volného trhu.³⁴ Tyto výdobytky byly však ve skutečnosti zprvu vyhrazeny pouze úzkému dílu společnosti. Z tohoto důvodu je pojem měšťáctví, případně měšťanská či měšťácká společnost, vnímán v negativnějším významu než univerzální termín

³³ Takto vyzývá k aplikaci termínu občanská společnost pro historický výzkum KUČERA Rudolf, *Občanská společnost. Koncept a jeho historizace*, Dějiny – teorie – kritika, 2/2007. S. 219-231. Text je zároveň důkladným představením zahraniční debaty o obsahu pojmu.

³⁴ Srov. WEHLER, Hans-Ulrich, *Die Zielutopie der "Bürgerlichen Gesellschaft" und die "Zivilgesellschaft" heute*, in: LUNDGREEN, Peter (ed.), *Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums. Eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986-1997)*, Göttingen 2000, s. 85-92.

občanská společnost. Měšťanstvo ale usilovalo o všeobecné uznání tohoto konceptu. Proces rozšiřování těchto obecných hodnot na další sociální vrstvy (*Verbürgerlichung*) byl uskutečňován skrze vzdělávací soustavu, noviny nebo kulturní instituce. V tomto směru hovoří Kocka o úspěšném procesu poměšťanštění evropské společnosti, neboť na plodech této kultury se postupně participuje velká část populace.³⁵ V momentě, kdy další komponenty společnosti, ať již šlo o ženy, náboženské minority a především nižší sociální vrstvy, úspěšně rozšířily řady těch, které na popsané společnosti participují, skončila jedna fáze takto pojímané občanské společnosti. Zároveň tak však byla stvrzena přitažlivost tohoto konceptu, neboť tyto nové formace vzaly vážně představa, že takováto společnost je v rovnosti šancí otevřená všem a náležitě se toho domáhaly.³⁶ V této souvislosti se však v posledních letech akcentuje skutečnost, že proces *Verbürgerlichung* není jednosměrný a ostatní společenské vrstvy usměrňovaly podobu kulturního transferu svým aktivním výběrem jednotlivých prvků měšťanské kultury.³⁷

S pojmem občanská společnost tedy bude v následujícím textu pracováno, neboť dle našeho názoru má své oprávnění v popisu úsilí o utváření nového modelu společenského uspořádání v habsburské monarchii devatenáctého století, a to bez ohledu na skutečnost, v jakých souvislostech je využíván v současném veřejném diskursu. Jde o sledování postupného zrovnoprávnění před zákonem (milníky tvoří především rok 1811 a 1848) a emancipace širších vrstev společnosti. Stejně tak ale představují mnohé komponenty programu jejich původních ideologů devatenáctého století - měšťanstva - hodnoty, které jsou s termínem spojovány i dnes. Mám na mysli především důraz na aktivní participaci na veřejném dění, ať již mimo strukturu oficiálních státních institucí jako byly spolky, ale stejně tak i například v parlamentech, které byly legislativním nástrojem, který převáděl do praxe body z občansko-liberálního programu. Obecně lze tedy mluvit o aktivní občanské participaci a vytváření k tomu vhodných institucí a komunikačních nástrojů. A na tomto místě pak bude zajímavá otázka, pod jakými vlivy a motivy vykazuje podnikavé měšťanstvo odklon od obecně uznávaných praktik a hodnot občanské společnosti, případně za jakých okolností probíhá transfer těchto hodnot do jiných společenských

³⁵ KOCKA, *Civil Society*, s. 15.

³⁶ Srov. KOCKA, *Civil society*, str. 22.

³⁷ Teze Klause Tenfeldeho a Gerharda Rittera uvádí FASORA Lukáš, *Dělník a měšťan. Vývoj vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*, Brno 2010, s. 23.

sfér. Specifická situace v habsburské monarchii zároveň vnucuje otázku, jaké komponenty hodnot občanské společnosti vykazovaly transnacionální rysy a v jakých případech naopak tlačila realita nacionálních bojů na rezignaci od tohoto ideálního konceptu.

Kdo je podnikatel?

Přes naznačenou exkluzivitu měšťanstva, stejně jako jeho značnou heterogenitu, nicméně není velkých pochyb o tom, že se mezi jeho příslušníky počítají i úspěšní podnikatelé.³⁸ Mnohé z jejich vzorců chování a sociálního statutu představuje klasické prvky měšťanství. Rovněž lze v jejich jednání nalézt mnohé z aktivit, které společnost devatenáctého století posouvaly k výše popsanému cíli občanské společnosti. Doposud však zůstávala stranou otázka, jaké osoby lze vlastně zařadit do skupiny podnikatelstva a zda tato skupina vykazuje společné a charakteristické rysy, které lze sledovat pro výzkum konkrétního období. V tomto ohledu nám bude nápomocné sledovat dějiny pojmu podnikatel a zastavit se u proměnlivých názorů, které byly přikládány jeho roli ve společnosti. Tento exkurz není vhodný pouze jako sumář dosavadních podnikatelských teorií, slouží spíše k formulování konkrétnějších otázek role podnikatele ve společnosti devatenáctého století, a to nejen s ohledem na jeho ekonomickou roli. Zároveň bude možné konstatovat, zda se konkrétní historická osobnost blíží některým z formulovaných typologií.

Škála názorů na otázku, kdo je podnikatelem a jaký je jeho význam v hospodářském systému, je nesmírně široká. Pro potřeby následujícího textu se proto zaměříme na autory, kteří akcentovali význam a roli podnikatele v ekonomických procesech a zároveň se nebáli položit si komplikovanější otázku širších dopadů působení podnikatele na společenskou situaci.³⁹ Uvedený přehled je nutné doplnit poznámkou, že se jedná nejčastěji o názory národohospodářů, ekonomů, sociologů a jim

³⁸ „Auf jeden Fall zum Bürgertum rechnen die Kaufleute, Fabrikanten und Bankiers, die Kapitalbesitzer, Unternehmer und Direktoren, also das Wirtschafts- oder Besitzbürgertumbzw. Die Bourgeoisie.“ Cit dle KOCKA Jürgen, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in dem 19. Jahrhundert*. In: tentýž (ed), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen 1988, s. 11. Obdobně pro rakouskou monarchii BRUCKMÜLLER Ernst-STEKL Hannes, *Zur geschichte des Bürgertums in Österreich*, Tamtéž, s. 168.

³⁹Přehled vývoje pojmu podnikatel detailně je detailně zpracován JAEGER Hans, *Der Unternehmer*. In: BRUNNER Otto, CONZE Werner, KOSSELECK Reinhard, *Geschichtliche Grundbegriffe*, sv. 6, Stuttgart 1990, s. 707-732. Případně REDLICH Fritz, *Unternehmer*. In: *Handbuch der Sozialwissenschaften*, sv. 10, Göttingen 1959, s. 486-498. Z české literatury MYŠKA Milan, *Problémy a metody*, s. 96-100. Přehled některých teorií jsem naznačil ve své diplomové práci, srov. VALENTA Petr, *Jindřich Fügner*, s. 9an.

příbuzných teoretiků sociálních věd, kteří nebyli historiky. Uvedené koncepty tak s odstupem času a hloubkou poznání zrodu kapitalistické ekonomiky vyznívají často anachronicky. Nicméně účelem není posuzovat pravdivost názorů, jako spíše hledat jednotlivé momenty z charakteristik podnikatele, které lze aplikovat pro konkrétní historický výzkum.

Jedním z prvních autorů, který přiřkl podnikateli zásadní roli na fungování trhu a všímal si jeho osobních vlastností, byl irský finančník, ekonom a demograf Richard Cantillon (1680-1734). V jeho díle *Obecné pojednání o podstatě obchodu* byl podnikatel uváděn jako nositel rizika. Podnikatelův potenciální zisk se odvíjel od schopnosti nalézt na trhu nerovnováhu mezi nabídkou a poptávkou.⁴⁰ I když je Cantillon v některých případech zmiňován jako jeden z inspirátorů klasických politických ekonomů, nenalézáme v díle nejslavnějšího z nich, Adama Smithe, důraz na ocenění významu podnikatele pro hospodářské procesy. Logicky to vyplývá ze Smithovy premisy, že ústřední místo ve vývoji ekonomiky má trh samotný. Sám sebe reguluje a řád trhu je výsledkem lidského konání, nikoli odrazem lidského záměru. Není proto přípustné, aby byla jednomu z aktérů vyhrazena větší důležitost a význam pouze na základě sounáležitosti ke stavu či sociální formaci. Stejně tak tedy ani podnikatel nevybočoval ve Smithově podání z řady sobě si rovných aktérů trhu.⁴¹ Na Smithe navázala více než dvě století jdoucí řada autorů sdílející liberální koncept samoregulace trhu, díky které je úloha jednotlivé osobnosti, v tomto případě podnikatele, upozaděna. Ocenění podnikatele v ekonomických a společenských procesech je tak třeba hledat mimo tento směr.⁴²

Z druhého pole názorového spektra potlačil roli podnikatele Karel Marx, který se nezabýval jeho funkcí, neboť ekonomické vztahy ve společnosti se v Marxově podání neodvíjely od osobních charakteristik, ale spíše od vztahu k vlastnictví výrobních prostředků. Dalo by se říci, že podnikatel by mohl splývat v Marxově textech s termínem kapitalista, jehož zisk je dosažen zásluhou vykořisťování a dohledem nad svými zaměstnanci, nikoli osobními vlastnostmi podnikatele, o kterých bude řeč dále. Zatímco Marx nehledá charakteristické rysy podnikatele, které lze využít při

⁴⁰ *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 4, Chicago 1991, s. 816-817.

⁴¹ Srov. SMITH Adam, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Praha 2001.

⁴² Naposledy např. FRIEDMANN Milton, *Kapitalismus a svoboda*, Praha 1993, s. 29-Na tomto místě nejde o hodnocení či zavržení teorií ekonomického liberalismu, jako spíše o přiznání skutečnosti, že nám při hledání charakteristických rysů podnikatele s možnou definicí příliš nepomohou.

formulaci specifík této společenské skupiny, inspirativnější může být jeho pokus o jistou typologii kapitalisty, kterého hledá ve dvou skupinách – peněžníky a průmyslníky popřípadě obchodníky. Prvně uvedený typ se věnuje alokování volného kapitálu do škály finančních produktů a z úroků plyne jeho zisk. Kapitalista průmyslník, případně obchodník je v Marxově podání produktivním elementem, čímž poukazuje na jeho společenskou funkci. Na rozdíl od pasivního finančníka je aktivnější a tvoří hospodářské procesy. Jeho úloha spočívá více v konkrétních obchodních aktivitách či řízení produkčního procesu. Celkové hodnocení obou skupin je však ve svých důsledcích podobné, neboť obě jmenované skupiny charakterizuje a spojuje více vazba na kapitál samotný a nenabízí se proto prostor pro diferencovaný přístup k jednotlivým aktérům. To, zda uvedené skupiny profitují z jeho vlastnění či jeho využívání, nestírá fakt, že kapitalisté bohatnou díky vlastnictví výrobních prostředků a z něj vycházejícího vykořisťování dělníka, z čehož pramení nadhodnota.⁴³ V Marxově podání se tak zatlačují do pozadí specifické momenty jednotlivých podnikatelských příběhů, které jsou spojovány se vztahem k riziku a schopnosti rozhodnutí a obchodních schopností. Asi nevýstižněji shrnul místo podnikatele v Marxově teorii jiný výrazný teoretik ekonomické vědy Joseph Schumpeter: „*The entrepreneur is undoubtedly present in the Marxist drama. But he is present behind the scene.*“⁴⁴

Marxova teze o dvou typech kapitalisty by mohla představovat výzvu pro otázku typologie podnikatele v rakouské monarchii devatenáctého století. Zvláště pak uvedená skupina průmyslník – obchodník by mohla být se svou charakteristikou částečnou inspirací pro hledání společenské role podnikatele či jeho funkce. Naráží však pravděpodobně na skutečnost, že v počáteční fázi formování kapitalismu mezi oběma skupinami nešlo dělat rozdíly, ba právě naopak. Osobnosti, které disponovaly kapitálem, se snažily rozšířit pole podnikatelských aktivit o další obory, než bylo obchodování s finančními produkty, jako byly směnky či dluhopisy. Tak nalezneme předbřeznové bankéře později v řadách továrníků, případně akcionářů průmyslových podniků. Zatímco tedy v době počátku devatenáctého století byl jednou z nejzajímavějších možností investice směnečný obchod, v momentě, kdy se však na

⁴³ MARX Karel, *Kapitál: kritika politické ekonomie*, díl 3, část 1., Praha 1980, s. 357-368.

⁴⁴ „Podnikatel je nepochybně přítomen v Marxově dramatu. Vystupuje však za oponou.“ SCHUMPETER Joseph Alois, *History of Economic Analysis*, London 1953, s. 896.

trhu objevují i nové možnosti zisku v souvislosti s výrobou, často se jich tato skupina snaží využít.

Proti tezi o malém významu podnikatele v hospodářských procesech, zastávané jak zástupci klasické politické ekonomie, tak marxisty, vystoupila výrazně německá historická škola. Vzhledem ke svému přesvědčení o lepším poznání fungování hospodářských mechanismů z analýz předešlého vývoje soustředila svou pozornost i na podnikatelskou osobu, neboť v ní hledala příčinu hospodářského růstu. Výrazný představitel tohoto vědeckého směru Gustav Schmoller spatřoval v podnikateli novátora, který svými kreativními přístupy zdokonaluje dosavadní technické postupy a přispívá tak k hospodářskému růstu. Na jeho tezi o vlivu podnikatele na inovaci pak navazovala celá řada autorů.⁴⁵

Další z teoretiků německé historické školy Werner Sombart označil podnikatele za samotného tvůrce moderního kapitalismu. Důraz kladl na podnikatelskou osobu, neboť všechny ostatní produkční faktory byly právě jím usměrňovány. Kapitalismus podle něj přišel na svět v podobě racionálního muže, který měl schopnost a odvahu vystoupit z vžitých stereotypů soudobého hospodářství, a hledal nové cesty. Podnikatel byl bořitelem starého a tvůrcem nového. Dějiny kapitalismu se tak dle Sombartova názoru skládají z dějin osobností. K charakteristickým vlastnostem takových mužů patřila rozhodnost, neúnavnost, cílevědomost, smělost, houževnatost, odvaha, doplněné vzděláním. Cennost Sombartova přístupu spočívá na svou dobu v ojedinělém pokusu o analýzu sociálních, geografických a náboženských momentů, které měly na formování podnikatelské osobnosti vliv. Nejde již jen o formulování funkce podnikatele v hospodářském procesu, ale o aplikaci jeho tezí na konkrétní historická období.

Sombart nacházel v počáteční fázi industrializace dvě skupiny podnikatelů. Odlišoval je vztahem k kapitálu, jak tomu bylo v případě Marxe, ale k přístupu k moci. Podle napojení na politickou infrastrukturu se odvíjelo, nakolik byli podnikatelé schopni realizovat své plány. První skupinu tvořili v Sombartově podání představitelé tradiční politické elity – panovník, knížata, aristokracie. Druhá skupina se rekrutovala z občanských vrstev a snažila se hledat strategie, kterými by se na první skupinu

⁴⁵ Srv. BRUNNER, CONZE, KOSSSELECK *Geschichtliche Grundbegriffe*, Bd. 6, Stuttgart 1990, s. 714.

napojila. Právě tato druhá skupina pak zajišťovala rozvoj kapitalistického obchodu a podnikání.⁴⁶ Toto rozdělení umožnilo Sombartovi rozdělit aktéry rozvoje kapitalismu na dobyvatele (*Eroberer*) a praktické obchodníky. V hledání vhodných strategií je možné částečně hledat paralelu s konceptem zesilování sítí společenských kontaktů směrem k tradičním elitám, jakkoli své teze Sombart takto neformuluje.

Zajímavá je rovněž skutečnost, že se Sombart pokusil definovat ty skupiny společnosti, jež se díky vnějším vlivům a osobním schopnostem s nastupujícím kapitalistickým systémem vyrovnaly úspěšně. V podstatě jde o otázku, z jakých polí se rekrutovali úspěšní podnikatelé. Při pohledu do historie hledá Sombart tyto příklady v kruhu osob, které neměly rovnoprávné společenské postavení, nalézaly se spíše na okraji společnosti. Konkrétně uváděl židy, kacíře, exulanty či cizince. Díky tomu, že bylo těmto skupinám znemožněno plně participovat na společenském dění, zintenzivnila jejich aktivita na poli hospodářství, které mohlo být pojímáno jako výsostný prostředek emancipace. Proto v jejich charakteristikách nalézal vlastnosti jako ctižádost či pracovitost. Především židům věnuje Sombart největší pozornost, neboť akcelerovali vývoj od raného kapitalismu k moderní kapitalistické společnosti. Jako hlavní důvod, proč se právě z řad židů rekrutovali úspěšní podnikatelé, uvádí již zmíněné nedostatečné společenské uznání, které stavělo židy do role cizích elementů. Ale právě díky tomu si židé osvojili bezproblémově schopnost pracovat na širším teritoriu bez ohledu na politické a mentální hranice. Styk s cizinci byl pro židy přirozený a profitovali z něj při svém podnikání. Konkrétně šlo o mezinárodní obchodní a finanční transakce, ale neméně důležitá se jevila Sombartovi informační síť, ze které mohli těžit. Roli židů pak doplnil ve vztahu k rozvoji kapitalismu i důrazem na poskytování úvěru ze strany židovských finančníků, kteří tak stáli nepřímo u mnohých modernizačních projektů.⁴⁷ Sombartovy často příliš ideálně typické koncepty ne vždy pasují na konkrétní historickou situaci. Avšak pro společnost habsburské monarchie devatenáctého století se role židovského podnikatelstva jeví důležitou otázkou. Předkládaná práce ostatně v kontextu osobnosti Dotzauer jména mnohých židovských podnikatelů zaznamenává.

⁴⁶ Srv. SOMBART Werner, *Der moderne Kapitalismus*, svazek 1, München 1927, s. 836-840.

⁴⁷ Srv. SOMBART, *Der moderne Kapitalismus*, s. 877-919.

Obdobně jako Sombart se snažil sledovat specifika zrodu kapitalismu v prostředí konkrétní náboženské skupiny Max Weber. Snažil se postihnout duch kapitalistické epochy, který se měl zrcadlit v osobách jejích hlavních protagonistů. Proto se ve svých pracích zabýval vnitřními popudy podnikatelského jednání, především pak tím, do jaké míry hrály ve formování podnikatelské osobnosti náboženské vlivy. Ve srovnání se Sombartem hledal osobnosti, které ovlivňují nástup kapitalismu nikoli mezi obchodníky židovského původu, nýbrž mezi protestanty, čímž částečně odporoval Sombartovu přesvědčení o větší aktivitě menšin ve společnosti. Weber nesouhlasil s monokauzálním výkladem zrodu kapitalismu, který akcentoval ekonomický moment. Ten sám o sobě nemohl postihnout, proč kapitalismus uspěl. Specifikum evropského kapitalismu hledal Weber ve velké míře používání racionálního myšlení, jehož představitelem je právě protestantský podnikatel. Ten měl jedinečný vliv na utváření specifického ducha kapitalismu, který ve Weberově podání nespočíval v čistém hromadění zisku.

Weber konstruoval ideální typ protestantského podnikatele, pro kterého byla charakteristická naprostá odevzdanost své práci a naplnění všech povinností, které pramení z náboženských motivů. Pro Webera byla podnikatelská aktivita součástí možnosti, jak využít přítomnost na tomto světě a touto cestou se zalíbit Bohu. V tom tkvěl skutečný význam slova „povolání“ (*Beruf*), neboť šlo o výzvu k aktivitě jedince, která měla být splněna, a tak nesla naději na spásu. To byl dle Webera hlavní motiv kapitalistického jednání, nikoli prosté hromadění peněz. S tím souvisely i další Weberem načrtnuté charakterové vlastnosti. Jeho ideální typ se stranil ostentativnosti a nepotřebnému utrácení. Ba naopak, životy podnikatelů vykazovaly dle Webera často asketické rysy. To se projevovalo i ve skutečnosti, že ze svého bohatství kapitalista pramálo využil pro vlastní potřebu a užitek. Ten byl nahrazen subjektivním pocitem dobře odvedené práce – povolání. Weber stavěl tyto vlastnosti do kontrastu s chováním podnikatelů jeho doby, kdy kritizoval osvojování si tradičních velkorysých vzorců jednání, které stavěly na okázalosti a touze po vnějším ocenění. Jednalo se mu například o snahy o udělení šlechtického titulu a demonstraci atributů vyšší vrstvy. To znamenalo odklon od výše popsání ideálu, který se mohl záhy projevit v časném ústupu z obchodní slávy, který je pak v delším časovém horizontu spojen s hospodářským ústupem ze slávy. Specifikum protestantismu spočívalo ve skutečnosti, že nabídl, na rozdíl od tradičního katolicismu, jakousi

náboženskou prémie za vykonání pozemské povinnosti, čímž stimuloval v obchodní oblasti (ale nejen v ní) lidskou aktivitu. Ve srovnání s tím měl být dle Webera tradiční katolík klidnější, měl menší touhu po zisku a více spoléhal na jisté, i když nižší příjmy. Weber dokazoval své teze na silnějším podíl protestantů na kapitálovém vlastnictví, ve vedení moderních obchodních a průmyslových podniků, jež byl již jen důsledkem zvláštního vztahu k ekonomickému racionalismu. Ze stejného důvodu pramenilo silnější zastoupení protestantů ve studiu technických a obchodních věd. Nicméně hodnota jeho empirického výzkumu patřila mezi nejčastější terče jeho kritiků z řad různých vědních oborů.⁴⁸

Diskuse o relevanci Weberových tezí a zpochybnování aplikací na historickou situaci trvá ostatně dodnes.⁴⁹ V následujícím textu bude nicméně zajímavé zmapovat, krom obecnějších otázek podnikatelských motivů a možného propojení mentality podnikatele s obchodním jednáním, jaké stimuly hrály roli při podněcování hospodářské aktivity v prostředí, kde protestantismus nedominoval. Náboženské přesvědčení totiž nepředstavovalo hlavní a pravděpodobně ani vedlejší stimul pro start podnikatelských kariér. To zároveň ale neodporuje myšlence o dalších etických podnětech těchto osob. Mezi ukazatele společenského uznání lze jistě zařadit i Weberem kritizovaný proces nobilitace podnikatelstva, tedy téma, které bude vzhledem k získání Dotzauerova rytířského titulu přítomno i v předkládané práci.⁵⁰

Výrazné místo zaujímá podnikatel v konceptech moravského rodáka Josepha Aloise Schumpetera. Částečně je možné tento akcent spojit s jeho rodinným původem, neboť pocházel z podnikatelské rodiny vlastníci textilní továrny. Ve svých pracích Schumpeter analyzoval kapitalistickou společnost na základě vztahu dynamického rozvoje a rovnováhy a s tím spojeným střídáním hospodářských cyklů. Ze studia historických materiálů odvozoval, že střídání stavů hospodářských krizí a růstů je zapříčiněno tím, jak trh zapracovává inovace. Právě inovace jsou bezprostředně propojeny s osobou podnikatele, který je nositelem procesu inovace.⁵¹ Proto kladl Schumpeter důraz na analýzu podnikatelovy funkce ve společnosti, ale zároveň

⁴⁸ Srov. WEBER Max Weber, *Protestantská etika a duch kapitalismu*, in: týž, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 185-245.

⁴⁹ Přehledně ji shrnuje naposledy LOUŽEK Marek, *Max Weber, Život a dílo, Weberovské interpretace*, Praha 2005, především s. 163-169 a s. 342-371.

⁵⁰ Srv. ŽUPANIČ Jan, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

⁵¹ SCHUMPETER Joseph Alois, *Business cycles, A theoretical, historical and statistical Analysis of the capitalist Process*, Volume I., New York and London 1939, s. 3 an.

zohledňoval i jeho vlastnosti. Hlavní úlohou podnikatele byla dle Schumpetera produkce doposud neobjevených výrobků, zavádění nových výrobních metod, dobývání neobjevených trhů, využívání nových metod organizace práce nebo využití nových surovin. Nemuselo jít o objevování těchto novinek, jako spíše o aplikaci v praktické výrobě nebo obchodě.⁵² Podnikatelské aktivity jsou proto přímo spojeny s opakujícími se cykly prosperity a recese, které vyvolává nerovnováha mezi novým typem zboží či novou metodou.

Důvody úspěšného zapracování inovací hledal Schumpeter v podnikatelově povaze. Z nich přičítal důležitou roli schopnosti individuálního vůdcovství, silnému pocitu odpovědnosti za vlastní úspěch a neustálé aktivitě. Jenom takto charakterizovaná osoba splňovala nárok na to, aby mohla být nazvána podnikatelem. Schumpeter tedy nepřikládá význam skutečnosti, zda dotyčná osoba vlastnila podnik nebo byla vrcholným zaměstnancem. Více než o ekonomickou kategorii šlo o psychologickou charakteristiku s ohledem na podnikatelskou funkci. Schumpeter uznával, že se nelze trvale držet na vlně kreativity a inovace, a proto většina osob úspěšných ve světě obchodu snese označení podnikatel pouze pro vymezený čas. Poté opět upadají do rutinního fungování. Podnikatelé tak nejsou sociálně-profesní skupinou, ale spíše specifickým zjevem ve společnosti.

Vzhledem k vymezení podnikatelské mentality Schumpeter nepokládal za vhodné, aby se podnikatelé angažovali v politice. Podnikatelé, nejčastěji představitelé středního stavu, buržoazie, byli ze své podstaty neheroické typy. Zakládali si na racionalitě a velkorysá a třeba i dopředu zbytečná gesta se jim jevila jako zbytečná a neefektivní. Tím se odlišovali od starších feudálních elit. Účastí na politickém rozhodování pak podle Schumpetera buržoazie neprospívá ani sobě samé. Tím, že kapitalismus strhl bariéry, které zabraňovaly přístupu k politice neurozeným vrstvám, zároveň zbořil i podpůrné sloupy, které tvořily této společnosti oporu.⁵³ S funkcí podnikatele v hospodářských procesech je spojena i jeho známá teze o zániku kapitalismu díky vlastnímu úspěchu. Schumpeter nastínil vizi doby, kdy budou technické inovace svěřeny týmu odborníků v rámci byrokraticky řízeného podniku. Role podnikatele inovátora tak zanikne, neboť pro něj v rámci racionalizovaně

⁵² SCHUMPETER Joseph Alois, *Teória hospodárskeho vývoja*, Bratislava 1987, s. 197.

⁵³ SCHUMPETER Joseph Alois, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004, s. 154-161

řízeného podniku nezbude místo. Vycházel právě z přesvědčení, že díky automatizaci pokroku, kdy jsou procesy technické inovace svěřeny týmu odborníků, zanikne funkce podnikatele, jako hlavního inovátora, neboť mu v době byrokraticky řízeného podniku nezbude žádná úloha. Tím však kapitalismus ztratí svou hlavní personální oporu.⁵⁴ Schumpeterovy názory nelze příliš vhodně využít při vymezení podnikatelů jako společenské skupiny. Jím zúžená skupina je pro historický výzkum jen obtížně využitelná. Velký počet podnikatelů by s jeho kritérii neobstál. Přesto podněcují k inspirativním otázkám souvisejícím s funkcí podnikatele ve společnosti. Zvláště s pomocí biografické metody. Se schopností podnikatele pohotově reagovat na modernizační procesy, případně je i moderovat. Obdobně jeho teze o hledání vhodné rovnováhy mezi mírou společenské změny a udržením společenské stability je aplikovatelná na průběh střeoevropského devatenáctého století, kdy se často pokoušel společenskou dynamiku moderovat, stát a liberální podnikatelstvo projevovalo k těmto pokusům variabilní vztah.

Obdobně jako Schumpeter se i Fritz Redlich soustředil na podnikatelovu funkci. Zaměřil se na dobu kolem poloviny devatenáctého století, kdy se podnikatelé začali věnovat konkrétnější oblasti namísto aktivity rozkročení se do více směrů. Vzhledem k technickému pokroku a specializaci se hranice mezi jednotlivými odvětvími staly hůře prostupnými. Pro tuto dobu je proto podle Redlicha užitečné rozlišovat mezi podnikatelem a manažerem, neboť každý z nich měl jinou funkci. Manažer zajišťoval každodenní chod podniku. Oproti tomu podnikatel činil zásadní rozhodnutí, která sledovala dlouhodobé vize. Logicky tak byla jeho funkce náročnější a vyžadovala důkladnou orientaci v obchodním světě, znalost trhu. V případě obou osob nebylo bezpodmínečně nutné, aby byly přímými investory. V tomto ohledu znal Redlich ještě třetí skupinu – kapitalisty, kteří dávali k dispozici finanční prostředky, a tím nesli riziko. Uvedená typologie manažera a podnikatele tak opět více mířila na osobní schopnosti a charakteristiky podnikatele.⁵⁵ Redlich sám uznal, že šlo o konstrukci ideálních typů. Vedle toho došlo v posledních letech ke zpochybnění odlišení funkce

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 150-153.

⁵⁵ REDLICH Fritz, *Unternehmer, Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, 10. Band, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1959, s. 486-498.

manažera a podnikatele pro dobu devatenáctého století.⁵⁶ Aspekt rozhodovacích pravomocí a pozice v daném podniku však může při tvorbě definice pojmu podnikatel napomoci. Podnětná je i Redlichova klasifikace podnikatelstva na základě regionálního původu, kdy odlišuje vzory chování a akceptaci veřejností u podnikatele německého, anglického, francouzského a amerického.⁵⁷

Autorem, který se snažil nově polemizovat s neoklasickými teoretiky ohledně úlohy podnikatele, byl Mark Casson. Vrátil podnikateli zásadní úlohu v hospodářském systému. Neoklasické ekonomii vyčetl malou schopnost vysvětlit úspěchy či neúspěchy podnikatelských kariér. Argumentace, že o nich rozhoduje trh, byla pro Cassona příliš anonymní a obecná. Především pro období hospodářského růstu získávala podnikatelova osobnost na důležitosti. Trh je na podnikateli závislý, neboť podnikatel ho „předpřipraví“ svými vlastními aktivitami ještě v momentě, než na něj vstoupí. Bez těchto aktivit by totiž trh nebyl skutečným dynamickým prostorem, ale jakousi aukční místností. To je i důvod, proč je Casson citován historiky hospodářských dějin.⁵⁸

Cassonovy úvahy o podnikatelích rovněž zapracovaly další důležitý faktor vedoucí k úspěšnému fungování na trhu - informace. Schopnost s nimi pracovat, a především je získávat, je rozhodující pro podnikatelův úspěch. Cassonovi je vlastní rezervovaný vztah ke konceptu předpokládaného rovného přístupu k informacím. Při procesu jejich získání hraje roli prostředí rodiny a později vybudovaná síť kontaktů. Zohlednění těchto skutečností je klíčem pro pochopení asymetrického přístupu k informacím. Právě v získávání informací a schopnosti je vhodně analyzovat je klíč k pochopení úspěchu jednotlivých osob. Instituce, ve kterých může docházet ke směně informací, představují například politické kluby či neziskové organizace. Vzdělání je pak důležitým předpokladem pro analýzu získané informace, samo o sobě však úspěch zaručit nedokáže. Ke kombinaci vzdělání a správně vybudované informační sítě řadil Casson i odvahu riskovat, tedy chovat se rozdílně než se vyvíjí

⁵⁶ CASSIS Youssef, *Unternehmer und Manager*, in: FREVERT Ute, HAUPT Hans Georg, *Der Mensch des 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1999, s. 40-67. Cassis pokládá právě zaměstnané manažery v daném období za hlavní protagonisty modernizace, nikoli za pouhé vykonavatele rutinních úkolů.

⁵⁷ Přehled typů viz MYŠKA, *Problémy a metody*, s. 112-115.

⁵⁸ CASSON Marc, *The Entrepreneur*, Cheltenham – Northampton 2003, s. X a s. 10-11.

Na tomto místě nejde o hodnocení neoklasické ekonomie a její schopnosti analýzy kapitalistického hospodářství, nýbrž o představení názoru, který přispívá k podnikatelově charakteristice.

očekávání na trhu.⁵⁹ Cassonovy názory, jakkoli míří více na současnost, jsou využitelné pro historický výzkum. Složitý přístup k informacím a budování exkluzivní sítě kontaktů byl pro období budování kapitalismu problémem, před který byli stavěni aktéři společenských změn. Konkrétní příklad vybrané osobnosti pak umožní detailně sledovat příběhy strategií a budování takovýchto sítí.

Jak definovat podnikatele?

Přehled názorů na roli podnikatele ve společnosti nám pomůže v hledání definice jen z části. Škála názorů na to, koho mezi podnikatele zařadit, je obdobně bohatá jako diskuse o jeho významu ve společnosti a hospodářství. Samotný pojem podnikatel si doba devatenáctého století osvojovala pomalu. V dobových adresářích nebo reprezentativních albech převládaly termíny jako fabrikant, obchodník nebo průmyslník, jakkoli právě v této skupině osob je třeba podnikatele hledat. Pojem podnikatel se začal pozvolna prosazovat až v průběhu devatenáctého století, kdy jej akcentují výše uvedené národohospodářské školy.⁶⁰ V pokusech o vymezení podnikatele převládají dva směry – funkcionální a poziční. Funkcionální definice se opírá o výše uvedené požadavky na funkci – výkon podnikatele. Vychází se přitom především z pojmání podnikatele, jak ho vnímal Schumpeter a později Redlich.⁶¹

Poziční definice zařazuje mezi podnikatele osoby, jež jsou buď bezprostřední vlastníci firmy, nebo vedením pověřeni zaměstnanci a ve firmě jsou nositeli strategických rozhodnutí. Tato metoda byla vhodnější pro tvorbu kolektivních biografí, jimiž chtěli především němečtí historikové popsat společenskou strukturu v době industrializace.⁶² Pouhé definování podnikatele podle jeho funkce v hospodářském cyklu by totiž vyřadilo z okruhu studované skupiny velkou část osob a není poté možné dojít k obecnějším konstatováním při charakteristice celé skupiny. Rovněž tak pouhý důraz na inovační aktivity v hospodářské oblasti potlačuje studium ostatních faktorů podnikatelské problematiky. Podnikatelstvo bylo pojímáno jako užší součást měšťanstva (Bürgertum) a díky jeho analýze bylo možné hledat hlavní příčiny

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 188-243.

⁶⁰ Srov. POPELKA, *Zrod moderního*, s. 23.

⁶¹ Srov. MYŠKA, *Problémy a metody*, s. 102.

⁶² Srov. KAELBLE Hartmut, *Berliner Unternehmer wahren der frühen Industrialisierung*, Berlin-New York 1972, zvl. s. 15 a KOCKA Jürgen, *Unternehmer in der deutschen Industrialisierung*, Göttingen 1975. Kritika funkční definice je nejpřesvědčivější u BIERMANN Benno, *Die soziale Struktur der Unternehmerschaft. Herkunft und Ausbildung der Unternehmer in Nordrhein-Westfalen*, Stuttgart 1971, s. 5-10.

specifického charakteru moderních německých dějin.⁶³ Právě pro analýzu politického jednání dané třídy, jejího sociálního statutu, byla funkční pozice nevhodná, neboť a priori navozovala představu o politické pasivitě podnikatele soustředícího se na hospodářskou aktivitu.⁶⁴

Poziční definice naopak umožnila podnikatelstvo vymezit oproti ostatním sociálním skupinám. V některých případech je poziční definice spojována i s minimálním počtem zaměstnanců daného podniku. Tento požadavek je však poměrně omezující, neboť vyřazuje z okruhu podnikatelů aktivní obchodníky, kteří nemuseli disponovat širokým počtem zaměstnanců. Ve vztahu k podnikatelstvu jako součásti hospodářského měšťanstva (*Wirtschaftsbürgertum*) je rovněž nutné dodat, že i hranice mezi touto skupinou a podskupinou jsou poměrně nejasná. V žádném případě by však nemělo jít o shodné pojmy. Termín *Wirtschaftsbürgertum* zde chápu jako označení pro širší skupinu osob, která svou sounáležitost s exkluzivním měšťanstvem odvozuje od dispozic majetkem. Nemusí jít tedy o ekonomicky aktivní osoby, ale například i o dědice majetku nebo rentiéry.⁶⁵

Předkládaná práce vychází z kombinací obou definic, které využil například německý historik Hartmut Berghoff⁶⁶ či v českém prostředí Milan Myška⁶⁷. Obě definice se mohou i vhodně doplňovat, nikoli vylučovat. Poziční definice skutečně nabízí daleko širší badatelské pole osob, které je možno uvádět do potenciálních paralel k Dotzauerově kariéře. Při pouhém lpění na ekonomické funkci by navíc nebylo možné určit společenskou skupinu, aniž by bylo charakterizováno zároveň její společenské jednání a uzavřela by se tak cesta k přesahům do mimoekonomických témat. Zohlednění funkční definice je nicméně inspirativní, neboť v době nástupu kapitalismu nabízí srovnání, jak byli tito podnikatelé úspěšnými aktéry razantních hospodářských změn a procesů. Ostatně to, zda lze na představované osoby uplatnit i kritéria funkční definice, by měla naznačit tato práce.

⁶³ Problematika tzv. Sonderweg je dostatečně známa a není ji nutné podrobně popisovat. Šlo o konstatování, že úspěšnou hospodářskou modernizaci nedoplnila modernizace politická. Tato myšlenka je obsažena v obou výše uvedených publikacích, nejuceleněji pak v rozsáhlé syntéze H. U. Wehlera. WEHLER Hans-Ulrich, *Die Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd 1, München 1987.

⁶⁴ KAELBLE, *Berliner Unternehmer*, s 12-14.

⁶⁵ Inspirativní je v tomto směru přístup P. Popelky, který vychází z komparace několika zahraničních přístupů ke skupině *Wirtschaftsbürgertum*. Srov. POPELKA, *Zrod moderního*, s. 27-28.

⁶⁶ BERGHOFF Hartmut, *Englische Unternehmer 1870-1914*, Göttingen 1991.

⁶⁷ MYŠKA Milan, *Rytíři průmyslové revoluce*, Ostrava 1997.

Prameny a literatura

Studie dotýkající se dějin podnikatelstva bývají často uváděny povzdechem nad omezenou pramennou základnou, která poznání problematiky znesnadňuje. Omezená je především pramenná základna osobní povahy. Podnikatelé se více než sepisování vzpomínek či deníkových záznamů věnovali praktickým obchodním záležitostem. Dalším důvodem kusé pramenné základny jsou razantní zvraty v českých dějinách, které utnuly kontinuitu mnoha úspěšných firem a podniků. Zachovaná Dotzauerova pozůstalost je proto zajímavou příležitostí, kterou se pokouší využít tato práce. Jde o dva fondy, které jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy a sokolovském Státním okresním archivu v pobočce v Jindřichovicích. Oba fondy tvoří poměrně široká škála dokumentů. Fondy jsou nicméně neuspořádané a orientace v nich je poměrně složitá. V pražském archivu jsou cenné především deníky z let 1858 a 1859, materiály vztahující se k působení v obchodní a živnostenské komoře ale i koncepty Dotzauerových projevů či poznámky z významných schůzek a rozhovorů. Jindřichovická pozůstalost skrývá deníkové záznamy pro období po polovině století. Jde o pravděpodobně o přepisy deníků, které byly přepsány Dotzauerovým tajemníkem v pražské obchodní a živnostenské komoře Schebkem. Jakkoli jsou záznamy heslovité, odkrývají nejen podnikatelské, ale i společenské aktivity a nabízejí i vhled do životního stylu. Vedle toho jsou ve fondu dokumenty k jednotlivým organizačním počínům Dotzauera, týkající se národnostních aktivit, a to nejen v Praze, ale i v Krušnohoří. Zajímavé jsou rovněž fotografie, na kterých jsou kromě Dotzauera zachyceni další představitelé německé liberální politiky.

Z pramenů úřední provenience je možno využít policejní hlášení ve fondu Presidia pražského policejního ředitelství. Více než k Dotzauerově osobě se však tyto prameny vztahují ke spolkům, ve kterých figuroval. Obdobně lze dokumentovat činnost spolků ve fondu Presidia českého místodržitelství. Oba fondy jsou uloženy v Národním archivu v Praze. Dlouholetá Dotzauerova činnost v pražské obchodní a živnostenské komoře směřuje badatele k pramenům této instituce. Vedle vlastního rozsáhlého fondu komory jsou lépe využitelné jednotlivé zprávy a zápisy z jednání, které komora pravidelně vydávala. Dotzauerovo působení v politice lze mapovat díky stenografickým zápisům z jednání českého zemského sněmu a jednání pražského zastupitelstva. Nejsložitější je cesta k informacím týkajících se přímo podnikatelské

kariéry. V tomto případě jsou nesmírně cenné Dotzauerovy vzpomínky otištěné jako součást Schebkovy monografie, které jsou však vedeny pouze do konce padesátých let. Pro další období lze kromě zmínek v korespondenci a deníků využít některé oficiální dokumenty, především dokumentaci firem při Krajském obchodním soudu, která je uložena v Státním oblastním archivu v Praze. Informace o obchodnících a průmyslnících soustředila i pražská obchodní a živnostenská komora. Pro podnikatelské pozice v nejrůznějších společnostech poskytují přehled adresáře případně schematismy. Vedle obchodní činnosti samotného Dotzauera lze v těchto dokumentech proniknout k dalším podnikatelským příběhům jeho doby.

Veřejná aktivita je vedle oficiálních úředních dokumentů zachycena často důkladně v soudobém tisku, v případě německých podnikatelů především v deníku Bohemia. Vedle politiky přinášela Bohemia i pravidelné zprávy ze spolkového života, který byl chápán jako součást národně obranných strategií. V novinách lze najít i poměrně podrobné informace o ostatních soudobých podnikatelích, především ve formě nekrologů. Zajímavá je v této souvislosti i sonda do českého tisku, kde hodnocení osobností a událostí vyznívá logicky zrcadlově. Vedle novin přinášejí dokumentaci spolkové a politické činnosti nejrůznější brožury či oslavné tisky, které pocházejí nejčastěji z bývalé knihovny spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*) a jsou uloženy v knihovně Archivu hlavního města Prahy. Ke zmapování mentality a životního stylu lze využít zachovalé sčítací operáty. Vzhledem k Dotzauerově životním datům jde o dokumentaci ke sčítání obyvatel ze sklonku roku 1880. Dochované dokumenty nejsou pro pražské prostředí kompletní, i tak ale nabízejí možnost provést sondu do skupiny pražských podnikatelů (v tomto případě byli jako vzorek vybráni členové pražské obchodní a živnostenské komory).

Pro paralelní exkurzy vztahující se k osobnosti Andriase Haaseho a Jindřicha Fügnera byla využity archivní fondy Národního muzea. Zatímco pozůstalost Haaseho firmy více odkrývá chod nakladatelství synů Bohumila Haaseho, ve Fügnerově pozůstalosti se nabízela bohatá možnost využití pramenů osobní povahy, které nás vedli k možnosti pronikání do jeho mentality.

Literaturu k uvedenému tématu lze rozdělit do několika skupin. Vlastní Dotzauerova osobnost je zachycena v knize Edmunda Schebka *Richard Ritter Dotzauer* z roku

1895.⁶⁸ Kniha sleduje především Dotzauerovu činnost v obchodní a živnostenské komoře. Schebek nebyl pouze Dotzauerův životopisec, ale především dlouholetý spolupracovník z komory, kde působil jako sekretář. Kniha má spíše charakter vzpomínek (jakkoli je zřejmé, že v průběhu jejího psaní Schebek s Dotzauerovými deníkovými záznamy pracoval) a vyznívá značně nekriticky. Společenskou angažovanost na jiných polích Schebek často zcela přehlédl. V době mezi světovými válkami se Dotzauerovi v krátkém článku věnoval Gustav Treixler.⁶⁹ Všiml si jeho aktivit v německém národním hnutí od šedesátých let. Encyklopedické heslo k jeho osobnosti obsahuje Myškova encyklopedie podnikatelů.⁷⁰ Krátké heslo k Dotzauerovi obsahuje i encyklopedie Egerländer biographisches Lexikon.⁷¹ Podrobnější je Dotzauerovo heslo v Biografickém slovníku českých zemí.⁷²

Řada literatury k tématu podnikatelstva v českých zemích se v posledním desetiletí úctyhodně rozrostla. Především zásluhou tří center výzkumu. Na ostravské univerzitě rozvíjí toto téma již desítky let Milan Myška. Vedle již zmiňovaných metodologických podnětů je skvělým výsledkem konkrétního výzkumu jeho práce představující osudy několika podnikatelů devatenáctého století, ve kterých sledoval často nejen obchodní kariéry ale i prosazování se v rámci občanské společnosti. Novější práce pak navazují studiem průmyslových, případně důlních podnikatelů a významu podnikatelstva pro formování a existenci samosprávy. Pro předkládanou práci byla inspirativní Popelkova práce věnovaná rodině Kleinů, která je vedle konkrétní případové studie bohatým přehledem dosavadních výzkumů jednotlivých okruhů spjatých s výzkumem podnikatelstva v české i zahraniční literatuře.⁷³ V Brně věnuje pozornost podnikatelstvu především Lukáš Fasora, který jej nicméně analyzuje v kontextu celkového utváření komunální a zemské reprezentace. Předností jeho prací je důraz

⁶⁸ SCHEBEK Edmund, *Richard Ritter von Dotzauer*, Praha 1895.

⁶⁹ TREIXLER Gustav, *Richard Ritter Dotzauer*, in: *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Liberec 1930, s. 305-314.

⁷⁰ MYŠKA Milan (ed.), *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003, s. 93-94. Autorem hesla je sám M. Myška.

⁷¹ WEINMANN Josef (ed.), *Egerländer biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Reg.-Bez. Eger*. Sv. I, A-M. Bayreuth 1985.

⁷² *Biografický slovník českých zemí*, seš. 14, Praha 2011, s. 339. Autorem hesla je Tomáš Burda.

⁷³ Srv. MYŠKA Milan, *Rytíři průmyslové revoluce*, Ostrava 1997. Týž, *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava 1994. Týž, *Prolegomena k historickému výzkumu podnikatelstva jako sociální skupiny*. In: ZÁŘICKÝ Aleš a kol. (ed.), *Milan Myška, z díla hospodářského historika*, Ostrava 2010, s. 87-94. KLADIWA Pavel, POKLUDOVÁ Andrea, KAFKOVÁ Renata, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914*, II. díl, 1. svazek, *Muži z radnice*, Ostrava 2008. ZÁŘICKÝ Aleš, *Rothschildové a ti druzí, aneb, Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005, POPELKA Petr, *Zrod moderního podnikatelstva*. Ostrava 2011.

na personifikaci fungování lokální politiky, přičemž je díky zpracované pramenné základně úspěšný v propojení komunálních funkcí, osob a jejich majetku a životního stylu. Třetím centrem výzkumu je Ústav hospodářských a sociálních dějin na pražské filozofické fakultě, kde je podnikatelstvo studováno v kontextu utváření hospodářských, případně podnikatelských elit, přičemž je důraz kladen na jejich reprezentativnost a zároveň je zohledňován dobový kontext soupeření českého a německého nacionalismu, který má své vyznění i na ekonomickém poli ve formě nacionalismu hospodářského.⁷⁴ Pražským židovským podnikatelským rodinám se ve své disertační práci věnovala německá badatelka Martina Niedhammer. Práce je přínosná z pohledu doplnění faktografie, neboť mnohé z uvedených osob přicházeli s Dotzauerem do přímého kontaktu.⁷⁵

Pro zasazení práce do vztahu k procesu industrializace a modernizace společnosti lze využít množství prací z oboru hospodářských a sociálních dějin. Není možné vynechat studii Pavly Horské Vrbové ze začátku šedesátých let minulého století, ve které výrazně konceptualizovala problematiku formování vůdčí skupiny průmyslníků a obchodníků. Zabývala se především jazykově českou buržoazií, nicméně její teze lze pro jejich konceptuální záměr využít i pro německé podnikatelstvo.⁷⁶ Pro obecné otázky sociálního a ekonomického vývoje ve vztahu k politické struktuře je významná více než třicet let stará Urbanova práce *Kapitalismus a česká společnost*⁷⁷. Množství faktografických údajů pro hospodářský a sociální vývoj je k dispozici v pracích Ivana Jakubce a Zdeňka Jindry, případně Jany Macháčové a Jiřího Matějčka.⁷⁸ Konkrétní údaje pro tovární výrobu jsou k dispozici v pracích Pavly Horské-Vrbové a Zdeňka Míky, nověji Karla Brouseka.⁷⁹ Podrobné dějiny pražské obchodní a živnostenské

⁷⁴ ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007. JANČÍK Drahomír, KUBŮ Eduard (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*, Praha 2011.

⁷⁵ NIEDHAMMER Martina, *Nur eine "Geld-Emancipation"? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800-1867*, Göttingen 2013.

⁷⁶ HORSKÁ-VRBOVÁ Pavla, *K otázce vzniku české průmyslové buržoasie*, *Československý časopis historický*, 10, 1962, s. 257-284. Ke stále aktuální inspirativnosti práce Horské srv. ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, s. 11-12.

⁷⁷ URBAN Otto, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 1978.

⁷⁸ JAKUBEC Ivan, JINDRA Zdeněk, *Dějiny hospodářství českých zemí, Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie* Praha 2006. MACHÁČOVÁ Jana, MATĚJČEK Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Praha 2010.

⁷⁹ HORSKÁ-VRBOVÁ Pavla, *Pražský průmysl v druhé polovině 19. století*, in: *Pražský sborník historický 1969-1970*. MÍKA Zdeněk, *Počátky průmyslové výroby v Praze. Část II – od nástupu průmyslové revoluce do r. 1848*. In: *Pražský sborník historický* roč. 13, 1981, s. 50-123. BROUSEK Karl M. *Die Grossindustrie Böhmens 1848-1918*. München 1987.

komory jsou detailně sepsány Josefem Gruberem.⁸⁰ Obdobně jsou využitelné starší přehledy vývoje bankovníctví.⁸¹ Pražská německá společnost, která se pokouší vyrovnat se ztrátou mocenských pozic ve městě, je vynikajícím způsobem popsána v práci Garryho Cohena.⁸² Politický vývoj v Čechách především s ohledem na český státoprávní boj je detailně zachycen v práci Otty Urbana.⁸³ Vývoji německé liberální politiky se věnoval Pieter Judson.⁸⁴ Množství cenných faktografických údajů nalezneme ve starších příspěvcích k dějinám jednotlivých pražských čtvrtí.⁸⁵ Pro pražskou komunální politiku je cenná práce Miloše Václava Kratochvíla, která sleduje především volby do městské samosprávy a uvádí volební výsledky a volební provolání.⁸⁶

⁸⁰ GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900. K oslavě jejího padesátiletého jubilea*, Praha 1900.

⁸¹ HORÁK Josef, *Přehled vývoje českých obchodních bank*, Praha 1913. Nověji pak VENCOVSKÝ Josef, *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999.

⁸² COHEN Garry B., *Němci v Praze 1861-1914*, Praha 2000.

⁸³ URBAN Otto, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.

⁸⁴ JUDSON Pieter, *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Michigan 1996.

⁸⁵ KNEIDL František, *Dějiny města Karlína*, Praha 1923. BOEHM Josef, *Monografie města Smichova*, Praha 1882. Nověji pro Smíchov srv. KRUPPA Erika, *Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850-1875*, München 1992,

⁸⁶ KRATOCHVÍL Miloš Václav, *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, Praha 1936.

1. CESTA K PODNIKATELSKÉMU ÚSPĚCHU RYTÍŘE DOTZAUERA

Počátky podnikatelské kariéry

Jednou z nejpoutavějších otázek, která leží před badateli studujícími problematiku podnikatelstva, je problém startovacích pozic podnikatelů. Kolektivní biografie přitom spíše nabourávají představu o četnosti velkolepých příběhů popisující cestu chudých chlapců k snovému bohatství, jak je vykreslují některé případy z amerického prostředí. V tomto světle se jako závažné faktory ukazují aspekty rodinného zázemí, s tím spojeného vzdělání a rovněž kapitálové vybavenosti. Významná je rovněž otázka regionálního původu v budoucnosti úspěšných podnikatelů, neboť naznačuje možnou kontinuitu špiček obchodního světa předindustriální éry ve vybrané lokalitě s moderními podnikateli. Stejně tak poukazuje regionální původ na možnosti prostorové mobility a na sílu, s jakou jednotlivá obchodní a průmyslová centra působila na nově přicházející podnikatele při počátcích jejich kariér. V případě konkrétních životopisů pak regionální původ naznačuje, jakým způsobem zdolávaly v budoucnu úspěšné osobnosti mentální bariéry spojené s výzvami k přesunu do vzdálených metropolí obchodu a průmyslu. Sledujeme-li v tomto kontextu Dotzauerovy podnikatelské počátky, nacházíme v některých aspektech silné odlišnosti proti obvyklým vzorcům úspěšných kariér.

Kolektivní biografie věnované českým a moravským podnikatelům upozorňují v případě regionálního původu na silný podíl domácích podnikatelů. Vysoké je toto číslo především v případě podnikatelů z Čech, kde bylo více než 86% osob v Čechách rovněž narozeno. Na Moravě je tento podíl mírně slabší a tvoří 80%.⁸⁷ Výrazná je rovněž participace podnikatelů z českých zemí na celkové struktuře podnikatelů Habsburské monarchie, která dosáhla více než třetinového podílu.⁸⁸ Uvedená čísla by však neměla zakrýt roli zahraničních podnikatelů především v první polovině devatenáctého století, neboť to byli často oni, kteří seznamovali české prostředí

⁸⁷ Údaje vycházejí ze dvou nepublikovaných diplomových prací vzniklých na Ostravské univerzitě. ČESÁKOVÁ A., *Původ a sociální struktura průmyslového podnikatelstva na Moravě a v Rakouském Slezsku v období od počátku průmyslové revoluce do roku 1914*, Ostrava 2001 a ŘEZNÍKOVÁ D., *Formování průmyslového podnikatelstva v Čechách v období 1800-1918*, Ostrava 2001. Výsledné poznatky z diplomových prací využil POPELKA P., *Zrod moderního podnikatelstva*, s. 31. V případě Čech byl zkoumán vzorek 525 osob, v případě Moravy a Slezska 398 osob.

⁸⁸ Data shromážděná W. Meixnerem vycházejí ze vzorku 836 osob, z nichž 39% bylo narozeno v českých zemích. *Tamtéž*, s. 33.

s novými výrobními metodami a postupy a obdobně hráli významnou roli při transferu mentálních vzorců, které úspěšné podnikatelské jednání vyžadovalo.⁸⁹

V případě pražského prostředí obdobné přehledy nejsou k dispozici. Z jednotlivých sond se zdá, že velkou roli hrál podnikatelský kapitál akumulovaný již v průběhu napoleonských válek. Z něj byly zakládány především úspěšné pražské textilní podniky, ale rovněž pomohl na výsluní podnikatelům ve finančnictví.⁹⁰ Mnozí velkoobchodníci, kteří se v Praze etablovali již před polovinou století, oproti tomu pocházeli z mimopražských oblastí Čech, což si lze vysvětlit skutečností, že pro schopného obchodníka bylo snadnější zřídit v Praze sídlo velkoobchodu než etablovat zde továrnu bez vazeb na místní pozemkové majetky a tradici řemeslné výroby. I v Praze však nacházíme mnohé zahraniční podnikatele, kteří hráli důležitou roli především v rozvoji strojírenství, jako nového moderního segmentu průmyslu. Jejich příchodem pak přicházely do Prahy mnohé technické inovace.⁹¹

Socioprofesní původ podnikatelů v českých zemích, který uvedené výzkumy analyzovaly, ukazuje na velký podíl podnikatelů, kteří navazovali ve své činnosti na podnikatelskou dráhu svého otce, případně rozvinuli obchodní a řemeslnou činnost svých rodinných předchůdců. V případě Čech šlo o 72% podnikatelů.⁹² Jde tak o dosti podobné číslo, jaké udává výzkum například pro berlínské prostředí, kde byla míra seberekutace obdobně vysoká.⁹³ Tato čísla naznačují, jak velký vliv měla instituce rodiny pro formování podnikatelstva. V jejím rámci byl akumulován finanční kapitál, ale stejně tak zde docházelo k přenosu dalších druhů kapitálu, o které se navazující generace mohly opřít. Máme zde na mysli především sociální kapitál budovaný dlouhodobě v rámci society obce, kdy aspekty jako důvěryhodnost, napojení na existující obchodní infrastrukturu a propojení podnikatelů přes rodinné a jiné společenské vazby vytvářely předpoklad pro úspěšné podnikatelské kariéry. V rámci

⁸⁹ Vzhledem k hospodářskému a technologickému vývoji v Evropě se logicky jednalo o podnikatele ze západních zemí. Migrace podnikatelstva tak probíhala opačným směrem než migrace většinového obyvatelstva. Příkladem zahraničního podnikatele je i Gottlieb Haase, otec Andrease Haaseho, jemuž je věnován exkurz v této práci.

⁹⁰ Řeč je především o textilních podnikatelích rodiny Porgesů, Dormizerů, Przi Bramů a Jerusalemě. Lämmelově oproti tomu pocházeli ze západních Čech. Srv. NIEDHAMMER, *Nur ene „Geld-Emancipation“*, s. 45.

⁹¹ Například bratři Thomassové nebo Rustonové. Srv. . HORSKÁ Pavla, *Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918*, Praha 1959, s. 94.

⁹² POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva*, s. 49.

⁹³ Zde se jednalo o podíl 78% osob. KAELBLE, *Berliner Unternehmer*, s. 37.

fungující podnikatelské rodiny rovněž nebylo třeba překonávat mentální bariéry poukazující na rizikovost a nestálost podnikatelské dráhy, kterou citlivě vnímaly jiné profesní skupiny, jako například úřednictvo. V momentě samotného formování moderního podnikatelstva na počátku industrializace se podnikatelé rekrutovali z následujících čtyř skupin: z okruhu šlechty, tradičních městských obchodníků svázaných s cechy, podnikatelů vzešlých z domácí mimoměstské výroby a zahraničních podnikatelů.⁹⁴ Následující text ukáže, že ani sociálně-profesní původ Dotzauerovy rodiny nespadá bezproblémově do jedné z uvedených skupin.

Richard Jakob Dotzauer pocházel z rodiny, kterou je možné zařadit do skupiny honorace menšího města. Narodil se 25. července 1816 v Kraslicích v severozápadních Čechách. S Kraslicemi byla v té době rodina již několik století spojena. Dotzauerovi předci sem zamířili na sklonku šestnáctého století, kdy část mlynářské rodiny opustila hornofalcký Ebermannstadt a začala v Kraslicích provozovat panský mlýn. Tehdy Kraslice náležely hrabatům ze Schönburgu. Rodina byla původně evangelická, v Kraslicích však zůstala i v pobělohorském období. Dotzauerův otec Johann Florian byl však již mlynářskému řemeslu vzdálen. Narodil se 11. května 1788 do rodiny obchodníka Philippa Jakoba Dotzauera. Straší bratr Johanna Floriana Philipp Wenzel Dotzauer byl v Kraslicích farářem. Rodina disponovala slušným majetkovým zázemím, neboť i Johannu Florianovi bylo umožněno vystudovat gymnázium v Chebu. Po jeho absolvování se vrátil do Kraslic a stal se ranhojičem a praktikantem u místního lékaře. Ve studiích pokračoval později ještě ve Vídni a Praze. Doklady o úspěšném zakončení studia však nejsou doložené. Ve vídeňské všeobecné nemocnici pak působil jako sekundární lékař. Do jeho dalších životních osudů zasáhly napoleonské války. V jejich průběhu byl přítomen v polních lazaretech a po bitvě u Wagramu mu bylo svěřeno vedení vojenského oddělení vídeňské nemocnice. V roce 1813 byl po bitvě u Chlumce převelen do služeb ruské polní nemocnice v Čechách. Během služby u ruského vojska se osvědčil natolik, že byl Rusy vyzván, aby vstoupil do jejich služeb. To však odmítl a po skončení války se vrátil zpět do Kraslic, kde pracoval jako lékař. Oženil se s Annou Marií Kohlerovou, dcerou měšťana a řezníka, který později zbohatl jako výrobce mušelinu. Po sňatku s touto ženou disponoval dostatkem prostředků a mohl si koupit v Kraslicích

⁹⁴ POPELKA, Zrod moderního podnikatelstva, s. 47. Popelka se opírá o typologizaci Karla Novotného.

zavedenou lékárnou „U zlaté orlice“. Vedle toho pořídil i drobnější zemědělské hospodářství. V Kraslicích platil Johann Dotzauer za váženého občana. Nejen díky své profesi a vlastnictví lékárny, které vzbuzovalo úctu sami o sobě. Svou zálibu v literární činnosti prokázal sepsáním topografie města Kraslic. Po dobu pětadvaceti let zde působil jako magistrátní rada. Když se den po jeho smrti konal 11. března 1851 v Kraslicích pohřeb, byly na něm přítomny tisíce osob.⁹⁵

Na převzetí lékárny byl připravován o dva roky starší prvorozený syn Adolf, narozený v roce 1814. I on se po vzoru otce zapojil do veřejného dění. V revolučním roce 1848 byl hejtmanem národní gardy a získal dokonce mandát do říšského sněmu.⁹⁶ Druhorozenému Richardovi se mělo dostat rovněž kvalitního vzdělání. Po vzoru otce i bratra odjel ve třinácti letech studovat do Chebu na místní gymnázium. Tamější studia však pojímal poměrně vlažně a více než škole se věnoval okolním radovánkám. V mládí nic nenasvědčovalo tomu, že se Dotzauer stane nesmírně pracovitým a výjimečně úspěšným mužem. Podle svých vzpomínek se učení příliš nevěnoval. Stejně jako v Kraslicích byl i v Chebu silnějším lákadlem hry v kruhu spolužáků než vlastní studium. Trpělivost prokazoval pouze v kreslení a ručních pracích a částečně i ve hře na flétnu. Škole věnoval pouze tolik času a úsilí, kolik bylo potřeba k postupu do dalšího ročníku. Z toho plynuly i stížnosti jeho učitelů směrem k Dotzauerově otci. Nespokojený otec ho proto poslal v roce 1829 na plzeňskou hlavní školu.⁹⁷

Osobnější přístup některých vyučujících a uvolněnější poměry při výuce přece jen zapříčinily, že začal o své vzdělání více dbát. S ohledem na to, že nejlepších výsledků dosahoval v matematice a zároveň v kreslení, chtěl pokračovat ve studiu techniky. To také doporučovali jeho učitelé, nicméně jeho otec odmítl pokrývat náklady spojené s takovýmto studiem. Lehce překvapivé vzhledem k pověsti Dotzauerova otce jako muže širokého rozhledu byla skutečnost, že technickou průpravu pro svého syna nepokládal ani za příliš perspektivní. Mladý Dotzauer proto na otcovo přání směřoval

⁹⁵ Údaje o Dotzauerových předcích pocházejí z jeho vzpomínek DOTZAUER Richard, *Aus meinem Leben (Autobiographie)*, které jsou součástí práce SCHEBEK Edmund, *Richard Ritter Dotzauer*, Praha 1895, s. 1 a 55. Rovněž srv. TREIXLER Gustav, Richard Ritter Dotzauer. In: *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Liberec 1930, s. 305. Rukopis práce DOTZAUER Johann, *Topographie der Stadt Graslitz sammt Ortschaften im Jahre 1821* je uložen v pozůstalosti Richarda Dotzauera. Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Richard Dotzauer. Práci vydal Richard Dotzauer vlastním nákladem v roce 1870 u příležitosti oslavy 500leté existence města. Prvním úspěchům Dotzauerovy podnikatelské kariéry jsem věnoval rovněž část své diplomové práce. Srv. VALENTA, *Jindřich Fügner*, s. 70an

⁹⁶ KNAUER Oswald, *Das österreichische Parlament von 1848-1966*, Wien 1969, s. 82.

⁹⁷ Vysvědčení ze čtvrté třídy plzeňské hlavní školy je uloženo v AHMP, fond Richard Dotzauer.

do kupeckého prostředí. Sám Richard Dotzauer projevil přání vycestovat za získáním učňovských zkušeností do Lipska. Saskou metropoli vnímal jako nejpříťažlivější místo budoucího studia. S tím však nesouhlasil jeho silně katolicky založený otec, kterému nekonvenovalo tamější protestantství, a syna zamýšlel poslat do Prahy. Česká metropole se naopak nezamlouvala mladému Dotzauerovi, a tak zvítězila třetí varianta – Vídeň. Tam ostatně pobývali Dotzauerovi příbuzní z matčiny strany, což mu mělo krok do neznáma ulehčit a stejně tak zmírnit obavy rodičů z dalekého odloučení.⁹⁸

Dne 28. července 1832 nastoupil šestnáctiletý Richard Dotzauer do učení v obchodě Ludwiga Ruzičzky. Praktikum u něj zprostředkoval právě jeho vídeňský strýc. Předpokládalo se, že za tři roky ho opustí s výučním listem. Za možnost absolvovat vyučení platil Dotzauer ročně tři sta zlatých. Přestože měl Dotzauer v začátcích učňovské dráhy nastavené příhodné podmínky vzhledem k rodinnému zázemí, s příchodem do Vídně pro něj začalo nelehké období, které vrcholilo po třech letech v tísnivé pocity méněcennosti a rezignovanosti. S průběhem své praxe v Ruzičzkově podniku byl velice nespokojen. Majitel se svou manželkou mu po lidské stránce nebyli sympatičtí, chovali se k němu podezřívavě a do styku s kupeckými a účetními záležitostmi ho téměř nepřipustili. Učňovské roky, během kterých Dotzauer pracoval v obchodě od pěti hodin od rána až do deváté hodiny večerní, utíkaly pozvolna. Volného času příliš neměl. Vídeň ostatně Dotzauera příliš neuchvátila. Městské prostředí úzkých ulic a vysokých domů mu bylo cizí a volný čas trávil nejraději v Prateru. Zakončení učení po třech letech se však Dotzauer nedočkal. Čtvrt roku před skončením výuční doby těžce onemocněl a trávil několik týdnů ve vídeňské nemocnici. Na jeho místo přijal majitel obchodu nového učně a Dotzauer pár týdnů před zakončením tříletého pobytu musel jeho obchod bez osvědčení opustit.⁹⁹

S pomocí strýce byl sice přijat do nového obchodu, ale poté, co jeho majitel zjistil, že Dotzauer pobýval delší dobu v nemocnici, ho ze svých služeb propustil, neboť nechtěl zaměstnávat nemocného učně. Další práci hledal obtížně rovněž proto, že v učení u Ruzičzky nenasbíral mnoho zkušeností s praktickým chodem obchodu a další zaměstnavatelé ho proto nechtěli přijímat. Doporučující Ruzičzky dopis ostatně nebyl

⁹⁸ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 2-3.

⁹⁹ Dotzauer, *Aus meinem Leben*, s. 7. Výuční list obdržel až o rok později, 11. června 1836. Je uložen v AHMP. Fond Richard Dotzauer.

psán tak, aby Dotzauerovi otevíral dveře do dalších obchodů. Dotzauer byl na dně svých psychických sil a podle vlastních vzpomínek pomýšlel v této době i na sebevraždu. Ze skličujících úvah ho vyvedlo krátké angažmá od září roku 1835 v obchodě s koloniálním zbožím Friede Mauruse von Wagburg. Doporučení pro majitele obchodu zajistili Dotzauerovy rodiče od Johanna Davida Starcka. Starck byl kraslickým rodákem, který byl však v této době již po celé monarchii známým podnikatelem. Vlastnil hutě, přádelny bavlny a později rovněž chemické továrny. Starckova rodina byla vzdáleně propojena s rodinou Dotzauerovy matky.¹⁰⁰ Krátké angažmá u Wagburga bylo významné. Dotzauer na něj vzpomínal jako na tyrana, ale zároveň přiznával, že se jednalo o typ schopného obchodníka, jakých tehdy Vídeň příliš neměla. Nešlo jen o skutečnost, že praxe u Wagburga povzbudila Dotzauera v době osobní krize. Seznámil se zde s obchodem s dováženým zbožím ve větších objemech. Wagburg obchodoval především s kořením a vínem. Rovněž pronikl hlouběji do obchodní každodennosti. Po skončení učení u Wagburga obdržel solidní doporučující dopis a spolu s ním i seznam obchodníků, na které se může s žádostí o místo obrátit. Vídeň byl rozhodnut opustit.¹⁰¹ Pro Dotzauerovy majetkové poměry, ale především pro sbírání dalších zkušeností byla posléze důležitá praxe u dvou významných obchodníků – Philippa Scherze a Alexandera Scheollera.

O Velikonocích roku 1836 se vydal s doporučením od bývalého zaměstnavatele do Prešpurku (dnešní Bratislavy), aby se tam představil obchodníkovi Josephu Scherzovi. Velikonoční čas zkomplikoval přechod na celnici mezi rakouskou a uherskou stranou, nicméně Dotzauer si v té době již byl schopný pohotově poradit a celníci ho odbavili za poskytnuté všimné. Scherzův podnik s koloniálním zbožím patřil v té době k nejznámějším v monarchii. Scherz sám pocházel z velice chudých poměrů, ale pílí a schopnostmi se vyšvihl mezi špičku tehdejšího Prešpurku. Zbohatl během kontinentální blokády v období napoleonských válek. Po nich byl nobilitován. Později zasedal v obchodní komoře a radě města. V jeho sídle se konaly bály, které navštěvovala špička prešpurské společnosti. Když Dotzauer do jeho obchodu

¹⁰⁰ Jedna z pratet Dotzauerovy matky se přiženila do rodiny Starků. Genealogie Starcků dostupná na <http://starck.webpark.cz/html/names1.html> (stav ke dni 10. února 2014). David Starck byl v roce 1837 nobilitován. V té době již sídlil v Praze. K osobnosti Johanna Davida Starcka srv. MYŠKA, *Historická encyklopedie*, s. 453.

¹⁰¹ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 11.

s koloniálním zbožím nastoupil, zaměstnával dvacet obchodníků, dále čeledíny a kočí.¹⁰²

Shoda náhod pomohla k tomu, aby Dotzauer v obchodě obsadil hned v počátcích zajímavější místo. Po jeho příchodu onemocněl účetní a vedením knih byl pověřen i přesto, že s účetnictvím měl spíše minimální zkušenosti z doby angažmá u Wagburga. Scherz byl ale s jeho výkony natolik spokojen, že nového účetního již nepřijal. Dotzauer pobíral plat čtyři sta zlatých ročně, což bylo mnohem více, než očekával při svém nástupu. Jeho osobní náklady nebyly příliš vysoké, neboť denně pracoval od sedmi hodin ráno až do desíti hodin večer. Přes toto vysoké pracovní vytížení však na tuto dobu vzpomínal jako nejkrásnější část života, protože se po vídeňských peripetiích konečně začal prosazovat v obchodním světě. Když v roce 1839 dorazil po dlouhé době do Kraslic, aby navštívil rodiče, provázelo již jeho krátký pobyt uspokojení otce a matky nad úspěchy syna a vídeňská epizoda byla zapomenuta.¹⁰³

Do budoucna však Dotzauera přitahovala přímá obchodní činnost a zamýšlel se realizovat jako obchodní cestující u velkého zavedeného obchodního domu. V říjnu roku 1839 nastoupil do podniku Alexandra Schoellera ve Vídni. Schoellerův velkoobchod se v té době zabýval prodejem vlny, barvených látek, ale také cukru. Do železáren a bankovníctví v té době ještě neinvestoval. Jeho odbytíštěm byla podstatná část monarchie. Schoellerové byli mocnou podnikatelskou rodinou evropského formátu, která měla kořeny v Porýní.¹⁰⁴ Ve srovnání se Scherzem byl Schoeller obchodníkem nejen jiných objemů obchodů, ale rovněž jiného osobního charakteru. Své zaměstnance podle Dotzauerových vzpomínek tituloval zásadně „*Herr von*“. Zároveň si od nich udržoval již citelnou společenskou distanci a konverzaci s nimi omezoval pouze na strohé pracovní pokyny. Dotzauer k Schoellerovi nastoupil jako obchodní agent s vybudovaným renomé. Jeho úkolem bylo především vyhledávat nové odbytíště pro prodej indigem zbarvených látek. Vzhledem k tomu, že mu Schoeller svěřil regiony, kde zatím neměl žádné odběratele, měl Dotzauer poměrně

¹⁰² Dotzauer věnoval Scherzovi ve svých vzpomínkách velký prostor na důkaz svého obdivu k němu. *Tamtéž*, s. 20-24.

¹⁰³ Dotzauer, *Aus meinem Leben*, s. 14-18. O velké spokojenosti s Dotzauerem ze strany majitelů obchodu svědčí, že mu při rozchodu věnovali brilantový prsten a doporučení, které mu otevíralo brány další kariéry. Srv. AHMP, fond Richard Dotzauer.

¹⁰⁴ Srv. CZEIKE Felix, *Historisches Lexikon Wien in 5 Bänden*, Band 5., Wien 1997, s. 120-121. Schoeller později založil železárnou a spolupodílel se na založení jednoho z vídeňských pivovarů. Za své zásluhy na poli průmyslu obdržel řád železné koruny.

volné pole působnosti. Prvními oblastmi, ve kterých měl obstarávat odbyt, se staly horní Uhry a Morava. Při dlouhých obchodních cestách závisela organizace na něm samotném. Nasazení se projevilo i na jeho výsledcích. V krátké době se jeho obchodní region rozšířil i na jižní část Uher, Chorvatsko a Sedmihradsko. Podle svých vzpomínek se mu dařilo především díky kupeckému talentu. Dokázal odhadnout nálady a přání svých zákazníků. Motivaci mu zvýšily podmínky, za kterých pracoval. Dotzauer uměl přesvědčit Schoellera o velkorysejším přístupu k některým aspektům obchodu. Tak mu Schoeller vyhověl v žádosti pořízení vlastního kočáru i s kočím pro obchodní cesty. (Z bezpečnostních důvodů měl během nich u sebe vždy pár pistolí). Dotzauerův pevný roční příjem byl osm set zlatých a k tomu jedno procento z obnosu všech obchodů, které přesáhnou částku osm set tisíc zlatých. Celkově si tak ročně vydělal již solidní sumu atakující dva tisíce zlatých.¹⁰⁵

Vzhledem k evidentnímu úspěchu při shánění a péči o zákazníky se vážně začal zabývat myšlenkou na vlastní obchodní dráhu. Na svých cestách, které zabíraly na začátku čtyřicátých let již velikou část monarchie, si utvořil představu o obchodních poměrech a poznal většinu klientů. K osamostatnění mu scházel pouze dostatečný kapitál. V roce 1844 měl našetřeno dva a půl tisíce zlatých, což stále nevytvářelo dostatečnou základnu pro start vlastního podnikání. Dotzauerova rodina odmítla svého syna finančně podpořit, s tím, že si z příjmu může vytvořit vlastní majetkovou základnu. Tak bylo pouze na něm, jak rychle a jakým způsobem své úspory rozmnoží natolik, aby založil vlastní podnik. Částečně se proto uskromnil ve svém životním stylu, který nešlo ani doposud označit za velkorysý. Ještě více však začal šetřit během obchodních cest na ubytování a stravování. Šlo však jen o nepatrný vklad k tomu, aby se mohl skutečně kapitálově osamostatnit.¹⁰⁶

Ve svých osmadvaceti letech byl Dotzauer již poměrně zkušeným obchodníkem, který dokázal svým zaměstnavatelům zajišťovat zajímavé kontrakty. V souběhu s tím se stabilizovaly i jeho příjmy. Vzhledem k nabytému sebevědomí bylo logické, že zamýšlel vybudovat vlastní podnik. Cesta do této pozice však nebyla v jeho mládí přímočará. Přestože mu rodinné poměry mohly poskytovat minimálně stabilní zázemí, volnější přístup ke školním povinnostem mu zahradil cestu k lepšimu

¹⁰⁵ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 27.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 28.

institucionalizovanému vzdělání a gymnázium nedokončil. Rodina sehrála významnou roli i při zajišťování jeho obchodnických učednických angažmá ve Vídni. Ať již vlastní vinou nebo vlivem nepřízně okolí (můžeme se spolehnout pouze na verze z jeho vlastních vzpomínek) se ani zde nezdálo, že z Dotzauera vyrostе mimořádně úspěšný podnikatel. Až v momentě, kdy se vlastním přičiněním, dostal do služeb dvou významných obchodníků, nabrala jeho kariéra již příkladný kontinuální růst. V té době měl za sebou rovněž první velké milostné zklamání, když byl odmítnut dcerou jednoho z vídeňských obchodníků, se kterou se seznámil díky svému strýci a několik let ji příležitostně ve Vídni potkával. Další dámská známost však již znamenala pro Dotzauera zlom při budování vlastní kariéry.

Dotzauerův tchán Joseph Dotzauer

Dne 4. října 1844 se Richard Dotzauer oženil s Eleonore Dotzauerovou, dceru Josepha Dotzauera, v pražské kostele u svatého Havla na Starém Městě. Věnovat název kapitoly, kterou uvozuje významná změna v Dotzauerově osobním životě a od ní se odvíjející významný posun v obchodní kariéře se může zdát nelogické či minimálně nepoetické. Vystihuje to však roli, jakou Joseph Dotzauer ve zmiňovaném období sehrál pro Dotzauerovu kariéru sehrál.

V roce 1844 se obchodní oblast Richarda Dotzauera v rámci Schoellerových obchodů rozšířila o Čechy. Díky tomu se při prodeji barviv seznámil se svým vzdáleným strýcem Josephem Dotzauerem, který byl bratrancem otce Richarda Dotzauera. Během obchodního jednání v lednu 1844 se Richard pouze krátce zmínil, že je pojí vzdálený příbuzenský vztah. Setkání by zůstalo bezvýznamným, kdyby se ten samý večer neocitl Richard Dotzauer na pozvání jiného pražského obchodníka v kupeckém casinu, kde se s Josephem Dotzauerem opět setkal a konverzoval. Mladý Dotzauer udělal na pražského obchodníka dojem a ten ho pozval po čase do svého domu na odpolední čaj. Zde již konverzoval s jeho dcerou Eleonore, která byla o pět let mladší. Dotzauer pak byl pravidelným hostem při obědech a večerech v rodině Josepha Dotzauera a s Eleonorou vedl čilou korespondenci během svých obchodních cest.¹⁰⁷

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 33. Zajímavé je, že ve svých pamětech psaných během šedesátých let se Dotzauer nijak netajil tím, že zprvu porovnával Eleonore Dotzauer se svou bývalou favoritkou. Zároveň zde však i následně vykreslil všechny pozitiva budoucí ženy.

Jakkoli není nutné a priori marginalizovat citové aspekty sblížení obou mladých lidí, při pohledu z venčí se jednalo jak pro Richarda, ale stejně tak pro Josepha Dotzauera o racionální krok. Vstupem do rodiny Josefa Dotzauera se Richard Dotzauer zařadil mezi pražskou obchodní elitu, neboť jeho tchán patřil k uznávaným pražským obchodníkům. Sňatek dvou příbuzných osob byl samozřejmě zvláštní, nicméně neodporoval ustanovení občanského zákoníku z roku 1811.¹⁰⁸ Přiřazení se Richarda Dotzauera do rodiny majetného obchodníka bylo součástí rodinné a podnikatelské strategie jeho tchána. Joseph Dotzauer se narodil 19. března 1794, stejně jako Richard, v Kraslicích. Pocházel z mlynářské rodiny, nicméně za vyučením odcestoval do Prahy, kde působil v několika kupectvích.¹⁰⁹ V roce 1816 si otevřel vlastní obchod s módou a střížním zbožím.¹¹⁰ Obchod si v Praze získal oblibu. Na začátku čtyřicátých let prodal tento podnik pozdějšímu pražskému starostovi Josefu Hulešovi. Změnil své obchodní zaměření a spolu se svým synem Josephem, který absolvoval kupecké pobyty v německých přístavních městech, otevřel velkoobchod s materiály a barvivy.¹¹¹

Dotzauerův tchán Joseph byl v pražském prostředí znám nejen díky svým obchodním aktivitám, ale rovněž díky působení v pražském veřejném životě. Od roku 1831 zastával reprezentativní pozici v předsednictvu pražského kupeckého grémia, kde vykonával rovněž funkci pokladníka. Z této pozice se výrazně přičinil o zřízení pražské obchodní akademie a zhotovení její budovy. Ve správní radě akademie ostatně rovněž zasedal. Byl rovněž přisedícím obchodního soudu. Angažoval se v bankovní oblasti. Byl dlouholetým cenzorem pobočky rakouské Národní banky v Praze, kde se v jednom institutu sešel s bankéři, jako byl Fiedler, Lämel, Riedl nebo Zdekauer.¹¹² Na začátku šedesátých let se zařadil do šestičlenného ředitelství banky.¹¹³ Činný byl i v měšťanské besedě. V roce 1856 byl zvolen dokonce do jejího předsednictva. V Besedě byl vnímán jako ryze konzervativní element, který zapadal

¹⁰⁸ Ve sňatku manželům tehdejší zákony nebránily. Jejich příbuzenství bylo prvním nejbližším, u kterého se nejednalo o přestupek proti manželskému právu. To zakazovalo sňatky mezi dětmi sourozenců. Srv. *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*. Theil 1, Wien 1811, paragraf 65 s. 22-23.

¹⁰⁹ *Bohemia*, 11. listopadu 1878, s. 4.

¹¹⁰ Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha), fond Krajský soud obchodní (dále KSO), k. 1537, fasc. V-2125.

¹¹¹ Srv. *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1842*, s. 629.

¹¹² Srv. *Adressenbuch für Handlungsgremien, Fabriken und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1854*, s. 4.

¹¹³ Srv. *Adressenbuch der Handlungen, Fabriken und Gewerbe des Königreichs Böhmen, Prag 1864*, s. 150.

do celkového duchu doby padesátých let a vyhýbal se jakýmkoli prohlášením, které mohly dráždit příslušné státní orgány.¹¹⁴ V tomto ohledu se od svého zetě lišil, neboť Richard byl důraznějším zastáncem liberálních hodnot. Vedle členství v Besedě figurovalo jeho jméno v tradičních měšťanských spolcích, jako byl například pluk ostrostřelců, jehož byl čestným hejtmanem.¹¹⁵ Jeho aktivity se, obdobně jako u jiných majetných měšťanů, soustředily i na charitu. Stál v pozici správce majetku Spolku pro podporu pražské chudiny, v jehož čele byl Camil Rohan.¹¹⁶ Oceňoval se jeho podíl na likvidaci záplav v roce 1862. Joseph Dotzauer se podílel i na činnosti samosprávy. Ihned po jejím zavedení byl zvolen do obecního výboru města Libně v roce 1850.¹¹⁷ Nejpozději v této době se tak objevuje propojení Dotzauerovy rodiny s touto pražskou čtvrtí.

V symbolické rovině byl za své zásluhy Joseph Dotzauer odměněn v roce 1854 císařem zlatou medailí za zásluhy a o šest let později získal rytířský kříž řádu Františka Josefa. Vedle toho byl jmenován císařským radou. Dožil se na svou dobu mimořádného věku pětáosmdesáti let. V posledních letech života již nemohl chodit. Zemřel dne 11. listopadu 1878.¹¹⁸

V době námluv Richarda s Eleonore řešil Joseph Dotzauer problém kontinuity rodinného podniku. Syn Joseph odešel do Hamburku, kde úspěšně pokračoval v obchodní kariéře. I proto přibral Joseph Dotzauer do obchodu i svého zetě Richarda. Našel v něm nejen pokračovatele pražského obchodu, ale rovněž osobnost s nadějnou podnikatelskou budoucností a již v té době zajímavými obchodními kontakty po celé monarchii. Okolnosti sňatku předpokládaly, že se Dotzauer stane společníkem Dotzauerova velkoobchodu. Richard nepožadoval věno z manželčiny strany, jelikož sám nepřinášel do obchodu žádný finanční kapitál. V červnu 1844, kdy proběhly zasnuby, definitivně odešel ze služeb Alexandra Schoellera a přesídlil do Prahy

¹¹⁴ SCHWARZ František Vendelín, *Památník Besedy měšťanské na oslavu padesátileté činnosti spolku 1845-6 – 1895-6*, Praha 1896, s. 40. Konzervativní postoje Josepha Dotzauera zdůrazňuje ŠIMŮNKOVÁ Alena, *Měšťanská beseda ve střetu zájmů: politizace a nacionalizace pánského klubu. Kuděj*, 2005, s. 73-92.

¹¹⁵ Funkce jsou uvedeny na smutečním oznámení ze dne 11. listopadu 1878 uloženém v SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

¹¹⁶ *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1851*, s. 385.

¹¹⁷ HEJTMÁNEK Ladislav, *Libeň*, Praha 1896, s. 152.

¹¹⁸ Srv. *Bohemia* 11. listopadu 1878, s. 3.

natrvalo.¹¹⁹ V době před svatbou obýval byt v podkroví domu v Železné ulici a po svatbě se předpokládalo, že jim zde s manželkou bude vyčleněn vlastní byt. Z tohoto úhlu pohledu šlo o klasickou podobu sňatku z rozumu.¹²⁰

Od začátku Dotzauerova působení ve tchánově podniku ale bylo zřejmé, že jejich náhled na řízení obchodu je značně rozdílný. Mladšímu Dotzauerovi se přičil příliš opatrný přístup tchána. Podnik, který se navenek prezentoval jako velkoobchod, byl podle Dotzauera ve všech aspektech příliš přízemní. Omezoval své prodeje pouze na pravidelné trhy a neusiloval o stálou síť odběratelů produktů. Neekonomicky postupoval při zadávání zakázek na sudy pro materiál, stejně jako jiné obaly. Pomocný personál shledával Dotzauer málo pilným. Tak se Dotzauer snažil pomalu charakter podniku měnit. Do práce v obchodu se pustil se zarputilostí sobě vlastní. Především chtěl rozšířit nabídku produktů a rozvíjet obchod s barvenými látkami a indigem. I tomto případě mu posloužily kontakty na anglické, holandské a francouzské firmy, se kterými obchodoval Schoeller. Právě z Anglie a Holandska pak začal indigo a červec dovážet.¹²¹ Přestože se o prodej indiga pokusil již Joseph Dotzauer, neuspěl při jeho prodeji a obchod s barvivem považoval za příliš riskantní. Trval na tom, aby předmětem jejich obchodů zůstalo zejména střížné zboží, díky kterému zbohatl a jež považoval za stálý a bezrizikový zdroj příjmů. Dotzauer nebyl v té době daleko tomu, aby tchánův podnik opustil a založil vlastní agenturní obchod.¹²²

Joseph Dotzauer si v tu chvíli pravděpodobně uvědomil, koho by v Dotzauerovi ztratil, a proto se rozhodl ke vstřícnému kroku. Richardovi udělil v říjnu 1844 právo prokury a zároveň mu dal k dispozici deset tisíc zlatých, jako věno pro jeho dceru. Stále sice ještě nebyl veden jako veřejný společník firmy, nicméně udělením prokury se stal Richard Dotzauer faktickým vládcem podniku. Tím, že mohl podepisovat veškeré obchodní kontrakty a finanční transakce, které beztak sám vyjednával a připravoval,

¹¹⁹ O necelých dvaceti let později prokázal Schoeller Dotzauerovi, že na jeho angažmá ve svém podniku nezapomněl. V dopise mu sděloval, že sleduje jeho veřejnou činnost prostřednictvím tisku a oceňuje jeho roli, kdy vystupoval jako „Vorkämper des Deutschtums“. Konstatoval, že je hrdý na to, že Dotzauer kdysi pracoval v jeho službách. AHMP, fond Richard Dotzauer, dopis z 20. února 1863.

¹²⁰ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 37.

¹²¹ Kochelín, nebo také červec – červené barvivo, které bylo ceněno pro vysokou trvanlivost. Srv. *Ottův slovník naučný*, šestý díl, Praha 1893, s. 647

¹²² Dotzauer, *Aus meinem Leben*, s. 40-42. Podle Dotzauerových vzpomínek ležely na dvoře obchodu dvě krabice indiga od roku 1840.

ztratil jeho tchán velký nástroj, jak kontrolovat jeho kroky.¹²³ První rok po obdržení prokury činil čistý příjem obchodu, předmětem jehož obchodování se stále více stávala barviva a barvené látky, osm tisíc zlatých. Tímto profitem se zároveň odbouraly pochybnosti Josepha Dotzauera o tom, že směřování podniku pod taktovkou jeho zetě nepovede k úspěchům. Podnik začal zaměstnávat obchodního cestujícího a rozšiřoval počet zaměstnanců přímo v prostorech obchodu. V červnu roku 1847 byl Richard Dotzauer uveden mezi členy městského kupeckého stavu. Zároveň si nechal zaprotokolovat obchodní značku své vlastní firmy R. J. Dotzauer. Společnost však fakticky nikdy nevykonávala obchodní činnost a Dotzauerovi sloužila její hlavička pouze jako předpoklad pro výkon volebního práva.¹²⁴

Podnikání v politicky neklidných časech

Úspěšný rozvoj podniku přibrzdily problémy revolučního roku 1848. Obchodování s indigem bylo vystaveno kurzovnímu riziku, neboť Dotzauer jej nakupoval v zahraničí za valuty. S tím, jak klesala cena rakouské měny, se zároveň zvyšovaly náklady na jeho pořízení. Obchodníkům však v konečném důsledku nejistota kolem rakouské měny mohla napomoci. Obyvatelé monarchie začali správně tušit, že národní banka nebude schopná krýt papírové bankovky kovem, a proto měnili papírové peníze za mince, které se pak následně nedostávaly do oběhu. Proto byly vydány bankovky v hodnotě jednoho a dvou zlatých. Rychlosti, s jakou banka bankovky vydala, odpovídalo i jejich snadné falzifikování. Papírové peníze se z důvodu nedostatku drobných mincí směly půlit a čtvrtit.¹²⁵

Někteří obyvatelé monarchie pak v obavách z nepřehledných peněžních poměrů nakupovali ve větší než obvyklé míře s cílem zbavit se nestabilní měny. V reakci na to stoupaly především ceny potravin. Takto vyvolaná všeobecná poptávka po zboží ale v konečném efektu nabídla především velké příležitosti, za předpokladu, že odhadli správně poměry na trhu a nakupovali zboží za v daný moment nejlepší možnou cenu. Dotzauer později konstatoval, že každý schopný obchodník mohl v té době vydělávat velké obnosy, pokud dostatečně sledoval a rozuměl složité hospodářské situaci. Takto

¹²³ Postoupení prokury bylo podepsáno 24. října 1844. SOA Praha, fond KSO, k. 1537, fasc. V-2125. Veřejně je právo prokury uvedeno poprvé v Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1846, s. 719.

¹²⁴ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 45-48.

¹²⁵ Srv. STANĚK Jaroslav, *Peníze v Českých zemích*, Praha 1995, s. 116-117.

příznivá situace měla podle jeho vzpomínek trvat až do roku 1852. Poprvé si tehdy rovněž uvědomil, nakolik je úspěch v podnikání závislý nejen na pílí a obchodech samotných, ale i na sledování měnových a politických okolností, které jsou s jednotlivými odvětvími spojené.¹²⁶

Úspěchy v podnikání také definitivně přiměly Josepha Dotzauera, aby ze svého zetě udělal veřejného spolupodílníka svého velkoobchodu. K 1. lednu 1850 byla založena firma Jos. Dotzauer & Comp.. Společenská smlouva mezi oběma podílníky firmy byla uzavřena 31. prosince 1849. Dotzauerovi umožňovala volnější disponování s majetkem v případě, že by jeho tchán zemřel. V tom případě neměl žádný další dědic právo zasahovat do firemního chodu ani nahlížet do firemního účetnictví až do momentu roční uzávěrky. Následně měl být dědici zemřelého vyplacen jeho podíl. Stejně tak bylo pamatováno na to, aby smrtí Josepha Dotzauera nevznikly problémy se sídlem a především sklady obchodu v Železné ulici. Richardu Dotzauerovi byla v tom případě garantována půlroční lhůta po převodu na jiné dědice. Dotzauerova tchána upřednostňovala smlouva v případě, že by došlo k zániku firmy. V tom případě mu zaručovala právo využívat značku Jos. Dotzauer & Comp.¹²⁷Faktickým hybatelem dění ve společnosti byl Richard Dotzauer, i když oficiálně vystoupil jeho tchán z obchodu až v březnu 1869.¹²⁸ V té době zaměstnal i dalšího obchodního cestujícího, který se soustředil na oblast Horních Uher. Jeho agenti tak pokrývaly nejen Čechy, ale i Horní a Dolní Rakousko, Štýrsko a vlastní Uhry. Soustředil se na obchod s indigem a kochelínem. Mezi pražskými obchodníky s barvivy již neměl soupeře a konkuroval dokonce bývalému zaměstnavateli Schoellerovi. O jeho dostatečném zajištění svědčí i velkorysost, s jakou přistoupil k vypořádání se svým bratrem po otcově smrti. Podle závěti si měli rozsáhlý majetek v Kraslicích, který se skládal z polí, luk, stád dobytka a budov, oba bratři rozdělit. Richard však přenechal vše bratrovi a na dělení netrval.

¹²⁶ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 51: „Der vorsichtige Kaufmann jedoch, welcher seine Bestellungen an Waaren immer rasch deckte oder in politisch günstigen Situationen die niedrigen Course zur Abzahlung benützte, hat verdient. Der Leichtsinnige, welcher das unterließ, büßte es freilich schwer, nicht selten mit seinem Ruin, weil er die Waare billiger verkaufte, als er sie später decken konnte. Aber im Allgemeinen wurden bis zum Jahre 1852 große Gewinne gemacht, manche Kaufleute und Fabrikanten sind rasch wohlhabend und reich geworden.“. V prvé řadě šlo o každodenní sledování ažia stříbra, které vyjadřovalo rozdíl mezi nominální a tržní hodnotou rakouských mincí a bankovek. Bylo tak nejlepší kazatelem hodnoty a důvěryhodnosti měny. Vývoj ažia od roku 1848 srv. MATIS Herbert, *Österreichs Wirtschaft 1848-1913*, Berlin 1972, s. 51.

¹²⁷ SOA Praha, fond KSO, k. 1537, fasc. V-2125. Poprvé je změněný název firmy uveden v *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1851*.

¹²⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 5. března 1869.

Roli přitom hrála zřejmě i skutečnost, že neměl příliš velký zájem starat se o odlehlá hospodářství. Nechal si pouze vyplatit částku odpovídající polovině ceny lékárny a vlastního domu, a to ještě podle splátkového kalendáře, který navrhl jeho bratr Adolf.¹²⁹

Objem zboží, které dovážel z ciziny, postupně navyšoval. Nesnáze s poskytnutím úvěru, který byl nutný pro vyšší transakce, mu pomohlo vyřešit jeho stoupající renomé na londýnských aukcích indiga. Zástupci tamějších velkoobchodů se silným finančním zázemím mu nabídli vysoce atraktivní podmínky odběru zboží. Firma Friedr. Huth & Comp. mu poskytla k dispozici úvěr ve výši pět tisíc liber, za který mohl indigo nakupovat a tuto částku splácet volněji a především levněji, než jak bylo v případě směnečního krytí zvykem. Jiná londýnská firma - Neßle, Andreae & Comp. mu nabídla, že mu poskytne úvěr na polovinu zboží, které odebere. Teprve v této době začal využívat úvěru pro své nákupy. Do té doby se zdá, že váhal s jakýmkoli výdaji, které by nepokryl z vlastních úspor. Tyto okolnosti znamenaly pro Dotzauera zlom. K zmíněnému momentu pak sám datoval rapidní vzestup svého velkoobchodu. Brzy poté dosáhly jeho úspory výše sta tisíc zlatých.¹³⁰

Problémy rakouských státních financí však trvale vstupovaly do Dotzauerových obchodů. Především šlo o vypsání státní půjčky v průběhu krymské války. Rakousko se sice vyhnulo přímé účasti v konfliktu, ve kterém soupeřily zprvu pouze Rusko a Osmanská říše o nadvládu a vliv v jihovýchodní Evropě. Snažilo se však využít skutečnosti, že se na stranu Osmanů připojily západní mocnosti Francie a Anglie, a tím stálo Rusko osamoceno proti mocenské přesile. Rakousko neprojevalo carovi vděčnost za pomoc při porážce revoluce v Uhrách a naopak vzneslo vůči Rusku požadavek, aby vyklidilo podunajská knížectví a ty vzápětí obsadilo vlastními vojsky.¹³¹

Aspirativní zahraniční politika byla ale jen stěží krytá stavem státní pokladny. Proto se vláda rozhodla vypsát státní půjčku, která byla způsobem svého provedení

¹²⁹ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 55. Dotzauerova bratra Adolfa pak stihl nemilý osud, když byl v důsledku nervové poruchy léčen v pražském blázinci, kde po třech letech v roce 1856 zemřel.

¹³⁰ *Tamtéž*, s. 61-62. Rovněž v deníkových záznamech si v té době poznamenával krátké poznámky o velkém prodeji indiga. Např. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 16. června 1854.

¹³¹ Srv. WANDRUSZKA Adam, URBANITSCH Peter (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VI, 1. Teilband, Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, Wien 1989, s. 215-220.

novinkou v záležitostech finanční politiky státu. Věřitelem státu již nebylo konsorcium bankéřů typu Rothschildů. Objem částky, kterou bylo nutné získat (představa byla přibližně pět set miliónů zlatých), vyžadoval rozsáhlejší úpis co možná největšímu množství osob. Proto bylo rozhodnuto o přímé emisi, která měla být prodávána obyvatelům monarchie. Vzorem pro tento krok byla hospodářská politika Francie za vlády Napoleona III. ve stejné době.¹³² Upisování státních dluhopisů bylo spojeno s velkou agitací ze strany vlády, především ministra Bacha, která si od občanů monarchie slibovala větší míru ztotožnění se státem, pokud je zainteresuje na jeho hospodářském chodu. Dotzauerův příklad však ukazuje, že průběh emise měl spíše opačné důsledky. Ve srovnání s bonapartistickou Francií totiž nenašla vláda na trhu dostatek potencionálních investorů. Především zde chyběla široká skupina rentiérů, kteří byli zvyklí investovat do podobných počinů a dostatečně jim důvěřovali. Jiné skupiny obyvatelstva nejevily příliš ochoty účastnit se takovýchto podniků. Proto musely úřady často přistoupit k velkému nátlaku, kterým si snažily koupit dluhopisů vynutit. Emisi měly propagovat podle představy ministra Bacha především nově vzniklé krajské, okresní a obecní úřady, a tím potvrdit svou úlohu a důležitost v správním systému neoabsolutismu.¹³³

Dotzauer investoval do nákupu dluhopisů deset tisíc zlatých, což je vysoká částka vzhledem k tomu, že ještě před několika lety byl jeho čistý roční zisk osm tisíc zlatých. Hotovost by jistě uměl využít lépe při vlastním obchodování s barvivy a textilem. Ani takto vysoká částka se však nezdála úřadům dostatečnou a několikrát ho vyzývaly k tomu, aby svou investici navýšil.¹³⁴ Podle jeho vzpomínek se podobnému nátlaku nevyhnula žádná majetnější osoba ani instituce.¹³⁵ Pokud si však vláda od zapojení občanů do hospodářské problematiky slibovala vyšší míru loajality či dokonce větší identifikaci s monarchií, způsobila svým chováním naopak další vzrůst nesympatií. Liberální měšťané typu Dotzauera nesli velmi nelibě skutečnost, že stát zasahuje do jejich obchodního jednání. Podobnou negativní reakci při koupi státních dluhopisů

¹³² Problematice státní půjčky se věnuje nejpodrobněji BRANDT Harm-Hinrich, *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848-1860*, Band I, Göttingen 1978, s. 691an.

¹³³ *Tamtéž*, s. 694.

¹³⁴ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 70: „Unser Haus zeichnete nur 10 000 fl., was den Behörden zu wenig erschien, weshalb wir dreimal vorgeladen und um eine höhere Zeichnung ersucht worden.“

¹³⁵ *Tamtéž*: „Alle Cassen für Witwen und Waisen, die Vereine und Corporationen, wo man nur etwas Geld wußte, mußten beisteuern, was durch die Schönthuerei und Ordensjägerei, an welcher der Bürgerstand zu jener Zeit sehr litt, nicht wenig erleichtert worden sein mag.“

bylo možné nalézt rovněž například u již zmiňovaného velkoobchodníka J. B. Riedla. Ten nakoupil dluhopisy v ceně sta tisíc zlatých. Podle svědectví Adolfa Marii Pinkase byla takováto vnucená investice největším důvodem, proč přestal sympatizovat s vládou.¹³⁶

Na Dotzauerově vnímání okolností státní půjčky lze sledovat, jakým způsobem se podnikatelé stále méně mohli identifikovat s neoabsolutistickým režimem, pokud k němu kdy vůbec byli ochotni hledat cestu. Jestliže měl být tichý smír mezi majetným měšťanstvem a absolutistickou vládou založen na liberální hospodářské politice a nezasahování státu do soukromí podnikatele, znamenalo naléhání k odkupu státních půjček další důvod pro nespokojenost s neoabsolutismem. V řadách podnikatelského a obchodnického měšťanstva navíc sílil pocit, že by bylo lépe kontrolovat hospodářskou politiku státu při existenci parlamentního systému.¹³⁷

Negativní vliv kurzovních diferenciací, které tolik ohrožovaly Dotzauerovo podnikání, přemohl v době krymské války díky zvýšené obchodní aktivitě a především konjunktúře, která nastala v obchodech s indigem. Přesto si ale stěžoval, jak složitý je úděl rakouského podnikatele, který je tolik závislý na mezinárodní situaci monarchie, jež ohrožuje rakouskou měnu. Podle něj bylo pro klidné stáří v Rakousku zapotřebí mnohem více úspor, než v zemích, jejichž měna je silná a stabilní, a kde se jejich obyvatelé nemusejí obávat dvojnásobného znehodnocení svého majetku v krátkém čase.¹³⁸

Kromě problémů s volatilitou rakouské měny musel řešit dále otázku navyšování úvěru, pokud chtěl rozšiřovat objem obchodů s barvivy. Zmíněné okolnosti na londýnské aukci byly pouze předstupněm k systematictější a plánovanější

¹³⁶ A. M. Pinkas informoval o Riedlově činu a náladách svou manželku 23. července 1854: „Herr von Riedl, obwohl Kavalier, fängt an abzufärben. Das beste Mittel gegen das Schwarzgelbtum dieser Leute ist - das Zahlemüssen.“ Cit. dle STÖLZL Christoph, *Die Ära Bach in Böhmen*, München – Wien 1971, s. 74.

¹³⁷ Uvedená konstatování však neznamenají, že by spekulace s dluhopisy nemohla být výnosným podnikem. Především pro zemědělce, jejichž finanční situace byla zkomplikována vykoupením se z poddanství, bylo těžké držet dluhopisy až do uplynutí doby jejich splatnosti, a proto je často prodávali na trhu pod cenou. Zároveň však mělo upisování státní půjčky pozitivní vliv na rozšiřování investičních rozhledů vesnického obyvatelstva. Srv. STÖLZL, *Die Ära Bach*, s. 75. Garantovaná úroková sazba činila u těchto dluhopisů 5%. Srv. Matis, *Osterreichs Wirtschaft*, s. 61.

¹³⁸ „Um sich in Österreich eines ruhigen und gesicherten Lebensalters zu erfreuen, bedarf es eines größeren Vermögens als in anderen, gut administrirten Staaten, wo der Thaler oder Gulden seinen werth hat und wo man nicht in der Furcht zu Leben braucht, heute oder morgen die Hälfte seines schwer erworbenen Vermögens zu verlieren.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 72.

obchodům s velkými obnosy. V tomto směru sehrály zásadní roli německé banky. Úvěr si u nich zajistil za blíže nespecifikovaných podmínek, které však byly přijatelnější, než jakých by se mu dostalo ve stejné době v Praze. Drážďanská pobočka Thüringer Bank mu poskytla půjčku dvacet tisíc říšských zlatých, stejnou částku mu půjčila tamější pobočka Dessauer Bank. Coburg-Gothaler Credit Anstalt půjčil patnáct tisíc zlatých, vídeňský obchod Johanna Liebiga mu poskytl úvěr dvacet pět tisíc zlatých a ve Frankfurtu u Joh. Golla & Söhne si obstaral půjčku ve výši dvacet tisíc říšských zlatých. Po získání takto vysokého úvěru se mohl vyhnout směnečnému krytí, což snížilo jeho náklady. Nastěhován již ve vlastním domě, začal ročně vydělávat částky atakující čtyřicet tisíc zlatých. Obtížnější doba jeho podnikání však měla brzy přijít.¹³⁹

Rakouské hospodářství zasáhla mezi léty 1857-1859 hospodářská krize. Jestliže byla dříve pojímána tato deprese jako jedna z prvních krizí kapitalistického systému¹⁴⁰, míra projevů krize v hospodářství habsburské monarchie zůstává předmětem diskuse.¹⁴¹ Dotzauer vnímal na každý pád kritická léta velmi citlivě. Skutečnost, že byl hospodářskou recesí postižen silně, vyplývala především z jeho zapojení do mezinárodního trhu. Jak již bylo popsáno, indigo nakupoval především na aukcích v Londýně. Právě Londýn se stal místem, kde se krize po rozšíření ze Spojených států projevila v Evropě poprvé. Při svém pobytu v říjnu 1857 tam zaznamenal četné krachy obchodních domů a silné propady na londýnské burze. Ze strachu z dalšího šíření navštívil bankovní domy v Německu, u kterých měl úvěr, aby sondoval situaci a zároveň ujistil jejich zástupce o schopnosti dostát svých závazků. Krize německý obchod a především banky skutečně zasáhla. Dotzauer musel urychleně splatit jeden ze svých úvěrů a poslal hamburskému obchodnímu domu jednorázově dvacet dva tisíc marek.¹⁴² K vysokým finančním výlohám se připojila pomoc jeho švagrovi v Hamburku, kterému zapůjčil padesát tisíc marek, jež mu měly pomoci přestát

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 72.

¹⁴⁰ Především H. ROSENBERG, *Die Weltwirtschaftskrisis von 1857-1859*, Stuttgart 1934. Podobné úvahy stavějí na Marxových analýzách kapitalistického hospodářství.

¹⁴¹ Naposledy např. SANDGRUBER Roman, *Österreichische Geschichte. Ökonomie und Politik: Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995, s. 239. Podle něj se evropská krize v rakouském hospodářství – především průmyslu plně neprojevila. Opačný názor zastává Ch. Stölzl, který projevům krize věnoval podstatnou část své analýzy Čech v padesátých letech. Srv. STÖLZL, *Die Ära Bach*, s. 104an.

¹⁴² DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 78.

nejtěžší období. I s těmito velkými výdaji se však byl schopen vyrovnat. Přes všechny tyto problémy dokázal zakončit rok 1857 se ziskem šestnáct tisíc zlatých.¹⁴³

V druhém roce krize se objem jeho obchodů s barvivou citelně snížil. Během celého roku si stěžoval, že ceny indiga v souvislosti s krizí stouply a zároveň klesal odbyt v monarchii.¹⁴⁴ Krize pro Dotzauera však znamenala výzvu, jak strukturovat nové portfolio v čase hospodářských problémů. Svůj sortiment se proto snažil rozšířit o nové komodity. Díky svému tchánovi se dostal do spojení s knížetem Janem Adolfem Schwazenbergem, který měl továrnu na zpracování cukru v Postoloprtech, Chlumčanech a Sukovicích. Pro své zboží hledal distributora se zkušenostmi s obchodem. Vzhledem k tomu, že Dotzauer měl díky ochlazení v obchodech s indigem volné sklady, mohl je použít k tomuto účelu. První jednání proběhla na počátku roku 1858. Dotzauer navštívil rovněž Schwarzenbergovy továrny. Od října téhož roku začaly do jeho pražského domu proudit první zásilky cukru.¹⁴⁵ Finanční aspekt této záležitosti nebyl jistě zanedbatelný. Ročně prodal třicet tisíc centů cukru. Při zvětšení objemu obchodů byl nucen rozšířit řady svého personálu v obchodě v Praze, ale především hledat vhodné obchodní zástupce ve všech důležitých částech monarchie, kde bylo možno cukr distribuovat. Sídla jeho agentů vypovídají o širokém geografickém záběru Dotzauerova podnikání. Agenti působili ve Vídni, Grazu, Lublani, Klagenfurtu, Innsbrucku, Linci, Brně, Krakově, Lvově, Pešti, Szegedínu, Prešpurku a Liberci. Ještě větší renomé mu však přinesl fakt, že se obchodně spojil s představitelem aristokracie. Anabáze rozšiřování Dotzauerova sortimentu rovněž ukazuje na význam, který stále ještě sehrával jeho tchán v některých fázích obchodu. Bez jeho společenského renomé by se obtížně dostával do kontaktu s představitelem aristokracie.

Jestliže Dotzauera často trápil při obchodu s barvivou nedostatek volného kapitálu, který byl vázán na delší dobu ve zboží, znamenalo rozšíření podnikatelské působnosti na obchod s cukrem navýšení tohoto problému. Během některých měsíců musel platit

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 83.

¹⁴⁴ Dotzauerovy stesky se opakují téměř každý měsíc v jeho deníku z roku 1858. AHMP, fond Richard Dotzauer.

¹⁴⁵ Dotzauer si do svého deníku zapisoval setkání se Schwarzenbergem, nikoliv však podrobnosti o kontraktech. Velice si však pochvaloval, jak vlídně byl knížetem přijat. Srv. deníkové záznamy z června – října 1858, AHMP, fond Richard Dotzauer.

jednorázově částky ve výši sto padesáti tisíc zlatých měsíčně.¹⁴⁶ Nikde se již nezmiňuje o tom, jak získával tak vysoké sumy k dispozici. Vzhledem k tomu, že v obchodování s cukrem úspěšně pokračoval, ale musel najít další způsoby krytí svých nákupů. Pravděpodobně se obracel spíše do zahraničí.¹⁴⁷ Na druhou stranu se při obchodování s cukrem vyhnul kalkulaci s kurzem rakouské měny, která ho vždy tížila. Cukr nakupoval na území monarchie v domácí měně a nebyl tak postižen při jejím propadu.

Úspěšný vstup na pole obchodování s cukrem nemohl Dotzauerovi vyvážit problémy, které zatěžovaly jeho celkovou bilanci na sklonku padesátých let. Způsoboval je zmíněný útlum hospodářství patrný v celé Evropě, vehementněji zároveň působily opět problémy spojené s nestabilitou rakouské měny. Příčinou jejího zhoršení bylo podobně jako v roce 1854 zvýšení nákladů na zbrojení v souvislosti s válkou o italská území. Vedoucí představitelé monarchie se domnívali, že pokud si chtělo Rakousko zachovat už tak značně pošramocenou pověst velmoci, muselo hájit své zájmy v konfliktu se sardinským královstvím podporovaném Francií. Očekávání válečných událostí se okamžitě podepsalo na kurzu rakouské měny a důvěryhodnosti státních dluhopisů. Náklady spojené s mobilizací vyhnaly státní dluh do závratných výšek a rakouské finance se ocitly na pokraji bankrotu.¹⁴⁸

Dotzauera se krizový vývoj dotkl v několika směrech. Pokles kupní síly obyvatelstva s sebou nesl krachy některých obchodů, které odebíraly Dotzauerovy produkty. Nesnižoval se tím pouze odbyt jeho zboží.¹⁴⁹ Problém spočíval i v tom, že krachovaly obchody, u kterých měl pohledávky.¹⁵⁰ Pokles rakouské měny se opět negativně projevoval při nákupu zboží v cizině. Aby se vyhnul riziku vysokých ztrát při volatilitě kurzu, nakupoval menší objemy, čímž však zároveň ztrácel naději na zajímavější nákupní cenu. V neposlední řadě se pak krize dotkla jeho úspor. Část jich měl totiž

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 82.

¹⁴⁷ 18. června 1858 si poznamenal do deníku, že úrok z půjčky u Mosese ve Štětíně činí 4% ročně. Není zde však uvedeno, jakou částku si vypůjčil. Srv. AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník 1858.

¹⁴⁸ Okolnosti finančního rozměru vojenského angažmá a popis poklesu kupní síly obyvatelstva srv. MATIS, *Österreichs Wirtschaft*, s.97an.

¹⁴⁹ Během roku 1859 si o každém uplynulém měsíci napsal do deníku jeho krátké obchodní zhodnocení. Většinou je v souvislosti s indigem a cukrem uvedeno strohé konstatování: „Geschäftlich schlecht“. Srv. AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník 1859.

¹⁵⁰ Obchodník Carl Gruber mu takto zůstal například dlužen po svém krachu 42 000 zl. Obtížně pak získal alespoň část peněz zpět přes směnky, které mu Gruber vydal. Srv. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 82.

investovánu na kapitálovém trhu. Nefigurovat v burzovních spekulacích, které se provozovaly v Rakousku během neoabsolutismu, znamenalo stát mimo často výnosný a zároveň módní způsob alokace kapitálu. Mnoho prostředků proudilo do dluhopisů jednotlivých států, ještě více však přitahovaly svými často pohádkovými výnosy samotné akcie. V padesátých letech šlo především podíly ve společnostech podnikajících v železniční dopravě a v bankách. Ty se často na železničním podnikáním samy podílely jako investoři a z toho plynuly jejich vysoké zisky. Vyhledávané byly akcie vídeňského ústavu Credit-Anstalt. Již v době, kdy se začaly veřejně upisovat, byly před místnostmi, kde je bylo možno koupit tlačence, jež musela často regulovat i policie.¹⁵¹ V momentě, kdy Rakousko vyhlásilo válku Sardinii a k té se připojila Francie, začaly kurzy veškerých titulů z důvodu obav o výsledek války klesat.

Právě akcie Credit-Anstalt Dotzauer spolu s rakouskými státními dluhopisy držel. Není jasné, jaké množství, ale jejich hodnotu téměř denně sledoval a zapisoval. Zatímco ještě na začátku roku 1858 se cena jedné akcie Credit-Anstalt pohybovala na 240 zlatých, ztratila během války třetinu své hodnoty. Obdobný propad postihl i kurzy státních dluhopisů.¹⁵² I během války se nicméně snažil aktivně s některými tituly spekulovat. Vojenskou situaci však neodhadl správně. Těsně po bitvě u Solferina v červnu koupil cenné papíry za čtyřicet pět tisíc zlatých. Jejich cena však dále klesala a Dotzauer ztratil během několika dnů osm tisíc zlatých.¹⁵³ Rok 1859 byl z obchodního hlediska skutečně krizovým. Dotzauer ho zakončil s nulovým ziskem. Vůbec poprvé se mu během jeho života přihodilo, aby se kvůli finančním starostem trápil natolik, že mohl během noci jen stěží usnout.¹⁵⁴

¹⁵¹ Srv. MATIS, *Österreichs Wirtschaft*, s. 94. K založení Credit -Anstalt srv. BRUSATTI Alois (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band 1, *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, s. 332-333.

¹⁵² Kurzy jsou v době italského tažení uváděny v Dotzauerově deníku s komentáři, že kurzy se zhoršují. AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník 1859. Kurzy přinášely i noviny Bohemia v rubrice Chronik des Geld - und Geschäfts - Verkehrs.

¹⁵³ Šlo opět o akcii Credit-Anstalt. Obchod byl pravděpodobně uzavřen na pevný termín nebo se jich Dotzauer ukvapeně zbavoval po zveřejnění mírových podmínek a ztrátě Lombardie. Akcie Credit-Anstalt totiž začaly brzy po válce opět získávat na ceně. Den poté, co je pořídil, ale zoufal, že pokud by ještě den počkal, mohl akcie koupit asi o 5% levněji. AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník, 8. června 1859.

¹⁵⁴ „Das Alles regte mich fürchterlich auf, jetzt erst lernte ich wahre Sorgen kennen und konnte zum ersten Male vor Sorgen nicht schlafen.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 83. Ve svém deníku ho shrnul: „Mit dem Jahre 1859 war niemand zufrieden, es war namentlich für uns Oesterreich und für die Kaufmänner deshalb ein Unglücklichsjahr. Schlachte, Bankrotte.“ AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník 1859, shrnutí roku.

Celkově však byla bilance Dotzauerova podnikání do konce padesátých let mimořádná. Za vysokými zisky stála nejen každodenní píle, ale i důležitá strategická rozhodnutí, která zachytila důležité trendy v hospodářském vývoji. Při dovozu komodit se soustředil na severní cestu obchodu přes Londýn a Hamburk. K preferenci tohoto směru na úkor tradičního směřování do Terstu vybízela především svobodná plavba po Labi. Stejně tak požívala severní adresa mezi českými obchodníky vyššího kreditu, pokud šlo o spolehlivost tamějších kupců. Dotzauerovi nahrála nepřímo k nasměrování na sever i skutečnost, že v Hamburku žil a obchodoval jeho švagr. Nicméně Dotzauerovo obchodování nebylo spojeno pouze s ním, naopak se zdá, že v jeho obchodech nehrál zásadní roli. Dalším důležitým momentem byl včasný vstup do obchodování s cukrem, ze kterého mu plynuly zajímavé zisky a se kterým byl od té doby rovněž spojen. Vstup do nových oborů podnikání byl charakteristický pro celou Dotzauerovu podnikatelskou kariéru a následující desetiletí přinesla v tomto směru nové výzvy. Pokud jde o chod Dotzauerova velkoobchodu, je zřejmé, že mu v něm náležela dominantní pozice. To platí především v kontextu role jeho tchána. Na své zaměstnance delegoval část kompetencí a svěřoval jim styk se zákazníky v jednotlivých regionech. Sám se kromě zajišťování nákupu v zahraničí a řízení podniku v Praze účastnil například pravidelných trhů, které stále ještě představovaly tradiční formu odbytu zboží.

Nové výzvy podnikání po pádu neoabsolutismu

Období po pádu neoabsolutistického režimu nabídlo Dotzauerovi kromě možností angažovanosti v politických a veřejných funkcích také nové příležitosti na poli podnikání. Kromě pokračujícího obchodování s barvivy se začal angažovat v oblasti bankovníctví. Jakkoli stál doposud mimo tento segment podnikání, nešlo o neznámé pole pro Dotzauerovu rodinu. Jeho tchán v té době patřil již dlouhá léta k vedoucím mužům pražské pobočky rakouské Národní banky, která se vedle regulace státních financí začala angažovat i v úvěrových obchodech.¹⁵⁵ Lukrativnost bankovního podnikání spočívala v možnostech podílet se na hospodářském růstu spjatém s postupující industrializací. Vídeňský Úvěrový ústav (Credit-Anstalt) byl častým věřitelem rozvíjejících se podniků a dravěji se účastnil na průmyslovém podnikání.

¹⁵⁵ Srv. *Adressbuch der Handlungsgremien, Fabriken und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1854*, s. 4. Joseph Dotzauer patřil mezi deset cenzorů banky.

Svou pobočku měl od roku 1857 i v Praze. Nicméně ani existence jeho filiálky nemohla uspokojit poptávku po úvěru, kterou způsobil rozmach hospodářského života v Čechách. Právě poptávky po úvěru se snažila využít skupina pražských obchodníků a bankéřů, mezi nimi i Dotzauer. Více než Credit Anstalt sloužil jako vzor pražským obchodníkům jiný peněžní ústav – Dolnorakouská eskontní společnost (Nieder-österreichische Escompte-Gesellschaft). Tato banka, která svým založením v roce 1853 předcházela vznik Credit Anstaltu, si počínala ve svém podnikání konzervativněji a soustředila se na eskontování směnek a poskytování méně rizikových krátkodobějších úvěrů. Touto cestou hodlali jít i zakladatelé České eskontní banky (*Böhmische Eskomptebank*).¹⁵⁶

První zpráva o jednání vedoucím k založení banky pochází z 25. října 1861. Na půdě obchodní a živnostenské komory se jednalo o zřízení eskontního ústavu a Dotzauer nepřijal podle svých slov funkci prezidenta.¹⁵⁷ Poté přípravy načas utichly a akcelerovaly znovu na jaře roku 1863. Hlavní osobností připravovaného projektu byl Carl Zdekauer z tradiční pražské židovské rodiny, která byla se světem bank a peněžnictví již dlouhodobě spojena. U Zdekauera se konala i jedna z finálních schůzek, na které se předpokládalo upsání kapitálu ve výši sedmi miliónů zlatých. Soudě podle deníkového záznamu, nebyl Dotzauer s takto vysokou částkou srozuměn.¹⁵⁸ Následovaly schůzky kvůli angažování personálu a 7. června 1863 proběhla ustavující valná hromada banky. Dotzauer byl zvolen do její správní rady. Dne 1. července 1863 zahájila banka svou činnost. Mezi členy správní rady se objevují mnohé osobnosti, se kterými přišel Dotzauer do styku již v předchozích letech. Mezi jinými například majitel kartounky Maxmilian Dormizer, jeden ze čtyř bratrů majitelů tiskárny Gottlieb Haase, nakladatel Friedrich Tempsky či majitel cukrovaru Clement Bachofen.¹⁵⁹ Carl Zdekauer se stal prvním prezidentem banky.¹⁶⁰ Dotzauer spolu

¹⁵⁶ Credit Anstalt a Dolnorakouský úvěrový ústav jako představitelé dvou typologicky dvou různých cest banky zmiňuje VENCOVSKÝ a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 99.

¹⁵⁷ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. října 1861.

¹⁵⁸ „Es wurde über 7 Millionen gezeichnet – das ist ein Unsinn.“ Na schůzky navazovala praktická jednání ohledně angažování personálu Tamtéž, 24. dubna 1863.

¹⁵⁹ Dotzauer se s nimi stýkal nad rámec obchodních záležitostí při výletech či kulturních akcích. Srv. AHMP, fond Richard Dotzauer, deníky z let 1858 a 1859. Složení správní rady uvedl HORÁK Josef, *Přehled vývoje českých obchodních bank*, Praha 1913, s. 19.

¹⁶⁰ Karl Zdekauer vystudoval práva. Do světa bankovníctví vstoupil roku 1854 jako censor pražské pobočky rakouské národní banky. Později působil rovněž v Hypoteční bance. Za své zásluhy na poli obchodu byl nobilitován. Dlouhá léta patřil mezi členy výboru německého Casina. Srv. WURZBACH Konstantin von, *Bioraphisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Theil 59, Wien 1890, s. 236.

s Maxmilianem Dormizerem jeho náměstkou.¹⁶¹ Uvedený přehled jmen tedy poukazuje na skutečnost, že celý bankovní projekt byl spjatý s osobami, které se z pohledu národnostního profilovali jako Němci.

Výše akciového kapitálu banky byla stanovena na dva milióny zlatých. Jednalo se tedy o jinou částku, než kterou předpokládaly schůzky ještě před několika měsíci. Akcie byly vydány s vysokou nominální hodnotou dvou set zlatých. Ve skutečnosti však byl splacený akciový kapitál poloviční. Česká eskontní banka byla první samostatnou obchodní bankou v Praze. Banka se snažila při svých obchodech vyhnout rizikovějším podnikům. Bránila jí v tom ostatně skutečnost, že podstatná část jejích deposit byla uložena na krátkou dobu. Do banky ukládali peníze především obchodníci a průmyslníci, kteří v daný moment své prostředky pro kratší dobu nevyužili. Při poskytování některých úvěrů se snažila banka chránit tím, že mezi sebe a dlužníka vřadila ještě úvěrní spolek, který na sebe přebíral část rizika. U banky samotné skládal pojistné, většinou ve výši pěti procent z úvěru. Naopak část zisku mířila do rezervního fondu, ze kterého měly být hrazeny případné ztráty. Původně šlo o patnáct procent ze zisku, postupně byl vzhledem k ztrátám úvěrního družstva podíl navýšen na dvacet procent. Zřízením úvěrového spolku bylo umožněno získat úvěr i jedincům a institucím, kteří by jinak od banky půjčku získat nemohli. Naopak při přímém poskytování úvěru byla banka velmi obezřetná, právě s ohledem na charakter vlastních vkladů. Vlastní kapitál tak investovala do krátkodobých směnek. Dalším předmětem podnikání banky se stalo krytí obchodování s cennými papíry. Vzhledem k opatrnosti banky však nenabýlo příliš velké důležitosti.¹⁶² Ve srovnání s dalšími eskontními ústavami mimo Vídeň si banka vedla úspěšně. Zatímco hodnota směnečného eskontu České eskontní banky činila na konci roku 1866 více než pět miliónu zlatých, Moravská eskontní banka takto upsala čtyři milióny a Štýrská eskontní banka „pouze“ částku přesahující jeden milión.¹⁶³

Jednání správní rady banky a valné hromady se podle deníkových záznamů věnoval Dotzauer pravidelně. Zdá se, že aspiroval i na to, aby zasahoval do konkrétních finančních problémů, které se dotýkaly například výše poskytovaného úroku. V těchto

¹⁶¹HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 19. Jmenování členem správní rady je uloženo v Dotzauerově pozůstalosti, AHMP, fond Richard Dotzauer.

¹⁶² Srv. HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 19-26.

¹⁶³ Srv. VENCOVSKÝ, *Dějiny bankovníctví*, s. 103.

případech mu byla logicky vodítkem úroková míra rakouské Národní banky.¹⁶⁴ Na konci šedesátých let se spolupřičinil o to, aby banka zřídila své pobočky v dalších českých městech. Banka se logicky snažila expandovat do měst, kde převažoval německý kapitál. Během let 1868-1873 takto otevřela pobočky v oblastech v Teplicích, Českých Budějovicích, České Lípě, Karlových Varech, Trutnově a Litoměřicích. Zřetelný byl Dotzauerův podíl právě při zřízení českobudějovické pobočky. Naopak marně se snažil expandovat do Chebu.¹⁶⁵ Z titulu člena správní rady participoval i na dalších snahách, které měly za cíl rozšířit portfolio služeb banky a oblast jejího působení v době, kdy byla na konci šedesátých let nucena čelit konkurenci nově vznikajících peněžních ústavů. Na návrh správní rady se valná hromada usnesla na zřízení oddělení, které by poskytovalo dlouhodobé hypoteční půjčky. Tento záměr však nebyl schválen vládou. Samotnou valnou hromadou v roce 1870 pak nebyl odsouhlasen záměr správní rady, aby banka mohla zřizovat pobočky i mimo Království české.

Podle Josefa Horáka si však banka na nepřízeň vlády ovšem stěžovat nemohla. Důkazem toho bylo například vstřícné gesto exekutivy v průběhu války roku 1866, kdy v Praze nepůsobila pobočka rakouské Národní banky a eskontní banka tak nemohla zpeněžit směnky. Tehdy vláda poskytla bance několika měsíční bezúročnou zálohu, o které výroční zpráva hovořila jako o vydatné. V této záležitosti mohly zafungovat i Dotzauerovy konexe na ministerstvu obchodu, kde byl v průběhu stejného roku přijat z titulu své funkce viceprezidenta obchodní a živnostenské komory.¹⁶⁶ Důležitou osobností v tomto ohledu byl bezesporu další člen správní rady Gustav Epstein, který měl ve vídeňských kruzích prominentní postavení vzhledem k finanční podpoře dvora v průběhu války s Pruskem.

Kombinace vstřícného zacházení na důležitých postech ve Vídni a složení bankovní správní rady, ve které zasedali vedle zkušených bankéřů obchodníci a průmyslníci,

¹⁶⁴ Tamtéž, 28. srpna 1869. Na vstřícnost pražské pobočky Národní banky se mohla správní rada eskontní banky spolehnout. V roce 1866 ji národní banka zvýšila reeskontní úvěr ze sedmi set tisíc zlatých na jeden milión. Srv. HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 25.

¹⁶⁵ Takto absolvoval například cestu s Janem Moserem do Českých Budějovic za účelem vytvoření pobočky. V letech 1871-1872 byl Moser ředitelem banky. Později se zastával post ředitele Živnostenské banky v letech 1874-1880. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 24. února 1869. V průběhu stejného roku podnikl několik návštěv Chebu za účelem jednání o pobočce. Přehled zřízených poboček uvádí VENCOVSKÝ, *Dějiny bankovníctví*, s. 115.

¹⁶⁶ Srv. HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 26. Záznam o návštěvě na ministerstvu SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 26. května 1866.

byla důvodem úspěšného fungování banky v její první dekádě. Valná hromada během prvních deseti let rozdělila vždy čistý zisk ve formě dividendy, která vždy překročila deset procent a v roce 1872 činila dokonce dvacet procent. Úspěšný rozvoj banky v tomto období usnadnila i slabá konkurence. Teprve od roku 1868 mohla být jako konkurence uváděna Hospodářská úvěrní banka, která se na rozdíl od České eskontní banky nezaměřila na úvěr poskytovány obchodníkům a průmyslníkům, nýbrž zemědělcům a zemědělskému průmyslu. Banka byla založena národnostně indiferentní šlechtou. O rok později pak zahájila činnost Živnostenská banka, jako kapitálově český podnik zaměřený na průmysl a obchod, stejně jako podnikání spojené se zemědělskou výrobou. Možné pole konkurence pak doplnila Všeobecná česká banka, která byla založena výhradně německým kapitálem a zaměřila se na průmysl a peněžnictví. Česká eskontní banka v této konkurenci dále spoléhala na svůj historický náskok a udržení klientely z doby malé konkurence. I nadále představovala méně dravý typ peněžního ústavu, který však i díky této opatrnosti překonal krach roku 1873. V samotném roce 1873 se propadl kurz jejich akcií od začátku roku do jeho konce o téměř čtyřicet procent. Stále však šlo o jeden z nejméně strmých pádů, což vyplynulo ze skutečnosti, že akcie banky se nestaly klasickým terčem spekulace vrcholu gründerské horečky, ale spíše prostředkem klidnějšího uložení peněz.¹⁶⁷ Česká eskontní banka byla jedním ze čtyř pražských bankovních ústavů, které přežily z vysokého počtu téměř dvou desítek bank fungujících v době vrcholu zakladatelské horečky začátku sedmdesátých let a vstoupily do let osmdesátých.¹⁶⁸

Členem správní rady zůstal Dotzauer až do své smrti. Z dochovaných pramenů není jasné, jaký zisk z činnosti v bankovním vedení Dotzauerovi plynul. Obvykle bylo řízení zainteresováno na jejich hospodářských výsledcích odměnami a k tomu ještě jeho členové drželi akcie dané instituce. V době své smrti nicméně žádnými akciemi České eskontní banky nedisponoval. Zkušenosti nabyté během působení ve správní radě již od šedesátých let úročil v dalších bankovních institucích, do jejichž čela se propracoval. První z nich byl post jednoho z ředitelů Hypoteční banky Království

¹⁶⁷ Během osudového týdne krachu burzy v květnu 1873 dokonce neztratila akcie banky ani jedno procento ze své hodnoty. K situaci na bankovním trhu na konci šedesátých let srv. VENCOVSKÝ, *Dějiny bankovníctví*, s. 114an.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 131.

českého, kterým ho zvolilo plénum zemského sněmu. Na tuto funkci pak sám rezignoval v roce 1869 z důvodu velkého časového zaneprázdnění.¹⁶⁹

Ve stejném roce se Dotzauerovo podnikání rozšířilo o další oblast, když se začal angažovat ve strojírenském průmyslu. Přímý vstup do podnikání tvořeného tovární výrobou u Dotzauera nepřekvapuje, pokud jsme doposud sledovali, jakým způsobem hledal nové segmenty hospodářství, na kterých by mohl úspěšně participovat. Průmyslová výroba tvořila charakteristickou kulisu hospodářských přeměn. V čase Dotzauerova příchodu do Prahy ve čtyřicátých letech dominovala zdejšímu průmyslu textilní výroba, jež byla spojena především se jmény židovských podnikatelů jako byli Dormizerové, Jerusalemové nebo Porgesové. Ti často investovali kapitál získaný ještě během napoleonských válek, kdy těžili ze svých účastí na státních zakázkách. Stále silnější podíl však postupně přebíral strojírenský průmysl, který se snažil pokrývat potřebu průmyslové výroby v Čechách. V případě podnikatelů ve strojírenství vyvstává silnější zastoupení cizinců, kteří často těžili ze zahraničních zkušeností při zapracovávání nových technik. Majitel libeňské strojírně Edward Thomas, byl původem Angličan, stejně jako její pozdější kupec Ruston. Švýcaři Märky a Lüsse byli spolupodílňiky strojírně v Karlíně. Majitel továrny na zemědělské stroje Karl Umrath pocházel z Bádenska. Vedle těchto cizinců patřili mezi nejdůležitější postavy pražského strojírenství od padesátých let Franz Ringhoffer se svou Smíchovskou továrnou a Alois Borrosch, kterému patřila spolu se spolupodílňikem Eichmannem továrna na zemědělské stroje. Právě v průběhu šedesátých let nastoupil strojírenský průmysl na vedoucí místo v pražské průmyslové výrobě, když zaměstnával nejvíce osob. Pražské strojírně dodávaly produkty pro pivovary, cukrovary, stroje pro hutnictví a hornictví, stejně jako zemědělské stroje.¹⁷⁰

Gründerská horečka konce šedesátých let pak s sebou přinesla nový trend, kdy byly některé z úspěšných strojíren měněny na akciové společnosti, čímž navyšovaly své kapitálové možnosti a zároveň představovaly přitažlivou možnost zhodnocení kapitálu a zapojení investorů, kteří doposud stáli mimo konjunkturu průmyslových

¹⁶⁹ Srv. oznámení o jmenování dočasným ředitelem (2. června 1866) a stálým ředitelem (24. 12. 1866), AHMP, fond Richard Dotzauer. Rezignace na post zmíněna v deníku 19. října 1869. SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník,

¹⁷⁰ Šlo přibližně o dva tisíce osob. K průmyslovému vývoji Prahy srv. MÍKA Zdeněk, *Počátky průmyslové výroby v Praze. Část II – od nástupu průmyslové revoluce do r. 1848*. In: *Pražský sborník historický*, roč. 13, 1981, s. 50-123. Ke startu kariér židovských textiláků nejnověji NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-emancipation“*, s. 31.

závodů.¹⁷¹ Tímto způsobem propojil své osudy se strojírenstvím i Dotzauer. Do ohniska zájmu poměrně rozmanité skupiny osob se dostala Rustonova strojírna na rozhraní Karlína a Libně, která v té době představovala již zavedený pražský strojírenský podnik. U jejího zrodu stál již zmíněný Angličan Edward Thomas, který na začátku třicátých let vybudoval v místě zvaném Na Švábkách továrnu vyrábějící především parní stroje. Původně zamýšlel Thomas vybudovat rovněž přádelnu, neboť se obával plného zaměření na modernější obor strojírenství. Okamžitý počet zakázek však nasměroval veškeré soustředění ke strojírně.¹⁷² V roce 1850 od něj továrnu koupil další Angličan Joseph Ruston. Ten byl již schopen zajistit pro své stroje odbyt i v Rusku nebo Rumunsku.¹⁷³ K 1. červenci roku 1869 přešla továrna do vlastnictví akciové společnosti, u jehož založení stála poměrně barvitá skupina osob, která po založení společnosti stanula i v její správní radě.

Vedle Dotzauera šlo o Václava Bělského, který byl hlavním organizátorem procedury vzniku akciové společnosti. Advokát Bělský v té době již nezastával post pražského starosty. Jakkoli byl Bělský představitelem české občanské politiky, který v nedávné době například připojil svůj podpis pod českou státoprávní deklaraci, s Dotzauerem ho pojilo přátelské pouto již od padesátých let, kdy se stýkali na půdě Průmyslové jednoty. A stejně jako v případě jiného pražského starosty Františka Pštrosse Dotzauerův kontakt s Bělským neustal ani po rozdělení veřejného života v Praze podle národnostních kritérií. Další zakládající osobou byl Vojtěch Lanna mladší, který v té době již přebral rodinné obchody po otcově skonu. Alexander Lippmann, syn průmyslníka Josefa Lippmanna, zasedal v několika správních radách vídeňských bank. Dalším významným účastníkem při založení byl Eduard Portheim, člen tradiční židovské rodiny tiskařů kartounu a Dotzauerův kolega ze správní rady České eskontní banky. Výše uvedené osoby ve správní radě pak doplnil i Georg Andrews, který byl potomkem jednoho z hlavních techniků továrny v době, kdy ji ještě vlastnil Edward Thomas.¹⁷⁴

¹⁷¹ Srv. HORSKÁ Pavla, *Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918*, Praha 1959, s. 94.

¹⁷² Původní plány s přádelnou připomínal ještě na začátku devadesátých let 19. století způsob stavby nejstarší části továrny. Srv. *Průvodce strojojnou, jejími přístavbami a pavillonu*, Praha 1891, s. 105.

¹⁷³ Vývoj podniku do jeho akcionalizace srv. MÍKA, *Počátky průmyslové výroby*, s. 70 a HORSKÁ, *Hlavní otázky vzniku*, s. 66.

¹⁷⁴ NA, PP, k. 1195, sign. V/7/12.

První schůzky, která k nákupu strojírně vedla, se Dotzauer účastnil v lednu 1869. Z deníkového záznamu se zdá, že jeho plány směřovaly k akvizici továrny, která bude vyrábět železniční mašiny a vagóny.¹⁷⁵ Dne 17. března byly vypracovány stanovy společnosti Pražská akciová strojírna (*Prager Maschinenbau Aktion Gesellschaft*)¹⁷⁶, jejímž účelem byla prohlášena výroba strojů, strojních dílů a konstrukčních zařízení pro mlýny, železnice, mosty a lodě. Jeden z paragrafů stanov potvrzoval pětileté období správní rady, do jejíhož čela byl zvolen Dotzauer 6. března 1869.¹⁷⁷ Základní kapitál společnosti byl stanoven na dva milióny zlatých. Hodnota jedné akcie činila při úpisu dvě stě zlatých. Stanovy počítaly s tím, že až deset procent zisku bude přesouváno do rezervního fondu společnosti. Pět procent bylo využito na splácení základního kapitálu. Z pohledu Dotzauerových příjmů je zajímavé, že správní radě náležela odměna patnácti procent ze zisku, přičemž bylo na jejím uvážení, jak mezi své členy obnos rozdělí. Zbytek zisku byl rozdělen jako superdividenda. Dne 9. května byly stanovy schválené ministrem vnitra. Ve stejných dnech přikoupil Dotzauer pozemky pro potřebu továrny v Libni.¹⁷⁸ Na těchto pozemcích byly záhy vystavěny nové dílny. První léta továrny se nesla v duchu všeobecného růstu výroby, a tak mohlo vedení oznámit v dubnu 1870, že rozdělí dividendu ve výši deseti procent.¹⁷⁹

Vrchol gründerské epochy s sebou přinesl i růst konkurence strojírně. Vedle dosavadních pražských strojíren, v čele s Ringhofferovou, šlo především o dvě nově založené na počátku sedmdesátých let. Akciová společnost strojírně, dříve Breitfeld, Daněk a spol., již zakládala Živnostenská banka a Všeobecná česká banka. V této souvislosti stojí za povšimnutí, že výraznou osobou Všeobecné české banky byl Franz Schmeykal, který byl na společenském a politickém poli důležitým Dotzauerovým spojencem. Druhým významným konkurenčním podnikem byla První českomoravská továrna na stroje, která měla své sídlo rovněž v Libni a jež byla ve srovnání s předchozími strojírnami založena Karlem Židlickým a Václavem Nekvasilem jako vzorový národní podnik, kde byl realizován především kapitál z cukrovarnického podnikání. Právě z bývalé „Rustonky“ přešel do nově vytvořené Českomoravské

¹⁷⁵ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 22. ledna 1869.

¹⁷⁶ V obchodních adresářích bylo doplňováno oficiální jméno firmy obvykle označením „ehemals Ruston“.

¹⁷⁷ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 6. března 1869.

¹⁷⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 7. května 1869.

¹⁷⁹ Srv. HORSKÁ, *Hlavní otázky vzniku*, s. 94.

strojířny Vojtěch Novotný, který připravoval proces jejího založení.¹⁸⁰ Celkově vytvářela existence konkurenčních podniků tlak na expanzi za hranice Čech. Rustonka takto získávala zakázky na stroje pro mlýny a lihovary v Uhrách (V Nové Pešti, Aradu a Temešváru), stavbu lodí pro podniky z německých zemí, ale i stroje pro ruský a rumunský trh. Těžiště klientely ale leželo v Čechách a tvořily jej především zakázky pro cukrovary. Vedle toho dodala strojní zařízení například po kladenskou vysokou pec. Zásobovala také důlní společnosti, porcelánky, válcovny, pily a mlýny.¹⁸¹

Změnu klientely přinesla léta po burzovním krachu v roce 1873. V té době snížily pražské strojířny svou produkci na čtyřicet procent předkrizové výroby.¹⁸² Strojírna byla nucena pro udržení rovnováhy vyžadovat doplatky na akcie. I tehdy si ale ve své technologické úrovni produkce podle sdělení správní rady udržovala před konkurencí náskok, neboť ta v roce 1876 uváděla, že „Rustonka“ vyrobila jako první v celém Rakousku stacionární parní stroj s trojitou expanzí. Těžiště odbytu byla nucena hledat společnost mimo Rakousko, což byla obecná tendence všech pražských strojířen. Dodávala důlní stroje do Německa, železné vlečné lodě do Německa, Ruska a Turecka.¹⁸³ Právě odbyt v německých zemích byl pro úspěšné přežití strojířny zásadní, přičemž ústřední úloha při získávání nových zakázek náležela Dotzauerovi spolu s ředitelem Dautzenbergem.¹⁸⁴ Dalším polem, na kterém se podnik mohl finančně zahojit, byly státní zakázky. „Rustonce“ se podařilo získat zajímavou zakázku na výrobu dutých střel, dělových povozů a lafet pro rakouskou vojenskou správu.¹⁸⁵ I v tomto případě mohly sehrát významnou roli Dotzauerovy otevřené dveře do vídeňských liberálních ministerstev. V průběhu sedmdesátých let rovněž došlo k drobné obměně správní rady, kterou opustil Vojtěch Lanna. Nově se zde naopak objevil Phillip Schoeller. Od burzovního krachu vyplatila strojírna dividendu poprvé znovu v roce 1878, a to ve výši dvou a půl procent, což činilo tři zlaté na akcii.¹⁸⁶ V následujícím desetiletí se podařilo navýšit hodnotu aktiv z pokrizových jeden a půl

¹⁸⁰ Srv. MACHÁČEK Josef, *Vznik První Českomoravské továrny na stroje v Praze*, Praha 1921, s. 7.

¹⁸¹ Srv. *Průvodce strojořnou*, s. 106.

¹⁸² *Statistischer Bericht der Handels und Gewerbekammer in Prag 1875*, Prag 1879, s. 85an.

¹⁸³ *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien 1877, s. 1016.

¹⁸⁴ Srv. *Průvodce strojořnou*, s. 107.

¹⁸⁵ Obměna výzbroje souvisela s přechodem od bronzových děl na ocelová. Hlavním dodavatelem vojenské správy byla německá firma Krupp. Srv. HORSKÁ, *Hlavní otázky*, s. 117.

¹⁸⁶ *Compass*, Wien 1880, s. 812.

miliónu na sumy přesahující dva milióny. V té době se čistý zisk pohyboval kolem sta tisíc zlatých. Výše dividend činila pět až devět procent.¹⁸⁷

V osmdesátých letech pak strojírna díky svému širšímu zaměření pocítila ztráty spojené s agrární krizí méně citelně, než například Daňkova strojírna, která vyráběla převážně pro cukrovary. Kurzy „Rustonky“ oproti tomu klesaly více v důsledku nezdařilých manipulací při stavbě lodí, které měly hlavní podíl na výrobě.¹⁸⁸ Strojírna vedle toho dále vyráběla parní stroje, přenosné dráhy k vojenským a průmyslovým účelům, kotle a stroje pro cukrovary. Úspěšně byla zavedena výroba železných mostů, díky čemuž mohla strojírna profitovat na stavbě moderní komunikační sítě. Dodávala strojová zařízení pro petrolejové rafinerie. K pohánění strojů sloužily dva parní stroje o síle 480 KS. Celková rozloha jejího areálu činila čtyři sta dvacet arů.¹⁸⁹

O rozvoji strojírně v čase Dotzauerova prezidenství ve správní radě svědčí lépe než kurzy akcií hodnota vyrobených předmětů, která vzrostla od roku 1869 do konce osmdesátých let více než trojnásobně z 650 000 na téměř 2 milióny zlatých. Obdobně v dlouhodobém úseku rostl počet dělníků. Na konci osmdesátých let bylo ve strojírně zaměstnáno 1 100 dělníků, přičemž v době, kdy akciová společnost strojírně kupovala, byl uváděn počet zaměstnanců na tři sta padesát. Dělnictvo využívalo některých výdobytků sociálního zabezpečení. Především šlo o nemocenskou pokladnu, která vyplácela podporu pro nemocné či práce neschopné, a dále o invalidní fond. Sám Dotzauer do těchto fondů několikrát investoval částky od jednoho do tří tisíc zlatých. Strojírna byla rovněž první společností svého druhu v Rakousku, která zavedla v roce 1882 úrazové pojištění, jež bylo až do roku 1887 vedeno výhradně na účet společnosti. Ve srovnání s podmínkami zaměstnanců v dalších pražských strojírnách však nešlo o nikterak výjimečné výdobytky zaměstnanců. Obdobné pokladny měli i dělníci v dalších strojírnách. V Akciové společnosti strojírně („Daňkovce“) byl dělníky zformován dokonce dvacetičlenný dělnický výbor. Zaměstnanci u Ringhoffera měli zase k dispozici dělnické byty. Rustonka se oproti

¹⁸⁷ Podle údajů ročenky *Compass* z let 1877-1887.

¹⁸⁸ Například mezi rokem 1883 a 1884 spadl kurs akcií ze 118 na 74 zlatých. Srv. *Statistická ročenka královského hlavního města Prahy za léta 1883 a 1884*, Praha 1887, s. 133.

¹⁸⁹ Technické vybavení továrny srv. HEJTMÁNEK, *Libeň*, s. 239 a *Technické památky v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, III. Díl, P-S, Praha 2003, s. 332-333.

tomu snažila podporovat vzdělávání zaměstnanců, když dotovala průmyslové pokračující školy. Zřídila rovněž knihovnu pro své zaměstnance.¹⁹⁰

Přesná Dotzauerova úloha na řízení či strategickém rozhodování ve strojírně je zpětně konstruována poměrně obtížně. Do popředí vystupuje jeho angažmá při zřizování filiálky strojírně v Pešti, která byla koupena v roce 1880, a byly v ní vyráběny především lodě.¹⁹¹ Porad správní rady se z titulu své funkce účastnil mnohokrát do roka. Dotzauer byl rovněž v intenzivním kontaktu s ředitelem strojírně Ivanem Dautzenbergem, kterého na tento post sám vybral a při řízení strojírně na něj evidentně silně spoléhal.¹⁹² Již byla zmíněna jejich hlavní úloha při dojednávání nových zakázek v Německu. Dotzauer rovněž vyjednával se společností Rakouské severozápadní dráhy vybudování železniční komunikace, která spojila továrnu s hlavním železničním tahem, stejně jako její spojení s Vltavou.¹⁹³ Strojírna díky Dotzauerovi získala i některé prestižní zakázky, které podtrhovaly její vážnost, jako byla například výstavba střešní konstrukce budovy Rudolfiny, a to v době, kdy byl Dotzauer předsedou výboru pro stavbu této budovy.

Strojírnu poctil svou návštěvou císař František Josef při své návštěvě Prahy v roce 1880. Dotzauer měl při té příležitosti slavnostní řeč a seznámil císaře s technickým vybavením továrny a jejími produkty. Na závěr provolal císaři *hoch!*, načež šest set dělníků odpovědělo česky *sláva!*¹⁹⁴ Ocenění strojovery však přebíral Dotzauer celou řadu. Mezi nejvýraznější patřil titul c. a k. privátní strojírně, medaile pokroku vídeňské světové výstavy z roku 1873, zlatá medaile pařížské světové výstavy z roku 1878. Těchto výstav se Dotzauer vždy účastnil osobně. Na rozdíl od staršího zážitku ze světové výstavy v Londýně však v těchto případech nezaznamenáváme poznámky, které by naznačovaly jakékoli uvědomování si technologického zaostávání.

¹⁹⁰ *Průvodce strojovery*, s. 109.

¹⁹¹ Poprvé se o nákladech na ní zmiňuje výroční zpráva za rok 1880. NA PP, k. 1195, sign. V/7/12. Vedle toho vyráběla strojírna lodě ve Floridsdorfu u Vídně, kde byla pobočka zřízena ještě v době vlastnictví Johna Rustona jeho bratrem Johnem Josephem na konci padesátých let.

¹⁹² Dautzenberg přišel na post ředitele z Pešti v roce 1870. Jeho roční plat činil zajímavých pět tisíc zlatých. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 7. října 1870.

¹⁹³ Tamtéž, 18. ledna 1872.

¹⁹⁴ Císař absolvoval 3. června několikahodinovou návštěvu Karlína a Libně, při které zavítal rovněž do Daňkovy továrny. Dotzauer při té příležitosti požádal císaře o svolení, aby se nově budovaný parník mohl jmenovat po jeho synovi Rudolfovi. *Národní listy* 4. června 1880, s. 2.

Dotzauerovi již nebylo souzeno dožít se velké oslavy továrny, kterou znamenala její expozice na Jubilejní zemské výstavě v roce 1891.¹⁹⁵

Na začátku sedmdesátých let se Dotzauer zapojil díky vytvoření akciových společností do dalších podniků. Od října roku 1871 jednal s Gottliebem Haasem o osudu firmy *Gottlieb Haase Söhne*, která se ocitla ve finanční tísní. Spolu s dalším Dotzauerovým obchodním partnerem z bankovních kruhů Nathanem Benediktem a ředitelem České eskontní banky Janem Moserem byli architekty plánu, podle kterého měla záchrana Haasovské firmy spočívat v její změně na akciovou společnost, přičemž se předpokládalo základní kapitál ve výši miliónu dvou set tisíc zlatých. Dotzauer takto nakoupil akcie za sto tisíc zlatých.¹⁹⁶ S tímto kapitálem byla založena *Bohemia – akciová společnost pro papírenský a tiskařský průmysl*. Při napojení rodiny Haase na tradiční pražské obchodní a finanční kruhy není překvapivé, že se účastníky projektu a členy správní rady stali lidé, které patřili již po desetiletí k výrazným osobnostem pražského podnikatelského prostředí. Sám Dotzauer se stal místopředsedou správní rady, v jejímž čele stanul Rudolf Portheim. Mezi dalšími členy správní rady byl například tehdy teprve osmadvacetiletý Alexander Richter, syn majitele smíchovské textilní továrny Franze Richtera, který v budoucnu patřil k výrazným představitelům německé liberální strany a financoval například stavbu německého divadla v Praze. Dále například obchodník s bavlnou Adolf Schwab, Carl Bamberger, který byl zástupcem mladé generace pražské rodiny spjaté s mnoha pojišťovnami, Victor Riedl, syn velkoobchodníka a prvního prezidenta pražské obchodní a živnostenské komory. První léta podniku se rozvíjela poměrně úspěšně. Společnost vyplácela až do roku 1873 dividendu ve výši sedmi až osmi procent. Burzovní krach se jí však nepodařilo přežít a od poloviny sedmdesátých let byla v likvidaci.¹⁹⁷

Začátkem roku 1872 byl Dotzauer zvolen prezidentem nově založené České banky Union, která byla zřízena v Praze pod patronací vídeňské ústředny Union banky.¹⁹⁸ Její vstup na trh spadl do období vrcholu gründerské horečky, kdy bylo na pražskou burzu uvedeno čtrnáct nových bankovních titulů. Koncese ke zřízení banky byla udělena vídeňské bance Union a bankéři Lippmannovi, s jehož rodinou byl Dotzauer

¹⁹⁵ Srv. HEJTMÁNEK, *Libeň*, s. 239.

¹⁹⁶ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 17. října 1871.

¹⁹⁷ *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien 1877, s. 1012.

¹⁹⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 9. února 1872.

propojen díky angažmá v eskontní bance a akciové strojírně. Vídeňská Union banka nezřídila v Praze svou filiálku, nýbrž byla založena samostatná akciová společnost. Při vzniku banky se předpokládal zakládající kapitál ve výši deseti miliónů zlatých, skutečná výše však činila čtyři milióny. Podle Schebkových vzpomínek nebyl zprvu Dotzauer o svém angažmá v nové bankovní instituci přesvědčen. K angažmá v ní ho vyzýval především již zmiňovaný Nathan Benedikt, který byl ředitelem banky.¹⁹⁹

Zatímco Dotzauerovo působení v eskontní bance znamenalo činnost v instituci s obezřetnějším přístupem k riziku, počítalo se v případě banky Union s dravějším přístupem spojeným s přímou zaangažovaností na průmyslových projektech. Banka se angažovala ve společnosti Buštěhradské dráhy a Trutnovsko-kralupské dráhy. Ústřední roli sehrála při zřízení akciové společnosti Pražské smíchovské kartounky. Volba Dotzauerovy osoby do čela správní rady však souvisela i s politickými ambicemi banky v roce jejího založení. Měla silný podíl na vzniku společnosti *Crédit foncier für das Königreich Böhmen*, jež měla likvidovat finanční ztráty ze skupování velkostatků před volbami do českého zemského sněmu v roce 1872, které vešly do historie jako chabrusové. Dotzauer byl v té době vnímán nejen jako osobnost obchodního světa, ale rovněž opora německé liberální politiky v Čechách. I to sehrálo roli při jeho angažmá v bance Union.²⁰⁰

Hned v prvním roce své činnosti vykazala banka zisk 739 000 zlatých a v roce 1872 tak vyplatila dividendu patnáct procent. V následujícím roce burzovního krachu spadly její akcie o sedmdesát dva procent.²⁰¹ V následujících letech pak její výsledky negativně ovlivňovalo několik projektů, ve kterých se banka realizovala. Významné bylo vypořádání se s negativním finančním dědictvím chabrusu. Union banka převzala aktiva Hypoteční, úvěrní a záložní banky, která po burzovním krachu fúzovala s dceřinou společností *Crédit fonciere* a hrozila jí likvidace, během které mohla vyplout na povrch i zaangažovanost vlády, která kryla prostřednictvím zeměpanského komisaře operace, k nimž stanovy banku neopravňovaly.²⁰² Finanční ústav, který aktiva banky převzal a zároveň s tím se i zavazoval uhradit velkou část

¹⁹⁹ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 177.

²⁰⁰ PURŠ Jaroslav, *Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872*, Praha 1987, s. 171. Okolnosti Dotzauerova angažmá v chabrusových volbách jsou popsány v kapitole věnující se jeho politické činnosti.

²⁰¹ HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 51.

²⁰² PURŠ, *Volby do českého*, s. 180.

pasiv, tedy musel být bankou, jejíž personální vedení vyjde vládě vstříc. Na jaře roku 1875 absolvoval Dotzauer schůzku u ministra financí barona de Pretise, jejímž předmětem pravděpodobně byly okolnosti převzetí banky.²⁰³ Dne 3. srpna byl podepsán protokol o převzetí aktiv Hypoteční, úvěrní a záložní banky bankou Union. To znamenalo faktickou likvidaci Hypoteční banky, jejíž formální likvidace pak proběhla v tichosti za posvěcení ministerstva vnitra na začátku roku 1876.²⁰⁴

V bilanční zprávě o hospodaření za rok 1875, kterou předložila správní rada valné hromadě v dubnu následujícího roku, bylo však o převzetí aktiv a pasiv Hypoteční banky pomlčeno. Banka v letech 1873 a 1874 nevyplácela dividendu. Byla nucena uzavřít svou pobočku v Děčíně, jejíž výhledy se ukázaly jako málo nadějně. Ztráty banky byly spojeny s provozem smíchovské kartounky a nákladná byla i další bankovní fúze s Českou bankou pro obchod, průmysl a nemovitosti. Teprve v roce 1875 vyplatila banka dividendu dvou a půl procent. Nejmarkantněji je pokles hodnoty banky vyjádřen v poklesu ceny jejich akcií, které klesly z hodnoty 126 zlatých v roce 1872 na 29 zlatých na konci roku 1875.²⁰⁵ Do konce sedmdesátých let pak hodnota dividendy činila dvě procenta. Na začátku osmdesátých let pak banka nevyplácela žádnou dividendu. Teprve v roce 1884 byla opět dividenda rozdělována, a to ve výši šest procent, což se opakovalo i v následujících letech do Dotzauerovy smrti v roce 1887.²⁰⁶ Obdobně jako v případě České eskontní banky se Dotzauer pravidelně účastnil zasedání správní rady banky stejně jako řady dalších neformálních schůzek. Zvláště v době po burzovním krachu zajišťoval pro banku úvěr ve Vídni ze strany Rakouské národní banky. Partnerem v těchto snahách mu byl především Nathan Benedikt.²⁰⁷ V čase po krachu roku 1873 si pravděpodobně Dotzauer připomínal své původní váhání o vhodnosti zapojení se do bankovního projektu. Pokud by však u něj převažovala negativa spojená s rolí prezidenta správní rady, stěží by v této roli zůstal až do své smrti. I on měl podíl na tom, že Unionbanka jako jediná z bank založených v čase spekulativní horečky přežila a v poslední čtvrtině devatenáctého století byla pokládána za největší německou banku.²⁰⁸

²⁰³ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 13. února 1875.

²⁰⁴ PURŠ, *Volby do českého*, s. 182.

²⁰⁵ *Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien 1877, s. 209.

²⁰⁶ HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 71.

²⁰⁷ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. května 1873.

²⁰⁸ Takto o ní hovoří VENCOVSKÝ, *Dějiny bankovníctví*, s. 143.

Již bylo poukázáno na roli banky Union při vytvoření Pražské smíchovské kartounky (Prag Smichower Kattun Manufactur). V březnu 1872 se Dotzauer v Unionbance účastnil porady směřujícím ke koupi kartounky rodiny Porgesů.²⁰⁹ Banka skoupila Porgesovskou kartounku a Przibramovu tkalcovnu a spojila je v jeden podnik ve formě akciové společnosti. Základní kapitál byl stanoven na deset miliónů zlatých, paragraf 6 stanov společnosti ale předpokládal zřízení společnosti při složení kapitálu ve výši tří miliónů. Výše ceny jedné akcie byla stanovena na dvě stě zlatých.²¹⁰ Dotzauer se porad účastnil z titulu funkce prezidenta banky Union. Žádnou funkci v nově vytvořené společnosti v té době nepřevzal. Sám si ostatně stěžoval na vyčerpání z dosavadních pracovních aktivit. Nejsou záznamy o tom, že by v momentě zřízení společnosti její akcie nakupoval, v momentě svého úmrtí v roce 1887 ale tři sta akcií společnosti držel.²¹¹ I v nově vytvořené akciové společnosti měla silné zastoupení rodina Porgesů. Josef Porges se stal prezidentem. Viceprezidentem pak Gustav Przibram. Ve správní radě pak zasedli hned čtyři členové rodiny Portheimů, dále Alexander Richter, Carl Schwab, Nathan Benedikt, Johann Bermüller nebo Robert Forchheimer, tedy známá jména tradičních pražských, často židovských, rodin. Akcie však zůstaly majetkem Union banky. Myšlenka jejich prodeje veřejnosti narazila hned v roce 1872 na skutečnost, že v té době převažoval zájem o bankovní a stavební tituly, které zdánlivě nejúspěšněji zrcadlily prudký hospodářský růst.²¹²

Smíchovská kartounka v sedmdesátých letech nevykazovala zajímavé zisky. Od roku 1875 nerozdělovala dividendu. Obchodní zprávy správní rady na předkládané valné hromadě si stěžovaly na celkově složitou situaci rakouského textilního průmyslu a vzhlížely k zavedení ochrany skrze cla, především ve vztahu k Německu. Vedle toho negativně postihl hospodaření kartounky i požár v roce 1877.²¹³ Přestože Dotzauer nefiguroval v orgánech akciové společnosti, v průběhu sedmdesátých let se její situaci snažil zlepšovat intervencí ve vídeňských kruzích. Zdá se, že jeho angažmá vyvolávalo nevoli především u viceprezidenta Gustava Przibrama. Dotzauer vyjednával ve Vídni

²⁰⁹ SOKa Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 20. března 1873.

²¹⁰ Založení společnosti bylo Unionbance povoleno výnosem ministerstva vnitra ze 4. dubna 1872. NA, PP, 1876-1881, sign. V/19/3. Tamtéž stanovy společnosti a zpráva policejního komisaře z ustavující schůze.

Skutečný základní kapitál byl pět milionů zlatých. *Compass*, 1877, s. 1017.

²¹¹ SOKa Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 12. dubna 1872.

²¹² Srv. HORÁK, *Přehled vývoje*, s. 45.

²¹³ NA, PP, 1876-1881, sign. V/19/3.

v momentech, kdy se nedařilo akciím kartounky, respektive o obchod s nimi byl nulový zájem. Ve vídeňských finančních kruzích se tedy mohl snažit získat vhodného zájemce o investice do akcií.²¹⁴ Nízká spokojenost hlavního akcionáře, tedy Union banky, vedla k tomu, že v roce 1883 získali silnější zastoupení ve správní radě lidé v Unionbance přímo osobně zaangażovaní. Dotzauer byl zvolen prezidentem správní rady 20. února stejného roku, přestože se funkci snažil vyhnout. Vedle něj zasedl ve správní radě nově i Alexander Lippmann a Joseph Russ, oba z Unionbanky. Valná hromada poté odsouhlasila redukcí kapitálu z pěti na tři miliony zlatých.²¹⁵ V té době pracovalo v kartounce šestnáct set dělníků a několik desítek úředníků. Továrna byla vybavena dvaceti devíti parními stroji. Vedle strojů na úpravu kartounů zde byly i tkalcovské stroje. Dělnictvu byl povolen spolek k podpoře nemocných nebo pozůstalých po zemřelých. Akciová společnost do pokladny ročně vkládala čtyři sta zlatých.²¹⁶ Přesto se nazdařilo slávu smíchovské kartounky znovu nastartovat. Naposledy její existenci zmiňoval městský adresář z roku 1891.²¹⁷

Vedle Dotzauerova angažmá v bankách a akciových společnostech zůstával rovněž Dotzauer až do své smrti velkoobchodníkem. Vedle tradičního obchodu s barvivou získal nové dodavatele pro distribuci cukru, když cukrovar knížete Jana Adolfa Schwarzenberga doplnil cukrovar rytíře Bedřicha Neupauera v Hostačově. Dotzauerovým obchodním partnerem byl Vincenc Auersperg se svými produkty z továrny na chemické produkty na Zelené hoře. Dotzauerův velkoobchod avizoval, že je jediným distributorem továrny na šampaňské vévody Montebella.²¹⁸ Od sedmdesátých let měl v obchodě minimálně deset zaměstnanců, kteří jsou zobrazeni na pamětním albu, které darovali svému zaměstnavateli. K tomu je nutné připočítat ještě manuálně pracující, kteří vzhledem k honosnějšímu stylu podobizen v albu chyběli.²¹⁹ Vzhledem k Dotzauerově angažovanosti na jiných podnikatelských polích se o chod obchodu částečně staral i prokurista Franz Gösler. Představu o tom, jak byly strukturovány Dotzauerovy příjmy však postrádáme. Odměna za funkce ve správních

²¹⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 21. květen 1873.

²¹⁵ *Compass*, 1885, s. 611:

²¹⁶ Srv. BÖHM, *Monografie města Smíchova*, s. 191.

²¹⁷ Srv. NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“*, s. 45.

²¹⁸ *Prager Handels- und Gewerbe Adressenbuch*, Prag 1870, s. 17.

²¹⁹ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

radách se mohla pohybovat v řádu tisíců zlatých. V případě smíchovské kartounky bylo mezi správní radu například rozděleno patnáct tisíc zlatých.²²⁰

Poněkud zarážející je skutečnost, že Dotzauer ve srovnání se zoufalými nářky z krize konce padesátých let neprojevoval obavy či nervozitu v době burzovního krachu. Podle některých měl přitom ztratit v té době až polovinu svého jmění.²²¹ Minimálně v případě akciové společnosti Bohemia muselo jít o výrazné ztráty. Stejně tak se dá předpokládat, že byl držitelem dalších cenných papírů, a to nejen těch, které byly akciemi firem s jeho exekutivní zaangażovaností. Čteme-li však jeho zápisky z dramatických týdnů roku 1873, vystupují tu pouze obecné komentáře o tom, jak klesají kurzy a jak chudnou milionáři. Z některých náznaků se zdá, že si vrtkavost burzovních spekulací uvědomoval a přistupoval k nim s opatrností.²²² Během krize tedy Dotzauer jistě o část finančního kapitálu přišel. Nezdá se však, že by se na jeho životním stylu a především mecenášských aktivitách projevila změna jeho finanční situace po roce 1873.

Daňové seznamy, ze kterých by se dala konstruovat Dotzauerova majetnost, bohužel byly skartovány. Tak Dotzauerovu finanční situaci přesněji odkrývá až pozůstalostní spis pořizený po jeho úmrtí. Možná překvapivě v něm není řeč o zcela horentních sumách, jakkoli byl soupis jmění respektuhodný. Ukazuje zároveň tendenci k různým způsobům uložení úspor a investování.²²³ Místopřísežné prohlášení pořizené advokátem, rodinným přítelem a politickým spojencem Franzem Schmeykalem zaznamenalo soupis hmotného i nehmotného majetku. Dotzauer měl při sobě v hotovosti poměrně vysokou částku 1 000 zlatých. Hodnota jeho garderoby byla stanovena na 200 zlatých. Dalších 100 zlatých činila hodnota bohužel blíže

²²⁰ Upozorňuje na to kritická brožura *Das neueste Experiment der Böhmischen Unionbank*, Prag 1884, s. 10.

²²¹ *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 313. Sám autor hesla Trexler však uvádí, že měl Dotzauer ztratit „údajně polovinu těžce nabytého jmění“. Částečně se pád akcií společností spojených s jeho jménem mohl projevit ve ztrátě jeho kreditu jako osobnosti finančního světa. Podle Schebkových vzpomínek nebylo málo osob, které díky poklesu akcií strojírnny nebo Unionbanky ztratili značný kapitál, za který akcie nakoupili mimo jiné s důvěrou spojenou s Dotzauerovým angažmá v těchto společnostech. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 178.

²²² Ještě před vypuknutím krize si poznamenal, že neznámý Wimmer tvrdí, že akcie nekonkrétní dráhy budou do týdne na 110, nicméně Dotzauer prodával na částce 100 zlatých. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 2. únor 1872. Později například sledoval, jak stoupají akcie strojírnny, aniž by znal jakýkoli důvod. *Tamtéž*, 20. května 1884.

²²³ K využití pozůstalostních spisů v historickém bádání srv. LIPOVSKI Roman, POPELKA Petr, *Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18. - 19. století*. In: MYŠKA Milan, ZÁŘICKÝ Aleš a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám*, svazek 2, Ostrava 2010, s. 126-149.

nespecifikovaných movitých věcí, které by nám odkryly náznaky životního stylu. Dá se však předpokládat, že skutečná hodnota vybavení domácnosti nebo osobních předmětů, jako byly šperky či hodinky, mohla být vyšší a pouze nebyla přiznána, respektive bylo konstatováno, že jde o majetek manželky.²²⁴ Část úspor byla investována v cenných papírech. Šlo o 47 akcií Pražské občanské plovárny, jejichž celková částka činila při zohlednění aktuálního kurzu podle údajů Unionbanky 2585 zlatých. Dále šlo o 50 akcií Pražské akciové strojírný, které měly v době Dotzauerovy smrti hodnotu 82 zlatých, což spolu s dividendou činilo více než 4 225 zlatých. (Emisní cena byla 200 zlatých, nelze však s jistotou tvrdit, že Dotzauer nakupoval všechny akcie v momentě jejich emise. V tom případě by byla ztráta více než poloviční.) Podíl v portfoliu zaujímaly akcie společnosti Metropole, které měly celkovou hodnotu 10 500 zlatých.²²⁵ Nejsilnější zastoupení mezi akciovými tituly představovalo 481 akcií banky Union v celkové hodnotě 43 470 zlatých, k nimž byla připočítána dividenda v hodnotě 1 000 zlatých. Dotzauer vlastnil dále 330 akcií společnosti smíchovské kartounky, které při aktuální ceně 24 zlatých znamenaly částku 7 200 zlatých. (I v tomto případě byly akcie na třetinové ceně, než byla jejich nominální hodnota, přičemž opět neznáme skutečnou pořizovací cenu. Akciové tituly doplňoval italský dluhopis v celkové výši investice 2 500 zlatých.

Na účtu u České eskontní banky měl Dotzauer uloženo 20 869 zlatých. (Zajímavé v této souvislosti je, že konto neměl v Unionbance, kde byl prezidentem správní rady. Eskontní banka byla vnímána jako méně rizikový finanční přístav, vedle toho zde byl rovněž členem správní rady.) Samostatnou kapitolou byly nemovitosti. Především šlo o poloviční podíl na pražském domě v Hybernské ulici, jehož odhadní cena byla 145 243 zlatých a dalších 21 488 činil podíl na výnosu z činže. Další majetek v realitách pak představoval podíl na domě v Dlouhé ulici ve výši 66 232 zlatých a drobný podíl na dalším domě na Starém Městě v Sirkové ulici, který byl oceněn na 6 000 zlatých. Významnou součástí aktiv byly i pohledávky na domech v Kraslicích, Praze a Brně. Celková suma aktiv byla stanovena na částku 253 479 zlatých. Výše

²²⁴ Na tento postup v prostředí vyšších vrstev vídeňské společnosti, a s tím spojené nebezpečí naprostého spoléhání na výpovědní hodnotu pozůstalostních spisů, upozorňuje STEKL Hannes, *Reichtum und Wohlstand in der späteren Habsburgermonarchie*. In: BRUCKMÜLLER Ernst (ed.), *Armut und Reichtum in der Geschichte Österreichs*, Wien-München 2010, s. 119.

²²⁵ Ročenky Compass znaly pouze akciovou společnost Metropole, která se angažovala v cestovním ruchu. Je otázkou, zda jde o stejný titul, neboť v celém svém podnikání se této oblasti Dotzauer nevěnoval.

uvedený výčet ukázal, že přibližně 70 000 zlatých z této částky bylo uloženo v akcích a podstatná část v nemovitostech.

Součástí spisu byl však rovněž přehled o pasivech, která nebyla nezanedbatelná. Celkem činila 183 439 zlatých. Polovinu ze závazku představovaly hypotéky na nemovitostech. Významnou položkou byl rovněž úvěr u Unionbanky ve výši téměř 75 000 zlatých. Celkem tak činila výše Dotzauerovy pozůstalosti 70 400 zlatých.²²⁶ Zarážející je, že neobsahuje žádné zmínky o hodnotě firmy Josef Dotzauer a Comp., respektive hodnotě zboží, které měla v čase Dotzauerova skonu na skladech. Dotzauerovou smrtí firma zmizela z obchodního světa Prahy. Celková částka Dotzauerova majetku není ohromující, pokud ji například srovnáme s pozůstalostním spisem Bohumila Bondyho, který Dotzauera vystřídal v postu prezidenta pražské obchodní a živnostenské komory. Ten umíral o dvacet let později s majetkem více než milionu korun, který dědili jeho synové.²²⁷ Naznačený rozdíl v majetku upozorňuje i na další aspekty Dotzauerovy podnikatelské kariéry. I přes postupné rozšiřování portfolia aktivit, se nezapojoval do tak výnosných oblastí, jako byly například železářny (jako například právě rodina Bondyů) nebo důlní průmysl. V neposlední řadě pak bylo Dotzauerovo ekonomické chování je jistě neustále konfrontováno se skutečností, že neměl potomky. Peněžní prostředky proto mohl věnovat na podporu vybraných projektů ještě před svou smrtí.

Dotzauerovo dědictví bylo rozděleno na základě jeho testamentu sepsaného již 1. srpna roku 1882. Závěť prohlásila jeho ženu za univerzální dědičku. Dotzauer v závěti pamatoval především na své rodné Kraslice. Částku 30 000 zlatých věnoval jím založenému chudobinci a dalších 5 000 zlatých odkázal obci. Závěť nemluvila o jakýchkoli částkách věnovaných na pražské instituce nebo na své zaměstnance či přátele. V tomto směru se však pražské německé spolky dočkaly velkorysého daru po

²²⁶ Prohlášení bylo vyhotoveno 4. července 1887. SOA Praha, KSO, sign. E 4272.

²²⁷ Pozůstalostní spisy podnikatelů nejsou zachovány v takové míře, aby byla provedena komparace s vhodnými osobnostmi. Jsme si na tomto místě vědomi většího časového rozestupu mezi úmrtím obou mužů, nicméně pro představení diametrálně odlišné finanční situace je tento příklad dostatečný. Bondyho spis uložen v AHMP, fond Obecní soud civilní pro vnitřní Prahu, spis Bohumil Bondy, sign. D II 412/31. K Bondyho osobě srv. PAŘÍK Arno, *Podnikatel a mecenáš Bohumil Bondy*. In: PETRASOVÁ Taťána, LORENZOVÁ Helena (eds.), *Opomíjená a neoblíbená v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 293-304.

smrti Dotzauerovy manželky v lednu roku 1914, která jim odkázala dům v Hybernské ulici.²²⁸

²²⁸ Podíl na domě získal především Turnverein. Spolky budovu následně prodaly. TREIXLER Gustav, *Richard Dotzauer – „Der Vater des Erzgebirges“*. *Ehrenmitglied der Lese- und Redehalle*, Prag 1925, s. 17. Z archivních dokumentů se nezdařilo potvrdit Treixlerovo tvrzení, že dědicem velkého jmění se stal jeho vzdálený příbuzný v Bilbau Vincenc Dotzauer.

2. DOTZAUEROVA VEŘEJNÁ ČINNOST

V předcházející kapitole jsme představili Dotzauerovu cestu k nabytí ekonomického kapitálu během jeho podnikání. Sledovali jsme, jak významná byla při jeho zapojení do pražských obchodních kruhů skutečnost, že navazoval na kariéru a vazby svého tchána. Pro etablování či udržení se v rámci skupiny úspěšných podnikatelů byla existence takových vztahů a kontaktů zásadní. Vytváření sociálního kapitálu nicméně nebylo realizováno pouze prostřednictvím rodiny, ale rovněž na poli spolků, profesních nebo politických institucí. Oproti síti kontaktů vytvořených díky rodině závisela podnikatelova angažovanost ve spolcích, zájmových organizacích a politice více na jeho vlastní kreativité vůli. Zároveň tím mohlo renomé podnikatelovy osobnosti překročit rámec obchodního světa a získávat kredit v širší společnosti. Je třeba rovněž zdůraznit, že jsme přesvědčeni o tom, že nabývání sociálního kapitálu prostřednictvím výše uvedených institucí nemusí být nutně inspirováno pouze myšlenkou na ekonomický, ale ani sociální zisk, tedy ohledem na společenské etablování. Při obdobné veřejné angažovanosti vstupovaly do hry mentální motivy, které s sebou přinášely modernizační výzvy spojené právě s formováním občanské společnosti, jak jsme o nich hovořili v úvodu práce. Impulsem pro veřejnou aktivitu byly i další jedincovy podněty, jaké představuje náboženství, politické přesvědčení, nacionalismu či kulturních zájmy. Ať už je tedy konstrukce takovýchto vztahových sítí kalkulem či nikoliv, nabízí její rozkrytí možnost vysvětlit okolnosti sociálního vzestupu jedince.

Na půdě spolků

První oblastí, kterou budeme v souvislosti s Dotzauerovou veřejnou angažovaností sledovat, je půda spolků. Ty představují jedno z ústředních témat výzkumu formování moderní občanské společnosti ve střední Evropě. Skloubí se v nich charakteristiky, se kterými je tato společnost spojována. Požadavky rovnosti šancí nebo artikulace svobodné vůle byly realizovány zprvu právě na půdě spolků, jejichž členové pojímali sebe navzájem jako rovnoprávní příslušníci stejné jednotky bez ohledu na své postavení ve struktuře společnosti s ohledem na rámec platných právních předpisů. Přitažlivý byl i deklarovaný rozměr svobody do spolku vstoupit a poté kdykoli vystoupit. V době razantních společenských, ale i ideových přeměn, mohl být spolek

vnímán jako nová jednotka, která jednotlivce zahrne do ideově obdobně spřízněného kolektivu, zatímco dosavadní tradiční entity (rodina, církve, cechy) tento pocit nedokázaly pro mnoho jednotlivců saturovat.²²⁹ Přítomnost volné diskuse pak byla charakteristická od počátku setkávání příslušníků společností a asociací již od osmnáctého století, kdy reagovali na osvícenstvím formované ideály. Stejně tak ale spolek představoval jednu z tvůrčích a aktivních jednotek občanské společnosti, která může být vnímána jako pole koordinovaného aktivního jednání mimo státní struktury. Jeho příslušníci se sdružovali dobrovolně za účelem prosazení konkrétnějších cílů, které byly definovány již při zakládání spolku v žádosti správním orgánům. Ve srovnání s dřívějšími zájmovými organizacemi, jako byly například cechy, se spolky vyznačovaly právě možností spolčování osob různějších profesí. Bariéru tak tvořila především výše členského příspěvku. Spolek je ideově spojen s měšťanstvem, což ale neznamená, že již v předbřeznové době nenalzáme na čelných místech rakouských spolků aristokraty. Naopak lze tvrdit, že právě skrze spolky dochází k procesu změšťanštění (*Verbürgerlichung*) dalších vrstev, kdy se následně i nižší složky společnosti organizovaly podle zmíněných principů.

Dotzauerův počátek spolkové aktivity lze nalézt již v předbřeznové době, kdy stát přirozeně nahlížel na spolky s náležitou ostražitostí. Představitelé státu správně vnímali, že může jít o prostor společenského setkávání, nad kterým nemají bezprostřední kontrolu. Vzhledem k povaze předbřeznového režimu byly povolovány spolky dobročinné, vědecké, umělecké a posléze i spolky aktivní v hospodářské oblasti.²³⁰ Přesto lze právě na sklonku předbřeznové doby najít spolky, které svým portfoliem působnosti překonávaly hranice společenské pasivity a snažily se výrazněji utvářet společenské a částečně i politické milieu. Významný byl například vídeňský Právně-politický čtenářský spolek, z jehož členů se rekrutovali pozdější poslanci říšského sněmu v roce 1848.²³¹ V Praze lze za příklad obdobně aktivní

²²⁹ Klasickou studii akcentující rovnost členů a vzájemnou podporu při úsilí o realizaci humanitních ideálů představuje NIPPERDEY Thomas, *Vereine als soziale Struktur im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert*. In: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972, s. 2an. Tamtéž ocenění role spolků při přeměně byrokratickou-vrchnostenskou společností na společnost konstitučně liberální.

²³⁰ Na základě spolkových právních předpisů byly zakládány i obchodní společnosti. Vývoj spolkového zákonodárství srv. KLADIWA, POKLUDOVÁ, KAFKOVÁ, *Lesk a bída*, díl II., s. 90an.

²³¹ Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 20an. K pražskému prostředí konkrétně ŠTAIF Jiří, *Dva typy občanského sdružování v době předbřeznové. Akcionářská jednota pro české divadlo a sbírky na českou průmyslovou školu*. In: *Documenta Pragensia* 17, Praha 2000, s. 141-159.

instituce uvést Jednotu pro povzbuzení průmyslu či měšťanskou besedu. Představy o zásadní liberalizaci spolkového zákonodárství, které byly konkrétně formovány v roce 1848, nebyly realizovány vzhledem ke krachu prvního pokusu o konstitucionalismus v Rakousku.²³² Výrazně se ale proměnila situace na počátku šedesátých let s obnovením ústavnosti. Přestože definitivní uzákonění spolkové svobody přineslo až liberální zákonodárství z roku 1867, byly spolky čile zakládány již na počátku tohoto desetiletí. Státní úřady v té době již volněji přistupovaly k výkladu spolkového zákona z roku 1852 a pod hlavičkou spolků usilujících o povznesení vzdělanosti či zábavy mohl začít fungovat spolek, který měl jednoznačně politické ambice.²³³

Tím se zároveň rozestoupilo spolkové spektrum na dvě navzájem se často zrcadlící větve, které dělilo nacionální stanovisko. A tak zatímco mnozí aktéři spolkové činnosti vyvíjeli spolkové snahy pod střechou jedné instituce do počátku šedesátých let, následně se staly soupeřícími postavami v národním boji a nadnárodní spolky byly nadále spojeny především s nacionálně indiferentní šlechtou. V té době se však rovněž ukazovalo, že původní ideál osvícenské představy rovnosti může být záměrně opouštěn, neboť spolky, nárokuje si pozici politicky vůdčích institucí, mohly mít zájem na konzervaci soudobých politických a společenských poměrů. Tak tomu bylo právě v případě pražských Němců. Ideál otevřených šancí a možností vstupu byl ostatně realitě vzdálen při pohledu na sociální složení mnoha spolků. V případě německých spolků šlo spíše o četnost profesí, kdy se na jeho půdě setkávají příslušníci vzdělanostního a hospodářského měšťanstva, aniž by byli rozestoupeni širokým masám. V tomto ohledu bylo prostředí českých spolků ve srovnání s německými demokratičtější.²³⁴ Na každý pád však představovalo členství ve spolku vstupenku do světa politiky, ať již na úrovni komunální či zemské. Brněnský příklad

²³² Přehled spolků v době Bachova absolutismu v Čechách uvádí DRAŠAROVÁ Eva, *Společenský život v Čechách v období neoabsolutismu – spolky v padesátých letech 19. století*. In: *Paginae historiae*, 1993, s. 128-169.

²³³ Německé Casino bylo takto založeno za účelem „oživení společnosti a duchovního povznesení“, jakkoli bylo od počátku ústředním bodem nejen společenského ale i politického života pražských Němců.

²³⁴ Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 48an.

ukazuje, jak byla personálně propojena komunální politická a spolková scéna, přičemž toto spojení zajišťovalo stabilitu vedoucí politické reprezentace na desítky let.²³⁵

Dotzauer byl členem velkého množství spolků, přičemž je zřejmé, že v mnoha případech šlo spíše o formální členství. Zvláště v období po obnovení konstitucionalismu je jejich počet takový, že aktivní role v každém z nich by v podstatě vylučovala jakoukoli další činnost. Zajímavé pro nás proto budou ty ze spolků, které naznačují v předbřeznové době politické a společenské preference a od šedesátých let ty spolky, kde byl Dotzauerův přínos k jejich fungování nezpochybnitelný a sloužily k prosazení jím zvolených strategií a potvrzení jeho společenské pozice. Zvláštní kapitolu pak tvoří Dotzauerovo dlouholeté angažmá v pražské obchodní a živnostenské komoře, která nebyla klasickým spolkem, nýbrž reprezentativním sborem konkrétní profese, její role při hledání alternativních pozic vůči absolutistickému a posléze ne zcela ústavnímu státu byla v mnoha směrech významná.

První zaznamenané veřejné Dotzauerovo angažmá představuje jednorázová akce spojená se slavností příjezdu prvního vlaku do Prahy dne 20. srpna 1845. Dotzauer působil ve výboru pro přípravu plesu konaného na Žofíně u příležitosti otevření státní dráhy, jehož pořadatelem byli pražští obchodníci.²³⁶ Trvalejšího rázu bylo v předbřeznové době jeho členství v Měšťanské besedě. Tento spolek začal v Praze působit roku 1845 a jeho cíle odpovídaly výše zmíněným formulacím obvyklým ve stanovách dalších spolků. Měšťany spojovalo „*toužení po vzájemném poznání se, po společném obcování a rozmlouvání o záležitostech národních, občanských i soukromých jednotlivých stavů*“²³⁷ Zakladatelé spolku patřili k formující se české měšťanské reprezentaci, nicméně záhy se členy spolku staly i skutečně výrazné osobnosti obchodního světa, které byly národnostně minimálně indiferentní. Dotzauer ocitl v jednom spolku spolu s podnikatelem v železniční dopravě Albertem Kleinem, velkoobchodníky Eduardem Pleschnerem či Karlem Fiedlerem nebo bankéřem Emanuele Zdekauerem. Beseda tak byla pro Dotzauera přitažlivou jako jedno z

²³⁵ FASORA, *Svobodný občan*, s. 159.

²³⁶ Podle Dotzauerových vzpomínek přišlo pořádání bálu na 25 000 zlatých. Většina sumy byla hrazena z příspěvků obchodníků. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 44. O plese referovaly i Pražské noviny, 24. srpna 1845, s. 3.

²³⁷ SCHWARZ František Vendelín, *Památník Besedy měšťanské na oslavu padesátileté činnosti spolku 1845-6 – 1895-6*, Praha 1896, s. 1.

center veřejného života tehdejší Prahy. Mimo jiné zde mohl číst celou řadu nejen domácích ale především zahraničních novinových titulů, z nichž byly pravděpodobně nejpřitažlivější svobodomyšlné *Allgemeine Augsburger Zeitung*. Jeho členství zároveň ukazuje na skutečnost, že tento tehdy ještě nacionálně utrakvistický spolek není možné hodnotit pouze jako vlasteneckou agitační půdu českého národního hnutí, jakkoliv je její význam pro šíření národní agitace nezpochybnitelný.²³⁸ Společenská přitažlivost besedy spočívala pro mnohé její členy právě v možnosti okusit působení v pánském klubu, které stavělo na principech občanské rovnosti a samosprávy.²³⁹ Poté, co v souvislosti s nastolením neoabsolutismu besedu striktně svázala kontrola státních orgánů, Dotzauer z ní roku vystoupil a na její půdu se nevrátil ani poté, co se stal v roce 1856 přednostou jejího výboru jeho tchán.²⁴⁰

V předbřeznové době rovněž působil v nejpřednější zemské organizaci starající se o rozvoj živností – Jednotě k povzbuzení průmyslu. Do Jednoty vstoupil nejpozději v roce 1846.²⁴¹ Brzy po svém vstupu začal zastávat jeden z důležitých postů. V Jednotě fungovala zastupitelstva průmyslnických zaměstnání, která se starala o bezprostřední kontakt jednoty s průmyslníky a obchodníky, jejichž podněty měla zastupitelstva brát na zřetel. Činnost zastupitelstev řídil reprezentant spolu se svým sekretářem. Tyto osoby se rekrutovaly z řad odborníků, kteří sami byli zkušenými představiteli svých oborů. Takto byla zřízena čtyři zastupitelstva: pro hornictví a hutnictví, řemeslo, továrnictví a obchod. Dotzauer se stal sekretářem zastupitelstva pro obchodní záležitosti. Na chodu zastupitelstva pak měl hlavní vliv vzhledem k tomu, že místo reprezentanta zůstalo neobsazené.²⁴²

Činnost v průmyslové jednotě byla pro Dotzauera zajímavou nejen z toho důvodu, že se jednalo v podstatě o první instituci v Čechách, která svým fungováním připomínala demokratické instituce. Navázal v ní i kontakty s mnoha známými osobnostmi, nejen ze světa obchodu, které budou hrát důležitou roli v dalším vývoji českých zemí. Právě

²³⁸ Členská legitimace Dotzauera je z roku 1847, ale je možné, že do Měšťanské besedy vstoupil již dříve po svém příchodu do Prahy. AHMP, fond Richard Dotzauer.

²³⁹ Tento aspekt zdůrazňuje ŠIMŮNKOVÁ Alena, *Měšťanská beseda ve střetu zájmů: politizace a nacionalizace pánského klubu. Kuděj*, 2005, s. 73-92. Podrobně o Besedě DEJMKOVÁ Ivana, *Pražská měšťanská beseda – její vzestup a pád*. In: *Pražský sborník historický*, roč. 38, Praha 2010, s. 185-271.

²⁴⁰ SCHWARZ, *Památník Besedy*, s. 25. a 40.

²⁴¹ *Schematismus für das Königreich Böhmen für das Jahr 1847*, s. 191.

²⁴² K organizaci Jednoty srv. KLEPL Jan, *Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848*. In: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933*, Praha 1934, s.173an.

pro svůj otevřený charakter byla totiž jednota polem, na kterém byly v předvečer revoluce 1848 proklamovány první politické, ale i nacionální požadavky měšťanstva. Dotzauer zpětně vzpomínal, že právě zde se osobně seznámil s Palackým, Riegre, Braunerem, Havlíčkem nebo oběma pozdějšími starosty Waňkou a Františkem Pštrossem mladším. Rovněž si cenil jednoty jako místa, kde se mohl seznámit s novými poznatky ze světa obchodu a průmyslu. Právě toto byla ostatně hlavní myšlenka při jejím založení.²⁴³

Dotzauer nepatřil mezi mnohé členy Jednoty, kteří ji opustili se začátkem padesátých let, neboť se obávali spojovat své jméno s institucí, která byla svázána s revolučními událostmi.²⁴⁴ Nadále ji chápal jako zájmové sdružení podporující rozvoj obchodu a řemesel, nikoliv jako politickou tribunu. Sám oslovil mnoho svých přátel a snažil se je k členství přemluvit, čímž by alespoň vstoupila částka vybraná na členských poplatcích.²⁴⁵ Byl členem důležitých orgánů Jednoty. Tak byl například zvolen za člena předsednictva, ve kterém měl na starost oblast ekonomie a obchodu.²⁴⁶ Souběžně s jeho posilujícími obchodními úspěchy se stával štědrým mecenášem Jednoty. Na plese konaném v březnu 1858 u příležitosti pětadvacetiletého výročí jejího založení, daroval částku 500 zlatých na podporu průmyslové školy.²⁴⁷ V roce 1860 však z Jednoty demonstrativně vystoupil. Na půdě jednoty se obnovil nesoulad mezi českou a německou stranou. Právě s ohledem na českou agitaci uvnitř spolku Dotzauer podle svých slov svým vystoupením reagoval.²⁴⁸ Sám brzy patřil k ústředním postavám spolkových projektů, které byly zakládány se záměrem podpory konkurenčního německého národního hnutí.

²⁴³ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 48.

²⁴⁴ Počet členů klesl z 613 (v roce 1848) na 356 (v roce 1850). Mezi vystoupivšími byl například několikrát zmiňovaný J. B. Riedl, Vojta Náprstek, či F. Zdekauer. Srv. STLOUKAL Karel, *Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu*. In: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, Praha 1934*, s.241an.

²⁴⁵ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 52.

²⁴⁶ Srv. *Verhandlungen des Vereins zur Ermuterung des Gewerbsgeistes in Böhmen in der Jahresversammlung und zugleich Feier des 25jährigen Vereins-Bestandes am 7. März 1858*, Praha 1858, s. 82.

²⁴⁷ Srv. zápis v deníku z 6. března 1858. AHMP, fond Richard Dotzauer, deník 1858.

²⁴⁸ Dotzauer byl například nařčen z toho, že vedl špatně účetnictví jednoty. V tomto případě se ho zastal i její předseda Batka. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 52.

Podpora německého veřejného života po obnovení ústavnosti

Casino

Výše uvedené pasáže ukázaly, že spolkový život byl Dotzauerovi vlastní již před obdobím obnovení ústavnosti. Zformování německého Casina, v němž hrál Dotzauer podstatnou roli, ale představuje nový typ spolkové aktivity vzhledem k jeho nacionálnímu vymezení. Všechny předchozí spolky, na jejichž činnosti se Dotzauer podílel, patřily k národnostně „utrakvistickým“ a byl jim vlastní patriotický rozměr s vazbou na sociální či kulturní povznesení vlasti. Založení Casina reagovalo na změněnou, či spíše definitivně odkrytou realitu počátku šedesátých let, kdy vedle sebe již stály dvě paralelní národní společnosti. Po liberalizaci poměrů na začátku šedesátých let byla aktivnější v rozvíjení spolkové činnosti spíše česká strana, když byly založeny organizace jako Umělecká beseda, Hlahol, Svatobor nebo Sokol. Casino tak reagovalo na rozmach české spolkové aktivity, přičemž jeho zakladatele vyburcovala zkušenost z prohraných voleb do pražské samosprávy stejně jako zážitek z razantní volební kampaně do českého zemského sněmu. Právě tyto dvoje volby přispěly nejen k důraznějšímu vymezení národních společností, ale rovněž vytvořily tlak na silnou společenskou angažovanost veřejnosti a její zapojení do veřejných záležitostí. Cílem nového spolku tedy mělo být mobilizovat v první fázi pražské Němce proti zesílené české agitaci a zároveň stvrdit vůdčí postavení špiček německého společenského života u německé veřejnosti.²⁴⁹

Casino nebylo založeno na zcela zelené louce. Nepřímo se snahy a jeho zřízení snažily navázat na přerušenu tradici Německého spolku, který existoval již v průběhu revolučního roku 1848 (původně nesl název Konstituční spolek).²⁵⁰ V něm se ovšem

²⁴⁹ K rozvoji spolkového života s důrazem na národnostní soupeření srv. POKORNÝ Jiří, *Vereine, Verbände und Parteien in den böhmischen Länder*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, s. 617an. K založení Casina přináší důležité informace v oslavném duchu KIEMANN Anton, *Die ersten Jahre des Vereines Deutsches Kasino in Prag 1862-1902*, Prag 1902. Role Casina v Německé společnosti je pak podstatným dílem Cohenovy práce opražských Němcích. Sr. COHEN, *Němci v Praze*, s. 57an. V poslední době se Casinu věnoval KAVKA Tomáš, *Německé Casino v čase vlády německých liberálů*. In: *Historica Pragensia* 2005, 2008, s. 99-119. Práce je přínosná především pro analýzu sociálního složení členstva.

²⁵⁰ Takto popisuje průběh příprav vzniku Kasina neznámý Dotzauerův přítel ve svých vzpomínkách na něj. Sr. Anhang zu der von Dr. Edmund Schebek verfaßten Biografie Richard Ritter von Dotzauers, ergänzt durch die Aufzeichnungen eines Freundes. In: SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 9. Sám Schebek uvádí, že Casino navazovalo na tzv. Malé Casino. Sr. Tamtéž, s. 117. Autoři, kteří se vznikem Kasina zabývali, však tyto vzpomínky nezohledňovali a o souvislosti se starším spolkem nemluví. Jde o práce Kiemann, *Die ersten vierzig Jahre* a Cohen, *Němci v Praze*.

Dotzauer neangažoval. Konkrétní přípravy na vznik Casina započaly již v jarních měsících roku 1861, tedy již více než rok před jeho založením. Tehdy se Dotzauer účastnil schůze, která diskutovala o pokračování spolku již s názvem Deutsches Casino.²⁵¹ Jména dalších účastníků schůze neznáme. O přípravě se prozatím nezmiňoval ani pražský německý tisk. Evidentní je vzhledem k časové posloupnosti, že aktivizace byla zapříčiněna zkušeností z nedávno proběhlých voleb do pražské samosprávy a zemského sněmu. Jisté je rovněž, že diskusi o možném založení podobného spolku mezi čelními osobnostmi pražského života, především z řad bohatého obchodnictva, ztěžovala nízká míry politické disciplíny. Německý žurnalista Theophil Pisling si v prosinci 1861 povzdychl, že „až dosud zřízení německého Casina, o něž se více než rok usilovalo, stále znovu ztroskotávalo pro nejednotnost a nedostatek politické disciplíny, které naneštěstí mezi Němci panují.“ Ve stejné době konstatoval, že se při jeho vytváření objevují „staré chyby Němců, že každý chce velet a žádný poslouchat“²⁵² Na nejednotnost uvnitř německé strany si stěžoval často i Dotzauer ve svém deníku a ani v budoucnu nebyl jeho vztah a role v Casinu bez komplikací a dramatických proměn.²⁵³

V průběhu roku 1861 však musel být Dotzauer přesvědčen o optimistických vyhlídkách spolku, neboť pro něj hledal vhodné sídlo. Jednání o založení se nicméně konkretizovala až na konci května 1862, kdy byl na schůzce u Antona Görnera formulován návrh stanov.²⁵⁴ Vedle Dotzauera a Görnera byli v této době dalšími organizátory nakladatel Heinrich Mercy, právník Moriz Raudnitz a obchodník Eduard Suetter von Lötzen. Dne 18. června byly na Žofíně schváleny provizorní stanovy spolku a 1. července byl Dotzauer zvolen provizorním předsedou a spolu s ním byli navoleni další členové výboru.²⁵⁵ Ti rovněž žádali místodržitelství po povolení ke zřízení spolku. Jeho účelem bylo dle této žádosti vytvoření sjednocovacího místa Němců v Praze, přičemž bylo zdůrazněno, že zakladateli spolku jsou samostatní (*selbständige*) muži, kteří se počítají k předním postavám pražského života. Náhled do seznamu zakladatelů toto konstatování potvrzuje, neboť šlo o bohaté obchodníky, v menší míře o právníky či vzdělance. Každý ze zakládajících členů spolku složil na

²⁵¹ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. dubna 1861.

²⁵² Cit. dle COHEN, *Němci v Praze*, s. 58.

²⁵³ Např. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 20. prosinec 1861.

²⁵⁴ Tamtéž, 26. května 1862.

²⁵⁵ Srv. KIEMANN, *Die ersten vierzig*, s. 9.

svou dobu vysokou částku sto zlatých, což byl další důkaz sociální výlučnosti zakladatelů. Členové spolku pak platili roční příspěvek dvanáct zlatých, přičemž později byla tato částka navýšena na dvacet zlatých.²⁵⁶

Dotzauer pak během léta komunikoval s úřady a byl podepsán pod návrhem stanov, které byly odeslány na policejní ředitelství na konci srpna 1862.²⁵⁷ V následujících týdnech z pozice prozatímního předsedy zajišťoval agitaci pro zápis nových členů (v říjnu jich bylo více než šest set) a především vytipovával vhodnou budovu pro sídlo spolku, přičemž bylo zprvu jasné, že půjde pouze o pronájem. Tak byla zvolena budova na Václavském náměstí (dům U Doušů), kde výbor Casina zasedal od poloviny září a 1. října byly jeho prostory slavnostně otevřeny veřejnosti.

Dotzauerovy zápisky z té doby naznačují, že celý zakládací proces Casina pojímal se značným osobním zaujetím a investoval do něj mnoho času a úsilí. Hrdě proto sledoval nejen nárůst členů ale právě i úspěšný průběh slavnostního otevření sídla, při kterém z pozice předsedy držel uvítací projev.²⁵⁸ V něm Dotzauer zdůraznil, že Casino navazuje na německý spolek z roku 1848 a rovněž zmínil roli, jakou hrál v jeho založení volební výbor německé liberální strany. Zdá se, že Dotzauerovi záleželo na tom, aby byla linka mezi hotelem de Saxe (místo jednání výboru liberálů) a místnostmi Casina evidentní. Proto ostatně zmínil, že z této společnosti přišlo při zakládání spolku na jeho účet pět tisíc zlatých. Zajímavé je, že v řeči popisoval společenské poměry poněkud více uhlazeně, než tomu bylo ve vlastních zápiscích. Tak mluvil o společenské změně po pádu absolutismu, během kterého trpěl německý společenský život. Současnost pak přinesla „*neštěstí nacionální otázky*“, kdy se vydělil „*bratrský slovanský kmen naší vlasti*“. I z tohoto důvodu tak vyvstala podle Dotzauera potřeba shromážďovacího bodu pražských Němců. Zároveň odmítl, že by měl být spolek politickou záležitostí a akcentoval jeho společenskou funkci. Svou řeč zakončil loajálním svoláním sláva (*hoch!*) *císařskému páru*. Vedle Dotzauera byl druhým a posledním řečníkem na slavnosti Josef Bayer, který byl jednatelem spolku. Nikdo další

²⁵⁶ Seznam prvních členů spolku a jeho vedení je uložen v AHMP, fond Německé Kasino - Německý dům Praha 1862 – 1943, knihy, inv. č. 39. Státní úředníci postupně z představenstva spolku mizeli, což bylo i odrazem toho, že služba ve vysokých pozicích ve státní správě přestávala být pro Němce z bohatých pražských rodin zajímavou. Především proto, že při ní naráželi na požadavky české politiky, v první řadě znalost obou zemských řečí. Srv. Cohen, *Němci v Praze*, s. 59.

²⁵⁷ Národní archiv, fond Policejní prezidium, k. 1039, V/9/19.

²⁵⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 1. října 1862.

již prostor nedostal.²⁵⁹ Zdůrazňujeme to proto, že záhy se Dotzauerovo postavení v Casinu dramaticky proměnilo.

První řádná valná hromada proběhla 15. listopadu. Na ní ještě nic nenasvědčovalo tomu, že by se měla ústřední Dotzauerova pozice ve spolku měnit. Schůzi řídil z pozice dosavadního předsedy a byl zvolen do dvanáctičlenného ředitelství Casina. V něm připadlo místo i Rudolfo Haasemu a Franzi Schmeykalovi.²⁶⁰ Právě ředitelství bylo zásadní pro koordinaci pražského německého života. Představovalo správní výbor spolku, který se scházel nad finančním hospodařením a plánem celoročních akcí. Tři dny po volbě direktoria se sešlo zmíněných dvanáct členů direkce, aby zvolili prezidenta Casina. K Dotzauerově velkému úžasu se jím nestal on sám ale mladý právník Franz Schmeykal. Dotzauer v tomto kroku viděl velký nevděk, který nezohlednil jeho zásluhy o zřízení spolku. Podle Schebkových vzpomínek přičítal Dotzauer své nezvolení nikoli Schmeykalovi samotnému, ale manipulacím Rudolfa Haase, který byl zvolen za pokladníka spolku.²⁶¹ S členy rodiny Haase měl rozbroje již během padesátých let v obchodní a živnostenské komoře. Představitelům významné pražské rodiny skutečně nemuselo vyhovovat, kolik veřejných funkcí začínal Dotzauer obsazovat. Roli při volbě ale mohly hrát i prozaičtější důvody, jako například to, že Schmeykal byl nadaným řečníkem, zatímco Dotzauera po celý život trápily problémy s hlasivkami, což nebylo nejlepší vybavení pro veřejná vystoupení.

Ačkoli se Schmeykal neobjevoval v kruhu hlavních organizátorů zakládání spolku před první valnou hromadou, nešlo o osobu ve veřejném prostředí neznámou. V této době již byl držitelem mandátu na zemském sněmu za českolipský okres a zasedal rovněž v zemském výboru. Schmeykal se profiloval ve srovnání s Dotzauerem více jako politik, nechyběl v žádné výrazné sněmovní debatě a toho si všímali i důležité představitelé německé strany. Jestliže mělo sehrát Casino výraznou roli při ochraně německých zájmů v Praze a představovat koordinátora německé spolkové činnosti v Čechách, mohl se Schmeykal jevit jako příhodnější osobnost. Dotzauer byl oproti tomu pravděpodobně více vnímán jako osobnost, která by jistě přispěla k zdravému

²⁵⁹ Zprávu o slavnostním otevření přinesla *Bohemia*, 2. října 1862, s. 781-782.

²⁶⁰ Protokol z valné hromady uložen v AHMP, fond Německé Kasino, k. 2, inv. č. 252.

²⁶¹ Do svého deníku si poznamenal 18. listopadu: „Kaum zu glauben. Nachdem ich so viel geleistet, hat man mich heute fallen lassen und Schmeykal wurde gewählt. Als ich staunte, kamen sie mir wie arme Sünder vor. Schöne Erfahrungen! Undank ist der Welt Lohn.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 18. listopadu 1862.

ekonomickému fungování spolku, ale nebylo jisté, zda by posílil jeho agitační funkci.²⁶² Vztahy mezi Schmeykalem a Dotzauerem ostatně nelze v žádném případě označit za komplikované. Jejich intenzita nevyplývala pouze z nutnosti spolupracovat ve věci německé politiky. V korespondenci se označovali za přátele, tykali si a po Dotzauerově smrti to byl právě advokát Schmeykal, který pro vdovu Eleonore Dotzauerovou vyřizoval náležitosti dědického řízení.²⁶³

Prozatím však pachut' v Dotzauerovi ve směru ke Casinu zůstávala. Ve stejné době získal Dotzauer mandát do zemského sněmu. Tato skutečnost, ani děkovné adresy za vykonanou práci z Casina však jeho deziluzi nevyvážily. Na konci roku 1862 tak soukromě konstatoval, že Němci jsou národem partajničení, ve kterém chybí disciplína a člověk se musí podívat nad nepraktičností některých představitelů.²⁶⁴ V květnu 1863 pak dokonce demonstrativně ředitelství Casina opustil.²⁶⁵ Posléze však byl na podzim roku 1863 opět do ředitelství zvolen, nicméně již o rok později ve volbách propadl, přestože do ředitelství kandidoval.²⁶⁶ Zcela ignorovat Casino však nešlo už jen pro jeho význam v koordinaci kolem voleb na pražské či zemské úrovni. Dotzauer dál zůstával jeho členem a v roce 1866 se opět stává jeho osoba důležitou v souvislosti s hledáním nového sídla spolku. Stanul v čele výboru, jehož úkolem bylo vybrat vhodnou nemovitost, kterou by spolek zakoupil pro potřeby sídla a skončil tak putování pro pražských pronájmech.²⁶⁷ Jakkoli tedy načas nepatřil mezi členy dvanáctičlenného, později dvacetičlenného ředitelství, představoval osobu, se kterou se i v rámci spolku počítalo. Při jeho roli v dalších německých spolicích stejně jako úloze v poslanecké frakci a uzavřené úzké skupině německé liberální politiky to bylo ostatně logické. Důležitost nákupu budovy však Dotzauera vrátila i mezi dvacet členů

²⁶² Myšlenku o Dotzauerově nesporném přínosu pro hospodářský aspekt vyslovil SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 118.

²⁶³ K Schmeykalově osobnosti srv. BENDEL Josef, *Dr. Franz Schmeykal*, Prag 1894. K zjevné politizaci spolku však přistupovali jeho členové zároveň zdrženlivě. Plnou přeměnu v politický spolek, tedy v reálnou politickou stranu, valná hromada zamítla v prosinci 1867, několik dní poté, co by tento krok nevyklučovalo ani liberalizované spolkové zákonodárství. Srv. KAVKA, *Německé Kasino*, s. 105.

²⁶⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 20. prosince 1862.

²⁶⁵ Tamtéž, 22. května 1863.

²⁶⁶ Zápis z valné hromady spolu s kandidátními lístky uložen v NA, PP, k. 1039, V/9/19.

²⁶⁷ Václavské náměstí vystřídaly domy v Michalské a Široké (dnes Jungamnově) ulici. Zřízení výboru zmiňuje KIEMANN, *Die erste vierzig*, s. 14.

ředitelství, kam ho zvolila valná hromada spolku v létě 1867. Spolu s ním byl jejím členem nadále i Rudolf Haase.²⁶⁸

Na mimořádné valné hromadě Casina 3. listopadu 1867 bylo rozhodnuto o tom, že bude spolkem vypsána půjčka ve výši 250 000 zlatých, přičemž dluhopisy ve výši sta, pěti set nebo tisíce zlatých budou pro držitele úročeny čtyřmi procenty. Během 41 let měla být půjčka splacena.²⁶⁹ Zároveň bylo schváleno, že dvacetičlenné ředitelství spolu se sborem důvěrníků Casina schválí vhodnou budovu pro budoucí sídlo. Organizace vypsání subskripce a celkového finančního zajištění budovy byla svěřena subskripčnímu výboru, v jehož čele Dotzauer stál od ledna následujícího roku. Vedle něj byl podstatnou osobou Friedrich Zdekauer v roli pokladníka a Maxmilian Dormizer jako jeho místopředseda.²⁷⁰ Vypsání půjčky provázelo svolání ve formě *pour feliciter* na rok 1868, které apelovalo na německé „*spolustraníky*“, aby se do subskripce zapojili. Operovalo se s termíny *čest a věrnost*, přičemž *čestnost* měla smysl pouze v momentě, kdy byla propojena právě s věrností, v tomto případě věrností stranickým principům. Nákup vlastní budovy byl usilovným cílem, který spolek potřeboval, aby mohl nadále představovat symbol „*rakouské a národní politiky*“ v Čechách. Vlastní sídlo mělo být místem provozování „*sebevědomé kultury*“ německé společnosti. Již při koupi paláce se počítalo s tím, že v něm budou působit i další německé spolky. Častěji než v jiných obdobných manifestech a výzvách se odvolávalo na pomoc německé straně a spolustraníkům. Proto byla ostatně zmíněna i skutečnost, že Casino bylo důležitým místem pro zemské poslance. Akcent na politickou notu souvisel s načasováním výzvy, která přicházela v době rodícího se vítězství německé liberální politiky na celorakouské úrovni a zároveň kodifikace spolčovacích a shromažďovacích svobod.²⁷¹

Kromě organizace úpisu půjčky začal Dotzauer ihned vytipovávat vhodné objekty pro koupi. Tak hned v únoru roku 1868 prosazoval na schůzi v Casinu nákup objektu

²⁶⁸ AHMP, fond Německé Kasino, k. 2, inv. č. 259. Zápis z valné hromady dne 21. prosince 1867. Dotzauer získal ze všech dvaceti členů ředitelství nejvíce hlasů.

²⁶⁹ Zápis z valné hromady uložen v NA, PP, k. 1039, sign. V/9/19.

²⁷⁰ KIEMANN, *Die erste vierzig*, s. 17. Casino mělo v té době přes 1300 členů a na svém účtu disponovalo částkou přes 16 000 zlatých. Tato bilance byla zmíněna na řádné valné hromadě v prosinci 1867. Zprávu o ní přinesla *Bohemia*, 22. prosince 1867, s. 3867. Zpráva o volbě do čela subskripčního spolku SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. ledna 1868.

²⁷¹ NA, PP, k. 1039, sign V/9/19

v Bredovské ulici (dnes Politických vězňů).²⁷² Podle Schebkových svědectví k objektu náležela i zahrada, přičemž v pozdější době byly na stejném místě vystavěny dva paláce. Pořizovací cena reality zdaleka nedosahovala výše, za kterou byl posléze realizován nákup budovy Na příkopech. Naopak by se za srovnatelnou částku býval pořídil nejen dům s pozemky, ale rovněž by z ní byla uhrazena stavba odpovídající budova, která by vyhovovala spolkovým účelům.²⁷³ Dotzauerova úvaha nepostrádala logiku pouze pro své ekonomické zdůvodnění. Volba místa odpovídala i souřadnicím německého života v Praze, neboť právě tyto ulice byly obývány německým obyvatelstvem. Zanedlouho ostatně nedaleko odtud vyrostla i budova nového německého divadla.

Vedení Casina však dalo na schůzi v červnu 1868 přednost nákupu budovy Na příkopech, kterou vlastnila Babetta Dormizerová, za cenu 300 000 zlatých.²⁷⁴ Budova ležící přímo na pražské promenádě byla pro členy vedení Casina přitažlivější vzhledem k využití při národních a společenských festivitech. Pravdou je, že sídlo na hlavní německé promenádě v Praze podtrhovalo symboličtěji a se větší vážností místo spolku v pražském německém životě. Jedinečnost lokality, kterou oceňoval například autor prvních dějin Casina Kiemann, byla ovšem vyvažována podle Schebka nevhodnými prostory, které nikdy zcela plně neodpovídaly společenským účelům. V budově například chyběl odpovídající reprezentativní plenární sál.²⁷⁵ Vhodná příležitost, jak vylepšit zázemí a komunikační přístup Casina, se naskytla v roce 1869, kdy byla zakoupena budova sousedící se zadním traktem pozemku směrem k Senovážnému náměstí. Koupí koordinoval Schmeykal s Dotzauerem. Casino tak získalo nejen rozlehlou zahradu, kterou do budoucna využívalo pro venkovní slavnosti, ale rovněž snazší přístup pro zásobování.²⁷⁶

V roce 1869 však již Dotzauer do ředitelství spolku nekandidoval. V následujícím roce pak návštěvy Casina podle Schebkových vzpomínek omezil v souvislosti s již zmíněnou aférou útoku na jeho osobu ze strany Tagesbote aus Böhmen, jehož

²⁷² Tamtéž, 22. února 1868.

²⁷³ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 145-146.

²⁷⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 16. června 1868.

²⁷⁵ Srv. KIEMANN, *Die erste vierzig*, s. 16 a SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 146.

²⁷⁶ Schmeykal Dotzauerovi 12. ledna 1869. O koupí budovy pak bylo informováno na valné hromadě 30. listopadu 1869. AHMP, fond Německé Kasino, k. 2, inv. č. 261.

ústřední postava David Kuh získával v Casinu na vlivu.²⁷⁷ Do této doby se podařilo získat na nákup budovy prodejem dluhopisu částku 160 000 zlatých.²⁷⁸ Výstupem z aktivní role v Casinu tak Dotzauera minuly starosti spojené s okolnostmi definitivního vyladění smlouvy na koupi budovy. Smlouva podepsaná s Babette Dormitzerovou zaručovala úvodní majitelce, že bude palác na Příkopech užívat až do své smrti. Casino tak několikrát prodlužovalo podnájem v pronajatém sídle a nová budova se slavnostně otevírala až na sklonku roku 1875. Finanční náklady mezitím opět narostly a Casino si proto půjčilo u České spořitelny (zde byl Dotzauer členem správní rady) blíže nespecifikovanou částku na šestiprocentní úrok.²⁷⁹

Jakkoli ale bylo Dotzauerovo členství v ředitelství Casina diskontinuální, patřil na konci šedesátých let k jeho nejvýraznějším reprezentantům. Pro ochranu Casina využíval i své vazby na pražském místodržitelství. Spolu se Schmeykalem například navštívili místodržitele v lednu 1868, aby ho žádali o přijetí opatření, které budou poskytovat ochranu pražským Němcům, kteří se chystali z budovy Casina vypravit lampionový průvod na počest právě přítomného ministra Herbsta. Česká veřejnost oproti tomu uspořádala před Casinem kočičinu, které se účastnily podle zpráv Národních listů dva tisíce osob a k opuštění ulice před Casinem (tehdy sídlícím v Široké (dnes Jungmannově) ulici bylo zapotřebí zásahu četnictva.²⁸⁰

Dotzauer se rovněž snažil rozšířit akční rádius Casina, když se rozhodující měrou podílel zakládání jeho Smíchovské pobočky. Založení Smíchovského Casina uspíšily okolnosti politického vývoje tohoto pražského předměstí, kde se k moci na radnici dostala česká strana obdobně, jako tomu bylo několik let předtím přímo v hlavním městě. Ovládnutí radnice českými politiky bylo důsledkem velké vlny přistěhovalectví z českých agrárních oblastí do tohoto pražského předměstí. I na Smíchově tak bylo

²⁷⁷ Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 171. Aktivní výstupy Kuha na valné hromadě v prosinci 1870 zaznamenala např. *Bohemia*, 4. prosince 1870, s. 4381.

²⁷⁸ AHMP, fond Německé Kasino, k. 2, inv. č. 262.

²⁷⁹ Náklady stouply o přibližně 30 000 zlatých. K okolnostem dokončení stavby srv. KIEMANN, *Die erste vierzig*, s. 18-25.

²⁸⁰ Český průvod se pak odebral k soše svatého Václava na Václavské náměstí, kde zpíval písně Bývali Čechové, Kde domov můj, Hej Slované a Svatý Václave. Zprávu o kočičině přinesly *Národní listy*, 20. ledna 1868, s. 1. Dotzauerova návštěva na místodržitelství spolu s negativní, ale sílu uznávající reflexí české kočičiny v jeho deníku. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 19. ledna 1868.

založení Casina důsledkem realizace obraných strategií německé menšiny.²⁸¹ Založení spolku projednával Dotzauer především s Gustavem Portheimem, který se stal prvním předsedou smíchovského Casina.²⁸² Jeho zrod přitom nereagoval pouze na ztrátu mocenských pozic na radnici ale rovněž na intenzivnější českou veřejnou angažovanost. Krátce před založením Casina byl na Smíchově založen Smíchovský Sokol, v jehož čele stál první český starosta, obchodník se dřevem, Petr Fišer.²⁸³ K mobilizaci české veřejnosti přispívala i Občanská beseda, jejíž řady po prohraných volbách do samosprávy právě Gustav Portheim demonstrativně opustil. Casino bylo zřízeno za účelem oživení německého společenského života a pro duševní osvěžení. Členům byla k dispozici čítárna, deklarováno bylo, že se zde budou konat přednášky s nepolitickým obsahem. I zde byla výše ročního příspěvku poměrně vysoká. Zakládající členové platili částku 25 zlatých a řádní členové 12 zlatých.²⁸⁴ Na sklonku roku 1867 mělo smíchovské Casino 110 členů (ve stejné době evidovalo Casino v hlavním městě 1 353 členů). Sám Dotzauer se logicky členem ředitelství spolku nestal, neboť v něm zasedali místní reprezentanti. Ze známých jmen vedle Gustava Porgheima například fabrikanti Przibram, Ringhoffer, Richter, Goldschmidt či obchodník Forchheimer.²⁸⁵

Dotzauerova podpora založení spolku byla oceněna tím, že vystoupil jako hlavní řečník na první valné hromadě spolku konané dne 26. prosince 1867. Společnost v Rakousku v té době řešila především před několika dny podepsané liberální ústavní zákony a Dotzauer se tomuto tématu ve své řeči nemohl vyhnout. Nejdříve však připomněl, že smíchovské Casino bylo založeno jako samostatný spolek v reakci na obdobné zakládání samostatných, na pražské centrále nezávislých organizací české strany. Česká strana podle Dotzauera nikdy nemínila podat ruku ke spolupráci a svou spásu viděla v „*absolutistickém státu*“. Pomineme-li skutečnost, že Dotzauer uznal

²⁸¹ Smíchov měl v roce 1869 15 382 obyvatel, z nichž se přibližně 2 000 osob hlásilo k německé národnosti. Srv. KRUPPA Erika, *Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850-1875*, München 1992, s. 63.

²⁸² Dopis Gustava Portheima Dotzauerovi z 10. listopadu 1867 uložen v SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer. Během podzimu se s Portheimem Dotzauer i několikrát osobně sešel, jak vyplývá z jeho deníku.

²⁸³ BÖHM Josef, Georg, *Monografie města Smíchova*, Praha 1882, s. 81.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. 169.

²⁸⁵ Zprávu z valné hromady přinesla *Bohemia* 27. prosince 1867, s. 3930. K založení smíchovského Casina srv. KRUPPA, *Das Vereinswesen*, s. 198-199. Kruppa rovněž upozorňuje na silnou zaangažovanost příslušníků německé smíchovské komunity na spolkovém životě, když života tří německých spolků účastnilo 60% menšiny, zatímco v českém případě participace dosáhla výše 15%.

kroky německé strany jako následování taktiky českého postupu, není v této argumentaci příliš jasné, jak souviselo vytváření satelitních organizací na české straně s neochotou ke spolupráci v rámci Smíchova, neboť bylo zcela evidentní, že nacionální rozdělení společnosti v tomto předměstí je obdobné tomu v Praze, bez ohledu na fungování místních sídel spolků. Cílem Dotzauera každopádně bylo zaútočit na nově zvolenou českou radnici. Dále se pak ve svém projevu věnoval vítězství liberálů v Rakousku a aktuální politické situaci. Uskutečnění liberálního zákonodárství bylo podle něj zásluhou Němců v Rakousku. Díky tomu končila doba iluzorní ústavnosti („*Scheinkonstitutionalismus*“). Následně vyzval účastníky k tomu, aby projevili trojnásobný pozdrav panovníku, poslancům a habsburskému domu.²⁸⁶

Dotzauerova řeč měla dohru i na jednání smíchovského zastupitelstva o několik dní později. Diskuse nad jeho projevem nám umožňuje nastínit, do jaké míry byl v očích české veřejnosti Dotzauer ztělesněním neoblíbeného německého centralisty. Člen obecního výboru Tomáš Balcer interpeloval smíchovského starostu a spolustraníka Fišera s otázkou, zda zareagoval na nedávné události, kdy „*vetřelci*“, kteří neměli přímý zájem na prospěchu obce, rozbíjeli její svornost, o kterou dle řečníka česká strana usilovala. Takto podle Balcera urážel českou stranu při otevření nejmenovaného spolku „*jistý druh toulajících se rytířů, postavy skutečně prachsmutné a prabídné, jistý rytíř Dotzauer*“. Starosta Fišer byl s řečníkem naladěm na stejnou notu, zvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že zmíněné řeči byli přítomni další členové výboru. Zatímco se někteří čeští členové městské rady snažili věc velkoryse přejít konstatováním, že „*co se u piva stalo, nepatří do zastupitelstva*“, postavili se na Dotzauerovu obranu němečtí členové výboru, kteří upřesnili, že se tak nestalo při pivě nýbrž během zákonem povolené schůze, na které byl přítomný i vládní zástupce c. k. policejní komisař, jenž protokol ze schůze podepsal. Pokud by tedy Dotzauer vyřkl cokoli protizákonného, měl ho komisař napomenout, což se nestalo. Vedle toho bylo německými zastupiteli prohlášeno, že Dotzauer nebyl vetřelcem, nýbrž vystupoval jako řádný člen spolku. Celkově se pak německá strana ohradila proti tónu, jaký zazníval na Dotzauerovu adresu, neboť se například podle Otto Forchheimera jednalo o „*jednoho z nejčelnějších a nejvážnějších kupců pražských*“. Po

²⁸⁶ *Bohemia*, 27. prosince 1867, s. 3930. S proslovenou řečí byl sám Dotzauer spokojen a do deníku si uspokojivě zapsal: „Ich hielt eine gute Rede“. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 26. prosince 1867.

několikeré výměně názorů se nakonec přešlo k dennímu pořádku závěrečným konstatováním českého zastupitele Novotného, který v uvedeném chování Němců spatřoval důkaz, že německá strana nestojí o harmonii a smíření s novou garniturou na radnici.²⁸⁷ Na každý pád lze konstatovat, že sledoval-li Dotzauer svým snažením na založení Casina na Smíchově nejen ohledy na obrannou strategii Němců, ale rovněž posilování vlastního kreditu v rámci špiček německé společnosti, vyšel z celé akce jako angažovaný zastánce pražského němectví.

Je třeba více spolků

Ve stejných dnech, kdy se definitivně ustanovovalo smíchovské Casino, byl Dotzauer zaměstnán rovněž zakládáním profesně orientovaného Německého spolku obchodníků (*Deutscher Kaufmännischer Verein*). Spolek reagoval na čechizaci obdobně profesně profilovaného spolku Merkur a demonstrativní opuštění řad Merкуру německými obchodníky.²⁸⁸ Spolek byl organizován pod patronací Casina a v jeho prostorách se konala první ustavující schůze 15. prosince 1867. Dotzauer byl její ústřední postavou. Schůzi řídil, pronášel hlavní řeč a členové nově založeného spolku mu zásluhy dávali najevo i okázalým zvoláním *hoch!*, které vedle něj směřovali již pouze na adresu císaře. Cílem spolu mělo být podle Dotzauera prohlubující vzdělávání obchodníků, podpora jejich profesních zájmů a pěstování pocitu profesní sounáležitosti. Každý mladý a začínající obchodník měl mít možnost účastnit se přednášek věnovaných národnímu hospodářství nebo být přítomen diskusím o obchodních otázkách. V Dotzauerově představě měl být spolek prostorem, který podnítl své členy k touze se vzdělávat. Poučen vývojem v jiných německých spolcích, apeloval Dotzauer na semknutost a kolegiální uvnitř spolku.

Pro charakteristiku mentálních horizontů Dotzauerovy osobnosti byla zajímavá úvodní obecnější část jeho projevu, ve které shrnoval význam spolkové činnosti. Její rozvoj a sílu nebylo podle Dotzauera možné spojovat tak silně s žádným dalším etnikem (*Volksstamme*) jako s „*Germány*“. Německé národnosti vděčila česká vlast za

²⁸⁷ Řeči pronesené na schůzi výboru zaznamenaly *Národní listy*, 31. prosince 1867, s. 2-3. Obdobně o zasedání referovala ve stejný den i *Bohemia*. Dotzauer si v deníku pochvaloval, že ho „Němci vzali v ochranu“. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, v.30. prosince 1867.

²⁸⁸ Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 57. Ke spolku Merkur pak JAKUBEC Ivan, *Spolek Merkur – organizace českých obchodníků (1862-1918)*, *Ekonomická revue*, 2005, 8, 2, s. 91-100. Tentýž autor rovněž k německému obchodnímu spolku v kontextu hospodářského nacionalismu v monografii JANČÍK, KUBŮ, *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 161.

rozvoj městského zřízení, obchodu a vzdělání. Hrdě konstatoval, že německý obchod a řemesla odjakživa povznášely slovanské národy.

V čase ustavující schůze měl spolek 220 členů. Roční poplatek byl stanoven obdobně jako u jiných zmíněných německých spolků na dvanáct zlatých. Vedle Dotzauera byla zásluha na založení spolku spojována i s Friedrichem Tempským a Phillipem Reachem. Tito tři muži byli uváděni jako zakladatelé. Praktické vedení spolku náleželo především vysokému úředníku Creditanstaltu Adolphu Hampelovi, který spustil svým odchodem řetězovou reakci exodu německých obchodníků z Merkuru, a nakladateli Heinrichu Mercymu. Do výboru bylo zvoleno dalších deset osob. Nešlo o jména prominentních pražských podnikatelů. Spolek zároveň okamžitě vyhlásil přístup k Svazu německých obchodních spolků.²⁸⁹ Profesně orientovaný spolek v úvodních letech počet svých členů rychle rozšířil na více než čtyři sta osob v roce 1872. V důsledku hospodářské krize však počet jeho členů spadl na desítky osob a proto bylo dokonce jeho vedení nuceno zastavit spolkovou činnost mezi lety 1877 – 1882.²⁹⁰

Na samém sklonku šedesátých let se pak objevuje Dotzauerovo jméno v souvislosti se zakládáním nového spolku, který měl ambici stát se svým akčním rádiem společensky významnějším než profesně zaměřený obchodní spolek. Vznik Konstitučního spolku (*Verfassungsverein*) byl reakcí na další fázi politické agitace české strany po vydání prosincové ústavy. Úspěšné v této souvislosti bylo především české táboraové hnutí. Pod palbu české kritiky se dostávalo i liberální pojetí německé politiky, kterému tentokrát nebyla vyčítána pouze centralistická dimenze ale rovněž vzdělávací politika. Ta byla cílena jako antiklerikální, české straně však nekonvenovalo předání kompetencí do rukou státního úředníka.²⁹¹

V řadách představitelů německé strany sílilo přesvědčení, že docílené zisky je třeba hájit novými instrumenty, nejlépe založením nového spolku, který by byl ve srovnání s Casinem od počátku profilová více politicky. Okruh osob, který diskusi nad založením vedl, se logicky rekrutoval z Casina a od počátku dával najevo, že nepůjde o

²⁸⁹ Detailní zpráva o schůzi otištěna in *Bohemia*, 16. prosince 1867, s. 3781. Spokojenost s oceněním jeho osoby v Dotzauerově deníku. SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 16. prosince 1867.

²⁹⁰ Srv. Cohen, *Němci v Praze*, s. 62.

²⁹¹ Srv. Tamtéž, s. 60. Cohen uvádí, na základě Klačarovy vzpomínky na Schmeykala, jako definitivní impuls k založení spolku sérii žurnalistických útoků na školské zákonodárství liberálů. *Tamtéž*, s. 254.

změnu, pokud jde o složení vedení.²⁹² Čelní představitelé spolku byli reprezentanti Casina. Tato skutečnost byla podtržena faktem, že předsedou spolku se stal Franz Schmeykal. Dotzauer získal místo v desetičlenném výboru spolku spolu s tradičními tvářemi pražské německé politiky, jako byli právníci Pickert, Raudnitz a Wiener, redaktor Tagblatt David Kuh nebo karlínský obchodník Redemacher. V souvislosti s výše zmíněným smíchovským exkurzem stojí za zmínku, že menší počet hlasů a místo náhradníků výboru obdrželi továrník Richter a obchodník Forchheimer.

Výbor spolku deklaroval, že je připraven hájit „svatá německá práva“ v Čechách, kde se německá národnost dostává pod národnostní tlak Čechů. Ti nutili podle výboru Němce k tomu, aby se soustřeďovali v novém typu spolků. V tomto případě bylo úkolem „politicko-nacionálního“ spolku koncentrovat politické snahy Němců v Čechách. Liberálové nepopírali existenci nacionálního problému, jehož příčiny nicméně hledali v době absolutismu, který nedokázal problém řešit. Byli však přesvědčeni o tom, že na nově vymezeném konstitučním poli může politická soutěž probíhat kultivovaným způsobem. Už jen z toho důvodu, že ústava deklarovala rovnost všech národností v Rakousku. I proto bylo důležité, aby spolek dbal na propojení centra a regionů. Zároveň jeho zakladatelé deklarovali víru, že politickým vzděláváním na půdě spolku bude přispíváno k pevnějšímu osvojení konstituční kultury.²⁹³ Zmíněná na první pohled smířlivá prohlášení byla samozřejmě ovlivněna skutečností, že momentální kodifikace politických poměrů prosincovou ústavou stavěla Němce v Předlitavsku do preferovaného postavení díky volebním systémům, centralizaci moci a neexistenci jazykového zákona, který by například deklarovanou jazykovou rovnost upravoval.

Ihned při ustavující schůzi však odkryly debaty názorovou nejednotu mezi účastníky shromáždění, neboť padl návrh na alternativní název spolku znějící Politický spolek Němců v Čechách. Tím by však byl z názvu odstraněn termín *ústava*, o což usilovali konzervativní účastníci schůze.²⁹⁴ Vedle toho někteří účastníci požadovali snížení ročního příspěvku, neboť chtěli zabránit jeho sociální exkluzivitě, která panovala

²⁹² Dotzauer si poznamenal několik schůzek vedoucích k založení spolku v druhé polovině roku 1869. O spolku se zmiňuje i Schmeykal Dotzauerovi v dopise z 12. října 1869. Od počátku bylo o spolku referováno jako o konstitučním, přičemž Schmeykal Dotzauerovi zdůrazňoval snahu o zapojení venkovských oblastí. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

²⁹³ Nejkomplexněji formuloval toto stanovisko Schmeykal. *Bohemia*, 22. prosince 1869, s. 4313.

²⁹⁴ Jako jejich hlavního mluvčího zmiňovala *Bohemia* ve zprávě ze schůze právníka Rielkeho. *Bohemia*, 21. prosince 1869, s. 4.

v Casinu. Přímo v této souvislosti hovořili o nutnosti vytvořit místo „bratrského sjednocení“ a nikoli spolek vedený „diktátorským násilím“.²⁹⁵ Spolku se měl účastnit podle nich každý, kdo cítil výzvu občanské angažovanosti. Vůdci liberálů se proto snažili prosadit, aby navrhovaná statuta byla schválena en bloc, aniž by se připustila korekce názvu nebo finanční bariéry vstupu. Jako argument byla zmiňována časová tíseň a nutnost pohotového startu aktivit a rovněž ohled na poslanecký klub německých liberálů, který taková statuta rovněž doporučil. Tak bylo po čtyřhodinové schůzi schváleno znění statut v podobě, jak ho navrhl původně Schmeykal.²⁹⁶ Rozšiřování spektra zaangažované veřejnosti nebylo v zájmu vedoucích mužů německé Prahy. Právě omezení vedoucí skupiny na úzký okruh osob umožňovalo promptní řešení a koordinaci politiky, stabilitu programových postulátů na základě liberálního kréda a logicky konzervovalo privilegované postavení osob Dotzauerova typu. V důsledku pak byl Konstituční spolek ještě elitnějším fórem než samotné Casino, když osmdesát procent jeho členstva představovali právníci, obchodníci, profesori, lékaři a vysocí státní úředníci. Konstituční spolek však neprovozoval svou činnost zvláště dlouhou dobu. Po třech letech ukončil svou činnost v momentě, kdy se němečtí liberálové navrátili k vládě v Rakousku po neúspěšných pokusech o česko-rakouské vyrovnání Hohenwarthova kabinetu.²⁹⁷

Ve stejné době, kdy přední představitelé Casina zakládali Konstituční spolek, stanul Dotzauer v čele spolku pro šíření obecně prospěšných vědomostí (Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse). Na tuto organizaci může být nahlíženo jako na pokus vytvořit nástroj k *Verbürgerlichung* procesu. Působením spolku na poli vzdělávání mezi širšími vrstvami obyvatelstva mělo dojít k co nejsilnější identifikaci s hodnotami liberální občanské společnosti. Přípravy k založení spolku probíhaly na půdě Spolku pro dějiny Němců v Čechách. Na sklonku prosince roku 1868 předpokládal Dotzauer, že vznikne spolek pro „šíření vědění a podporu stavby lidových knihoven“.²⁹⁸ Na ustavující valné schůzi dne 14. března 1869 byl zvolen do výboru spolku. O čtyři dny později byl zvolen za jeho řádného předsedu a Franz Schmeykal se stal jeho místopředsedou.²⁹⁹ Hlavní organizační podíl na jeho vytvoření

²⁹⁵ Tak vystupoval např. univerzitní profesor Pick. *Bohemia*, 22. prosince 1869, s. 4.

²⁹⁶ *Tamtéž*.

²⁹⁷ COHEN, *Němci v Praze*, s. 61.

²⁹⁸ Schůzka s Holzamerem. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník 28. prosince 1868.

²⁹⁹ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 18. března 1869.

však měl profesor pražské německé techniky a vedoucí čítárny Casina Josef Holzamer, který sbíral inspirace od obdobných institucí v německých zemích, Británii, Dánsku nebo Švýcarsku. Sám Dotzauer hovořil o tom, že byl k předsednictví přinucen. Přestože spolek usiloval o co největší geografický i sociální akční rádius, jeho vedoucí osobnosti se nemínily vzdát kontroly nad jeho směřováním. Samy se ostatně podílely zásadním způsobem na jeho financování. To se projevilo již na úvodní schůzi, kde byly některými členy navrhovány úpravy stanov směrem k větší demokratičnosti prostřednictvím snížení členského poplatku a zároveň i silnější akcentaci nacionálních komponent. Návrhy však byly odmítány s obvyklou taktikou, že nyní je potřeba spolek především ustavit a neuvíznout v dílčích otázkách.³⁰⁰

Svým ustavením v roce 1869 spolek předcházal zrodu obdobných národnostně vzdělávacích organizací (ve Štýrsku byl založen podobný spolek v roce 1870, v Horním Rakousku v roce 1872, v Dolním Rakousku roku 1885 a v samotné Vídni až v roce 1887). Cíle spolku vycházely z představy, že šířením vzdělanosti mezi široké vrstvy obyvatelstva vytvoří podmínky pro zakořenění principů svobodomyšlnosti, práva a ústavnosti, tedy ústředních paradigmat liberálního konceptu. Ne náhodou patřila k prvním publikacím spolku brožura o významu nového liberálního školského zákona z dílny Leopolda Hasnera. Dotzauer vyjádřil smysl působení spolku detailně ve svém svolání, které připravil v roce 1873. V něm zastával názor, že v dané době má jít o poskytování vzdělání i pro nižší vrstvy národa (*die tiefsten Kreise unseres Volkes*), které tak mají být vytrženy z uvažování v tradičních archaických schématech, jak byly prosazovány školou v časech církevní kontroly. Stejně tak si uvědomoval složitější okolnosti šíření vzdělanosti ve vesnickém prostředí, kde závisela adaptace „pokrokových myšlenek“ na konkrétním vlivu rodiny a rodinných klanů. Proto bylo úkolem spolku budování knihoven a podpora vydávání literatury a učebnic, které by byly dostupnou četbou i v mimoměstském prostředí. Růst vzdělanosti obyvatelstva byl nejen základním předpokladem využití všech dosavadních výdobytků liberální vlády v posledních letech, ale zároveň i zárukou hlubokého zakořenění liberálních

³⁰⁰*Bohemia*, 15. března 1869, s. 4. Nejkomplexnější přehled činnosti spolku srv. LUFT Robert, *Der deutsche Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag 1869-1938*. In: SEIBT Ferdinand (ed), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Länder*, München 1986, s. 139-178. V kontextu vývoje spolků v českých zemích a jejich role v utváření dvou národních společností srv. POKORNÝ JIŘÍ, *Vereine, Verbände und Parteien in den böhmischen Ländern*. In: RUMPLER Helmut, URBANITSCH Peter (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band VIII/1, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, s. 609-703, zde zvl. s. 634.

myšlenek a garanci stabilizace pozic liberálního diskursu v budoucnosti podle hesla, že čím větší je vzdělanost, tím cennější a trvalejší je svoboda.³⁰¹

Spolek ve své první etapě vývoje neakcentoval nacionální rozměr působení a podporu německé kultury. Její dominance byla totiž pro jeho členy samozřejmostí stejně jako ztotožnění německé společnosti s osudem Rakouska. Důležitější byla myšlenka identifikace širokých vrstev s modernizující se státem. V tomto duchu vystihl záměr jeden z vedoucích členů historik Julius Lippert, když hovořil o tom, že by neměl být rozdíl mezi termínem *Volk a Bürger*. Spolek proto nemohl dostát avizované představě, že mu nepůjde o otázky politické. Politikou, ke které spolek nezaujímal postoj, byly míněny každodenní záležitosti, ale nikoli politické ideje. Naopak problematika ústavy, práva nebo svobody tvořila podstatnou součást náplně osvěty.

Předsednické místo Dotzauer opustil na krátký čas v roce 1870 v momentě, kdy se v souvislosti se zmíněnou aférou zveřejněných instrukcí pro starosty a spolky v německých oblastech hodlal vytrazit z veřejných postů. Několik dní po rezignaci ho však Schmeykal přesvědčil k opětovnému návratu do předsednické funkce.³⁰² Dotzauer se účastnil z pozice předsedy spolku zásadnějších schůzí v několikaměsíčních intervalech. Zdá se, že byl s jeho činností spokojen, a že se na jeho životě účastnil se skutečným zapálením. Podpora vzdělanosti v odlehlých regionech, stejně jako širších vrstev obyvatelstva, odpovídala jeho představám efektivně vynaložených prostředků.³⁰³ Směřování spolku ovlivňovala nicméně především skupina vzdělavců kolem zmíněného Holzamera a historika Juliuse Lipperta. Přesto se zdá, že se Dotzauer přirozeně snažil ovlivňovat i produkci, kterou bude spolek vydávat. Jestliže spolek v těchto letech neakcentoval nacionální problematiku, Dotzauerem finančně podporované projekty představovaly impulsy pro podporu národního uvědomění. Tak v roce 1872 věnoval částku tří set zlatých určenou výherci, který nejlépe zpracuje dějiny německého národa v populární formě, která by zároveň složila k probuzení a pozvednutí národního cítění. O vítězi měla rozhodnout porota složená z profesorů dějin Lorenze ve Vídni a Büdingera v Curychu.

³⁰¹ Provolání z 20. července 1873. NA, PM 1871-1880, k 1223, 8/V/15/18.

Dotzauer si v deníku poznamenal i jeho zveřejnění. V předcházející dnech se zmiňoval o jeho přípravách.

³⁰² SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 22. červana a 7. července 1870.

³⁰³ Např. po schůzi na sklonku roku 1870 si pochvaloval investice do učebnic a souběžně s tím ocenil spolek: „Dieser Verein ist famos, er erfreut mich stündlich.“ Tamtéž, 16. prosince 1870.

Spolu s nimi byl v porotě sám Dotzauer, Julius Lippert a ředitel litoměřické reálky Schlesinger.³⁰⁴ I na půdě spolku měl Dotzauer tendenci prosazovat národní témata.

Mobilizačního potenciálu dějin pro národní společnost si Dotzauer byl dobře vědom. Podporoval proto činnost spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*). Smyslem spolku bylo skrze dějiny ukazovat vysoký podíl německého etnika na rozvoji českých zemí a dodat argumentační výzbroj proti tvrzení, že Němci jsou v Čechách cizinci.³⁰⁵ Dotzauer daroval spolku mnohé listiny, rukopisy a knihy. Zdá se, že své zásahy do činnosti tohoto spolku omezil na finanční a materiální podporu a nesnažil se ovlivňovat obsahově jeho produkci.

Jiným Dotzauerovým příspěvkem pro kulturně-národnostní život pražských Němců bylo vydání zpěvníku německých písní. Dosavadní repertoár německých pěveckých spolků nezohledňoval mobilizační potřeby, které německé národní hnutí v Čechách vyžadovalo. Proto zorganizoval skupinu hudebních znalců, která hledala vhodné písně do nového zpěvníku. Jednání probíhala přímo v jeho domě za jeho přítomnosti a Dotzauer měl poslední slovo při selekci písní. Některé písně byly nově zhudebněny na základě básní, které pro zpěvník napsal Carl Victor Hansgirk.³⁰⁶ Zpěvník v konečné podobě obsahoval necelých tři sta písní.³⁰⁷ O tom, že si tímto činem Dotzauer získal další respekt a oblibu u členů německých hudebních spolků svědčí, že se stal v listopadu 1865 předsedou spolku Flöte.³⁰⁸ Populární osobností byl rovněž mezi německými studenty, kteří ho zvali na vystoupení pro jejich pražský buršenshaft. Podle svědectví účastníků byla Dotzauerova vystoupení posluchači bouřlivě přijímána.³⁰⁹ Ti ho také jmenovali čestným členem jejich *Lese- und Redehalle*.³¹⁰

Dotzauerovu silnou osobní zaangažovanost lze sledovat v případě pražského německého tělovýchovného spolku Der Deutsche Turnverein. Jakkoli se neúčastnil na jeho organizaci či chodu, uvědomoval si roli, jakou hrály tělovýchovné spolky ve

³⁰⁴ Oznámení vypsané Schmeykalem a Holzamerem 3. července 1872 uloženo v AHMP, fond Richard Dotzauer. Z produkce spolku, kterou uvádá Luftr však nevyplývá, o jakou konkrétní práci se v tomto případě mohlo jednat.

³⁰⁵ Srv. ŠTAIF Jiří, *Historici, dějiny a společnost*, Praha 1997, 154an.

³⁰⁶ Srv. SCHEBEK, Richard Ritter, s. 121.

³⁰⁷ Exemplář zpěvníku je uložen v AHMP, fond Richard Dotzauer.

³⁰⁸ Srv. potvrzení o jmenování předsedou spolku. Tamtéž.

³⁰⁹ Srv. SCHEBEK, Richard Ritter, s. 120.

³¹⁰ Srv. oznámení z listopadu 1862. AHMP, fond Richard Dotzauer.

středoevropském prostoru, pokud šlo o potenciál národní agitace a mobilizace.³¹¹ Jakkoli mohly tělovýchovné spolky typu Sokola nebo Turnvereinu při svém vzniku navazovat na tělocvičné jednoty a ústavy působící v Čechách v době předbřeznové, teprve po pádu absolutismu mohlo dojít k založení typu jednoty, která by stavěla na myšlenkách otce německých turnerů Friedricha Ludwiga Jahna. Ten viděl v tělesné výchově především mobilizační poslání spojené s bojem za svobodu a německé sjednocení.³¹² K prvnímu pokusu o ustanovení podobného spolku došlo v červenci 1861, kdy se cvičenci ze skomírajících pražských tělocvičných ústavů rozhodli založit Prager Männerturnverein. Přestože většinu ze zakladatelů tvořili Němci, spolek měl být utrakvistický, neboť při jeho zakládání hrála roli známost jeho členů z dřívějších ústavů. Německý finančník Eduard Seuter von Lötzen však byl ochoten peněžně podpořit pouze tělocvičný spolek, který by se vymezoval jednostranně německy. Tomu byly přizpůsobeny stanovy německého spolku a cesty tělovýchovného hnutí se tak rozdělily.³¹³

Dotzauer se s lidmi aktivně prosazujícími vznik tělovýchovné jednoty seznámil při svých návštěvách občanské plovárny. Sám Dotzauer nebyl hlavním podporovatelem Turnvereinu při jeho vzniku. Tuto úlohu na sebe vzal jiný zmíněný Eduard Seutter von Lötzen, který při vzniku spolku věnoval devět set padesát zlatých.³¹⁴ Dotzauer prokázal svůj zájem při jiné příležitosti – svěcení praporu. Tato akce měla ve své době vysoce symbolický charakter, neboť při ní byla demonstrována síla celého spolku v nejširším významu, nejen tedy počet jeho členů a příznivců. Renomé spolku zvyšovala přítomnost veřejně známých osobností, ale například i to, jakou trasu zvolilo procesí při pochodu spojeném s demonstrativní akcí. Opanování veřejného prostoru, alespoň pro krátký čas demonstrace, bylo důležité pro posílení sebevědomí dané skupiny, která byla navíc v tomto případě menšinou.³¹⁵

³¹¹ K tématu naposledy WAIC, Marek, (ed.) *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu = Deutsche Turn- und Sportvereine in den tschechischen Ländern und in der Tschechoslowakei*, Praha 2008.

³¹² Šlo o tělocvičný ústav Josefa Schmidta a tělocvičný ústav Jana Malypetra. Podrobněji o činnosti těchto ústavů srv. *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského*, s. 31an. Praha 1883.

³¹³ Srv. *tamtéž*, s. 45.

³¹⁴ Seutter věnoval spolku do začátku jeho existence 950 zl. Srv. RYCHNOVSKÝ Ernst, *Der Deutsche Turnverein in Prag. 1862-1912*. Praha 1912, s. 12.

³¹⁵ Srv. HAVRÁNEK Jan, *Předání praporu jako legitimace spolku*. In: *Documenta Pragensia XII*, Praha 1995, s. 199-201. Autor analyzuje význam akce při svěcení praporu spolku Slávie.

Již během roku 1863 slíbil Dotzauer novému spolku, že uhradí všechny náhrady spojené se slavností svěcení praporu. Jednalo se o koupi praporu, zaplacení jeho výzdoby a především pokrytí všech nákladů, které přinesla celodenní akce, především pronájmu Novoměstského divadla (stálo v místech za Koňskou branou).³¹⁶ Pro vlastní pořádání akce nabídl Dotzauer prostory dvora svého domu. V prvních měsících roku se přípravě akce věnoval. Slavnost proběhla 22. května 1864. Již v předvečer akce se u Dotzauera sešli někteří poslanci německého klubu na zemském sněmu, aby v zahradě jeho domu hráli kuželky. V samotný den slavnosti se shromáždili ve dvoře a prostorech jeho domu v Hybernské ulici členové zahraničních turnerských spolků. Spolu s domácími turnery se pak účastnili slavnosti. Poté, co Dotzauer spolku prapor předal a vyslechl si projevy vděčnosti, vydal se průvod o patnácti stech členech k Novoměstskému divadlu, kde se konala samotná slavnost svěcení praporu. Tam vyjádřili předáci Turnverein opět díky svému donátorovi. První patronkou spolku se stala Dotzauerova manželka Eleonora, jejíž jméno bylo také uvedeno na stuze zdobící prapor. Spolu s ní potom manželka Eduarda Seutter von Lötzen a Josepha Schrotta. Symbolika průvodu byla německá. Převládaly černo-červeno-bílé a černo-červeno-zlaté stuhy. Mezi prapory jednotlivých spolků budil pozornost především lipský, který měl být přímo z bojiště bitvy roku 1813. Zároveň však na manifestanty dohlížela ozdobená busta císaře Františka Josefa. Akce zanechala dojem nejen ve veřejném mínění, ale rovněž v Dotzauerovi samotném. Událost označil za den německého vítězství.³¹⁷

Vazby k Turnvereinu udržoval Dotzauer i později. V době, kdy se spolek snažil definitivně vyřešit stavbu vlastní tělocvičny, figuroval v roli místopředsedy výboru pro její výstavbu. Není překvapením, že v čele výboru stanul Franz Schmeykal. Do loterie na podporu stavby tělocvičny věnoval hodinky v ceně padesáti zlatých, což byla částka srovnatelná s dalšími osobami, které do loterijního fondu přispěly. Vedle toho byl uváděn v kategorii přátel spolku v jeho publikacích. Turneři rovněž ve své výroční zprávě za rok 1879 vyjádřili lítost nad odchodem Dotzauerova tchána Josepha, který byl rovněž mecenášem spolku.³¹⁸ Dotzauerova podpora Turnvereinu

³¹⁶ Srv. RYCHNOVSKÝ, Der Deutsche Turnverein, s. 13. Pořizovací cena není známa.

³¹⁷ „Es war ein imposantes Fest, es war ein förmlichen Siegestag der Deutschen. Noch soviele Kämpfen.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 22. května 1864. O průběhu slavnosti podrobně referovala *Bohemia* 22. května 1864, s. 4 a 23. května 1864, s. 2.

³¹⁸ Srv. Výroční zpráva spolku za rok 1882. NA, PP I, k. 2809, V43/V.

byla rovněž svázána s liberální a nacionálně méně vyhraněnou profilací spolku, než o kterou se od osmdesátých let snažili představitelé takzvané völkisch opozice.³¹⁹ Turnerům přinesla náklonost Dotzauerovy rodiny nemalý zisk po úmrtí Dotzauerovy manželky v roce 1914. Ta ve své závěti odkázala německým spolkům, a největším dílem turnerům, činžovní dům v Hybernské ulici.³²⁰

U založení pražské burzy

Participace Dotzauera na projektu pražské burzy je ve srovnání se spolkovou činností směřující k jednoznačné podpoře národního hnutí typem aktivity, která zohledňuje profesní zájmy a vytváří tlak na spolupráci s členy konkurenčního etnika. V době, kdy se Dotzauer již řadu let pohyboval na pražském finančním trhu, stal se jedním z předních iniciátorů zřízení pražské burzy. Pokusy o její zřízení byly učiněny již v průběhu padesátých let a vyústily ve zřízení České tržnice plodin a výrobků (*Böhmische Industrie- und Produkthalle in Prag*) v roce 1856. Tehdy se dění vedoucímu k založení České tržnice ovšem Dotzauer neúčastnil, jakkoli se to může zdát vzhledem k obchodu s komoditami překvapivé. Činnost České tržnice však procházela proměnlivými fázemi, přičemž ne vždy vykazovala tržnice velkou obchodní aktivitu. Ani po pádu absolutismu nezesílila iniciativa pražské obchodní a živnostenské komory, která ještě v roce 1863 doporučovala se zřízením burzy vyčkat na příhodnější situaci. V té době již byl Dotzauer místopředsedou komory a s většinovým stanoviskem dvanáctičlenného přípravného výboru nesouhlasil.³²¹

Iniciativa k úspěšnému zřízení burzy tak nevzešla ani od komory, ani od jejich předchůdců. V dubnu roku 1868 byl zformován přípravný výbor, jehož předsedou se stal Alois Oliva. Dotzauer se stal jedním z členů zakládajícího výboru. Kooperace Dotzauera s Olivou je při pohledu na jejich další veřejné angažmá poměrně překvapující. Alois Oliva byl příkladem úspěšného českého podnikatele. Narodil se v Kutné Hoře. Vypracoval se jako prokurista a ředitel cukrovaru a po čase se stal

³¹⁹ Rozdílný přístup radikálů a fakt, že jim představitelé Casina znemožnili ve spolku přebrat funkce a vliv vyústil v jejich odchod a založení vlastního spolku. Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 151an.

³²⁰ Srv. TREIXLER Gustav, *Richard Dotzauer, „Vater des Erzgebirges“, Ehrenmitglied der Lese- und Redehalle*, Prag 1925, s. 27.

³²¹ Cestu ke zřízení pražské burzy na důkladném studiu archivních pramenů sleduje DRAŠAROVÁ Eva, *Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze*. In: *Paginae historiae* 3, 1995, s. 20-71. Sociální složení členů předchůdců burzy a burzy samotné uvádí HÁJEK Jan, Sociálně profesní struktura představitelů pražské burzy (a jejich předchůdkyň do roku 1914). In: ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, s. 220-252.

samostatným velkoobchodníkem v Praze, který se soustředil mimo jiné ve velké míře i na obchod s cukrem. Na tomto poli tedy mohl představovat Dotzauerovu konkurenci.³²² Oliva se však angažoval vedle dobročinných a zájmových institucí i v politice na lokální i zemské úrovni. V pražském zastupitelstvu i na zemském sněmu patřil k české národní straně. Jeho renomé krátký čas před založením burzy zesílilo i úspěšným projektem založení Živnobanky. Přesto tito muži spojili síly, aby dosáhly zřízení burzy. Olivovi bylo jisté jasné, že koordinovaný postoj s Dotzauerem bude snáze otevírat dveře do příslušných ministerských úřadů ve Vídni. V té době patřily ostatně Dotzauerovi straničtí kolegové k výrazným osobám liberálního kabinetu. Dotzauer sám v průběhu roku obdržel pozvání k jednání od ministerstva obchodu, jehož předmětem mohla být právě burzovní otázka.³²³

Povolení ke zřízení zbožní a peněžní burzy jim bylo uděleno ministerstvem obchodu 12. prosince 1868. Ministerstvo obchodu své povolení koordinovalo s ministerstvem financí. Zároveň vyzvalo přípravný výbor, aby přepracovalo stanovy podle vzoru lvovské burzy, které se shodovaly vhodněji s platnou právní úpravou, kterou stále ještě představoval zákon o zbožní burze z roku 1860. V té době však bylo zároveň připravováno definitivní znění nového burzovního zákona, jehož schválení naráželo na neakceschopnost říšské rady, která byla v té době císařem rozpuštěna. Návrh nového zákona byl přitom v pražské komoře přijat se sympatiemi, neboť poskytoval širokou autonomii jednotlivým zemím v otázkách zřizování burz. Pražský přípravný výbor proto odmítl vypracování stanov na základě lvovského příkladu a na ministerstvo podal novou žádost ze dne 24. dubna 1870, jejíž stanovy vycházely z připravovaného zákona. Ministerstvo obchodu pak zmocnilo české místodržitelství k tomu, aby schválilo stanovy Pražské burzy pro zboží a cenné papíry. Ještě v prosinci roku 1870 zval Oliva Dotzauera na schůzku k organizaci založení burzy. Na konci roku však Dotzauer z výboru vystoupil, což vysvětloval blíže nespecifikovanými útoky z české strany.³²⁴ Burza pak byla slavnostně otevřena 17. dubna 1871. I dobový český tisk přitom oceňoval, že v tomto případě bylo možno sklízet úspěšné plody česko-

³²² K Olivově Osobnosti srv. Nejnověji MYŠKA, *Historická encyklopedie*, s. 327. Olivu jako obchodníka s cukrem uvádí ve stejné kategorii jako Dotzauera Adresář královského hlavního města Prahy 1871, s. 110.

³²³ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, dopis od Ungera s hlavičkou ministerstva obchodu z 6. července 1868

³²⁴ Olivův dopis Dotzauerovi 5. prosince 1870. AHMP, fond Richard Dotzauer. K odchodu z výboru SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 12. prosince 1870.

německé spolupráce na hospodářském poli.³²⁵ V tomto směru skutečně nebylo překvapivé, že Dotzauer napomáhal k decentralizaci burzovních obchodů tím, že podporoval vznik burzy v Praze. Jeho podpora projektu se časově shoduje v prvním případě na začátku šedesátých let s počátkem angažmá v České eskontní bance a na konci šedesátých let pak s účastí na akciových společnostech vlastníků pražské továrny. V tomto směru tedy i jeho zatěžoval problém, na který bylo upozorňováno při samotném otevření burzy v roce 1871, a sice malý obrat v burzovních obchodech s českými akciemi na vídeňském trhu.³²⁶

Poslední velký úkol - nové německé divadlo

Dotzauerova role při organizaci stavby nové budovy německého divadla ukazuje, jakým způsobem se v Praze osmdesátých let prolínaly zájmy kulturně-mecenášské a aktivity posilující národní sebevědomí německé společnosti.³²⁷ Podpora německému divadlu nebyla prvním aktem Dotzauerovy štědrosti směrem ke kultuře. V předcházejících letech šlo například o angažovanost při stavbě Rudolfiny nebo spoluúčast na organizování oslav Schillera či Wagnera v Praze. Podpora obdobných akcí nezrcadlila pouze vřelý vztah ke kultuře, ale nabízela rovněž možnost ovlivňovat dění ve veřejném prostoru, a tím tomuto prostoru vtisknout i částečně své představy. V rámci měšťanské společnosti byla kultura spolehlivým pojítkem skupiny vzdělanostního a hospodářského měšťanstva, které se právě během příprav nových kulturních projektů spolupracovalo. V případě pražské německé společnosti pak byli do obdobných příprav vtaženi i příslušníci aristokracie, která se řadila k ústavověrnému proudu. Tyto snahy mohly mít v odvážnějším případě dokonce aspirace modelovat a rozšiřovat kulturní vkus měšťanstva na další sociální vrstvy. Příklad stavby nového německého divadla ale zároveň ukazuje, jak je obtížné vztáhnout obecné aspekty mecenášství na pražské německé prostředí, jemuž byla vlastní sociální exkluzivita.³²⁸ Samotným impulsem pro štědrú podporu stavby ze

³²⁵ *Národní listy*, 20. března 1871, s. 2.

³²⁶ *Z dějin pražské bursy pro zboží a cenné papíry*, Praha 1938, s. 6.

³²⁷ K mecenášským strategiím v českých zemích srv. HLAVAČKA Milan, POKORNÁ Magdaléna a PAVLÍČEK Tomáš, *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*, Prague 2010.

³²⁸ Často bývá v souvislosti s mecenášstvím zmiňována i možnost udržet sociální pořádek, neboť mezi donátorem a příjemcem vznikají pouta závazků. Důkladný přehled názorů německé historiografie na

strany špiček německé společnosti ostatně nebyla touha po tom, aby vznikl nový kulturní statek bez pomoci, a tedy i vlivu tradičních autorit a státu, jak tomu v ideálně typickém případě mecenášského aktu mělo být. Naopak šlo až o důsledek nepovedených snah, jak využít pro stavbu divadla prostředky Království českého.

Dotzauerovo přispění divadelní akci se neomezovalo, jak tomu bylo ostatně v jeho případech často zvykem, pouze na darování finančních prostředků. Významnější byla jeho osobní angažovanost v celé akci, při které byly využity jeho organizační schopnosti a zkušenosti, stejně jako jeho společenské kontakty. Při sledování jeho činnosti v rámci snah o zbudování divadla je rovněž důležité brát v potaz skutečnost, že v uvedené době (1882-1887) byl pracovně vytížen záležitostmi v Pražské akciové strojírně a smíchovské kartounce. Paralelně k tomu vedl dále svůj velkoobchod. Vedle toho šlo o období finální fáze boje o vedení pražské obchodní a živnostenské komory mezi českou a německou stranou. Přesto lze z především deníkových záznamů sledovat, že Dotzauer nebyl pouhým formálním členem spolku, který výstavbu divadla zajišťoval.

Na začátku osmdesátých let pocítovali pražští Němci potřebu stavby nové reprezentativní divadelní budovy jako akutní. Chápali symbolický význam divadla v národním boji. Budova českého divadla byla v této době již téměř dostavěna, přičemž byla brána jako stvrzení dalšího úspěchu nejen na poli kulturním, ale zároveň i politickém. Jako německá scéna fungovalo stavovské divadlo, které bylo od počátku šedesátých let přejmenováno na *Königlich deutsches Landestheater*. Spolu s ním rovněž Novoměstské divadlo v blízkosti Koňské brány.³²⁹ V případě obou budov bylo ale zřejmé, že nepostačují soudobým potřebám. Omezená velikost jeviště ve Stavovském divadle neumožňovala inscenaci oper a her s velkorysou výpravou. Kritizována byla malá velikost orchestřiště, stejně jako nízký počet míst v hledišti. Budova umístěná v zástavbě města vedle toho nebyla dostatečným magnetem pro období letních měsíců, kdy návštěvníci upřednostňovali trávení večera spíše mimo městské centrum. Funkci letní scény plnilo Novoměstské divadlo, kde začala být provozována představení od roku 1859. Již při otevření se však počítalo s tím, že budova bude fungovat přibližně deset let. Nakonec však bylo její existenci vyměřeno

mecenát srv. POKORNÝ Jiří, *Německý sekulární mecenát v dlouhém 19. století*, Český časopis historický 108, 2010, s. 244-257.

³²⁹ Srv. LUDVOVÁ Jitka, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845-1945*, Praha 2012, s. 31.

více než čtvrt století.³³⁰ Divadlo bylo schopno pojmout tři tisíce návštěvníků. Od počátku však byla zpochybňována jeho bezpečnost. Budova byla dřevěná a zvláště po požáru vídeňského divadla Ringtheater v roce 1881 byl tento aspekt vnímán velmi úzkostlivě. Vedle toho představení pravidelně rušil déšť dopadající na střechu budovy a od roku 1873 i ruch z nedalekého nádraží Františka Josefa.³³¹ Vedle technických problémů zúžovaly budovu i problémy s hospodařením. Ředitel Eduard Kreibitz zadlužil německé zemské divadlo natolik, že obě scény pracovaly ve stavu bankrotu.

V říjnu 1882 se zdálo, že jednání zemského sněmu přinesou vyřešení problému nové budovy německého divadla. Pod vedením hraběte Carlose Auersperga a vůdce německého liberálního poslaneckého klubu Franze Schmeykala se němečtí poslanci snažili prosadit návrh, aby bylo využito ke stavbě nového divadla kombinace zemských a soukromých prostředků (tedy stejného modelu jako v případě stavby českého Národního divadla). Divadlo mělo být postaveno na místě dosavadní letní dřevěné novoměstské scény. V té době už byl do projektu vtažen i Dotzauer, jakkoli v té době již osm let nevykonával poslanecký mandát. Krátce před sněmovní rozpravou projednával v České spořitelně možnost půjčky až do výše milionu zlatých, které by byly poskytnuty zemskému fondu pro potřeby stavby „nového divadla v novoměstské divadelní zahradě“.³³² Rozpočtový výbor sněmu projednával návrh 22. října 1882. Zpravodaj Bärenreiter navrhoval uvolnit částku 800 000 zlatých. Již ve výboru vzbudil návrh diskusi, kdy zamítavé stanovisko české strany hájil Rieger společně s Eduardem Grégrem. Na schůzi výboru bylo zjevné, že vedle zmiňovaných důvodů potřeby nové stavby jde i o symbolické gesto, když Plener přiznal, bez ohledu na finanční aspekt, nutnost posílit německý charakter města proti „slovanské Praze“.³³³

Nesouhlas českých politiků nemusel znamenat zavržení návrhu, neboť plénum sněmu ovládala stále ještě německá většina. Druhý den se debata o návrhu dostala na program hlavní schůze. Zatímco němečtí poslanci požadovali podporu ze strany zemského výboru i s odkazem na nedávnou subvenci českému divadlu, česká strana

³³⁰ Divadlo bylo strženo 25. ledna 1886. V té souvislosti si Dotzauer povzdechl, že jen zázrakem budova nevyhořela. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. ledna 1886.

³³¹ Srv. KATZ Hermann, *Das neue deutsche Theater in Prag. Ein Gedenkblatt zur Eröffnung*, Praha 1887, s. 7.

³³² SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 19. října 1882.

³³³ *Národní listy* 23. října 1882, odpolední vydání, s. 1.

namítala, že jmění země je již léta využíváno pro budovu stavovského divadla, tedy německé scény. Při vědomí německé většiny na sněmu zvolila česká strana obstrukční postup, když Rieger požadoval vázat kladné rozhodnutí na schválení druhé české scény. Vzhledem k dramatické atmosféře v sále se následně Taaffeovo vlada rozhodla sněm uzavřít.³³⁴

Těžiště německé aktivity se pak přesunulo mimo zemské instituce. V průběhu podzimu byly na půdě Casina organizovány schůze ve věci dalšího postupu. V listopadu odkoupil od vdovy Bachheiblové Alexander Richter pozemek o velikosti 11 600 čtverečních metrů za 160 000 zlatých. Ten později převedl za stejnou úplatu na majetek divadelního spolku.³³⁵ Na začátku příštího roku byly zaslány na policejní prezidium stanovy divadelního spolku.³³⁶ Dne 5. února 1883 byla v sále německého Casina zorganizována schůze, na které byl založen německý divadelní spolek (*Deutscher Theaterverein*). Ve výboru spolku se sešli představitelé vzdělanostního i hospodářského měšťanstva spolu s aristokraty.³³⁷ Dotzauer se schůze osobně nezúčastnil. Přesto byl zvolen za místopředsedu výboru. Do čela výboru byl zvolen Oswald Thun. Účelem spolku bylo zachování a podpora německého divadelnictví v Praze. V druhém bodě hovořily stanovy o zajištění druhé budovy německého zemského divadla. Členové spolku byli rozděleni do kategorie zakladatelů, přispívajících a čestných členů. Zakladatelé přispěli minimální částkou 500 zlatých, přispívající platili ročně 12 zlatých. Čestné členy volilo shromáždění spolku na návrh výboru. Nejvyšší příspěvek daroval ve dnech založení Oswald Thun – 5 000 zlatých. Stejnou částkou přispěli Alexander Richter a Clemens Bachofen.³³⁸ Dotzauerův příspěvek byl ve výši 1 000 zlatých. Noviny *Bohemia* pak přinášely pravidelný přehled o všech přispěvších osobách. Dotzauerův příspěvek patřil k nejvyšším. Vyšší

³³⁴ Stenografický záznam z jednání českého zemského sněmu 23. října 1882. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1878skc/4/stenprot/016schuz/s016001.htm>. Poznámka o překvapivém uzavření sněmu v Dotzauerově deníku ve stejném dni.

³³⁵ Nejvýznamnější schůze, kde Schmeykal shrnul argumenty a oprávnění pro stavbu spolu s finančními potřebami, se konala 21. listopadu. *Bohemia*, 22. listopadu 1882, s. 2-4. Zde otištěn i Schmeykalův referát.

³³⁶ Srv. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 34.

³³⁷ Složení výboru: Clemens Bachofen von Echt – německý šlechtic a podnikatel, Richard Dotzauer, August Hancke, Alfred Klaar – divadelní teoretik a spisovatel, Alfred rytíř Kremer – orientalista a bývalý ministr obchodu, Georg Löw – podnikatel v železniční dopravě, Alexander Richter – obchodník a průmyslník, Victor Riedl von Riedenstein – obchodník, Ladislav hr. Thun Hohenstein, Oswald hr. Thun Hohenstein, Friedrich rytíř Wiener, Carl Zdekauer – finančník, Franz hr. Salm-Reifferscheid, Jar. rytíř Rilke, Franz Zunterer – advokát. *Bohemia* 5. února 1883, s. 5. Seznam členů otištěn rovněž in TEUBER Oscar, *Geschichte des Prager Theaters*, Prag 1885, s. 837.

³³⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 5. února 1883.

částku složil, vedle již uvedených, Jacob Dormizer, který věnoval 2 000 zlatých. V dalších sledovaných případech se štědré příspěvky pohybovaly v úrovni stovek zlatých.³³⁹

Na první schůzi výboru byl Dotzauer zvolen do finančního podvýboru, který měl kromě správy peněžních záležitostí za úkol agitovat pro získání příspěvků.³⁴⁰ Vedle Dotzauera byli členy podvýboru Richter, Riedl, hrabě Salm a hrabě Ladislav Thun. Z Dotzauerových únorových záznamů se zdá, že hlavními koordinátory činnosti byly v této době vedle Dotzauera ještě pánové Richter a Zdekauer, který vedl účetnictví spolku. Spolu s nimi Dotzauer koncipoval i první provolání adresované německým spolustraníkům v Rakousku (*Deutsche Parteigenossen in Oesterreich*). Poměrně dlouhá výzva v první části shrnula dosavadní situaci potřeby nové budovy německého divadla v kontextu bojů na zemském sněmu a informovala o důvodu nedávného založení spolku. V druhé části pak angažovaný apel vyzýval k jakékoli účasti na činnosti spolku, ať již ve formě osobní aktivity, finančního příspěvku nebo zorganizování podpůrné akce. Dramatičnost prohlášení byla umocněna odkazem na výroky „velkého císaře“ Josefa II. (Dotzauerova často opěvovaného oblíbence) o divadle jako pěstiteli vkusu a mravů. Nicméně, jak výzva přiznávala, nešlo v tomto momentě o pouhé kulturní aspekty akce. Německé divadlo nebylo pouhou kulturní institucí, ale představovalo „hrad německého ducha na soupeřící půdě a pevnost německé řeči a mravů na ohrožené hraniční marce“. Pod provoláním byli podepsáni všichni členové výboru.³⁴¹ Finanční prostředky, které se scházely v prvních dnech akce, byly vysoké.

Agitaci v pražské oblasti podpořilo i zorganizování pobočky výboru na Smíchově, o které jednal Dotzauer s Gustavem Portheimem a Richterem, kteří byli na Smíchově aktivní obchodně i společensky. Gustav Portheim kooperoval s Dotzauerem ostatně již od konce šedesátých let, kdy spolu připravovali založení smíchovského Casina. Smíchovský příklad měl být vodítkem pro zakládání obdobných poboček na jiných místech Čech.³⁴² Dotzauer rovněž rozeslal oběžník agitující pro divadlo na adresu

³³⁹ *Bohemia* 18. února 1883, s. 5 a 15. února 1883, s. 6. K výši příspěvků v prvním roce viz tabulka níže.

³⁴⁰ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 8. února 1883.

³⁴¹ Provolání otištěno v tisku. *Bohemia*, 14. února 1883, s. 1.

³⁴² Portheim Dotzauerovi 13. listopadu 1883, SOKA Sokolov. Zpráva o Smíchovské pobočce *Bohemia*, 18. února 1883, s. 5. Prameny o jakékoli angažovanosti Dotzauera mimo pražskou oblast, logicky se nabízí především Krušnohoří, se však nepodařilo dohledat.

obecních zastupitelstev. Spolu s Richterem a Schmeykalem se snažil prohloubit popularitu sbírky a celého divadelního projektu divadelními vlaky, které mířily z příhraničních oblastí do Prahy na představení Stavovského divadla. Před představením byla obvykle uspořádána schůze účastníků v Casinu, na které promluvil některý z předáků německé strany. Jednalo se tak o jednu z mála snah, jak rozšířit sociální pole participantů na akci.³⁴³

Na konci března 1883, tedy necelé dva měsíce od počátku sbírky, se podle Dotzauerových údajů sešla výboru částka 266 000 zlatých.³⁴⁴ Mezi dárce se zařadil i císař František Josef I, který spolku daroval 10 000 zlatých.³⁴⁵ Za předpokladu, že bude finanční obnos vzešlý ze sbírky spojen s příspěvkem zemského výboru, se zdálo, že projekt míří k realizaci svého záměru. Mezitím se však dramaticky změnila situace na zemském sněmu v neprospěch německé politiky. Spolupráce českých politiků s konzervativním kabinetem hraběte Eduarda Taaffeho rezultovala i v podporu české historické šlechty ve volbách v červnu roku 1883. Státoprávní šlechta ovládla první kurii, která byla jazýčkem na vahách vyrovnaných sněmovních poměrů mezi českými občanskými politiky a německými liberály.³⁴⁶ Nově složený zemský sněm pak definitivně zamítl v srpnu možnost, aby se na stavbě druhé budovy německého divadla podílela finančně země.³⁴⁷

Z tohoto důvodu se zaměřil výbor na další zdroje finančních prostředků. Na přelomu roku zintenzivnily schůzky jeho členů. Předmětem bylo jednání o možnosti vysávání peněžní loterie.³⁴⁸ Na jejím vypracování se podle dobového tisku podílely „*nejschopnější pražské finanční kapacity*“. Definitivní znění pak sepsal prof. Spitzer ve Vídni.³⁴⁹ Žádost byla vypracována 26. února 1884 a následně byla předložena ministerstvu financí. I když šlo nakonec o neuskutečněný projekt, obsah žádosti je zajímavým dokladem jedné ze strategií, jak pokrýt financování obdobných

³⁴³ Zpráva z obdobného výjezdu např. v *Bohemia*, 29. března 1886, s. 3. Obdobně si o setkáních v Casinu Dotzauer prováděl poznámky do deníku.

³⁴⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 23. března.

³⁴⁵ Srv. KATZ, *Das neue deutsche*, s. 12. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 35 uvádí částku 20 000 zlatých. Katzem uváděný údaj by odpovídal logice analogicky poskytnuté výše daru, jako v případě Národního divadla.

³⁴⁶ Srv. URBAN Otto, *Česká společnost 1848-1918*, s. 358an.

³⁴⁷ Srv. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 35.

³⁴⁸ Např. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 20. prosince 1883, 18. ledna a 21. února 1884. Schůzku se často konaly u Dotzauera v bytě.

³⁴⁹ *Bohemia*, 28. února 1884, s. 4.

podniků.³⁵⁰ Autoři mluvili o stavbě divadla jako cíli všech kulturně naladěných Němců z Prahy a Čech. Potřebu stavby dávali do souvislosti s nevyhovujícím stavem dosavadní letní scény v Novoměstském divadle. Obětavou péčí spolku se díky příspěvkům, koncertům a jiným společenským akcím podařilo do začátku roku shromáždit částku kolem 400 000 zlatých, přičemž výbor předpokládal, že majetek může stoupnout až do částky půl milionu zlatých. Obdobně rychlý růst jmění se však dal do budoucna stěží očekávat. Z tohoto důvodu žádali organizátoři vládu prostřednictvím ministerstva financí o předložení legislativního opatření na půdě říšské rady, které by umožnilo zahájit vypsání loterní půjčky ve výši milionu zlatých. Jednotlivé losy byly ve výši deset zlatých. Vyplacení dluhu mělo probíhat po dobu padesáti let. V průběhu tohoto období mělo být losováním rozhodnuto o tom, jak vysoká prémie připadne držitelům jednotlivých losů. Loterie měla být kryta dosavadním majetkem spolku v kombinaci s ručením soukromých osob. Vedle popisu finančních aspektů byl nakonec zmíněn apel na potřebu stavby divadla pro povznesení vkusu společnosti.³⁵¹ V následujících dnech se Dotzauer vydal spolu s Oswaldem Thunem a Franzem Zuntererem do Vídně, aby zde zajistili úspěšný průběh žádosti.³⁵² Vláda však nakonec s vypsáním loterie nesouhlasila. Bylo proto třeba hledat alternativní zdroj příjmu.

Přes tento neúspěch probíhala první výroční schůze spolku v optimistickém duchu, čemuž zavdávaly příčinu dosažené výsledky a jmění. Zprávy o respektuhodném složení shromáždění v tisku znovu potvrzují jeho sociální výlučnost.³⁵³ Franz Zunterer v mobilizačním projevu připomněl význam projektu, ve kterém jde o „*národní životní zájem a nový domov pro německou kulturu*“. Stavba nového divadla představovala podle něj nejen kulturní, ale i sociální misi. Úspěšný postup projektu měl dokazovat sílu německví v Praze a Čechách. Zunterer poukázal rovněž na štědrnou podporu císaře, která znamenala impuls pro pokračující činnost. Zajímavější je konkrétní bilance spolku za první rok. V prvé řadě se podařilo převést do majetku spolku pozemek a zaknihovat ho do katastru obce Královské Vinohrady. Spolek vybral stavební firmu Fellner a Helmer, která začala plánovat stavbu. Stejně tak byl

³⁵⁰ Opis žádosti je uložen v Dotzauerově pozůstalosti. I to je dokladem jeho přímé zangažovanosti. Archiv hlavního města Prahy, fond Richard Dotzauer.

³⁵¹ Žádost obsahovala podrobný proces fází losování rozložený na jednotlivé roky.

³⁵² *Bohemia*, 28. února 1884, s. 4.

³⁵³ Účastnili se zástupci ústavověrného velkostatku, profesori německých škol a zástupci pražských politických a obchodních kruhů. *Bohemia*, 28. duben 1884, s. 3.

osloven stavební dozor. Bylo vyjádřeno zklamání nad neúspěšným pokusem o získání podpory ze strany zemského sněmu stejně jako odmítnutí loterie ze strany vlády. Celkové jmění spolku činilo 414 702 zlatých i s cenou pozemku. Do spolku vstoupilo 395 členů, z nichž bylo 224 zakládajících a 171 přispívajících. Z velkých institucionálních dárců byl nejvýznamnější příspěvek České spořitelny, která dvakrát (v roce 1883 a 1884) darovala 10 000 zlatých. Vedle toho přispěl plzeňský měšťanský pivovar a společnost teplicko-ústecké dráhy 5 000 zlatých. V získání příspěvků od šlechty byla vyzdvižena úloha Carlose Auersperga, který zainteresoval další velkostatkáře. Finanční dar poskytla zastupitelstva 53 měst a obcí a 15 okresních zastupitelstev. Následující tabulka ukazuje strukturu nejvyšších přispěvatelů z řad jednotlivců.³⁵⁴ Vedle těchto příspěvků obohatily fond i zisky z uspořádaných slavností pěveckých spolků nebo turnerů. Zeměpisně byla logicky nejvyšší aktivita v oblastech severozápadních Čech. Z měst mimo království byla zmíněna pouze Opava.

V následujícím roce výroční schůzi předsedal přímo Dotzauer. Zpráva o hospodaření potvrdila výrazné zpomalení tempa růstu příspěvků, kdy jmění činilo 445 284 zlatých. Do spolku během roku přibýlo tedy „pouze“ 30 582 zlatých. Nerozšířily se ani řady členů spolku. Z tohoto důvodu nebyl stanoven konkrétní výhled pro budoucí datum stavby. Německou divadelní scénu zaměstnával krom toho více problém se špatným hospodařením ředitele Kreibicha v původní zemské stavovské scéně.³⁵⁵

Novým výraznějším organizačním úspěchem byl novoroční bál spolku, na kterém se vybralo téměř 5 000 zlatých. Skupině kolem Dotzauera, Richtera a Thuna bylo nicméně zřejmé, že pokud má vést divadelní projekt k úspěchu, potřebuje nový peněžní impuls. Z tohoto důvodu byla vrácena do hry myšlenka loterie. Jednání o ní probíhala během podzimu 1885. Kvůli schválení se sešel Dotzauer s ministerským předsedou hrabětem Taaffem.³⁵⁶ Návrh na vypsání loterie byl povolen ministerstvem vnitra 27. listopadu 1885.³⁵⁷ Bylo vydáno 150 000 losů v ceně 2 zlatých. Celkový zisk měl tedy přinést 300 000 zlatých. Losování mělo proběhnout dva roky po prodeji losů

³⁵⁴ Zpráva o finančním hospodaření. Tamtéž.

³⁵⁵ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník 11. dubna 1885. Zde zlost na Kreibicha. Namísto Kreibicha převzal provoz v průběhu roku Angelo Neeumann. Srv. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 36.

³⁵⁶ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 13. listopadu 1885.

³⁵⁷ Dotzauer se o schválení dozvěděl až 9. listopadu. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 9. listopadu 1885. Stejně tak zprávu potvrdila *Bohemia*, 10. prosince, s. 7.

- 15. prosince 1887.³⁵⁸ S prodejem losů se začalo v únoru 1886, kdy bylo vydáno prohlášení, které připravoval spolu s Dotzauerem a Thunem i Franz Schmeykal. Provolání bilancovalo dosavadní projevy německé odhodlanosti a štědrosti, které umožnily koupit pozemku, zbourání starého novoměstského divadla a počátek stavby. Organizátoři akce hovořili o skutečnosti, že jsou v půli cesty.³⁵⁹ V době otevření divadla byla prodána více než polovina losů – 82 511. Celkový výnos v momentě otevření divadla tak činil 169 033 zlatých.³⁶⁰

Přehled výše příspěvku fyzických osob částkou vyšší než 1 000 zlatých (únor 1883 - duben 1884)

Výše příspěvku ve zlatých	Počet dárců v příslušné kategorii
8 000	1
6 000	2
5 000	10
4 000	3
3 000	7
2 000	9
1 500	1
1 354	1
1 000	61

³⁵⁸ Srv. KATZ, *Das neue deutsche*, s. 18. Hlavními cenami v loterii byl brilantový šperk v hodnotě 10 000 zlatých, stříbrný čajový servis v ceně 2 000 zlatých, stříbrná kazeta, hodinky – oboje v ceně 1 000 zlatých. Prodej losů byl zakázán v uherské části monarchie.

³⁵⁹ *Bohemia*, 14. únor 1886, s. 1.

³⁶⁰ Srv. KATZ, *Das neue deutsche*, s. 18. Hlavními cenami v loterii byl brilantový šperk v hodnotě 10 000 zlatých, stříbrný čajový servis v ceně 2 000 zlatých, stříbrná kazeta, hodinky – oboje v ceně 1 000 zlatých.

Dotzauer koncipoval v lednu 1887 k loterii i prohlášení určené pro Němce mimo hranice království. Tak jako v případě domácích výzev se i zde opakovaly klasické formulace o nutnosti obětavé služby národu a potřebě národního umění a kultury. Tón provolání byl tentokrát ostřejší vůči české straně, když Dotzauer psal o protivníkovi, který je cílevědomý a bezohledný a navíc nyní ovládá zemskou sněmovnu i pražské zastupitelstvo. Německé divadlo bylo prostředkem, jak se bránit stále častějšímu sebevědomému výrazu o zlaté slovanské Praze, kterým Češi dle Dotzauera zrcadlili svou národnostní nesnášenlivost. Zároveň poukazoval na to, že to byla ne náhodou právě divadelní otázka, která vedla k rozpuštění posledního sněmu s německou většinou. Otázka německé solidarity byla věcí přeshraniční spolupráce. Podle Dotzauera to byla právě velkorysá pomoc Němců z jiných zemí monarchie, ale i mimo ni, která pomáhala v nacionálním boji. Sounáležitost rakouských Němců se měla projevit právě účastí na loterii. Jakkoli byla sbírka doposud úspěšná, stále chyběla suma, která by umožnila postavit divadlo bez tíživých dluhů. Snaha však vyšla vniveč, neboť celý náklad provolání byl ještě v tiskárně konfiskován.³⁶¹

Vzhledem k nadějným výhledům na přísun peněžních prostředků byly během podzimu konkretizovány stavební náležitosti divadelní akce. Dne 8. listopadu proběhla schůzka výboru s již zmiňovanými staviteli Helmerem a Fellnerem. Dotzauer schůzi předsedal. Zde byl stanoven termín začátku stavebních prací na únor 1886.³⁶² Zároveň byly vyzvány i další firmy, aby se přihlásily do soutěže na zhotovení interiérů. Muselo jít o firmy německé.³⁶³ Stavba divadla byla zahájena 29. března 1886. Stavební práce vedl pražský architekt Alfred Wertmüller. Tempo budování divadla bylo rychlé. Na konci října bylo na schůzi spolku konstatováno, že termín předání stavby byl stanoven na podzim 1887.³⁶⁴

Samotného otevření divadla 6. ledna 1888 se již Dotzauer nedožil.³⁶⁵ Stejný osud ostatně potkal i jiné zakládající členy spolku – Bachofena z Echtu, Zunterera, Wienera

³⁶¹ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 10. ledna 1887. Text prohlášení Národní archiv, fond Prezidium místodržitelství 1880-1890, karton 1679, sign. 8/5/15 fasc. 45.

³⁶² SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 8. listopadu 1885.

³⁶³ Srv. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 48.

³⁶⁴ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 31. říjen 1886. V této souvislosti byla na schůzi zmíněn i příspěvek 1 000 zlatých došlý ze Spojených států amerických.

³⁶⁵ Podrobná zpráva ze slavnosti *Bohemia*, 6. ledna 1888, s-1-2.

a Löwa.³⁶⁶ Jeho přínos pro podporu stavby divadla byl oceňován jak při slavnostním otevření, tak v oslavných publikacích.³⁶⁷ Šlo o poslední velký Dotzauerův přínos německému společenskému životu v Čechách. Nelze tvrdit, že Dotzauer představoval nejdůležitější osobu v rámci divadelní akce. Míra zásluh zúčastněných je složitě měřitelná. Ještě výraznější postavou byl pravděpodobně Alexander Richter, který ostatně koupil pozemek již na podzim 1882, kdy se projekt teprve rozvíjel. Podpora stavby divadla nebyla aktem ryzího mecenášství (pokud takové vůbec existovalo). Dotzauer stejně jako ostatní členové spolku k ní byli dotlačeni vzhledem k neochotě zemských institucí hradit stavbu. Samotná částka tisíce zlatých, kterou Dotzauer do projektu vložil, nebyla nikterak závratná. Uvedený přehled naznačuje, že vyšší nebo obdobnou částku vložily desítky osob. Zároveň je však třeba vnímat vliv, který Dotzauer uplatňoval při podpoře stavby v jiných institucích. Výrazné bylo především přispění vysokých částek ze strany České spořitelny, v jejíž správní radě zasedal. Již v úvodu bylo poukázáno na osobní nasazení Dotzauera, který mohl otevírat dveře pro další podporu, ať v soukromých institucích nebo ve vládních kruzích. V žádném případě tedy nelze vnímat uvádění jeho jména pod provoláními a figurování ve spolku jako pouhé symbolické podtržení důvěryhodnosti projektu.

Pokud jsme si na jiných místech práce kladli otázku, zda byla osobní angažovanost záměrnou či náhodnou příležitostí pro budování vazeb a sítí, které jsou převoditelné na jiné druhy kapitálu, je v tomto případě na místě spíše skepse. Dotzauer vstupoval do projektu v pokročilém věku jako jeden z nejméně vážných německých podnikatelů a sledoval skutečně zájem ochrany německví. Tak, jak po něm volal autenticky vícekrát ve svých proklamacích. Participací na divadelní akci nicméně opět mohl růst, respektive se znovupotvrzovat jeho společenský kredit v prostředí pražské německé společnosti. Je rovněž otázkou, do jaké míry projekt stavby divadla poukazuje na sociální uzavřenost jeho tvůrců. Přehled členů spolku tomu nasvědčuje. Sbírký probíhaly sice i v jiných částech Čech, zde však šlo často opět o příspěvky zastupitelstva, tedy rozhodnutí vyšších vrstev společnosti. Starost o zajištění provozu divadla, které se potýkalo nejen s konkurencí českého národního divadla, ale i se

³⁶⁶ Srv. KATZ, *Das neue deutsche*, s. 30. Právě Georgu Löwi se stala podpora stavby osudnou, když byl smrtelně zraněn 8. května 1887 při návštěvě smíchovské továrny Sallier a Bellot, kam zamířil v rámci objednávek pro spolek. Nekrolog Löwa otiskla *Bohemia*, 9. května 1887.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 33.

skutečností, že německá města v Čechách disponovala často vlastními místními divadly, již nespadá do Dotzauerova životopisu.³⁶⁸

Obchodní a živnostenská komora

Ze všech veřejných funkcí, které Dotzauer zastával, bylo nejméně jeho angažmá v pražské obchodní a živnostenské komoře, které vyústilo až v dlouholetou funkci jejího prezidenta. Skloubila se při něm Dotzauerova snaha o impulsy pro pozvednutí hospodářských poměrů nejen v pražském obvodu komory, ale i v celých Čechách, spolu s postupnou obranou pozic německých obchodníků, továrníků, ale i živnostníků. Pozice v komoře poskytovala k těmto snahám vlivové nástroje. Zároveň se ale Dotzauer díky své funkci těšil značné prestiži nejen obchodního světa. Byl to právě titul prezidenta komory, který byl v souvislosti s jeho jménem uváděn na prvním místě při výčtu jeho funkcí. Až poté obvykle následovaly údaje o jeho poslanceckém mandátu nebo členství ve spolcích. Post viceprezidenta a prezidenta komory ho uváděl do nových společenských kruhů, ať již šlo o vládní ministerstva nebo přímo návštěvy dvora. Dotzauerova činnost v komoře je vzhledem k dlouholetému mandátu jen stěží kompletně popsitelná. Historiograf komory Gruber konstatoval, že Dotzauer vyvinul ihned po svém zvolení do komory „*tak horlivou, vytrvalou a obsáhlou činnost, jako ještě žádný člen komory ani před ním ani po něm*“.³⁶⁹ Proto se zaměříme na ty momenty v komoře, které naznačí jeho stanoviska k důležitým společenským a ekonomickým otázkám, poukáží na důležité iniciativy a ilustrují, jakým způsobem se snažil zachovávat německou dominanci v komoře.

Zřízením obchodních a živnostenských komor se rakouská vláda snažila reagovat na požadavky představitelů průmyslu a obchodu, kteří požadovali reprezentativní orgán, jenž by tlumočil jejich názory a mohl mít vliv na hospodářskou politiku monarchie. Události revolučního roku 1848 přinesly vedle jiných důsledků i zákon o utváření komor a jejich vzniku nebránil ani nástup neoabsolutistického systému. Jeho představitelé, v tomto případě konkrétně ministr obchodu Bruck, si plně uvědomili, že pokud se má stát z monarchie hospodářská velmoc, schopná konkurovat okolním

³⁶⁸ Srv. LUDVOVÁ, *Až do hořkého konce*, s. 53 an. V této souvislosti byly znovu činěny zmíněné pokusy o výpravu zvláštních vlaků, jak je organizovalo Národní divadlo. Příliš úspěšné však nebyly.

³⁶⁹ Cit dle GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900. K oslavě jejího padesátiletého jubilea*, Praha 1900, s. 243.

státům, bude muset konzultovat své kroky na tomto poli se zástupci zájmových sdružení. Zákonem z března 1850 tak dala vláda možnost vzniknout šedesáti komorám v celé monarchii. V českých zemích byly vytvořeny komory v Praze, Liberci, Chebu, Plzni, Českých Budějovicích, Brně, Olomouci a Opavě. Vedle toho, že komory představovaly reprezentativní orgán místních obchodníků a živnostníků, náležely jim rovněž povinnosti informovat o stavu hospodářství v daném komorním obvodě.³⁷⁰

První schůze pražské obchodní a živnostenské komory se konala dne 18. listopadu 1850. Dotzauer byl zvolen za jejího člena.³⁷¹ Ihned při volbě jejího prvního prezidenta se dostal do rozporu s vedením komory. Nebyl totiž stoupencem velkoobchodníka Jana Babtista Riedla, ačkoli šlo o krajana z Kraslic a vzdáleného příbuzného. Dotzauer podporoval jeho protikandidáta Leopolda Lämela. Z volby však vyšel nakonec vítězně Riedl. Z odstupu se může zdát jako nepochopitelné, že právě Lämel nebyl zvolen presidentem tohoto orgánu. V té době šlo pravděpodobně o prvního muže pražského obchodního světa. Vedl pražskou pobočku rakouské národní banky, byl ředitelem Pražské spořitelny, zakladatelem prvních přádelen v Čechách.³⁷² Proti volbě bankéře židovského původu však pravděpodobně hovořily dobové předsudky, kterých se nebylo schopno zbavit ani jinak dynamické obchodní prostředí.

Prvním významným stanoviskem, na kterém se odkrývaly názory členů komory na otázky liberalizace hospodářských poměrů v monarchii, byla problematika nového celního tarifu. Záměrem ministra obchodu Brucka bylo ustoupit od dosavadního prohibičního systému, který maximálně chránil domácí výrobce. Nový celní tarif měl

³⁷⁰ Zákon z 18. března 1850 nahradil provizorní zákon z roku 1848. První komory na území monarchie přitom působily v Lombardii a Benátsku, kde byly zřízeny za Napoleonovy nadvlády v této oblasti. Po přechodu Lombardie a Benátska pod habsburskou nadvládu jejich činnost pokračovala dále. Zřízení komor a jejich povinnosti a práva srv. GRUBER Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha 1904, s. 6an. K politicko-společenskému kontextu pak MATIS, *Österreichs Wirtschaft*, s. 45an. Kompetence rovněž popisuje JIRÁNEK Tomáš, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*, Pardubice 2004, s. 33an. V kontextu společenské angažovanosti podnikatelstva pak nejnověji POPELKA, *Zrod moderního*, s. 87an.

³⁷¹ Původně byla působnost komory rozšířena i o pardubický kraj a komora se nazývala obchodní a živnostenská komora pro pražský a pardubický kraj. Dotzauer byl členem sekce obchodní. Někteří jeho obchodní rivalové, které nejmenuje, protestovali proti jeho volbě, když mu vytýkali, že není veden jako samostatný obchodník po dobu pěti let. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 54. Oznámení o volbě uloženo v AHMP, fond Richard Dotzauer. Podmínkou zvolení bylo kromě vykonávání samostatné živnosti po dobu pěti let ještě řádné bydliště v okresu, kde komora působila, věk nad třicet let a plné užívání všech občanských a politických práv. Srv. GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 7.

³⁷² Srv. MYŠKA Milan a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 253-254 a nověji pak k celé dynastii Lämelů ŽUPANIČ Jan, *Židovská šlechta Podunajské monarchie*, Praha 2012, s. 445. V šedesátých letech národnostně indiferentní Lämelové často vystupují jako podporovatelé české občanské politiky.

zjednodušit obchod především se zeměmi německého celního spolku. Hlavním motivem podobných snah bylo vytvoření jednotného hospodářského prostoru, přirozeně pod rakouským vedením. V tomto kontextu celní politika následovala touhy rakouské velmocenské politiky ve střední Evropě. Revizi dosavadní celní politiky ohlašovalo zrušení celní bariéry s uherskou částí monarchie v roce 1851. Monarchie se díky tomu stala (s výjimkou Dalmácie) jednotným hospodářským územím.³⁷³ Snaha o liberálnější celní politiku však vzbuzovala v pražské komoře obavy. Ty navazovaly na projevy rezervovanosti, které zazněly již v anketě o vstupu do Celního spolku pořádané v roce 1848. Anketu uspořádala ještě v roce 1848 Průmyslová jednota.³⁷⁴ I ti oslovení obchodníci a továrníci, kteří se vstupem do spolku souhlasili, žádali přechodná období.³⁷⁵

V lednu roku 1851 obdržela komora od ministerstva obchodu návrh připravovaného celního tarifu, ke kterému se měla vyjádřit. V diskusi nad tímto dokumentem se projevilo, že plány neoabsolutistického režimu byly na vkus hospodářského měšťanstva příliš liberální. Komora považovala načasování zavedení celního tarifu za nešťastné. Po vzájemném otevření trhu by domácí produkty nebyly schopny konkurovat levnějším a často i kvalitnějším výrobkům dováženým z německých zemí.³⁷⁶ Dotzauer šel v tomto případě proti většinovému názoru členů komory. Během jednání byl dle svých slov jediným, který podporoval zrušení prohibičního systému, který podle něj bránil rozvoji řemesel.³⁷⁷ V jeho stanovisku se

³⁷³ Srv. BRUSATTI, Alois, (ed), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Bd 1, Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973. s. 36.

³⁷⁴ Vyjádření jednotlivých osob a organizací vydala v edici PSOTOVÁ-VOMÁČKOVÁ Věra, *Připojení Rakouska k německému celnímu spolku v roce 1848*, Praha 1970. Nověji k tématu rovněž HLAVAČKA Milan, *Die Revolution 1848 und die Frage der wirtschaftlichen Union Böhmens mit Deutschland*. In: ROSSOVÁ Marcella (ed.), *Integration und Desintegration in Mitteleuropa, Pläne und Realität*, Prag 2009, s. 89-100.

³⁷⁵ Liberecký podnikatel Liebig například s připojením souhlasil, ale žádal nejdříve zkušební provizorní 4-5leté období, které by ukázalo výhodnost takové unie. Srv. vyjádření Franze Liebiga z 18. srpna 1848. PSOTOVÁ-VOMÁČKOVÁ, *Připojení Rakouska*, s. 62-63.

³⁷⁶ Srv. zprávu z 2. zasedání komory z 26. a 27. ledna 1851. *Verhandlungen der Handels- u. Gewerbekammer in Prag von ihrer Begründung am 18. November 1850 bis zum Schlusse des Jahres 1857*, Praha 1859, s. 8an. Obdobně se diskuse o míře liberalismu projevila v diskusi nad připravovaným živnostenským řádem. Komora protestovala proti záměru státu, aby způsobilost k vykonávání řemesla byla regulována pouze občanskou bezúhonností a nikoliv odbornými předpoklady žadatele. Obávala se tak úpadku kvality řemesel. Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 80an.

³⁷⁷ „In der für Österreich so wichtigen handelspolitischen Frage war ich das einzige Kammermitglied, welches für die Aufhebung des den gewerblichen Aufschwung hemmenden Prohibitivsystems einstand, ich erntete dafür aber dafür in der Kammer selbst keinen Dank, allein ich habe heute noch noch die Genugthuung, eine richtige Ansicht vertheidigt zu haben.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 55.

pravděpodobně neprojevila pouze touha přispět k zlepšení rakouského hospodářství jako celku, ale i ohled na vlastní zájmy. Jako obchodník s dováženým zbožím, především z Hamburku, se potýkal s nepříjemnostmi, které souvisely s překonáváním celních bariér. Dalším důvodem jeho požadavku zrušení prohibičního systému mohla být konkurence ze strany pašeráků, kteří díky tomu, že neplatili vysoké celní poplatky, mohli nabízet zboží levněji než standardní importéři.³⁷⁸

K jisté revizi svého příkladně liberálního stanoviska však dospěl Dotzauer po zážitku z londýnské průmyslové výstavy konané během roku 1851. Dotzauer na ni cestoval nikoli jako člen delegace, kterou vyslaly Průmyslová jednota a pražská obchodní a živnostenská komora, ale jako soukromá osoba společně se svou manželkou. Konfrontace úrovně domácího rakouského průmyslu s nejnovějšími průmyslovými produkty z rozvinutějších zemí - především Velké Británie v něm vyvolala oprávněný dojem, že stupeň hospodářské modernizace společnosti habsburské monarchie značně zaostává za tempem pokroku kolébky průmyslu.³⁷⁹

V rámci členů komory však Dotzauer patřil v padesátých letech k oné části, která celní ochrany zpochybňovala. Zastánci a odpůrci vysokých cel se často dělili podle toho, jaká byla oblast jejich podnikání. Pokud šlo o obchodníky Dotzauerova typu, byli k myšlence otevření trhu přístupnější. Opačně tomu bylo u domácích fabrikantů, kteří by museli svádět s cizími producenty bitvu bez potřebného zvýhodnění. I mezi producenty se odkrývaly rozdílné postoje, podle toho, jaké byly jejich zájmy a obavy z kvalitnější konkurence. Především představitelé strojíren měli zájem na dovozu levnějšího železa, zatímco zástupci textilního nebo vlnářského průmyslu nutnost cel hájili.³⁸⁰ Dotzauer si na nekoordinovaný postup podnikatelů postěžoval v referátu z roku 1859. Nejdříve konstatoval, že prohibivní systém obchod ničí, zatímco

³⁷⁸ Právě koloniální zboží patřilo mezi časté artikly podloudnictví. V roce 1835 bylo například 3/5 z kávy konzumované v Rakousku pašované. Karel Chotek o tom informoval Dvorskou komoru. Srv. PSOTOVÁ-VOMÁČKOVÁ, *Připojení Rakouska*, s. 41. Na vztah pašeráctví a cel upozorňovala komora ve zprávě *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Prag and as hohe kais. kön. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den zustand der Gewerbe, des Handels und der Verkehrsmittel im Jahre 1852*, Prag 1853, s. 105.

³⁷⁹ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 58. K londýnské výstavě podrobněji srv. HLAVAČKA Milan, *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000, s. 19-30. Odklon od jednoznačného stanoviska kritizující ochranářství shodně potvrzuje Schebek a stejně tak neznámý autor doplňku k Schebkovým vzpomínkám. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 91 a Anhang zu der von Dr. Edmund Schebek verfaßten Biografie Richard Ritter von Dotzauers, ergänzt durch die Aufzeichnungen eines Freundes, Praha 1898, s. 5.

³⁸⁰ HORSKÁ-VRBOVÁ, *Hlavní otázky*, s. 62.

domácímu průmyslu pomáhá. Představitelům průmyslu pak vytkl, že nedělají nic proto, aby obchodníky podpořili. Poukázal přitom na příklad Anglie, která svým vývojem ukazuje, že obchod je pákou průmyslu, a proto by měly obě skupiny podnikatelů postupovat společně.³⁸¹

Vedle obecných hospodářských otázek se Dotzauer vyjadřoval na půdě komory k mnoha konkrétním problémům, které se často shodovaly s jeho vlastními hospodářskými zájmy. Další iniciativy pak souvisely se snahou usnadnit a zjednodušit obchodní záležitosti, které mu byly známy z vlastní podnikatelské praxe. Například šlo o úsilí řešit problematiku škod, způsobených obchodníkům na jejich zboží při přepravě státní dráhou či snahu o zjednodušení poštovního styku.³⁸² Od počátků existence komory tvrdě kritizoval stav pražského sensálství. Sensálové fungovali jako zprostředkovatelé obchodů se zbožím, ale i směnkami. Jejich činnost v tehdejší Praze byla neregulovaná, což usnadňovalo různé druhy podvodů. Dotzauer žádal ve svých příspěvcích ministerstvo obchodu, aby vypracovalo nový sensální řád, jímž by se dohadci museli řídit. Řád by také přinesl sensálům povinnost podrobovat se zkouškám, prověřujícím jejich způsobilost. Situace na trhu by se tak zpřehlednila a majitelé obchodních domů by nebyli vystaveni nebezpečí ze strany nekalých jednání.³⁸³

Pro Dotzauera byla vzhledem k importu zásadní otázka úpravy cla při labské plavbě. Proti proudu řeky mohl profitovat ze zrušení cla. Zasazoval se však i obdobné zavedení volné plavby ve směru do Hamburku. Proto byl členem výboru, který v roce 1857 vypracoval zprávu určenou ministru obchodu Toggenburgovi, požadující naprosté zrušení labských cel při cestě do zemí německého spolku. Argumentace zprávy se opírala o situaci při plavbě na Dunaji, kde se rakouská vláda rozhodla pro její volnou splavnost. (Byl to jeden ze závěrů pařížské mírové konference roku 1856.) Autoři zprávy však rovněž upozorňovali na význam nového konkurenta říční dopravy

³⁸¹SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 101.

³⁸² Dotzauer navrhoval, aby ve sporech kolem železničních škod rozhodovala komise, ve které by byli zástupci OŽK a železničních úřadů. Prosazoval rovněž snížení pojišťovacího poplatku, který dopravu prodražoval. Srv. zápis ze schůze konané 12. května 1851. *Verhandlungen*, s. 42an. V případě poštovních služeb se opět jednalo o požadavek snížení poplatků, zjednodušení manipulace a urychlení výpravy poštovních zásilek. V první řadě ale o sjednocení poštovních služeb se standardy okolních zemí. Srv. zápis ze schůze z 19. a 21. února 1857. *Tamtéž*, s. 360an.

³⁸³ Kritice sensálství se věnoval v referátu 27. ledna 1851. Srv. *Verhandlungen*, s. 23. Situaci dohadců řešil částečně zákon z roku 1860, nedotkl se však regulace směnečných obchodů. Definitivu přinesl až zákon z dubna 1875. Srv. *Ottův slovník naučný*, sedmý díl, Praha 1893, s. 761an, heslo Dohodce.

– železnici. Té nemohla lodní doprava konkurovat rychlostí (cesta nákladu z Prahy do Hamburku trvala vlakem deset až dvanáct dní, zatímco lodí po proudu tří týdnů a proti proudu dokonce šest až osm týdnů) a při vysokých nákladech způsobených mimo jiné i cly, ani cenou. Zimní klima přitom vyřadilo provoz plavby na několik měsíců. Pokud by bylo dále trváno na zachování cel, mohl by Labe postihnout odliv transportovaného nákladu na železnici a také jiné řeky, jak se tomu stalo v případě Mohanu. Clo rovněž navyšovalo cenu domácích produktů, které byly do německých zemí vyváženy, což mělo logický vliv na jejich slabší konkurenceschopnost. Dotzauer nezaujímal ve výboru pouze stanovisko liberálního obchodníka, ale zastával i zájmy Pražské paroplavební a plavební společnosti. Ta byla výše zmíněnými vysokými náklady postižena nejvíce.³⁸⁴

Dalším příkladem, na kterém lze sledovat, jak se půda komory stala prostorem pro prosazování požadavků, které by blaze ovlivnily hodnotu majetku Dotzauerova a jeho rodiny, byl požadavek na vytvoření železniční stanice v Libni u Prahy z roku 1852. Dotzauerův tchán zde vlastnil statek, pro jehož význam by zřízení stanice bylo jistě vítanou zprávou. Při podpoře návrhu na stavbu stanice Dotzauer argumentoval velikostí místního osídlení a významem Libně jako důležitého silničního uzlu (střetávaly se tu cesty na Mělník, Mladou Boleslav, Hradec Králové a Vídeň). Stále důležitější roli hrály i místní průmyslové podniky. Všechny tyto skutečnosti měly svou relevanci, a není proto nutné Dotzauerově snaze vnutit charakter prvoplánového individuálního prospěchu. Dotzauer hájil nejen zájem svůj, ale především samotné libeňské radnice, která měla zájem na vybudování uhelného skladu v blízkosti nádraží. (Radním však byl jeho zmíněný tchán.) Nejbližší železniční stanicí bylo na jedné straně pražské nádraží, z druhé strany pak Běchovice. Vybudování zastávky by tak dodávky do Libně usnadnilo. Dotzauerova aktivita však vyšla naprázdno. Přestože se komora k požadavku vyjádřila kladně, stát prostřednictvím ředitelství státních drah stanici nevybudoval.³⁸⁵ O její zřízení usiloval

³⁸⁴ Srv. zprávu ze zasedání ze 7. dubna 1857. *Verhandlungen*, s. 369-372. Členem výboru byl kromě Dotzauera i obchodní ředitel Prager Dampf- und Segeschiffahrtsgesellschaft Wendelin Müller, se kterým byl ve dnech jednání v častém kontaktu.

³⁸⁵ *Verhandlungen*, s. 157 a 168.

Dotzauer nadále a úspěchu dosáhl až v roce 1869, což bral jako svou ryze osobní zásluhu.³⁸⁶

V průběhu padesátých let Dotzauer prozatím obsazoval v komoře pouze funkce v ryze specializovaných komisích a orgánech. V roce 1853 bylo vyhověno žádosti komory, aby významnější celní úředníci byli podrobováni pravidelným zkouškám testujícím jejich způsobilost pro výkon povolání. Zkušební komisi měli vést vždy členové komory znalí problematiky daného produktu. Dotzauer se tak stal spolu s Josephem Bärenreitherem komisařem pro koloniální zboží a barviva.³⁸⁷ Působil rovněž jako smírčí soudce u obchodních pří, kterého volilo plénum komory.³⁸⁸

Obchodní a živnostenské komory byly v padesátých letech jednou z mála platforem, které mohly připomínat půdu politických reprezentativních sborů a s nimi spojené diskuse, ale i politikaření a osobní zápasy. V té době ještě nešlo o střet mezi dvěma národními skupinami v komoře, který nastoupil až v následující dekádě. Nejednotnost komory se projevila například poté, co František Pštross obhajoval svou pozici prezidenta komory v roce 1859. Proti němu kandidoval Andreas Haase a ve volbě těsně zvítězil.³⁸⁹ Dotzauerovými partnery na půdě komory byli především František Pštross, majitel továrny na zbraně Antonín Lebeda ml., majitelem knihtiskárny Heinrich Mercy, továrník Maxmilian Dormizer a sekretáři komory Václav Bělský a Edmund Schebek. V mnoha případech tedy šlo o osoby, které v budoucnu stanuly v opačném politickém táboře.³⁹⁰

Prorůstání nacionální problematiky do komory bylo spojeno s celkovým rozdělením politického a společenského života po obnovení ústavnosti. Jestliže se ve veřejném prostoru vytvářely dvě paralelní společnosti, nemohla zůstat komora vůči této skutečnosti imunní. Národnostní problém ještě více zviditelnila nová politická kompetence komor, která jim byla svěřena únorovou ústavou, a sice obsazení patnácti mandátů na českém zemském sněmu. Národnostní složení komory pak bylo

³⁸⁶ „Ich bekam von der Statthalterei die Mittheilung, dass ich es erreiche in Lieben eine Bahnstation zu bekommen.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. prosinec 1869.

³⁸⁷ Srv. zápis z komorního jednání z 31. září 1853. *Verhandlungen*, s. 243.

³⁸⁸ *Anhang zu der von Dr. Edmund Schebek verfaßten Biografie Richard Ritter von Dotzauers ergänzt durch die Aufzeichnungen eines Freundes*, In: SCHEBEK, Richard Ritter, Prag 1898, s. 6.

³⁸⁹ Pštross obdržel ve třetím kole volby 13 hlasů a Haase 15. AHMP, fond Richard Dotzauer, deník 1859, zápis ze 17. února. Již před volbou si Dotzauer povzdychl, že všichni stojí proti Pštrossovi. Tamtéž, 14. ledna.

³⁹⁰ Častá setkání s nimi potvrzují deníky z let 1858 a 1859. AHMP, fond Richard Dotzauer.

rovněž nejen otázkou moci a vlivu, ale rovněž prestiže. Ihned na začátku ústavní éry ovládla česká strana pražskou radnici. Obdobný krok vůči komoře se ji podařil až téměř o čtvrt století později, což bylo i Dotzauerovou zásluhou. Právě volba do zemského sněmu na komorní půdě avizovala první etapu národnostního nesouladu, neboť nebyl zvolen František Pštross, jakkoli představoval výrazného člena živnostenské sekce. Namísto něj získal mandát Brosche a Schary. Dotzauer pokládal nezvolení Pštrosse za velkou chybu. Pštross byl ostatně jeho blízkým přítelem. Dotzauer výběru velmi litoval i proto, že si byl vědom toho, že nezvolení populárního a po odborné stránce uznávaného Pštrosse nevrhne na pověst komory dobré světlo.³⁹¹ Stejně jako Pštross však ve volbě propadl i Maxmilian Dormitzer, což nahrává k úvaze, že této epizodě ještě nelze zcela přisuzovat rozměr nacionální konfrontace, ze které by Dotzauer vybočoval.³⁹² Šlo více o konflikt zájmových skupin. Přesto však bylo přehlédnutí českého zástupce v delegaci na sněm vnímáno především ve venkovských oblastech pražského komorního obvodu značně kriticky. Někteří živnostníci proto odpírali platiti komoře příspěvky.³⁹³

Doplňovací volby v lednu 1862 tak probíhaly již ve zcela změněné atmosféře. Dotzauerova role v nich se zdá být již zásadní, ačkoli sám nekandidoval, a je ukázkou, jak v čase voleb napnul veškeré síly a prostředky pro zajištění německé majority v komoře. Právě v těchto dnech byl ostatně poprvé zmiňován v negativních konotacích i v českém tisku, což byl posun vzhledem k tomu, že ještě rok předtím figuroval na volebním seznamu do obecního zastupitelstva doporučeném Národními listy. Sám Dotzauer v deníku zaznamenával, že v čase předcházejícím volbám pracoval ze všech sil na zajištění vítězství. Soudobá kritika českého tisku vinila obecně německé velkoobchodníky z toho, že tlačí na své české zákazníky z řad malovýrobců, aby volili jimi prosazované kandidáty. V opačném případě hrozili například zhoršenými úvěrovými podmínkami. Obdobná konstatování lze těžko potvrzovat nebo vyvracet. Jisté však je, že Dotzauer věnoval agitaci mezi volícími živnostníky značnou pozornost skrze své agenty. Ti obcházeli voliče s volebními lístky a nabízeli se, že je doručí do volební komise. Volební lístky německé kandidátky byly

³⁹¹ Podle Schebkových vzpomínek měl Dotzauer prohlásit: „Heute fällt die Kammer so tief!“ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 107.

³⁹² V následujících volbách do komory nicméně propagovali Dormizera jako kandidáta i Národní listy. *Národní listy*, 7. ledna 1862, s. 1.

³⁹³ Protesty shrnuje s odkazem na novinové zdroje HORSKÁ-VRBOVÁ, *K otázce vzniku*, s. 263.

tištěny v takových barvách, aby se co nejvíce blížily barvě kandidátky prosazované stranou Pokroku, na které byli čeští kandidáti. Sám Dotzauer měl být neaktivnější ve vysílání takových agentů k obchodníkům a živnostníkům.³⁹⁴

Vítězství německé strany přirozeně nezpůsobila pouze úspěšná agitace, ale především volební řády, které preferovaly velké obchodníky před drobnými, přičemž velkoobchodníci byli většinově němečtí. Přesto však mohla hrát agitace svou roli, neboť čeští kandidáti nedosáhli žádných zisků ani v místech, kde byli pouze čeští obchodníci. Tak bylo možno podle Národních listů „*zvolati s p. Dotzauerem, že ten Čechentum je přece jen gemacht.*“³⁹⁵ Výsledkem voleb bylo, že německá strana (v novinách se o ní stále mluvilo jako o Haasovské) ovládla obchodní sekci a oddělení továrnické, zatímco česká strana zvítězila v živnostenské sekci.³⁹⁶ O důležité Dotzauerově roli svědčí i skutečnost, že byl po volbách pozván k místodržiteli Kellerspergovi, který mu poděkoval za jeho angažmá v komorních volbách.³⁹⁷

Volby do obchodní a živnostenské komory od té chvíle představovaly další pole nacionální konfrontace. Němečtí podnikatelé proto museli vytvořit dostatečné úsilí pro to, aby bránili dosavadní většinu, která mohla být i symbolem pro dominance německé společnosti v hospodářské oblasti. Obava z ovládnutí komory českou stranou nebyla spojována pouze se strachem z další symbolické porážky na pražské půdě. Nešlo ani o čtyři mandáty na zemském sněmu. Emancipace české profesní reprezentace byla spojena s požadavky používání češtiny při komorních zasedáních a publikacích. Stejně tak šlo o otázku rozpočtu komory, který počítal s podporou spolků nebo škol.³⁹⁸ Dotzauer si byl důsledků zesíleného zastoupení českých podnikatelů

³⁹⁴ Národní listy uvádějí příklad Dotzauerem organizované agitace citací příhod z pražských obchodů v konkrétních rozhovorech: Komis: „Pan D. (Dotzauer – pozn. autora) uctivě se poroučí a žádá, abyste mu zaslal volební lístek!“ Pán: „K jakému účelu?“ Komis: „Pan D. obstará odeslání.“ Pán: „Nemám ještě lístek vyplněný.“ Komis: „Buďte tedy tak laskav a vyplňte lístek těmito kandidáty“ (vytahuje z kapsy žlutou kandidátní listinu.) Pán: „Vyřídíte panu D. mé díky, chci volbu vykonati sám. Poroučím se!“ Po tomto neúspěchu vešel do obchodu další agent s obdobným vzkazem. *Národní listy*, 9. ledna 1862, s. 1.

³⁹⁵ *Tamtéž*, 11. ledna 1862, 2. Volební kampaň však byla vyhrocená z obou stran. Bohemie si stěžovala, že strana Pokroku prosazovala české kandidáty přímo v budově radnice, kde rovněž rozdával kandidátky. *Bohemia*, 10. ledna 1862, s. 4.

³⁹⁶ Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 133. K popisu volebních řádů vzhledem k počtu hlasu na mandát srv. JAKUBEC, *Vytváření obchodnických elit*, s. 116.

³⁹⁷ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 6. únor 1862.

³⁹⁸ Konfrontace mezi Čechy a Němci v této oblasti může být zahrnuta do široce pojímaného termínu hospodářský nacionalismus, pokud jej budeme definovat jako hájení národních zájmů v hospodářském životě. Srv. JANČÍK, KUBŮ, *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 10 a 579. Volby do komory a otázka jazyka v této souvislosti akcentuje I. Jakubec, který zároveň upozorňuje na skutečnost, že nemuselo jít bezprostředně o otázku nacionalismu hospodářského, ale nacionalismu obecně a obraný reflex

vědom a v následujících více než dvaceti letech soustředil na komorní volby pravidelně pozornost. Z voleb roku 1862 si odnesl poučení a zkušenosti do dalších soubojů. Vedl si knihu, která obsahovala důležité číselné údaje o firmách, voličích a volebních ziscích. Kandidátní listiny do komory byly po čase označované jako Dotzauerovské kandidátky. Dotzauer rovněž vystoupil z volební komise, jejímž členem byl ještě při volbách v letech 1862 a 1864.³⁹⁹ Členství v ní mu svazovalo ruce pro veškeré způsoby agitace. Využíval při nich i své agenty mimo Prahu. V pravidelném kontaktu byl v čase voleb i s místodržitelstvím. Tak se snažil čelit agitaci druhé strany, která se mohla opřít o podporu představitelů české samosprávy. Dotzauerova strana se však mohla opřít o jí kontrolovanou volební komisi komory, která mohla přehlížet některé metody, jež podporovaly německá vítězství. Tak byly například zapisovány fiktivní živnosti, komolena jména kandidátů nebo byly vydávány neúplné seznamy. Výsledky voleb pak prožíval Dotzauer intenzivněji než jiné politické události.⁴⁰⁰ Své úsilí neupínal jenom k pražské komoře, ale rovněž k dalším, u nichž hrozilo převzetí kontroly českou stranou, nejaktivněji pak vystupoval v případě komory plzeňské a budějovické.

Poté, co česká strana zjistila, že se jí v dohledné době nepodaří komory ovládnout, snažila se na půdě zemského sněmu prosadit takovou změnu volebních řádů, která by ukončila garanci komorních mandátů v druhé sněmovní kurii. Rieger zastával na sněmu názor, že po zrušení politických výsad, se komora navrátí snáze své původní funkci a lépe bude hájit hospodářské záležitosti. V reakci na Riegrův návrh inicioval Dotzauer na půdě komory ustavení výboru, který měl zastoupení obchodního a průmyslového stavu hájit. Dotzauer měl ústřední roli ve vypracování pamětního spisu, který doprovodil deputaci k ministru obchodu a hájil zachování politických práv komor směrem ke sněmu. Spis využíval statistická data daňových výnosů k tomu, aby ospravedlnil garanci sněmovních mandátů pro živnostenské komory. Dotzauer nahlížel na sněm jako na zastupitelstvo zájmů a stavů, nikoli jako na moderní reprezentativní sbor. Jako možnou alternativu k zastoupení komor

německého etnika. Srv. JAKUBEC Ivan, *Projevy (hospodářského) nacionalismu v pražské obchodní a živnostenské komoře ve druhé polovině devatenáctého století*. In: HÁJEK, JANČÍK, KUBŮ, *O hospodářskou národní*, s. 179-188, zvl s. 180. Perspektivu české emancipace na půdě komor srv. rovněž u ALBRECHT Catherine, *Chambers of Commerce and Czech-German Relations in the Late Nineteenth Century, Bohemia* 38, Nr. 2, (1997) s. 298-310.

³⁹⁹ Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 114.

⁴⁰⁰ Např.: „Die Wahl fiel für uns Deutschen brilliant aus. Die Tschechen erlitten eine totale Niederlage.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 28. dubna 1871.

doporučoval přímou volbu velkopřemyslníků a obchodníků na český sněm.⁴⁰¹ Záměrem vlády v té době rozhodně nebylo posilovat federalistickou stranu na sněmu, a proto české požadavky na změnu volebních řádů neakceptovala. Postavení české strany naopak zhoršila změna stanov komory, uskutečněná na základě komorního zákona z roku 1868. Ta sjednotila volební cenzus v Praze s venkovskými obcemi na úrovni 8,4 zlatých výdělkové daně, čímž zdvojnásobila výši cenzu ve venkovských obcích. Česká strana pak jednání komor bojkotovala. Vrátila se do komory až v roce 1872.

Vedle starostí o kontrolu německé majority se Dotzauer přirozeně věnoval i vlastní náplni činnosti komory, která spočívala v řešení hospodářských problémů pražského obvodu. Bylo to umocněno i jeho novou funkcí. Do vedení byl zvolen právě po prvních konfrontačních volbách v roce 1862. Na schůzi 28. ledna byl zvolen jejím viceprezidentem. Prezidentem se stal Maxmilian Dormizer.⁴⁰² V čele organizace vytvořili schopné duo, které komoře vládlo po dobu dvanácti let. Oba muži se vhodně doplňovali. Dormizer byl vystudovaný obchodník, který byl seznámen s dobovou hospodářskou literaturou. Teoretické znalosti hospodářství mu připravily oporu pro výstupy na půdě komory, kde patřil k nejčastějším přednášejícím. Dotzauer se opíral o množství praktických zkušeností z obchodního světa a snažil se ovlivňovat záležitosti každodenního rázu, kterými by mohl přispět ke zjednodušení chodu obchodů a posílit hospodářské postavení monarchie. Například požadoval, aby vláda vyjednala uzavření celní smlouvy s Ruskem. V něm viděl ohromnou příležitost odbytíště o sedmdesáti milionech obyvatel, které je navíc Rakousku poměrně snadno přístupné, neboť s ním sdílí hranice v Haliči a zboží by bylo schopno dopravovat po Dunaji a Černém moři.⁴⁰³

Hlavním zájmem Dotzauera z doby jeho viceprezidentství bylo opětovné zřízení ministerstva obchodu a posléze rozšíření jeho pravomocí. Ministerstvo obchodu bylo zrušeno 21. srpna 1859. Zástupci obchodních a živnostenských komor tak ztratili hlavního partnera ve vídeňských vládních kruzích, který by zohledňoval jejich požadavky. Proto již následujícího roku vyslala komora deputaci k císaři a

⁴⁰¹ Spis *Ueber die Vertretung von Handel und Gewerbe im Landtage des Königreichs Böhmen* otištěn v rámci komorních zpráv z 27. dubna 1866. *Verhandlungen der Handels- und Gewerbekammer in Prag in den Jahren 1866 bis 1870, Prag 1871.*

⁴⁰² SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 28. ledna 1862.

⁴⁰³ Návrh padl na schůzi 20. června 1864. Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 66.

ministerskému předsedovi Schmerlingovi s požadavkem znovuzřízení ministerstva. K tomu došlo v únoru 1861. Pravomoci nového ministerstva však nebyly příliš široké, neboť mnoho jeho kompetencí mezitím převzala ministerstva jiná. Tak zůstala v podstatě jedinou starostí ministerstva obchodu péče o pošty a telegrafy, zatímco živnostenské záležitosti a problematika komunikací spadaly do resortu financí. Mnohé ze záležitostí zahraničního obchodu řešilo ministerstvo zahraničí. Proto vedl v roce 1864 Dotzauer deputaci k císaři a příslušným ministerstvům, která požadovala rozšíření pravomocí obchodního ministerstva podobných těm, kterými disponovalo v době neoabsolutismu. S výjimkou ministra financí Ignaze Plenera, byla delegace přijata laskavě a její požadavky byly skutečně částečně zohledněny.⁴⁰⁴

Od konce šedesátých let ležela stále větší tíha vedení komory na Dotzauerovi, neboť prezident Dormizer začal dle Schebkových vzpomínek ztrácet zájem na hospodářském dění, především v souvislosti prodeje rodinné kartounky v pražských Holešovicích. Místo toho se věnoval správě svého panství Bělohrad a podnikl rovněž řadu zahraničních cest. Od začátku sedmdesátých let se dala v jejich vzájemné vztahu vystopovat již větší míra občasných antagonismů, na kterou vzpomínal i sekretář komory Schebek.⁴⁰⁵ Činnost komory a její komunikace s ministerstvy byla v té době rovněž otupena častými vládními krizemi na rakouské politické scéně. Z detailnějších Dotzauerových snah v komoře vystupovaly do popředí především aktivity snažící se o zlepšení stavu sjízdnosti Vltavy a Labe směrem k saským hranicím. Rovněž prosazoval výstavbu lodního výkladiště v Karlíně. Časově se jeho zájem o lodní přepravu v komoře shodoval s nástupem do správní rady Pražské akciové strojírny, která měla výrobu lodí v portfoliu. Nedlouho potom se stal rovněž členem vedení pražské paroplavební společnosti.⁴⁰⁶

Vedle praktických záležitostí bylo Dotzauerovým záměrem prezentovat komoru směrem k širší veřejnosti. K tomu měly sloužit výstavy nebo muzeum průmyslových předmětů. Dotzauera k tomu inspirovaly návštěvy průmyslových výstav v cizině a rovněž spolupráce komory s rakouským umělecko-průmyslovým muzeem ve Vídni. Z ní vzešla i výstava konaná roku 1868 na pražském Žofíně. Stálé muzeum umělecko

⁴⁰⁴ Na vyslání deputace vzpomíná SCHEBEK, Richard Ritter, s. 128an.

⁴⁰⁵ *Tamtéž*, s. 159 a 161. Pokud by byla Dormizerova angažovanost skutečně tak nízká, pravděpodobně by nezůstával členem komory až do roku 1874. Skutečností však je, že si na jeho absence Dotzauer stěžoval i v deníku.

⁴⁰⁶ Srv. SCHEBEK, Richard Ritter, s. 165.

průmyslových předmětů mělo být umístěno do nově vybudované budovy pošty, nicméně poštovní a telegrafní správa si nakonec ponechala prostory pro své potřeby. Definitivní řešení problému budovy pro průmyslové sbírky tak přinesla až Dotzauerova vazba na Českou spořitelnu, v jejímž ředitelství zasedal. V květnu roku 1872 bylo rozhodnuto na její schůzi o tom, že spořitelna oslaví své padesátileté výročí stavbou budovy, která vedle koncertní síně počítala i s výstavními prostory pro průmyslové muzeum a umělecké sbírky Společnosti vlasteneckých přátel umění. Dotzauer se stal v roce předsedou výboru pro stavbu budovy, které byla pojmenována na počest syna následníka trůnu Rudolfinum. K jejímu slavnostnímu otevření došlo 7. února roku 1885.⁴⁰⁷

V lednu roku 1874 byl zvolen Dotzauer prezidentem komory. Šlo o logické vyústění jeho dosavadní role v organizaci. Odpovídal tomu i zisk hlasů, kterých získal 29 z odevzdaných 31. Viceprezidentem se stal Eduard Portheim, zástupce vlivné rodiny smíchovských kartounkářů.⁴⁰⁸ Do konce sedmdesátých let pak byla komora pod Dotzauerovým vedením místem relativně smířlivé spolupráce německé většiny s českou minoritou. Při opětovné volbě prezidentem v roce 1878 získal dokonce Dotzauer i hlasy českých členů komory. Přestože volbě prezidenta předcházely volby, ve kterých Dotzauer vyvinul obvyklé úsilí vedoucí k německému vítězství, při úvodním projevu po zvolení mluvil smířlivě. Ocenil gesto českých zástupců při jeho volbě a přijmul nabídnutou ruku ke spolupráci s konstatováním, že všichni členové komory jsou synové jedné země a všichni jsou vlastenci. Na smířlivý projev reagoval český zástupce Eduard Grégr se stejnou ochotou ke kooperaci, zdůrazňujíc, že obchod a průmysl jsou oblasti, kde by národní aspekty neměly rozdělovat. Zároveň však precizně jen podotknul, že česká strana nikdy nevnášela politiku do komorních záležitostí, přičemž znovu poukázal na volební řády a delegaci komory na zemský sněm. Ještě v roce 1879 pak Dotzauer prohlásil při své opětovné volbě předsedou, že na půdě komory není rozdílů národností za všeobecného zvolání *bravo!*⁴⁰⁹ Kromě procedurálních, ale i věcných záležitostí při jednání komory se Dotzauer věnoval i

⁴⁰⁷ O stavbě Rudolfinum rozhodla spořitelna na schůzi 22. května 1872. Dotzauerovo jmenování předsedou výboru v dopise od ředitele spořitelny Bohusche z 9. července 1875. Historie stavby krátce popsána v publikaci *Katalog obrazárny v Domě umělců Rudolfinum v Praze*, Praha 1912, s. XIV.

⁴⁰⁸ Dormizer oznámil svou rezignaci komoře v dopise z Vídně. Spolu s tím věnoval do fondu komory 2 000 zlatých na penzijní zajištění úředníků. GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 144. V poslední vůli pak komorou zřízenému uměleckoprůmyslovému muzeu věnoval 4 000 zlatých.

⁴⁰⁹ Srv. *Verhandlungen der Handels- und Gewerbekammer in Prag in den Jahren 1877 bis 1879*, Prag 1880, s. 95.

oficiální reprezentaci komory při oficialitách, jakou byla návštěva císaře v Praze v roce 1874, kdy držel před císařem jménem komory krátkou řeč.⁴¹⁰ Stejně tak vítal na půdě komory v roce 1878 arcivévodu Karla Ludvíka a o rok později korunního prince Rudolfa. Sama oslava třicetiletého výročí komory se pak stala především oceněním Dotzauerovy role v této instituci.

Nová dekáda s sebou ale přinesla eskalaci konfliktu v pražské komoře. Avizoval ji požadavek českého obchodnického spolku Merkur, aby byly komorní zprávy vydávány v obou zemských jazycích, což Dotzauer odmítl s ohledem na ekonomickou náročnost. Po dalších komorních volbách se pak množily stížnosti české strany na jejich průběh. Dotzauer se snažil na schůzi v říjnu roku 1881 opět apelovat na společný zájem o blaho země a společné vlastenectví, emancipace české stany však pokračovala. Projevovala se i ve snaze po zastoupení ve vedení komory. Zatímco na Dotzauerově osobě se shodli při volbě prezidenta v roce 1882 čeští i němečtí členové, česká strana si nárokovala post místoprezidenta a kandidovala již tehdy výraznou a aktivní osobnost komory Bohumila Bondyho proti Eduardu Portheimovi, který nicméně získal logicky většinu hlasů.⁴¹¹ Dotzauer pak po volbě prohlásil, že bude dbát na to, aby nestránil ani jedné ze stran. O rok později však již česká strana odmítla podpořit ve volbě samotného Dotzauera a kandidovala Bondyho na prezidentský post. Kandidatura byla přirozeně neúspěšná, ohlašovala však definitivní změnu poměrů v komoře, která přišla s rokem 1884, a s tím i konec účinkování Dotzauera v ní.⁴¹²

Na obchodní a živnostenské komory dolehla změněná situace v rakouské politice osmdesátých let. Taaffeho konzervativní vláda, která vystřídala v ministerstvech liberály, se opírala i o české poslance. České politice plynuly z této podpory zajímavé zisky. Nikoli v podobě toužebné realizace českého státního práva, nýbrž v akceptaci požadavků, které se týkaly především jazykové a školské otázky. Jedním z výsledků nové politiky vlády byla však i změna volebních řádů do obchodních a živnostenských komor. Reforma navazovala na obdobnou změnu volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady, která připustila k volbám širší okruh občanů po snížení výše

⁴¹⁰ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 7. září 1874.

⁴¹¹ Bondyho si nicméně Dotzauer velice považoval a prohlašoval o něm, že v jeho osobě získala komora potřebného odborníka. Bondy se zprvu v komoře věnoval především otázce železárenského průmyslu. Sám byl majitelem železárny. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 199.

⁴¹² GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 148.

roční daně. Obdobným způsobem bylo postupováno i v případě komorních řádů, které rozšiřovaly řady voličů profesní reprezentace. Záměrem konzervativního kabinetu v celorakouské politice bylo oslabovat liberály zapojením méně majetných voličů, kteří byli po zkušenosti s hospodářskou krizí naladěni konzervativněji. V případě českých obchodních a živnostenských komor s sebou změna nesla i předpoklad ovládnutí komory českou stranou. Krok vlády se rovněž snažil řešit některé problémy, které obvykle komorní volby provázely a pramenily v nejasném vymezení pravomocí volební komise, sestavování kandidátek a samotné proceduře hlasování.

Dotzauerovi a jeho spolustraníkům byl tento důsledek zamýšleného volebního řádu od počátku přirozeně zřejmý. Proto se snažil napsat síly k tomu, aby jeho změně zabránil. Hlavní smysl změny viděl v záměru vlády ovlivnit poměr stran na zemském sněmu prostřednictvím ovládnutí příslušné kurie. Z jeho pokusů z let 1883 a 1884 je však patrné, jak se zmenšila přízeň, kterou si mohl být jistý například v průběhu předcházející dekády. Změnu volebního řádu připravovalo konkrétně ministerstvo obchodu. Dotzauer proto intervenoval u příslušného ministra. Samotná audience byla složitou záležitostí a ministr obchodu Pino přijal Dotzauera až po delším vyčkávání. Dotzauer se snažil upozornit na důsledky nového řádu a destabilizaci práce komory při ústupu německé většiny.⁴¹³ Ministerstvo však nemínilo představitelům německých liberálů ustupovat. Pražská komora byla proto vyzvána, aby zapracovala a schválila doporučené změny ve volebních rádech. Tak se rozvíjely debaty ve veřejnosti, ale i v průběhu vlastních komorních schůzí argumentační výměny mezi českou a německou stranou. Komora sestavila výbor, který tvořilo šest Němců a tři Češi. Na společném závěru se však výbor logicky nedohodl. Z pozice prezidenta komory nebylo vhodné, aby Dotzauer ve výboru figuroval.⁴¹⁴

Svou úlohu však viděl v organizování schůzek německých členů nad dalším postupem. Vedle Dotzauera byl nejaktivnější osobou Friedrich Tempsky. Právě oni dva se měli vypravit do Vídně k audienci k císaři se žádostí o zastání.⁴¹⁵ Členové komory se snažili práci na volebním řádu odsouvat a doufali, že touto nečinností dosáhnou patové

⁴¹³ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 29. ledna 1883.

⁴¹⁴ Průběh zápasu o volební reformu podává GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 228.

⁴¹⁵ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. února 1884. Další zmínka o přijetí však nenásleduje.

situace, při které se bude volit podle starých řádů. Přestože německá strana nakonec svůj návrh předložila, ministerstvo obchodu deklarovalo, že z něj nebude vycházet. Ministerské rozhodnutí bylo zveřejněno ve formě výnosu zemského prezidia 25. ledna 1884. Volební řád tak byl nakonec ministerským oktrojem. Plenární schůze komory, která měla volební řád schválit, byla pro ministerstvo pouhou formalitou a opoziční usnesení nebylo bráno v potaz. Zároveň byly vyhlášeny nové volby do komory, již podle nových řádů. Dotzauerovi připadla starost o zajištění chodu kanceláře komory v době, kdy již nezasedala. Zároveň ale podal neúspěšnou soudní stížnost na postup ministerstva ve věci rozpuštění komory.⁴¹⁶ Jedním z posledních aktů ve funkci prezidenta komory byl podpis smlouvy mezi komorou a Českou spořitelnou o odevzdání místnosti pro prostory sbírek umělecko-průmyslového muzea v budově Rudolfiny v dubnu roku 1884.⁴¹⁷

Vyhlášené volby proběhly podle Dotzauera v duchu „českého terorismu“, který zahrnoval i antisemitské projevy.⁴¹⁸ Sám si povzdechl, že šlo o první prohrané volby, které po téměř čtvrt století vedl.⁴¹⁹ Vítězství české strany naplnilo předpokládaný efekt snížení volebního censu. Dotzauerovi za jeho práci ve vedení komory poděkoval ve spíše formálním duchu ministr obchodu a podstatně srdečněji místodržitel Kraus. Pro Dotzauera byl odchod z komory těžkou osobní ranou, kterou doprovázely slzy.⁴²⁰ Komora představovala prostor, kde bylo panství německých obchodníků a průmyslníků podle nich samotných zcela přirozené. Dominance v profesním reprezentativním sboru podle nich zrcadlila majetkovou výlučnost, ale i schopnosti německého elementu v Praze. Desítky let vlády v komoře pak hodnotily tyto osoby především jako tvůrčí epochu, ve které byla příležitost, vzhledem k dominanci, řešit věčně hospodářské problémy a přispívat k ekonomickému blahu města a země. Tím se komora lišila od jiných politických tribun, na kterých probíhal česko-německý střet otevřeněji a dramatičtěji. Proto se komora zařadila k uznávaným institucím, která se těšila respektu ze strany vlády, a samotné renomé pražské komory bylo vysoké i ve

⁴¹⁶ Tamtéž, 29. dubna 1884.

⁴¹⁷ CHYTIL Karel, *Slavnost čtvrtstoletého trvání Umělecko-průmyslového muzea Obchodní a živnostenské komory v Praze*, Praha 1911, s. 6.

⁴¹⁸ Tamtéž, 22. června 1884.

⁴¹⁹ Častou návštěvu plovárny potvrzují deníky. AHMP, fond Richard Dotzauer, deníky z let 1858 a 1859. V roce 1866 se stal jejím ředitelem. Schebek, Dotzauer, s. 119.

⁴²⁰ Tamtéž, 31. července 1884.

srovnání s dalšími komorami v Rakousku.⁴²¹ Samotné Dotzauerovo působení pak vykazuje poměrně značné rozdíly mezi oficiálními výstupy a formulacemi a interními dokumenty, ve kterých je cítit značný zápal v boji proti konkurenční straně.

V pražském sboru obecních starších

Obnovení konstitučních poměrů v monarchii postavilo Dotzauera před výzvu angažovanosti v politických institucích. Politická činnost podnikatelstva byla logickým vyústěním aktivit ve spolkovém životě, díky kterému participovalo na veřejném dění, tak jako tomu bylo u ostatních příslušníků měšťanské společnosti. Vzhledem ke struktuře ústavního systému rakouského císařství se nabízela podnikatelům činnost na třech úrovních zastupitelských sborů – v místní samosprávě, na úrovni zemských sněmů a případně na celoříšské úrovni ve vídeňské říšské radě. Byla to právě samospráva, která Dotzauera vtáhla do politických bojů jako první. V případě ostatních zmíněných institucí zprvu váhal se vstupem na půdu zemského sněmu a v říšské radě nezasedl nikdy. Nešlo o počínání nezvyklé ve srovnání s ostatními podnikateli. Dosavadní výzkumy ukazují, že místní samospráva představovala častější prostor aktivit podnikatelů, než tomu bylo v případě vyšších sfér politiky. Ve srovnání s parlamentními tělesy se dala předpokládat nižší časová náročnost a leckterí podnikatelé rovněž tušili přímou úměru mezi svým vlivem v obci či alespoň přehledem o její situaci a vlastními obchodními úspěchy. Zároveň to byla právě úroveň místní samosprávy, kde bylo možné ukázkově realizovat dobovou představu angažovaného občanství ve spojení se starostí o blaha obce, která měla být základem svobodného státu. Milan Hlavačka v této souvislosti upozorňuje, že v rámci české společnosti to byli právě podnikatelé, kteří byli schopni okamžitě na začátku šedesátých let převzít vedení místní obcí.⁴²² Ne náhodou je ostatně prvním pražským starostou zvoleným v konstituční éře podnikatel v kožedělném průmyslu František Václav Pštross.

Zapojení podnikatele do politického života obce nebylo ničím výjimečným. Kvantitativní přehled angažovanosti podnikatelstva na lokální úrovni samosprávy

⁴²¹ Nezpochybitelné výsledky komoře pod německým vedením přiznával i GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 241an.

⁴²² HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*, Praha 2006, s. 77.

vypracovaný Alenou Časákovou na vzorku více než pěti set osob konstatuje, že samosprávě vystupovala pětina osob z uvedeného vzorku.⁴²³

Konkrétní situaci v Praze vytyčily volby na jaře roku 1861. Tyto volby byly prvním volebním aktem, ke kterému se privilegovaní občané mohli po pádu neoabsolutismu vydat. Volební cenzus rozděloval voliče do tří skupin, přičemž rozhodující byla výše odvedené roční daně. Hraniční částky byly nad sto zlatých pro I. sbor, nad dvacet zlatých pro II. sbor a minimálně pět zlatých pro třetí sbor. Nejvíce osob volilo ve druhém sboru. Vedle toho byly oprávněny volit i takzvané honorace na základě vzdělání a rovněž právnické osoby. Díky takto konstruovanému zúžení skupiny voličů byla do praxe převedena myšlenka, že voličova ruka u volební urny je pouze nástrojem a ve skutečnosti volí majetky.⁴²⁴

V pražských volbách se střetla dvě uskupení. Strana liberálních přátel ústavy včele s Andreasem Haasem a strana Pokroku k lepšímu. Na kandidátce strany Pokroku se sešly osobnosti reprezentující v budoucnu obě národní společnosti. Proto nacházíme pod volebním svoláním strany Pokroku nejen Palackého, Braunera, Riegra či Pštrosse, ale rovněž Clemense Bachofena z Echtu, Eduarda Seuttera von Loetzen nebo Maxmiliana Dormizera.⁴²⁵ Rieger toto připojení „nejliberálnějších Němců“ vysvětloval jako jejich poznání, že liberální postuláty mohou prosazovat pouze a jen ve spojení s českými občanskými politiky.⁴²⁶ Situace před volbami byla nicméně složitější, neboť mnozí kandidáti se ocitli na obou kandidátkách současně. Patřil mezi ně právě Dotzauer. Ve volbách zvítězili drtivě kandidáti strany Pokroku. Politické zařazení Dotzauera však na tomto místě není možné přesně vymezit, právě vzhledem k faktu, že jeho jméno bylo uvedeno na obou kandidátkách. Nepředstavoval v tomto případě výjimku, neboť obdobně mohli voliči na obou výzvách nalézt doporučená jména Friedricha Tempského, Jana Riedla, Franze Ellenbergra a z české strany dokonce

⁴²³ Statistiku vzorku 525 osob a aktivitu 21%, která je obsažena v nepublikované diplomové práci A. Časákové na Ostravské univerzitě uvádí POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva*, s. 97.

⁴²⁴ V Čechách šlo skutečně o volební akt v dnešním významu slova. Na Moravě se oproti tomu poměrně dlouho volilo do samosprávy ústně. Postavení samosprávy v politickém systému monarchie v druhé polovině devatenáctého století srv. JANÁK Jan, HLEDÍKOVÁ Zdeňka, DOBEŠ Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 297an. Teoretické zdůvodnění vykrytalizované podoby samosprávy srv. KLADIWA Pavel, *Lesk a bída*, Díl I, Vývoj legislativy, zvl. s. 34.

⁴²⁵ Seznam členů výboru otiskly pod svoláním *Národní listy*, 2. ledna 1861, s. 2.

⁴²⁶ Takto informoval Rieger v dopise přítele Gablera 27. prosince 1860. Dopis cituje Luboš Velek ve své připravované práci o staročeské straně. Za poskytnutí textu mu tímto děkuji.

Františka Palackého nebo Františka Pštrosse staršího.⁴²⁷ Přirozeněji však působí Dotzauerovo zařazení do skupiny osob strany Pokroku, neboť k osobnostem jejího výboru ho pojily často přímé osobní vazby. Tak tomu bylo například směrem k budoucímu starostovi Pštrossovi, kterého označoval jako přítele a na půdě obchodní a živnostenské komory byl jeho spojencem. Svůj mandát v zastupitelstvu obce získal Dotzauer v prvním voličském sboru na domovském Novém Městě.

Složení prvního pražského zastupitelstva zvoleného po obnovení ústavnosti můžeme analyzovat na základě profesí uvedených u kandidátů, přičemž je ovšem patrné, že jednotlivé kategorie zahrnují naprosto rozdílné sociální, ale i profesní typy osob. Jestliže byl například kandidát označen jako *továrník* a v dalších dokumentech se označuje jako *továrník hodin*, tedy spíše řemeslný hodinář, jednalo se o zcela jiný typ osobnosti, než byl například továrník Leopold Porges z Portheimu zaměstnávající stovky dělníků. Přesto je možné konstatovat, že v devadesátičlenném pražském sboru obecních starších měla kategorie hospodářsky aktivního měšťanstva silné zastoupení, když mezi ně zahrneme obchodníky, továrníky a kupce (tak vystupoval na kandidátkách sám Dotzauer). Ve sboru jim patřila přibližně třetina křesel. Představitelé vzdělanostního měšťanstva (právníci, lékaři, architekti) byli ještě silnější skupinou čítající ještě o několik osob více. Zbylá třetina byla rozdělena mezi řemeslníky a majitele nemovitostí.⁴²⁸ V tomto ohledu tedy Dotzauer následoval vzorce chování mnoha jiných soudobých podnikatelů.

Dotzauerův vliv na pražskou samosprávu nelze označit za zásadní. Vyplývalo to především ze situace německé strany v pražském sboru, která se zde ocitla v menšině, neboť se pražská radnice záhy po volbách rozdělila na dvě národní skupiny. Národní stanovisko dělilo jednání zastupitelstva především v oblasti školství, kde se německá strana začala obávat postupného vytlačování ze stávajících dominantních pozic. Proto bylo logické, že se nadnárodní spojení strany Pokroku záhy rozpadlo, respektive jeho řady brzy opustili němečtí zastupitelé. Ve volebním souboji občané nadále vybírali již podle národnostního principu. K permanentní politizaci pražské veřejnosti přispívala skutečnost, že volební období samospráv bylo

⁴²⁷ Zůstává otázkou, do jaké míry byl Palacký o umístění svého jména na kandidátku Haaseho strany informován. Kandidáti Liberální strany přátel ústavy otištěni např. in *Bohemia*, 10. března 1861, s. 1. Kandidáti strany Pokroku *tamtéž*, 8. března 1861, s. 10.

⁴²⁸ Údaje o profesích přináší kompletně KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 9-11.

pouze tříleté a doplňovací volby části výboru se konaly každý rok, neboť volební systém chtěl docílit kontinuálnější obměny komunální reprezentace. Obyvatelstvo tak bylo vystavováno každoroční konfrontaci, která byla dalším ze střípků komplikované mozaiky česko-německého hledání koexistence. Dotzauer proto se svými spolustraníky každoročně připravoval volební výzvy. Vzhledem k nedávnému poznání o české voličské majoritě výzvy zprvu neakcentovaly jednoznačně nacionální postoje, ale volaly po obraně rovnoprávnosti, dále pak ke spořivosti v městském hospodaření a poukazyvaly na praktické schopnosti kandidátů při správě obce, které měly být preferovány před partajním přístupem.⁴²⁹

Jestliže volební provolání otištěné v novinách budilo na první pohled zdání odstupu od nacionálních témat, evidentní byla v tomto smyslu agitace na volebních letáčích určená členům Casina. Dotzauer byl uveden jako předseda volebního výboru. Logicky nestál v jeho čele Franz Schmeykal, který byl poslancem za Českou Lípu a nebyl proto pro agitaci ve směru k lokální reprezentaci prozatím ideální osobou. Členové Casina byli vyzýváni, aby přesvědčovali své okolí o účasti ve volbách a volbě německé strany, neboť šlo o úlohu cti. Vykonání volebního aktu bylo podle výzvy nejen projevem německého smýšlení, ale rovněž německé rozhodnosti.⁴³⁰

Dotzauer kandidoval v obecních volbách úspěšně pouze dvakrát. Při losování prvních členů výboru, jimž byl zkrácen mandát v letech 1862 a 1863 měl štěstí a dodržel tak standardní délku mandátu. V roce 1864 pak přesunul svou kandidaturu z Nového Města do staroměstského obvodu, kde získal potřebný počet hlasů ve druhém sboru. Staroměstský obvod budil v tomto roce větší naděje pro německé kandidáty, neboť spolu s Dotzauerem tu kandidovaly i další výrazné a aktivní osobnosti německé strany jako například lékař Tedesco nebo Franz Schmeykal, pro kterého znamenal rok 1864 vstup do pražské komunální politiky. O tři roky později již Dotzauer ve volbě na Starém Městě propadl, když byli zvoleni ve druhém sboru všichni protikandidáti z české strany.⁴³¹ Reakcí na další volební neúspěch německé strany byla o rok později akcentace národnostní problematiky v provolání, kdy byly apely na

⁴²⁹ Např. *Bohemia*, 15. listopadu 1863, s. 1. Celkový přehled volebních provolání české i německé strany srv. KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 11an.

⁴³⁰ Volební leták z 18. listopadu uložen v AHMP, fond Richard Dotzauer.

⁴³¹ Přehled německé kandidátky v roce 1867 otištěn v *Bohemia*, 21. listopadu 1867, s. 3424. Výsledky voleb pak srv. KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 45.

zájmy obce doplněny odkazem na zájmy německva.⁴³² Pod tímto provoláním Dotzauer podepsán byl, nicméně do pražské samosprávy již nekandidoval.

Dotzauerova role v pražské komunální politice však logicky nespočívala pouze v zapojení do volební kampaně. Hlavní oblasti, na které se Dotzauer zaměřoval v rámci aktivit v lokální samosprávě, vyplývaly z jeho zařazení do jednotlivých odborů zastupitelstva. Z nich byl nejprestižnější odbor pro finančnictví a pokladnictví. Ve srovnání s dalšími odbory měl i nadprůměrný počet členů, kterých bylo 26. Spolu s Dotzauerem ho obsadily další výrazné osobnosti pražského zastupitelstva, jako byl Dormitzer, Bachhofen, Bělský, Rieger, Pinkas, Riedl nebo Brauner. Dotzauera však zaměstnávala i činnost v na první pohled méně výrazných odborech jako byl odbor pro hasičstvo a obecní stráž, pro záležitosti tržní, pro potřeby hřbitovní, kostelní a průvodní a pro městské sady a zkrášlení města.⁴³³ V plénu však vystupoval i v případech, kdy se snažil hájit zájmy německé menšiny i mimo zmíněné oblasti. Německá strana se soustředila na otázku školství a k tomuto tématu se vyslovoval i Dotzauer, jakkoli nebyl členem školského odboru.

Školská otázka se stala záhy po ustavení nově zvoleného sboru obecních starších ústředním tématem, které rozdělovalo české a v menšině se ocitnuvší německé reprezentanty. Obě strany si uvědomovaly kardinální váhu tohoto problému, neboť právě na úrovni nejnižších stupňů škol se spolurozhodovalo o statistických poměrech národností v budoucnu. Náklady na zřizování a provoz škol nesla obec. Z tohoto důvodu šlo o kombinaci ohledů národnostně kulturních a zároveň finančních. Čechy kontrolovaná městská rada se na začátku září roku 1861 usnesla na záměru zavést češtinu jako vyučovací řeč na pražských hlavních a triviálních školách a v případě, že by se ukázala v oblasti potřeba německé třídy, mohla být zřízena v rámci českých škol. Návrh předložený do sboru obecních starších rovněž mluvil o tom, že němečtí pedagogové budou muset do jednoho roku přejít na český vyučovací jazyky, nebo budou nahrazeni jinými vyučujícími. Rada se opírala o statistiku, podle které bylo více než devadesát procent žáků česky mluvících. To neodpovídalo celkovému poměru Čechů a Němců ve městě, kde Němci tvořili třetinovou menšinu. V údajích se však zrcadlila skutečnost, že německé vyšší vrstvy společnosti neposílaly své děti do

⁴³² *Bohemia*, 6. prosince 1868, s. 1.

⁴³³ Celkem bylo ustaveno 22 odborů. AHMP, Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 707, sezení výboru obecních starších 11. června 1861.

prvních ročníků obecních škol, nýbrž do soukromých ústavů, případně byly vyučovány soukromými kantory.⁴³⁴

Význam zářijových schůzí obecního výboru vnímala i veřejnost, která je sledovala pozorněji, než tomu bylo zvykem v jiných obdobích.⁴³⁵ Návrh městské rady přirozeně vzbudil nevoli mezi příslušníky pražské německé reprezentace, která se projevila ve schůzích výboru obecních starších a na stránkách tisku. Vedle celkového zpochybňování českých statistiky bylo upozorňováno na tendenci mnoha rodičů posílat děti do německých škol z důvodu praktičnosti v budoucích profesích. Bohemia popírala důležitost statistiky, neboť tvrdila, že mnoho německých dětí se učí zprvu česky, přičemž je od počátku zřejmé, že němčinu si jako druhý jazyk osvojí po zahájení školní docházky.⁴³⁶ Návrh na zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka, předložený školním radou Wenzigem, byl přijat vzhledem k české majoritě a německá strana se uspokojila alespoň s tím, že byly povoleny dvě německé školy - na Starém Městě a na Malé Straně.⁴³⁷

Během schůze vystupoval jako hlavní řečník německé strany Friedrich Tempsky. Dotzauer ho doplňoval v momentech, kdy se jednalo o osudu německých učitelů, kteří nebudou schopni vyučovat v češtině. Je zajímavé, že v těchto dnech mělo jeho vystupování ještě vstřícnou formu a snažilo se alespoň navenek nalézt přijatelnou míru kompromisu. Pravděpodobně šlo i o součást taktiky, neboť si snadno uvědomoval základní počty v plénu sboru. Tím se lišil od Tempského, který byl razantnější. Dotzauer se vyslovoval pro zajištění těchto učitelů, tak jak to naznačoval i starosta Pštross. V projevu dával učitele, kteří se nenaučí česky k sobě samému, který již dávno česky učil a přece česky neumí. Přesto se však považoval za „dobrého Čecha“ (*Böhme*).⁴³⁸ Česká strana se však obávala jakéhokoli ústupku v této záležitosti a uváděla podezření, že posléze by učitelé nadále učili v němčině. Tak prošel alespoň Dotzauerův návrh, aby zkoušce pedagoga byl vždy přítomný jeden český a jeden

⁴³⁴ DOLENSKÝ Jan, *Dějiny pražského školství v letech 1860-1914*, Praha 1920. s. 214.

⁴³⁵ Národní listy o nich referovaly na první straně na místo obvyklého zařazení uvnitř deníku. V průběhu celého měsíce byla školská otázka předmětem komentářů a úvodníků. Srv. např. *Národní listy* 9. září 1861, s. 1. Popis jednání městského sboru byl líčen v paralele k parlamentním schůzím s obdobným vymezením pravých a levých míst v sále zastupitelstva. *Tamtéž*, 12. září, s. 1.

⁴³⁶ DOLENSKÝ, *Dějiny pražského*, s. 215.

⁴³⁷ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 706, sezení výboru obecních starších 11. a 16. září 1861.

⁴³⁸ Sál rozesmál českým příslovím, že čemu se Honzíček nenaučí, tomu se Honza nepřiučí. Sám sebe přítom přirovnal k právě takovému Honzovi. *Tamtéž*, sezení 16. září 1861.

německý komisař. Obdobně jemně se snažil znemožnit schválení protestu výboru obecních starších proti jednání zemského výboru, který několik dní předtím přijal usnesení, aby místodržitelství pozastavilo platnost usnesení pražského výboru a nechalo ve věci rozhodnout zemský sněm. Na něm by byla logicky pro německou stranu příznivější situace k prosazení vlastních strategií. Podle Pštrosse a ostatních však jednal zemský výbor v této otázce protiústavně a protest ze strany města musel přijít. Věc byla pro Dotzauera o to ožehavější, že Pštross byl jeho osobním přítelem, což bylo znát na jemném tónu obou řečníků. Dotzauer se snažil bagatelizovat krok zemského výboru nikoli jako projev záměrné strategie, ale unáhlené rozhodnutí nedávno ustaveného orgánu, který se začíná orientovat ve svých kompetencích. I zde však rozhodla česká většina ve prospěch formulace protestu.⁴³⁹

Školské záležitosti pozorně střežil i nadále. Když bylo v roce 1861 navrhováno zvýšení platu ředitele staroměstské hlavní školy o přibližně dvacet procent, požadoval obdobné navýšení i pro ředitele německé hlavní školy. Argument, že v německé škole je třikrát nižší počet žáků přitom v tomto směru nebral jako relevantní.⁴⁴⁰ Otázku zřizování německých škol nastoloval na zasedání výboru průběžně i přesto, že v mnoha případech muselo být zřejmé, že návrh nemá naději na úspěch. V některých případech se dokonce zdá, že jeho poznámky působily buď jako od počátku míněná lehká provokace, nebo byly způsobeny neznalostí konkrétní situace v problematice. Když obecní výbor řešil přeměnu triviálních škol u sv. Haštala a sv. Vojtěcha na školy hlavní, požadoval Dotzauer v rámci debaty zřízení dívčí německé školy při sv. Marii Vítězné a zřízení další německé dívčí školy na Starém a Novém Městě. Návrh postrádal minimální podporu pléna (hlasovalo pro něj 5 členů sboru).⁴⁴¹ Ze strany české veřejnosti se pak Dotzauerovy projevy starosti o školskou rovnoprávnost stávaly terčem jízlivých komentářů, jako tomu bylo v diskusi o subvenci Průmyslové jednotě na provoz nově zřízené průmyslové a řemeslnické školy v Praze. Dotzauer schvaloval výši subvence, neboť vnímal potřebu uvedené instituce, zároveň ale požadoval, aby byla precizněji vyjádřena rovnoprávnost obou jazyků ve stanovách školy. Na místo obecné formulace o možnosti vykonat přijímací zkoušky

⁴³⁹ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 706, sezení výboru obecních starších 23. září 1861. Pštross nehledě na tyto události slavil s manželkou Dotzauerovým výročí jejich zásnub.

⁴⁴⁰ Sám však posléze stáhl svůj návrh zpět po purkmistrově upřesnění, že doposud nebylo definitivně vyjasněno celkové postavení německé školy Tamtéž, sezení 12. listopadu 1861.

⁴⁴¹ Tamtéž, inv. č. 708, sezení výboru obecních starších 11. června 1862.

česky nebo německy navrhoval, aby stanovy umožnily rozhodnout se pro jeden z jazyků na základě „své vůle“. Stejně tak pokládal za nutné, aby konečná vysvědčení byla vystavována v obou jazycích. Obecenstvo na galeriích pokládalo poznámky za nesmyslné a provázelo „hlasitým úsměvem“.⁴⁴²

Zatímco během prvních dvou let mandátu vystupoval Dotzauer ve sboru obecních starších ještě smířlivě a alespoň navenek neodkrýval své národnostní zaměření a obavy, posléze se mnohé jeho výstupy proměňují spíše v demonstrativní poukazování na utlačování pražských Němců a špatné vedení komunální politiky. Souviselo to s jeho stále silnější angažovaností pro německou společnost. Vedle toho mu, s jistou mírou cynismu řečeno, uvolnilo pole ke kritice brzké úmrtí Františka Pštrosse v roce 1863, po kterém nemusel brát společenské ohledy při kritice druhé strany. (Jeho nástupce Bělský však rovněž s Dotzauerem vycházel a spolupracoval i na poli obchodu.) V té době se pro pražskou veřejnost stal nejen představitelem, ale i symbolem německého boje za hájení privilegovaných (případně rovnoprávných) pozic německého elementu v Praze. Přispívala k tomu jeho demonstrativní gesta, kdy byl ochoten zacházet na půdě sboru dále, než většina jeho spolustraníků. Po smrti profesora polytechniky Rudolfa Skuherského, se kterým se Dotzauer jako zastáncem rovnoprávnosti jazyků střetával nad školskou problematikou, uctil výbor jeho památku povstáním a minutou ticha. Dotzauer spolu se zmíněným Friedrichem Tempským zůstal sedět a dával během piety najevo „mírně řečeno – nemilou ostentaci“.⁴⁴³

Prohlubování nacionálně – politických stanovisek stálo zřejmě za poprvé a naposledy učiněný pokus o proniknutí do městské rady. Do ní kandidoval Dotzauer v prosinci roku 1863. Muselo mu být předem zřejmé, že jeho jméno nemá šanci mezi dalšími českými kandidáty. Spíše šlo o signál navenek a důkaz připravenosti přijmout jakékoli angažmá, které napomůže prospěchu německé společnosti v Praze.⁴⁴⁴ Obdobně demonstrativní ráz mělo jeho vystoupení v diskusi o slavnostním osvětlení Prahy v návaznosti na vydání zářijového panovnického manifestu v roce 1865, který sisoval únorovou ústavu a česká společnost si ho využila jako ústup z centralistické cesty.

⁴⁴² Tamtéž, sezení výboru obecních starších 28. dubna 1862. Průběh schůze komentovaly s poznámkami o nerelevanci Dotzauerova vystoupení Národní listy, 29. dubna 1862 s. 3.

⁴⁴³ *Národní listy*, 30. října 1863, s. 2.

⁴⁴⁴ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 709, sezení výboru obecních starších 17. prosince 1863.

Proto se připravovala slavnostní připomínka říjnového diplomu z roku 1860. V jejím rámci měly být slouženy i mše. Jakkoli bylo evidentní, že česká majorita v zastupitelstvu slavnostní úpravu města odsouhlasí, protestoval Dotzauer proti záměru osvětlit veřejná prostranství. Nesouhlas zahaloval částečně finančními argumenty, kdy poukazoval na samotné přání císaře, aby se spíše než na velkolepá gesta přispělo na dobročinné účely a podporu chudiny. Vzhledem k tomu, že se předpokládalo, že osvětlení veřejných zdrojů doplní i občané Prahy ve svých domovech, hovořil Dotzauer o nátlaku na soukromé osoby. Mnohý otec od rodiny podle Dotzauera neměl „*ani na chleba pro děti a má nyní kupovat svíčky k iluminaci*“. Plán městské rady označoval v duchu rakouské ústavní terminologie za „*oktrojovanou iluminaci*“. Starosta Bělský ujistil Dotzauera spolu s ostatními německými zastupiteli, že nepůjde o žádnou povinnost a obecní zastupitelstvo svým usnesením „pouze“ vyzve obyvatele k připojení se ke slavnosti. Nato reagoval Dotzauer vzpomínkou na obdobnou iluminaci z roku 1861, kdy byli členové německých domácností, ve kterých zůstala temná okna, terčem útoků a schovávali se do vnitřních částí domů. I nyní prý podle Dotzauera panovaly již po Praze zvěsti, že se „*budou vytloukat okna*“. Provokativně (ale zároveň vizionářsky) upozorňoval zastupitele, že by bylo lepší sečkat na definitivní podobu soudobých ústavních přeměn a uváděl heslo „*kdo se směje naposledy, ten se směje nejlépe*“.⁴⁴⁵ Ve svém výsledku Dotzauer přípravu iluminace neovlivnil a říjnová připomínka diplomu se odehrála ve velkolepém rozměru. Nedošlo během ní ani na obávaná vytloukání oken ani jiným excesům. Sám Dotzauer v těchto dnech odjel z Prahy.⁴⁴⁶

Snad jen v momentě, kdy Praha žila prusko-rakouským konfliktem, byl Dotzauer ochotný k smířlivým a velkorysým gestům, u kterých nám nic nebrání v tom, aby byly pokládány za autentické a vážně míněné. Ještě před vypuknutím konfliktu diskutoval se starostou Bělským návrh adresy císaři, který připravila městská rada. Bělský seznamoval s návrhem Dotzauera, neboť mu záleželo na bezproblémovém a plynulém přijetí adresy na schůzi výboru, která tentokrát neměla být zatěžována národnostní konfrontací. Vzhledem k tomu, že znění adresy bylo příkladně dynasticky loajální a

⁴⁴⁵ Tamtéž, inv. Č. 713, sezení 25. září 1865.

⁴⁴⁶ Výjimkou z klidného průběhu bylo vytlučení jednoho okna paláce hraběte Rothkirch-Panthena. Národní listy oceňovaly, jak impresivně byla osvětlena novoměstská část města v okolí Jindřišské ulice. Přestože šlo o místa s největší koncentrací německých obyvatel, ani zde nedosahoval jejich podíl takové síly, aby dojmu z iluminace zabránili. *Národní listy*, 21. října 1865, s. 1.

deklarovalo připravenost „*měšťanů a obyvatelstva*“ Prahy v možném válečném konfliktu, kde Rakousko stálo podle autorů na straně práva, byl souhlas všech členů výboru bezproblémový. Výrazy loajality a věrnosti císaři doplnil Dotzauer na samém závěru mimořádné schůze, když vyzval přítomné k provolání slávy nejen k císaři Františku Josefovi, ale rovněž excísaři Ferdinandovi, který se právě chystal odjet z Prahy vzhledem k válečnému nebezpečí.⁴⁴⁷

Po skončení konfliktu byla výborem naopak oceňována stabilizační role, kterou sehrál v době pruského obsazení Prahy starosta Bělský. Dotzauer přednesl na schůzi v září 1866 návrh, aby bylo Bělskému uděleno čestné občanství. Celá procedura byla dopředu připravena, neboť následně vstoupil doposud nepřítomný Bělský do jednacího sálu a pocty přijal. Následně vyzval Dotzauer výbor rovněž k schválení návrhu, aby byl Bělského obraz umístěn bez odkladu do primátorské síně radnice, což byl nestandardní krok, neboť obvykle byly podobizny primátorů vyvěšovány až po skončení jejich úřadování. Slavnostní projev doprovázející udělení občanství Bělskému následně přednesl zástupce české strany advokát Stanislav Prachenský.⁴⁴⁸ Vědomí koordinace aktu zdůrazňuje Dotzauerovu roli a formální postavení, kterých se v řadách zastupitelstva těšil. Vzhledem k záměru demonstrovat jednotu českých a německých zástupců v tomto katu bylo logické, že jedním ze dvou řečníků byl i pražský Němec. Bělský ostatně následnou děkovnou řeč přednesl z poloviny v němčině. Zároveň jsou uvedené projevy ukázkou Dotzauerovy loajality monarchii a dynastii stejně jako jeho starosti o situaci obce.⁴⁴⁹

Zatímco výše uvedené řádky představovaly momenty, kdy se Dotzauer profiloval v pražském zastupitelském sboru podle nacionálních a politických stanovisek, v mnoha dílčích problémech pro něj nebylo problémem, aby se povznesl či pozapomněl na souběžně panující nacionální řevnivost směrem k českým politikům. Šlo o postoje k projektům, které měnily podobu města, a jejich konkrétnost většinou způsobovala, že Dotzauerův názor byl daleko více než národním či jiným ideovým přístupem ovlivněn praktickým názorem na efektivitu fungování obce, pohled na její budoucí směřování nebo tempo její modernizace. Při sledování Dotzauerova vlivu na

⁴⁴⁷ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 715, sezení 17. května 1866. Text adresy s dopisem Bělského AHMP, fond Richard Dotzauer.

⁴⁴⁸ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy, inv. č. 715, sezení výboru obecních starších 13. září 1866. Zpráva o průběhu rovněž *Národní listy*, 14. září 1866, s. 2.

⁴⁴⁹ K okolnostem pruské okupace Prahy srv. *Dějiny Prahy II*, s. 149an.

konkrétní a detailnější projekty je i přes jejich často marginálnější význam evidentní, že Dotzauerovi ležely poměry v Praze na srdci. S městem se v té době již plně ztotožňoval, jakkoli byl představitelem moderního podnikatele, který do české metropole dorazil teprve před dvěma desítkami let. Právě tato ne zcela pevná svázanost s prostředím mu mohla umožňovat volněji nahlížet na přístupy k řešení problémů městského urbanismu nebo vztahu k památkám. Zároveň je třeba při sledování těchto aktivit mít stále na paměti skutečnost, že Dotzauer nezasedal ve vrcholném orgánu městské samosprávy, který představovala městská rada. Do ní mu zůstaly dveře uzavřeny vzhledem k české majoritě na radnici. Přesto však můžeme sledovat některá stanoviska v průběhu debat v sboru obecních starších.

Vzhledem k Dotzauerovým zájmům o historické památky, kterým věnoval pozornost jak na svých obchodních, tak i soukromých cestách, bylo logické, že mu nebylo lhostejné, jaký byl jejich stav v Praze. Mohl se přitom dostat na stejné pozice, které hájili jinak jeho nejzarytější oponenti ve sboru starších. Stalo se tak například v době, kdy se projednával odkup kaple svatého Kříže na Starém Městě. Soukromý majitel, který kapli v Poštovské ulici (dnešní Karoliny Světlé) spolu se sousedící budovou a pozemky vlastnil, hodlal na tomto místě postavit nové činžovní domy a starou zástavbu i s kaplí zbourat. Zastupitelstvo projednávalo návrh místostarosty Bělského na odkup kaple a její záchranu. Dotzauer v debatě navázal na Palackého projev o nutnosti hájení historických památek a náprav „*vandalismu*“ osmnáctého století. Se slovy, že mu Palacký „*ze srdce slova bral*“ souhlasil s odkupem pozemku, na kterém kaple stála, a nadto požadoval souhlas s vydáním částky 3 000 zlatých na její opravu, což bylo ve sboru kvitováno s „*hlučnou pochvalou*“.⁴⁵⁰

Za historickou památku jistě Dotzauer nepovažoval starou vstupní újezdskou bránu na Malou Stranu od Smíchova, která byla součástí stále ještě stojícího opevnění města. Začátkem roku 1862 projednával sbor starších návrh rady na její rozšíření. Je zarážející, že Dotzauer tento návrh podporoval, neboť se již tehdy ozývaly ve sboru kritické hlasy, poukazující nejen na finanční nákladnost stavby, ale především na nepotřebnost vzhledem k pochybnostem funkce městského opevnění. Dotzauer oproti tomu stavbu hájil, snažil se nicméně zamítnout návrh rady, aby byla stavba

⁴⁵⁰ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy inv. Č. 708, sezení 20. února 1862. Atmosféru schůze popisují Národní listy 21. února 1862, s. 3.

hrazena rovněž prostřednictvím nově vybíraného mýta.⁴⁵¹ Téma demolice hradeb přitom Dotzauer vnímal a podporoval. Již několik let předtím, ještě v době neoabsolutismu, byl jedním ze tří účastníků deputace obchodní a živnostenské komory, která u císaře žádala vydání demoličního reversu, který by hradby strhl.⁴⁵² O zbourání hradeb bylo ale rozhodnuto až na podzim roku 1866 po prusko-rakouské válce. Tehdy rozhodnutí císaře kvitoval Dotzauer s neskrývaným nadšením.⁴⁵³ Z dochovaných pramenů bohužel nevíme, jaké byly Dotzauerovy představy o využití nově vzniklého prostoru. Zda bylo jeho preferencí pozemky parcelovat na činžovní domy či je využít například po vzoru jemu dobře známé Vídně k promyšlenějším plánům.

Koncepčnější způsob uvažování nad podobou městského prostředí naznačuje Dotzauerovo stanovisko k úpravě prostoru takzvaného Rejdiště na nábřeží na okraji židovské čtvrti. V roce 1863 vypršel dosavadní kontrakt mezi městem a Vojtěchem Lannou a Martinem Brabcem, kteří místo využívali pro skladování plaveného dříví. Oba podnikatelé nabízeli nově částku za pronájem o deset procent navýšit. Záměr pokračovat v pronájmu hájila i městská rada. Martin Brabec byl přitom zároveň členem sboru obecních starších. Dotzauerův protichůdný návrh je jeho nejucelenější výpovědí k problému modernizace města. Záměr pokračovat v pronájmu odmítl. Rejdiště podle něj patřilo k nejkrásnějším částem Prahy, vzhledem k své poloze u řeky a především pro výhled na hradčanské a malostranské panorama. Dotzauer navrhoval, aby byl celý prostor zveleben po vzoru mnohých rakouských měst. Tím by stouply v ceně i domy, které Rejdiště obklopovaly. Domy byly přitom ve vlastnictví obce a jejich cena by se kultivací místa zvedla. Především ale Dotzauer poukazyval na skutečnost, že nižší vrstvy obyvatelstva nedisponují logicky prostředky, aby pronajímaly pro své děti letní byty mimo Prahu. Proto by mělo být úkolem reprezentace města vytvářet důstojné a útulné zóny ve městě, kde by jeho obyvatelé našli možnost odpočinku a odreagování. Přestože byl Dotzauerův návrh přijat s porozuměním, podporu pro stanovisko města (a tím zájmy Lanny a Brabce) zajistil Rieger. Ten sice ocenil Dotzauerovu myšlenku vytvoření oddechové oblasti města,

⁴⁵¹ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy inv. č. 708, sezení 23. ledna 1862.

⁴⁵² Spolu s Dotzauerem ji tvořil Pštross a Koura. Deputace navštívila císaře během jeho návštěvy Prahy u příležitosti odhalení Radeckého pomníku v listopadu 1858. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 99.

⁴⁵³ „Der Kaiser hat die Abtragung der Festungsmauern bewilligt. Gott sei es gedankt.“ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 1. listopadu 1866.

zároveň však byl toho názoru, že úprava prostoru nábřeží musí vyjít od kláštera Křížovníků postupně směrem k Rejdišti a dále Františku. Proto podle něj prozatím nebyl důvod prostor nepronajímat dále. S tímto stanoviskem se ztotožnila většina v zastupitelstvu a pronájem byl prodloužen.⁴⁵⁴

O rok později byl však jeho záměr kultivovat Rejdiště zohledněn, když město zakoupilo dva místní domy s výhledem na budoucí regulaci.⁴⁵⁵ Dotzauerovo propojení s prostorem Rejdiště tím však definitivně neskončilo. O dvě desítky let později stál v čele spolku, který organizoval na tomto místě reprezentativní stavbu Rudolfinu. V průběhu šedesátých let Dotzauer podporoval rovněž stavbu třetího pražského mostu, kdy se ve shodě s radou města vyslovoval pro železnou konstrukci bratří Kleinů, jakkoli se i na jednání zastupitelstva objevily hlasy volající po kamenné stavbě. Dotzauer jako člen komise pro stavbu mostu zároveň ale prosazoval, aby byly souběžně se stavbou mostu budovány i navazující silnice směrem na Malou Stranu, čemuž se městská rada bránila s ohledem na finanční náklady.⁴⁵⁶ Do kategorie kultivace veřejného prostoru se dá zařadit i jeho snaha o zmalebnění parku Stromovky, kde se zasadil o zbudování cest, které obklopovaly tamější rybníky.⁴⁵⁷

Z dlouhodobější a soustředěnější práce byla nejvýraznější Dotzauerova role v komisi pro funerální záležitosti, do jejíhož čela byl záhy po jejím ustavení v září roku 1861 zvolen. Díky této činnosti se začal častěji stýkat s arcibiskupem kardinálem Schwarzenbergem. Schebek v této souvislosti vzpomínal, že během cest po Rakousku a německých zemích Dotzauer pilně navštěvoval hřbitovy a hledal potřebné inspirace pro jejich regulaci. Jednání komise pak rovněž pravidelně zaplňovalo jeho diář.⁴⁵⁸ Vedle toho se zapojil do komise pro hasičstvo a obecní stráž a zasazoval se o reorganizaci hasičského sboru. Požadoval, aby byl sbor rozšířen o schopné osoby, kterým měla být i navýšena odměna. Na podzim roku 1862 se skutečně započalo

⁴⁵⁴ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy inv. č. 709, sezení 5. března 1863.

⁴⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 711, sezení 29. března 1864.

⁴⁵⁶ Koncept Dotzauerovy řeči pro nevedenou příležitost uchován v SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer. Stanovisko komise shrnuto in Bericht des Comité für die Errichtung der dritten Moldaubrücke in Prag, Prag 1863. Zpráva je uložena v Dotzauerově pozůstalosti. AHMP, fond Richard Dotzauer.

⁴⁵⁷ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 179. Stromovka byla místem častých Dotzauerových nedělních výletů.

⁴⁵⁸ Např. 30. ledna 1865. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník. K aktivitě v komisi srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 123.

s propouštěním poloviny hasičů a na jejich místa byli přijaté osoby „*schopné a stupněm vzdělanosti nadané*“, pro něž se počítalo s vyšší odměnou.⁴⁵⁹

Další typ Dotzauerovy aktivity na schůzích zastupitelstva směřoval k zabránění navýšení přírážek k jednotlivým druhům daní na pražské obyvatelstvo a na do Prahy mířící obchodníky a turisty. Tak vystupoval proti zavedení přírážky z konzumace piva s ohledem na výdělky hostinců. Turisty argumentoval i v debatě o možnosti zavést v Praze daň ze psů, neboť po zavedení daně by v této souvislosti mohl turistický průvodce Baedeker svými informacemi o poplatku část cestujících odradit. Jakkoli v této souvislosti Dotzauer bavil publikum na galerii jako fundovaný „*zastánce psího plemene*“, sledoval spolu s některými dalšími německými členy výboru tradiční snahu o zabránění zavádění nových poplatků. Uvalená daň totiž podle něj neřešila problém velkého množství psů ve městě. Rozhodnutí výboru však návrh daně schválilo.⁴⁶⁰

Z přehledů účasti zastupitelů na schůzích výboru obecních starší vyplývá, že Dotzauerova účast nebyla zcela intenzivní. Účastnil se přibližně poloviny z konaných schůzí v každém roce. Pokud však již na schůzi dorazil, poměrně často patřil k osobám, které v plénu vystoupily. Tato skutečnost je dokladem jeho nasazení na poli národnostního soupeření, stejně jako představě o relevanci vlastních názorů a postřehů směrem k projednávané problematice.⁴⁶¹

Dotzauerova role v samosprávném výboru skloubila dvě roviny, které jsou v souvislosti s tématem samosprávy v českých zemích spojovány. Pražská radnice byla často dramatickým politickým jevištěm, na kterém si česká většina užívala své většinové postavení a Dotzauer a jeho spolustraníci byli ochotni podstupovat často předem prohrané souboje, které však musely být vedeny vzhledem k celozemské, ale i celostátní politice. Jinak by byla zpochybňována jejich kompetence k politickému vůdcovství nejen v Praze, ale i v Čechách. Pole samosprávy tak představovalo možnost, jak potvrzovat své společenské postavení v societě národnostně smíšeného města. Zároveň ale Dotzauer sledoval cíle, jak Prahu zvelebit a podpořit její rozvoj a

⁴⁵⁹ *Národní listy*, 7. listopadu 1862, s. 3.

⁴⁶⁰ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy inv. č. 715, sezení 4. ledna 1866. Řečníci uváděli, že v Praze žilo v té době 10 000 psů.

⁴⁶¹ Bez zajímavosti není skutečnost, že se v případech svých absencí dopředu neomloul, na rozdíl od některých jiných členů sboru, kteří zaslali své omluvy v předstihu.

stejně tak obchodní rozkvět.⁴⁶² K angažmá v samosprávě (i když ne v jejím vrcholném orgánu) nepřistupoval zjištěně a snažil se komponovat městský organismus způsobem, který by i díky vyšší kulturnosti městského prostředí mohl tlumit některé prvky sociální disharmonie. Ne náhodou je v souvislosti s podnikatelskými snahami upozorňováno na skutečnost, že aktivity směřující k procesu zmalebnění města (*Verschönerung*) měly za cíl představit město jako vhodný prostor pro život nejen nejvyšších vrstev, ale rovněž bezpečného, zdravého a reprezentativního místa pro minimálně střední vrstvy. Tím se rovněž zvýšila jejich identifikace s městem, které již nebylo pojímáno pouze jako prostor, kde nově přicházející našli práci, kvůli které zde museli vyhledávat nocleh.⁴⁶³ Na samotných investičních projektech města Dotzauer v přímých vazbách neparticipoval. Jeho tehdejší podnikatelské portfolio ho k nim nepřivádělo. K silnějšímu vlivu rovněž bylo vhodnější zasedat přímo v městské radě, ve které mu však mandát nenáležel.

Poslancem na zemském sněmu - ve službách německé liberální politiky

Cílem kapitoly představující Dotzauera v roli poslance na zemském sněmu je nejen zmapování jeho aktivit při jednání tohoto orgánu, ale zároveň věnovat pozornost Dotzauerově roli v budování strategií německé strany směrem ke sněmu, především jeho podílu na organizaci voleb a zajišťování podpory pro německé kandidáty a jejich spojence. Pro zařazení Dotzauera do celkového kontextu úlohy podnikatelů v zastupitelských sborech se můžeme v mnohém opřít o dosavadní výzkumy, které analyzovaly celkové profesní složení zemských sněmů. Zohledňovat se při nich však musí skutečnost, že dobová terminologie slovo podnikatel nezná a hovoří se o továrnících, obchodnících, velkoobchodnících (což byl Dotzauerův případ), bankéřích a v některých případech je profese vymezena ještě úžeji, když je například řeč o sládcích nebo majitelích tiskáren. Zároveň z těchto počtů vyřazujeme podnikavé šlechtice, kteří byli uváděni jako velkostatkáři v první kurii.⁴⁶⁴

⁴⁶² Na rozdílné akcenty ve výzkumu samosprávy upozorňuje L. Fasora a P. Kladiwa, kdy si všímá, že historici z Čech akcentují vazby samosprávy na státoprávní boj, zatímco moravská historiografie sleduje více „přístupy kvantitativní a striktně se držící metod z oblasti sociálních dějin“. Srv. FASORA Lukáš-KLADIWA Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918*. In: FASORA Lukáš. HANUŠ Jiří-MALÍŘ Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, Brno 2006, s. 14.

⁴⁶³ Srv. FASORA Lukáš, *Podnikatelé a urbanizace ve druhé polovině 19. století*. In: ŠTAIF Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2006, s. 192-201. Zde především s. 197.

⁴⁶⁴ Uvědomujeme si, že označení podnikatel u všech poslanců, kteří patří mezi hospodářsky aktivní měšťanstvo, může být do budoucna vyvráceno detailnějším pohledem na jednotlivé držitele mandátu,

Na českém zemském sněmu měli podnikatelé poměrně silné zastoupení. V druhé a třetí kurii tvořili od šedesátých let přibližně jednu třetinu poslanců, přičemž ostatní mandáty připadly představitelům vzdělanostního měšťanstva a v malé míře i rolnictvu.⁴⁶⁵ Ze 47 osob, které je možné označit za podnikatele v prvním sněmovním období po roce 1861, byla podstatná část poslanců, kteří se hlásili k německé straně (38 osob). Tento poměr částečně odráží celkovou strukturu podnikatelské vrstvy na počátku šedesátých let, kdy v ní převažovali němečtí podnikatelé. Jiří Kořalka zároveň přičítá malé zastoupení českých podnikatelů, ve srovnání s českým vzdělanostním měšťanstvem v čele s právníky, skutečnosti, že obchodníci a továrníci nemínili investovat svůj drahocenný čas do dlouhých sněmovních schůzí.⁴⁶⁶ Poměr hospodářského a vzdělanostního měšťanstva německé liberální reprezentace byl oproti tomu v době Dotzauerova mandátu obdobný. Vyrovnávalo ho privilegované postavení obchodních a živnostenských komor, kterým bylo rezervováno patnáct mandátů, jež do roku 1883 obsazovala výhradně německá reprezentace. V případě hospodářsky aktivních poslanců je však patrná menší míra kontinuity mandátu, kdy se většina poslanců účastní sněmu ve dvou obdobích.⁴⁶⁷

Angažovanost Dotzauera ve sněmovních lavicích tedy nebyla ve světlech výše uvedených údajů ničím výjimečným. Detailní pohled na jeho sněmovní angažmá má však za cíl částečně přispět k zaplnění mezery, na kterou upozorňují i autoři výše uvedených kvantitativních přehledů. Známe sice přesné podíly podnikatelů ve sněmovních lavicích, nemáme však přehled o jejich konkrétním přínosu a úloze na jednání sněmu. Otázkou tak zůstává, jaké bylo pole problémů, ke kterým se

pokud se ukáže, že nespĺňují definici podnikatele tak, jak byla nastíněna v úvodu práce. Dosavadní výzkum problematiky zastoupení podnikatelstva důkladným způsobem shrnuje POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva*, s. 103. Celkové profesní složení pak pro český sněm srv. URBAN, *Der böhmische Landtag*, In: RUMPLER Helmut, URBANITSCH Peter, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band VII Verfassung und Parlamentarismus, 2. Teilband Die Regionale Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 2002 a KOŘALKA Jiří, *Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordnete in Böhmen 1861-1913*. In: BRUCKMÜLLER Ernst, DÖCKER Ulrike, STEKL Hannes, URBANITSCH Peter (eds.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien 1990, s. 211-222. Moravské poměry sleduje MALÍŘ Jiří, *Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im Mährischen Landtag in den Jahren 1861-1913*, *Tamtéž*, s. 223-241 a nověji pak s důrazem na nobilitované podnikatele FASORA Lukáš, *Možnosti a limity aristokratizace veřejného vystupování brněnských podnikatelů 1851-1914*. In: BRŇOVJÁK Jiří, ZÁŘICKÝ Aleš (eds.), *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. a 19. století*, Ostrava 2008, s. 206-218.

⁴⁶⁵ Postupný trend však posiloval významně podíl rolnictva. Srv. KOŘALKA, *Tschechische bürgerliche*, s. 217.

⁴⁶⁶ *Tamtéž*, s. 215. V této souvislosti se však nabízí otázka, zda například čas úspěšných advokátů byl méně cenný.

⁴⁶⁷ POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva*, s. 106.

vyjadřovali a které ve sněmu sledovali, případně problém, zda byli schopni spoluformulovat stanoviska k velkým státoprávním a politickým debatám, které se na sněmu rozvíjely především v šedesátých letech. Konkrétní sonda by měla naznačit, jak podnikatelé hájili zájmy osobní, svého oboru, případně národa či země.⁴⁶⁸

Zemské sněmy byly v celé monarchii svolány na základě naoktrojovaných zemských zřízení a volebních řádů, které byly součástí únorové Schmerlingovy ústavy z roku 1861. Český zemský sněm tak ztratil svou právní kontinuitu s tradičním stavovským orgánem, což přirozeně pro německé politiky nebylo problémem. Volby do zemských sněmů probíhaly ve třech kuriích, což bylo součástí Schmerlingových plánů na stabilizaci politické scény v monarchii. V první kurii volili velkostatkáři. Právě tato kurie se stala hrází starých politických elit. Kurie měst a obchodních a živnostenských komor byla oproti tomu ovládána etablojícím se měšťanstvem. Třetí kurie byla vyhrazena reprezentantům venkovských obcí. Počet volebních hlasů na jeden poslanecký mandát byl přirozeně nerovný. Volební census, který se odvíjel od výše odvedené daně, pak připouštěl k volbám pouze zlomek společnosti.⁴⁶⁹ Volební řády znevýhodňovaly početně silnější avšak sociálně slabší českou společnost na úkor Němců v českých zemích. Proto na ně opakovaně cílila kritika českých politiků. Volební geometrie se navíc snažila narýsovat volební obvody tak, aby bylo zajištěno pro exekutivu dostatečně příznivé složení pléna. Poměr mezi českými a německými poslanci ve dvou občanských kuriích byl po celou dobu existence sněmu značně vyrovnaný a o většině na sněmu tak rozhodovalo složení první kurie, kde se záhy zformovala skupina české historické šlechty akcentující české státní právo a proti ní centralistická ústavověrná šlechta.⁴⁷⁰

Pravomoci zemských sněmů byly taxativně vymezeny, všechny ostatní oblasti náležely do kompetencí říšské rady. Pravomoci zemských sněmů byly omezeny na zákonodárství v oblastech zemědělství, veřejných prací a dobročinných ústavů. Záležitosti obecní, církevní či školské řešil sněm až poté, co se k nim vyslovila říšská

⁴⁶⁸ Sonda do působení moravských poslanců z řad podnikatelstva ukazuje jejich politickou sounáležitost s liberálním programem a aktivitu v souvislosti s hospodářskými otázkami. FASORA, *Možnosti a limity*, s. 214an.

⁴⁶⁹ Zatímco volební právo do říšské rady procházelo postupnou demokratizací, na zemském sněmu zůstával princip kuriového zastoupení a majetkového censu zachován.

⁴⁷⁰ Volené poslance doplňovali virilisté, osoby, jejichž mandát byl spojen s výkonem úřadu. V Čechách to byl pražský arcibiskup, biskup litoměřický, královohradecký a budějovický a rektor univerzity (od roku 1882 dva rektori)

rada. Významnou kompetencí sněmu byla správa zemského majetku a schvalování zemských rozpočtů. Přes uvedené nižší kompetence a z dnešního pohledu omezenou reprezentativnost se však sněm těšil mimořádné pozornosti veřejnosti. O jednáních referovaly detailně noviny, které otiskovaly nejen zprávy o průběhu sněmovního dne, ale rovněž obsahy téměř všech řečí vystoupivších řečníků. Sněmovní galerie byla pravidelně přeplněna, o vstupenky na ní se vedly často boje a nezřídka byly prostory v okolí Thunovského paláce, kde český sněm zasedal, zaplněny davem očekávajícím výsledek rokování nebo příchod svých národních výtečníků.⁴⁷¹

Dotzauer získal mandát na zemském sněmu díky delegaci obchodní a živnostenskou komorou v roce 1862. Ve sněmu působil více než dvě desítky let a po celou dobu byl poslancem zvoleným v pražské komoře. Aktivní směrem ke sněmu byl však již před samotným získáním mandátu. Podílel se na činnosti volebního výboru německé strany, který měl zajistit zisky německých kandidátů po celých Čechách. Ústřední heslo výboru se téměř shodovalo se zvoláním, které si o několik let později Dotzauer vložil pod svůj rytířský erb – „*freisinnig und deutsch!*“. Výbor se scházel v těsné blízkosti Dotzauerova bydliště v Hotelu de Saxe a Dotzauer byl pravidelným účastníkem porad v tamějších místnostech, na kterých se koncipovalo znění provolání.⁴⁷² Ve výboru se sešli představitelé německé veřejnosti jak z řad vzdělanostního, tak hospodářského měšťanstva. Ve srovnání s pozdějšími roky bylo jeho složení poměrně široké a objevují se jména později výrazných poslanců.⁴⁷³ Na složení výboru okamžitě zaměřila kritika Národních listů, které upozorňovaly na skutečnost, že kandidáti německé strany nejsou osoby s pevnou vazbou na království a jde o cizince, kteří jsou v Čechách nedlouho usazení. Tato kritika Dotzauera logicky minula.⁴⁷⁴

Provolání mobilizovalo voliče v čase probíhajících obecních voleb, ve srovnání s nimi však byla účast v zemských volbách ještě významnější povinností. Při nacionálním apelu programu bylo logické, že se provolání nejdříve muselo vyjádřit alespoň rámcově ke skutečnosti, že někteří představitelé německé strany zároveň kandidovali

⁴⁷¹ VALENTA Petr, *Tradice českého parlamentarismu*. In: TOMEŠ Josef (ed.), *Tváře našich parlamentů 1861-2011. 150 let parlamentarismu v českých zemích*, Praha 2012, s. 9-36, zde především s. 19.

⁴⁷² V průběhu března 1861 si poznamenal do deníku několik schůzí. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník. Sídlo výboru s výzvou, k navštívení a zapojení se do agitace zmiňovaly inzeráty volebního výboru. Například *Bohemia*, 11. března 1861, s. 556.

⁴⁷³ Např. Alois Brinz, Eduard Herbst, Joseph Knoll, Rudolph Haase.

⁴⁷⁴ „Brinz Bavorák, Herbst Solnohradčan, Jordán Sasík, Mercy Bádeňák... Jim nejsou Čechy vlastí, jen domovem“ *Národní listy*, 12. března 1861, s. 1.

v Praze na kandidátce spolu s Čechy, jak tomu bylo v Dotzauerově případě. V případě voleb do obcí šlo dle autorů prohlášení o hájení zájmů ekonomických a lokálních, kde se spolupráce obou národností nevyklučovala. V případě sněmu však bylo ve hře více. Budoucí sbor měl schvalovat zákony a koncipovat správu země. Stály před ním především úkoly ve směru ke školství, kde se provolávání zasazovalo o zřizování odborných škol. Vedle toho byl deklarován záměr zřizovat spořitelní ústavy na podporu drobných statkářů a živnostníků, budovat nemocnice, komunikační cesty, a to především do odlehlejších horských oblastí. Kandidáti měli vnímat hodnoty a duch nové doby, a proto se měli zasazovat o prosazování tiskové svobody, svobody vyznání, svobody spolčování. Jen v těchto podmínkách mohl kvést obchod a průmysl. V neposlední řadě bylo zdůrazněno, že v nadcházejících volbách půjde o ochranu práv německé národnosti v Čechách. Těm, kteří odvozovali od minulosti práva (zde šlo o útok na české historické státoprávní zdůvodnění), byl předložen skutečný výsledek minulosti, který byl nezpochybnitelný i v současnosti, a tím byly plody německé píce zrcadlící se v obchodě, průmyslu stejně jako v zemědělství. Podepsaní deklarovali, že pojímali Čechy jako svou vlast, v níž jsou hluboké stopy německé kultury a práce. Budoucnost země však zraňoval podle výzvy ten, kdo by chtěl preferovat práva koruny nad přináležitost k Rakousku. Liberální akcenty provolání, jak si jeho autoři uvědomovali, dávaly možnost ke spolupráci s českými občanskými liberály, přičemž německá strana deklarovala připravenost k této kooperaci. Pro to, aby zemský sněm hájil práva obou národností, bylo zapotřebí i odpovídajícího zastoupení Němců v jeho plénu. Vedle toho vyzývalo provolání k volbě mužů čestných a schopných, což byl apel, který se opakoval i v případě české kandidátky.⁴⁷⁵

Uvedené provolání bylo konkrétnější, než tomu bylo v případě pozdějších výzev. Dotzauerův podíl lze domýšlet minimálně v případě konkrétních programových partií, kde se objevují oblasti, kterým se později na sněmu, ale i v jiných rovinách veřejného života věnoval. Celkově bylo provolání defenzivnější a byla z něj znát obava o sílu budoucího zastoupení na sněmu. Později již byly, jak uvidíme, podrobné apely podstatně suverénnější. S výsledky březnových voleb mohla být německá strana spokojena, neboť získala téměř polovinu mandátů ve druhé a třetí kurii. V roce ustavení českého zemského sněmu se sám Dotzauer ještě poslancem nestal. Pražská

⁴⁷⁵ Provolání otiskly německé noviny *Bohemia* a *Tagesbote aus Böhmen* několikrát v průběhu března. Srv. např. *Bohemia*, 11. března 1861, s. 556.

obchodní a živnostenská komora vyslala do sboru Haaseho, Broscheho Tempského a Scharyho. Pokud by Dotzauer o mandát usiloval, pravděpodobně by jej na půdě komory získal. Na počátku šedesátých let však viděl svou úlohu ve směru ke sněmu spíše v podílu na organizaci kampaní. Vlastní angažmá ve sněmovních lavicích mu v první chvíli připadalo jako neslučitelné s obchodní aktivitou. Pravděpodobně i silný nástup české politiky a zjištění, že se sněm ihned po svém svolání stává sledovanou institucí, ho vedly k revizi tohoto stanoviska.⁴⁷⁶ Volební kampaně se od počátku ustavení sněmů nesoustředily v Dotzauerově podání pouze na Prahu. Vhledem k jeho renomé v rodném Krušnohoří bylo logické, že disponoval vlivem při výběru tamějších kandidátů. Jeho podpora přicházela nejen v době voleb do zemského sněmu, ale od sedmdesátých let i říšské rady.⁴⁷⁷

První volby v komoře, které rozhodly o zisku jeho mandátu, proběhly dne 6. prosince 1862. Dotzauerovo zvolení bylo přesvědčivé, neboť získal dvacet sedm hlasů z třiceti dvou hlasujících osob. Dotzauer v té době již zastával post viceprezidenta komory, a tak jeho zvolení nebylo nečekané.⁴⁷⁸ Do nového roku, ve kterém měl poprvé zasednout ve sněmovní budově na Pětikostelním náměstí, vstupoval s optimismem odvíjejícím se od postupné liberalizace říše a politické, ale i duchovní nadvlády Němců v monarchii. Na sklonku roku si poznamenal do deníku radost nad tím, jak se z obyvatel monarchie stávají občané, jejichž vlastenectví podtrhuje oddanost státu a císaři. Na rozdíl od toho Češi podle něj sami nevědí, co chtějí.⁴⁷⁹ Dne 12. ledna pak složil na schůzi sněmovny poslanecký slib.⁴⁸⁰ Český zemský sněm byl po roční odmlce horkou půdou, na které byly především formulována stanoviska české a německé politiky ke státoprávní podobě monarchie. V kruhu českých poslanců dozrávala myšlenka definitivně bojkotovat jednání vídeňské říšské rady. K těmto velkým státoprávním otázkám se Dotzauer v plénu nevyjadřoval. O jeho stanovisku lpícímu na celistvosti a jednotě monarchie nemohlo být pochyb. Dotzauer byl zvolen členem petiční a rozpočtové komise. Na plénu se vyjadřoval především v momentech, kdy

⁴⁷⁶ „Ich verzichtete auf jede Wahl, mein Geschäft halt mich im Haus.“ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 17. března 1861.

⁴⁷⁷ Srv. např. letáky s Dotzauerovým, Herbstovým a Schmeykalovým doporučením určené pro obvod Kralovice-Nejdek na podporu kandidáta Eduarda Janoty z 23. října 1866. AHMP, fond Richard Dotzauer. Obdobně o podpoře kandidátů pro říšskou radu srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 179.

⁴⁷⁸ Volební certifikát uložen v AHMP, fond Richard Dotzauer, k. 3.

⁴⁷⁹ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 22. prosince 1862.

⁴⁸⁰ *Protokoly rokovací českého sněmu zemského*, Praha 1863, s. 46.

bylo diskutováno zřízení Hypoteční banky, přičemž jeho komentáře byly faktického rázu.⁴⁸¹

Zajímavé je, že ve sněmovních kuloárech Dotzauera stejně jako ostatní kolegy zaměstnávala otázka míry autonomie zastupitelského sboru vůči vládě a jejím úřadům. Dělo se tak bez ohledu na skutečnost, zda se má posilovat postavení sboru na zemské či celoříšské úrovni. Stalo se tak v souvislosti s projednáváním paragrafu 34 jednacího řádu, podle kterého měly zástupci vládních úřadů volný přístup do sněmovních orgánů, které by se proti takové přítomnosti nemohly bránit. V předvečer projednávání tohoto bodu proběhla u Dotzauera schůzka, jíž se účastnili poslanci německé strany Herbst, Brinz a Klier. Dotzauer na setkání upozorňoval na skutečnost, že obdobným způsobem poslanci vyklidili pole vládě v nedávné minulosti i ve vídeňské říšské radě.⁴⁸² Následující den pak stanovisko sněmovní suverenity hájil Eduard Herbst, který za to sklidil ocenění i u českého tisku.⁴⁸³ Tato dílčí epizoda ukazuje, jak citlivě vnímali němečtí liberální poslanci každý moment, který mohl posunout postavení sněmů směrem k suverénním a na vládě nezávislým tělesům. Zároveň nám nabízí vzhled do vnitřního organismu německého poslaneckého klubu. Dotzauer byl jednou z jeho ústředních postav a pravidelně byl volen do jeho vedení. S Herbstem či Schmeykalem se často střetával v době zasedání sněmu. Zároveň si však byl pravděpodobně vědom limitů svých rétorických schopností, a proto přenechával obecnější parlamentní témata často právě například Herbstovi. Jeho řečnickému umění se ostatně skrytě obdivoval.⁴⁸⁴ Nejtěsnějším Dotzauerovým spojencem a spolubojovníkem na sněmu byl ovšem Schmeykal. Měli spolu společné i to, že preferovali půdu pražského sněmu před angažmá ve vídeňské říšské radě.⁴⁸⁵

Vzhledem ke své roli v německé frakci pak bylo logické, že se veškerých schůzí sněmu pilně účastnil, jakkoli nepatřil mezi řečníky. Zajisté se tak nedělo pouze při vědomí hrozby ztráty mandátu, která poslanci hrozila, pokud se opakovaně nedostavil na

⁴⁸¹ Dotzauer upozorňoval na nutnost uvést v zákoně o zřízení banky přesné jméno ústavu pro jeho prokurování. Srv. *Národní listy*, 21. února 1863, s. 2. O několik dní později upozorňoval na skutečnost, že není třeba zřizovat právního zástupce

⁴⁸² Dotzauer, *Deník*, 6. února 1863.

⁴⁸³ *Národní listy*, 7. února 1863, s. 1.

⁴⁸⁴ Např. poznámka v deníku 7. března 1863: „Herbst sprach famos!!“

⁴⁸⁵ Ke Schmeykalově roli na českém zemském sněmu srv. TOMEŠ, *Tváře našich parlamentů*, s. 391. Autorem hesla je Lothar Höbelt.

sněmovní rokování.⁴⁸⁶ Ve dnech konání sněmu ostatně Dotzauer zintenzivnil své návštěvy u místodržitele Kellersperga nebo u předáka ústavověrných velkostatkářů knížete Carlose Auersperga. Zanedbatelná nebyla ani skutečnost, že Dotzauer měl přímý kontakt na ministerského předsedu Schmerlinga, se kterým hovořil jak během svých návštěv Vídně, tak během jeho pražské návštěvy na jaře roku 1863. O tom, že tyto schůzky nebyly formální, svědčí jejich délka, kdy obvykle trvaly dvě hodiny. Vedle sněmovní činnosti se týkaly i organizace doplňovacích voleb do pražského zastupitelstva a dění v obchodní a živnostenské komoře.⁴⁸⁷ Březnová schůze sněmu byla vedle jiných témat především pokusem české strany o změnu volebního řádu, která byla především ze strany Františka Palackého podepřena důkladným rozbohem.⁴⁸⁸ Přestože účast na schůzích nesplňovala ideální představu stráveného dne i s ohledem na obchodní a jiné společenské aktivity,⁴⁸⁹ podstupoval Dotzauer toto snažení s plným přesvědčením o vážnosti a smysluplnosti své angažovanosti, čehož důkazem bude soukromé zvolání v deníku na závěr březnového sněmovního cyklu roku 1863: „*Sláva našemu Němectvu! Bůh ochraňuj nás a Rakousko!*“⁴⁹⁰

Další detailní pohled na Dotzauerovo vystoupení na zemském sněmu nám jej představuje v jiném světle. Doposud bylo možno poslance Dotzauera vnímat jako organizátora a strážce společného postupu německých liberálů nebo odborníka na hospodářsko-finanční otázky. Zcela jiným příkladem sněmovní aktivity byla jeho role v diskusi o schvalování prostředků pro pražskou obecní plynárnu, která se stala předmětem sněmovního jednání v květnu 1864. Zdá se totiž, že při této příležitosti sehrál Dotzauer roli v duchu klasického parlamentního lobbyingu, když podporoval zájmy konkrétní obchodní skupiny. Zatímco doposavad byla náplní a smyslem jeho reprezentativní funkce snaha o ochranu německých zájmů případně o finanční stabilitu země, při této příležitosti zastupoval konkrétní podnikatelskou skupinu a neváhal vystupovat proti sněmovní většině.

⁴⁸⁶ Podle paragrafu 19 jednacího řádu zemského sněmu mohl nejvyšší maršálek prohlásit za vystoupilého poslance, který se bez omluvy absentoval na osmi dnech jednání sněmu a nereagoval na další výzvy předsedajícího. Srv. ČÍŽEK Karel, *Ústavní práva v Rakousku, Díl druhý. Ústavní a správní právo zemské pro království České*, Praha 1885, s. 211.

⁴⁸⁷ Poznámky o rozhovorech se Schmerlinegem jsou na několika místech deníku. Dne 1. prosince si poznamenal: „Er (Schmerling – pozn. autora) war sehr freundschaftlich und vertraut zu mir.“

⁴⁸⁸ Srv. URBAN, *Česká společnost*, s. 174an.

⁴⁸⁹ Za mnohé vypovídá povzdech v deníku, kde je u 2., 3., 4. a 5. března poznámka „Nichts als Sitzungen“.

⁴⁹⁰ „*Hoch (nikoli Heil! – pozn. autora) unserem Deutschtum! Gott erhalte uns und Österreich!*“ Dotzauer, Deník, 30. března 1863.

Otázka zásobování Prahy plynem zatěžovala pražskou městskou radu na počátku šedesátých let intenzivně. Osvětlení veřejných i soukromých prostor bylo zajišťováno potrubím vedoucím z karlínské plynárny od roku 1847. Smlouva s českým guberniem z ledna roku 1845 garantovala vratislavské společnosti výsadní právo osvětlení města na dobu dvaceti let. Společnosti se tehdy mělo dostat odpovídající garance krytí nákladů na nově vystavěnou plynárnu, potrubí, svítilny a stojany. Součástí smlouvy byly i stanovené ceny jak pro osvětlení veřejných prostor, tak pro dodávku plynu do soukromých lokací.⁴⁹¹ Předpokládalo se, že po dvaceti letech monopol karlínské plynárny skončí. Mezitím se proměnili její vlastníci, když došlo k odprodeji K. Steffkovi a F. Friedlandovi. Od počátku starostování Františka Pštrosse byla vysoká cena plynu problémem pro pražskou městskou radu. Odborná komise doporučila v červnu 1862 zbudovat městu vlastní plynárnu. Technických příprav se ujal Kristian Bedřich Jahn, který byl doposud ředitelem plynárny v Drážďanech. Jelikož se většině rady i sboru starších zdálo smysluplné, aby město samo jako investor vstoupilo do této oblasti, nebylo překvapením, že městská rada rozhodla v říjnu stejného roku o zřízení plynárny pro celý pražský obvod. Původním místem stavby měly být Nusle, nicméně pro problém s průkopem hradeb byl nakonec zvolen Žižkov a zdejší Petzoldova zahrada. Náklady na stavbu se měly vyšplhat na 756 000 zlatých, další 35 000 zlatých bylo předpokládáno na nákup pozemku. Bankéř a člen sboru obecních starších Josef Filip Lippmann byl pověřen tím, aby navrhl způsob, jak získat kapitál a jak umožnit jeho umoření v době třiceti let.⁴⁹²

Po smrti starosty Pštrosse pokračovaly práce za starosty Bělského, který jmenoval dne 24. července 1863 stálou komisi pro výstavbu plynárny, jejímž členem byl i Dotzauer. Na jaře roku 1864 byl vypsán veřejný konkurz na stavbu plynárny. Jednání pražské radnice donutilo majitele karlínské plynárny k aktivnímu přístupu k věci. Jejím novým vlastníkem se mezitím v průběhu roku 1863 stala belgická společnost *Compagnie générale pour l'éclairage et l'échauffage par le gaz*, která ji koupila za částku jeden a půl milionu zlatých. Městské radě pak postupně předkládala nabídky, za kterých by bylo možno pokračovat v prodloužení smlouvy na další desítky let,

⁴⁹¹ V první fázi byly takto osvětleny hlavní veřejné tahy od Karlína přes ulici Na Poříčí, dále Celetnou ulicí na Staroměstské náměstí. Osvětlení odtud pokračovalo ke Karlovu mostu, stáčelo se po vltavském nábřeží a po Ferdinandově třídě a Příkopech se vracelo směrem na Poříčí. Srv. KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 246.

⁴⁹² *Tamtéž*, s. 248.

přičemž postupně snižovala cenu svých služeb.⁴⁹³ Ani to však nezměnilo stanovisko městské reprezentace.

Obšírné vylíčení situace bylo nutné pro uvedení do problematiky před projednáváním záležitosti na sněmovní půdě. Do konce roku 1863 totiž nelze nikde nalézt jakékoli Dotzauerovy pochybnosti či projevy nesouhlasu nad připravovanou stavbou. A to ani jako člena městské komise. Důležitým momentem však byla právě změna majitele na belgické vlastníky. Dopis společnosti jej zval v listopadu roku 1863 na schůzku bez dalších informací.⁴⁹⁴ Další podrobnosti můžeme jenom domýšlet. Jisté je, že v květnu roku 1864 již stojí pevně na půdě odpůrců stavby městské plynárny. Stanovisko zemského sněmu bylo zásadní, neboť umožňovalo pražské obci vydat dluhopisy ve výši jednoho milionu zlatých, které byly potřeba na stavbu plynárny a spolu s ní i dalšího investičního projektu města, kterým byla stavba vltavského mostu směrem k Letné. Bez souhlasu sněmu nebylo možno přijmout zákon schvalující emisi dluhopisů. Ve srovnání s výše uvedeným rezervovaným přístupem k plenárním vystoupením kontrastuje Dotzauerův zápal a intenzita spolu s délkou řečnění, při které svůj postoj hájil.

V personální rovině šlo o řečnický souboj s Františkem Ladislavem Riegrem, který předložil sněmu žádost zemského výboru o schválení zákona jako jeho zpravodaj. Ve svém projevu seznámil sněm se záměrem krýt výdaje dluhopisy, které by byly úročeny šesti procenty. Celkově měly být vydány dluhopisy ve výši milionu zlatých. Pražská obec ručila svým jměním ve výši 3,6 milionu zlatých. Obhajoval myšlenku výstavby plynárny, neboť doposud za plynárnu platí město ročně sedmdesát tisíc zlatých, přičemž je osvětlena pouze polovina města. Vzhledem k tomu, že smlouva s belgickou společností trvala do roku 1867, bylo nutné věc rychle řešit. Obavy z finančního aspektu transakce Rieger vyvracel konstatováním, že belgická společnost neposkytuje služby Praze z čisté lásky a pokud ona vydělává, nemusí se Praha podniku obávat.⁴⁹⁵ Do otevřené debaty se přihlásil Dotzauer jako první a Riegrem předložený návrh zemského sněmu napadl. Národní listy označily jeho projev za mdlý

⁴⁹³ Nabízené snížení ceny bylo výrazné, neboť pro soukromníky šlo o cenu 4,25 zlatých za 1000 anglických krychlových stop z původních 5,75 zlatých, pro město dokonce 2,2 zlatých. Pokud by byla smlouva prodloužena na 35 let. *Národní listy*, 26. července 1863, s. 3.

⁴⁹⁴ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, dopis z 14. listopadu 1863, podepsaný A. Runthnerem.

⁴⁹⁵ *Stenografická zpráva o zasedání českého sněmu zemského*, 9. května 1864, s. 5.

a dlouhý. Minimálně jeho věcný obsah však uváděl několik zajímavých údajů a myšlenek.

Byl si vědom výtky na obrat svého postoje, a proto prohlásil, že na podzimním hlasování sice hlasoval pro uvolnění částky na plynárnu a pražský most, činil tak však z důvodů taktických, neboť zamýšlel vytvořit lepší vyjednávací pozici pro jednání s belgickou společností. V tomto případě přiznal, že neodkryl svůj pravý záměr, kterým bylo pouze vytvoření taktického tlaku na sjednání ceny, ačkoli měl jindy ve zvyku jednat upřímně. Nabídl sněmu svou verzi nedávné anabáze rozhovorů mezi městem a vlastníkem plynárny. Důležité bylo především, že společnost změnila v průběhu roku 1863 majitele poté, co původní majitelé poznali nezáměr Prahy o prodloužení kontraktu. V tomto případě Dotzauer nesouhlasil s domněnkou, že šlo pouze o fingovaný obchod, kdy se za společnost skryli původní vlastníci. Tomu totiž neodpovídalo obchodní chování belgické společnosti, která začala navrhopvat příznivější ceny. Městu slevila dvacet procent ceny a soukromníkům dokonce třicet. Vedle toho nabízela diferencovaný přístup k zákazníkům dle odebraného plynu. Předložená úprava cen měla navíc proběhnout ihned a nikoli po skončení původního kontraktu v roce 1867. Dotzauer takto vypočítal, že celkově ušetřená částka by činila tři sta tisíc zlatých. Tento návrh však městská reprezentace (v jejích řadách i on sám) odmítla. Situace se však nyní opět posunula a Belgičané přišli s novým snížením cen o dalších deset procent, což podle Dotzauera mělo vést k opětovnému porovnání obou plánovaných variant. Monopol ve výši zmiňovaných cen nepokládal za ekonomicky tíživý. Nesouhlasil totiž s výpočty městských komisí, které se podle něj opíraly o omezená data a přicházely pouze od jedné osoby. Nedůvěřoval tedy příliš avizovaným ušetřeným částkám. Navíc upozorňoval na skutečnost, že karlínská plynárna bude nadále představovat konkurenci pro obecní plynárnu, a to nikoli konkurenci slabou, jak se pravděpodobně jevilo členům městského zastupitelstva. Belgická společnost zakoupila plynárnu za vysokou sumu 1,5 milionu zlatých. Nebude tedy chtít vyklidit pole. Poukázal rovněž na výhodnější kapitálovou dostupnost, neboť v Belgii byl dostupný levnější úvěr než v monarchii, protože se tam úrok pohyboval v úrovni tří a půl až čtyř procent. Praha měla oproti tomu získat kapitál s úrokem šesti procent. Kapitál navíc belgické společnosti dodá samo město, neboť do konce kontraktu zaplatí belgické společnosti podle smluvených cen více než tři sta tisíc zlatých. V tu chvíli tedy činily vstupní náklady belgické společnosti už pouze 1,2 milionu zlatých,

přičemž Dotzauer odečítal ažio vzhledem ke kursové diferenci a došel k částce devíti set tisíc zlatých. To již byla srovnatelná pořizovací suma, se kterou počítala pražská obec. V tomto ohledu tedy viděl v konkurenčním budoucím boji výhodu na straně belgické společnosti. Vedle toho byl přesvědčen o tom, že soukromá společnost bude vždy schopna lépe chránit náklady na samotný provoz a administraci podniku, než jak to dokáže obec nebo stát.

Dotzauer nabídl i svůj scénář budoucího vývoje, kdy nevěřil, že konkurenční boj bude trvale stlačovat ceny dolů. Vzhledem k tomu, že byl skeptický k ohromnému nárůstu odběru, domníval se, že nakonec dojde k dohodě obou podniků, které si mezi sebe trh rozdělí a výsledné ceny nižší nebudou. Obával se, že v případě že plynárna nebude vydělávat, bude město vypisovat na krytí jejího provozu nejrůznější přirážky. Upozorňoval navíc na budoucí vývoj na trhu energetických komodit, kdy se obával technického pokroku, který učiní plyn méně atraktivním obdobně, jako tomu bylo v nedávné době v případě řepky, kterou vytlačil z trhu petrolej. Rovněž mohly být dle Dotzauera vyvinuty nové spalovací metody a plynárna technicky zestárne rychleji, než nakolik byla vypočítána její rentabilita. Poté, jak tvrdil, zbude městu „*staré železo pod zemí*“. Na závěr Dotzauer rovněž rozporoval tezi o všeobecném souhlasu veřejnosti s obecní plynárnou. On sám se setkával prý s opačným názorem, který naváděl k ostražitosti před obdobnými kolosálními podniky.⁴⁹⁶

Souvisejícího návrhu s využitím získané půjčky pro stavbu vltavského mostu využil Dotzauer jako prostředku, jak stavbu plynárny odmítnout. Deklaroval, že je rovněž příznivcem jeho stavby, neboť je to zásadní podmínka dalšího rozvoje obchodu a průmyslu v holešovické oblasti. Kalkulace půl milionu zlatých, se kterou se počítalo, ale byla podle něj podhodnocena. Představovala pouze náklady na stavbu mostu a nikoli úpravy nábřeží nebo výkup pozemků. Co by se však stalo v případě, že by městu peníze došly? Pak již nebude snadné vypsát novou půjčku. Z tohoto důvodu uzavřel Dotzauer svůj návrh tak, že navrhoval umožnit vypsát půjčku ve výši jednoho milionu zlatých, přičemž by ovšem celá tato suma měla být použita na stavbu nového mostu přes Vltavu.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ *Stenografická zpráva*, 9. května 1864, s. 5-6.

⁴⁹⁷ *Tamtéž*, s. 7 – 8.

Na Dotzauera reagoval především pražský starosta Bělský, který znovu přesvědčoval o veřejné podpoře podniku a dosavadní špatné zkušenosti Prahy s karlínskou plynárnou. Nesdílel Dotzauerovu skepsi k provozování podniku městem, neboť podobnou zkušenost mělo podle něj více než sedmdesát měst na německém území. Mimo to už Praha měla podle Bělského obdobný podnik v podobě městské vodárny. A nic nebylo pro město důležitější než kontrola nad těmito dvěma zdroji. Dotzauerovy úvahy o rentabilitě podniku odmítal Bělský i ve spojitosti s tím, že jde o stále se opakující argumenty, které uvádí i zaangażovaná pražská žurnalistika. Bělský přesvědčoval o důkladných a mnohonásobných propočtech magistrátu. Konkurence a malé spotřeby se neobával, neboť doposud byla osvětlena jen půlka Prahy. V nově osvětlených oblastech tak měla mít obecní plynárna monopol nejen v případě veřejného osvětlení, ale rovněž u soukromých odběratelů. Kromě toho zdůrazňoval, že v Praze se obyvatelstvo obrátí vždy spíše k obci než k cizincům. Nepokládal rovněž za pravdivé, že soukromá společnost musí pracovat efektivněji než obecní podnik. Pražská obec byla podle něj právnickou osobou stejně jako jakákoli firma. A sbor obecních starších nebyl svou kvalitou o nic méně obeznámeným sborem než správní orgány soukromých podniků. Navíc se v případě obchodu s plynem jednalo o výhodnou situaci, neboť existoval snadný tlak na neplatiče v podobě ukončení dodávky. Obci podle něj nešlo o vydělané peníze, ale i o získání nezávislosti a volných rukou pro další plánování. S karlínskou plynárnou nebylo podle Bělského možné donekonečna jednat, neboť se blížil konec smlouvy. Nejdůležitější poznámku však učinil Bělský v závěru. Pochyboval o dostupnějším kapitálu pro belgickou společnost, neboť ta nepracovala pouze s belgickými penězi. Majitelé akcií sídlili nejen v monarchii, nýbrž v samotné Praze.⁴⁹⁸ Dotzauer zůstal ve své argumentaci v podstatě osamocen. Připojil se k němu pouze starosta Teplic Stradal a poslanec Pankrac. Nakonec se hlasovalo o návrhu hraběte Clam-Martinice, který poukázal na skutečnost, že by sněm neměl rozhodovat o tom, na co pražská obec peníze využije, nýbrž by měl pouze posoudit, zda město je schopno za své závazky ručit. Současně si odpověděl, že tomu tak bez pochyby je.⁴⁹⁹ Následně byla vypuštěna z návrhu zákona slova o určení účelu částky jednoho milionu a návrh byl schválen. Vzhledem

⁴⁹⁸ *Tamtéž*, s. 10.

⁴⁹⁹ *Tamtéž*, s. 15.

k dosavadnímu jednoznačnému postoji sboru obecních starších tak vybudování plynárny nestálo nic v cestě.⁵⁰⁰

Sledujeme-li Dotzauerovu argumentaci, v mnohém splňuje měřítko liberálního přesvědčení o nevhodném angažování státu na poli obchodu stejně jako nedůvěru v efektivní hospodaření veřejných podniků. Zajímavé v této souvislosti je, že monopol nevadil žádné z dotčených názorových skupin, jakkoli obě deklarovaly směřování ke stejnému cíli – snížení cen. Dotzauerova argumentace se jevila zvláště logickou ve chvíli, kdy hovořil o posledním návrhu snížených cen karlínské plynárny, neboť ty byly skutečně nižší, než jaké v budoucnu účtovala plynárna obecní. Přesto však tentokrát nelze pravděpodobně vysvětlit Dotzauerovo stanovisko pouhým liberálním postojem kombinovaným s přesvědčením kalkulujícího obchodníka. Na to byl jeho názorový přemet ze sklonku roku 1863 příliš náhlý. Navíc, pokud by skutečně rozhodovala liberální úvaha, získal by Dotzauer takřka automaticky pro hlasování proti návrhu své kolegy německé liberály Schmeykala či Herbsta. Ti však tentokrát stáli na opačné straně sněmovny. Pokud tedy Dotzauer spoléhal na to, že svůj postoj prosadí spíše na sněmovní půdě než mezi českou majoritou v zastupitelstvu města, podcenil praktický přístup ostatních nečeských poslanců.

Nezjistíme přesně, jak intenzivní byl Dotzauerův kontakt s vedením belgické společnosti. V samotném Karlíně Dotzauer zaangažován v té době ještě nebyl. Historicky měla rodina vazby spíše k Libni. Mohlo tedy jít o ekonomickou zaangažovanost na plánech belgické společnosti. Ta však musela být poměrně silná, neboť Dotzauer byl na začátku šedesátých let etablovaným obchodníkem, který by pravděpodobně nevstupoval tak silně do předem téměř prohrané bitvy, pokud by k tomu neměl mocný impuls. V ten den se totiž vyjevil Dotzauer na sněmu jako daleko aktivnější poslanec, než jak ho veřejnost obvykle vnímala. Nešlo o moderátora společného postupu německého klubu, ale o důrazného reprezentanta konkrétní obchodní skupiny. Brzká budoucnost dala ostatně zapravdu obhájcům výstavby obecní plynárny. Hned v prvním roce po spuštění provozu vykazovala společnost zisk a tak tomu bylo i v následujících letech.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ *Tamtéž*, s. 16.

⁵⁰¹ KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 265.

Skutečnost, že šlo v případě německé strany spíše o výjimečně nejednotný postup, ukázala hned další hlasování na stejné schůzi. Týkalo se zavedení mýta pro zboží doposud osvobozené od potravní daně při příjezdu do Prahy po železnici. Ten den byl mimořádně aktivní Dotzauer opět nejhlasitějším odpůrcem vytvoření dalšího poplatku a nepřijal argumentaci, podle které obchodníci rozvážející zboží po Praze ničí městskou dlažbu obdobně jako ti, kteří přijedou k městu povozy. Dotzauer připomněl, že to byl i aspekt osvobození od dlažebního mýta, který vedl k úsilí o to, aby se nádraží v polovině čtyřicátých let nestavělo v Karlíně, nýbrž uvnitř městských hradeb. Kromě toho byl přesvědčen, že uvedené mýto může poškodit pražský obchod a obával se rovněž o to, jaký bude mít připravovaný krok vliv na hospodaření Karlína, stejně jako na rozvíjející se říční plavbu, která bude mýtem potencionálně utlumena. Dotzauer v tomto bodě příkladně hájil zájmy pražského obchodnictva a živnostníků, za které byl ostatně na sněm delegován. Návrh zemského výboru byl však těsně přijat a to i přes to, že proti němu tentokrát hlasovali všichni poslanci německých liberálů.⁵⁰²

V jiných otázkách byl nicméně hlavním Dotzauerovým vodítkem na sněmu ohled na dva aspekty. Společný postup německých poslanců hájící postavení Němců v království a hospodářské důsledky projednávaných bodů programu. Právě kvůli ekonomickým faktorům byl ochoten výjimečně vystupovat proti svým kolegům z německé strany. Tak tomu bylo například ve sněmovní debatě v únoru 1866, kdy se projednávala otázka fungování káznic. Tehdy se z Dotzauera stal na čas dokonce obhájce zemské autonomie, i když pouze v jednom konkrétním případě. Paradoxně byl v diskusi jeho partnerem hájící obdobný názor Karel Sladkovský a na opačném pólu s ním diskutoval Franz Schmeykal. Konkrétně se jednalo o otázku, zda o rozhodnutí umísťovat osoby do káznice má vláda prostřednictvím místodržitelství nebo země prostřednictvím zemského výboru. Schmeykal argumentoval tím, že země má káznice bezpochyby administrovat, nicméně vláda by si z rukou neměla nechat vytrhnout trestní pravomoc. Dotzauer oproti tomu tvrdil, že by mělo být rozhodováno zemským výborem nejen proto, že je to země, která hradí náklady na provoz káznic, ale rovněž i na konkrétních příkladech poukazoval na ne vždy správný výběr těchto osob. Proto by zájmům země více prospělo, pokud by si tuto kompetenci držela ve

⁵⁰² *Stenografická zpráva*, 9. května 1864, s. 26-44. Konečný výsledek hlasování byl 80:77 hlasům.

svých rukou.⁵⁰³ Pokud byl tedy Dotzauer přesvědčen o smysluplnosti postupu, který přenechával řešení některých otázek na lokální případně zemské úrovni, dovedl se odpoutat od centralistického vodítka. Citlivě reagoval především na jakékoli přenášení finančních prostředků mimo království. V tomto případě si byl vědom skutečnosti, že z hospodářských zdrojů země profitují obě etnika, která ji obývají. Takto se například vymezil proti návrhu pražského arcibiskupa, aby byla dobročinnému vídeňskému spolku na podporu chudých služek poukázána drobná částka tří set zlatých. Výdaje zemského jmění sledoval i v jiných případech do poměrně velkých jednotlivostí. Podrobně řešil otázku, zda je pro budovu blázince v Praze nutné stavět novou střechu, kdy sám přesvědčoval plénum o dostačující opravě.⁵⁰⁴

Jeho ostych k vydávání velkých částek z veřejných zdrojů se potkal s nacionálním stanoviskem v momentě jednání o podpoře českého divadla. Na jaře roku 1866 česká strana požadovala navýšení roční subvence divadlu na 16 500 zlatých na místo dosavadní částky 10 500 zlatých. Dotzauer se proti tomu snažil bojovat už jako člen rozpočtové komise, kde však nebyl úspěšný.⁵⁰⁵ Posléze se snažil získat spojence pro svůj postoj na plenární schůzi. Argumentace české strany vycházela především ze skutečností, že ve srovnání se Stavovským divadlem mělo české divadlo pouze poloviční kapacitu, a z tohoto důvodu jsou jeho výnosy z prodaných lístků nižší. Proto mu obdobné subvence jako stavovskému divadlu nemohou provoz dorovnat. Žádost obhajoval především Rieger a Tomek, přičemž prvně jmenovaný označil sumu 6 000 zlatých za maličkost. Dotzauer upozorňoval především na to, že o zmiňovanou maličkost nejde, neboť se jedná o subvenci na čtyři roky a celkově tedy o částku 24 000 zlatých. V době, kdy země potřebovala investovat své prostředky do stavby blázince, porodnice nebo polytechniky si zemský rozpočet obdobný výdaj nemohl dovolit. Chyba se stala podle Dotzauerova názoru hned v počátku, kdy se počítalo se stejnými částkami pro obě divadla bez ohledu na jejich náklady.⁵⁰⁶ Debata se tak posunula k otázce, které z etnik v království se významnějším způsobem podílí na

⁵⁰³ *Stenografická zpráva*, 19. února 1866. s. 28.

⁵⁰⁴ *Tamtéž*, s. 16.

⁵⁰⁵ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 18. únor 1866.

⁵⁰⁶ Takto konkrétně například zmiňoval obdobnou dotaci 3 000 zlatých na dekorace dramatických děl, přičemž v případě stavovského divadla muselo jít logicky o větší plochy a náklady.

daňových odvodech.⁵⁰⁷ V předvečer schůze Dotzauer zorganizoval ve svém domě schůzku důležitých členů německé frakce, které se účastnil Brinz, Taschek a Herbst.⁵⁰⁸ Konečný výsledek se však od návrhu rozpočtové komise nelišil a navrhovaná částka byla schválena i přesto, že spolu proti návrhu hlasovala podstatná část zástupců první kurie. Ani německá strana totiž nepostupovala jednotně a patnáct poslanců hlasovalo pro navýšení subvence.

Výše uvedené ukázky Dotzauerovy sněmovní činnosti poukazovaly na momenty, kdy vstupoval do sněmovních debat nebo se i účastí na taktizování podílel na podobě sněmovních střetů. V mnohých případech ale byla nicméně jeho činnost soustředěna na velice konkrétní problémy, které postrádaly, alespoň vzhledem k bezproblémovému přijetí na plénu, výbušnost ideových nebo nacionálních sporů. Dělo se tak v momentech, kdy předkládal plénu zprávy odborných komisí jako zpravodaj. Tak tomu bylo v případě příspěvků k Hypoteční bance nebo méně sledovaným záležitostem komise pro budování káznic.

Důležitou kapitolou Dotzauerova poslaneckého životopisu jsou léta 1865 – 1867. K boji o budoucí podobu monarchie přispíval nejen názorově, ale podílel se i na organizační podpoře úspěchu německé centralistické liberální strany. V roce 1865 bylo zřejmé, že se podoba Schmerlingem narýsovaného politického systému vyčerpala a na ústředních politických institucích participují již jen němečtí liberálové. V momentě, kdy začalo být evidentní, že Rakousko směřuje k vojenskému konfliktu s Pruskem, případně Itálií, potřeboval na svou stranu získat František Josef především maďarskou reprezentaci. Neúspěch v jednání s ní uspil Schmerlingovu politickou smrt. Když byl nově svěřen úkol reformovat politický systém hraběti Richardu Belcredi, Dotzauer přirozeně tuto změnu nekvitoval.⁵⁰⁹ Obdobně jako další liberálové neztrácel při posuzování vývoje celoříšskou perspektivu a neposuzoval vývoj pouze optikou přeskupování sil v rámci českého království. Naděje českých politiků v realizaci českého státoprávního programu pod Belcrediho ministerstvem byla však spíše iluzí. Dotzauer si byl obdobně jako jeho liberální

⁵⁰⁷ *Stenografická zpráva*, 5. března 1866. s. 28

⁵⁰⁸ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 4. března 1866.

⁵⁰⁹ Změnu komentoval výroky: „Ich fürchte nichts Gutes für Österreich. Belcredi, Larrisch – auch die werden kein langes Leben haben. Die jetzigen Ministers sind glaube ich Unglück für Österreich.“ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 27. června, 28. července a 29. září. Kritika Belcrediho nebyla osobní, neboť u příležitosti schůzky v Praze se Belcredi s Dotzauerem bavil jako „starý známý“. Tamtéž, 18. prosince 1866.

spolustraníci vědom, že jmenování Belcrediho je posilováním konzervativních elementů v Rakousku, které oddaluje plány na konstitucionalizaci říše. V tomto ohledu vypracoval klub německých poslanců protest proti císařovu zářijovému manifestu, který sistoval únorovou ústavu.⁵¹⁰ Na politické scéně Rakouska se nyní jednání zemských sněmů dostalo při neexistenci říšské rady do popředí. Císaři to umožnilo především uvolnit pole směrem k uherské reprezentaci.⁵¹¹ Na půdě všech zemských sněmů se rozebíhaly znovu diskuse o budoucích státoprávních konceptech. Zaznívaly především v debatách o podobě sněmovní adresy císaři v listopadu 1865 a březnu 1866. Federalistická většina na českém sněmu prosadila své návrhy odsuzující dosavadní systém vytvořený únorovou ústavou, zatímco liberálové ji brali jako jediný možný kompromis, ze kterého je nutné odvíjet další jednání.⁵¹²

Schůzky významných představitelů německé frakce se opět konaly u Dotzauera v domě.⁵¹³ Dotzauerovy reakce na schválené znění adresy vyznívají jako autentické zklamání liberála, který nechápe, jak se může zastupitelský sbor zbavovat zákonné iniciativy a nechávat formulování volebního řádu na panovníkovu oktroji. Z pohledu síly německé reprezentace v ústředním orgánu šlo samozřejmě i o požadavek taktický. V osobním dokumentu však rovněž poukazoval na skutečnost, že namísto rozvíjení parlamentní moci se opět posiluje pozice panovníkem kontrolované exekutivy.⁵¹⁴ V tomto ohledu se mohli liberální Němci zastoupení v parlamentech jevit jako fundamentalisté neschopní kompromisu, což ostatně komplikovalo i postavení Schmerlinga a dokládalo skutečnost, že se tím lišili od liberálních byrokratů ve Schmerlingově ministerstvech.⁵¹⁵

Porážka Rakouska ve vojenském konfliktu s Pruskem v létě roku 1866 vytvořila tlak na vyřešení kompaktnosti habsburského soustátí. Pro německé liberály šlo nejen o porážku rakouských zbraní u Hradce Králové, ale o celkovou porážku dosavadního politického systému, který jen polovičatě hleděl směrem k liberálnímu uspořádání. Možná i tyto myšlenky se staly součástí dvouhodinového rozhovoru Dotzauera

⁵¹⁰ Srv. URBAN, *Česká společnost*, s. 199. O formování protestu SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník 22. listopadu 1865.

⁵¹¹ Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 105an.

⁵¹² Srv. URBAN Otto, *Der böhmische Landtag*, s. 2009an.

⁵¹³ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník 5. března 1866.

⁵¹⁴ Tamtéž, 19. března 1866. Komise zemského sněmu původně předpokládala vypracování návrhu zákona, následně však bylo rozhodnuto o vypracování zmiňované nové adresy císaři se žádostí o oktroj. Srv. URBAN, *Der böhmische Landtag*, s. 2010.

⁵¹⁵ Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 96.

s novým ministrem zahraničí baronem Beustem na začátku listopadu 1866.⁵¹⁶ Nevíme, zda již při této příležitosti nebyla nastíněna možnost, aby se němečtí liberálové ztotožnili s dualistickou přestavbou říše výměnou za garanci svého významného postavení v Předlitavsku. Beust byl v té době ostatně „pouze“ zahraničním ministrem a v čele kabinetu stál hrabě Belcredi. Na každý pád bylo příznačné, že to byl právě Dotzauer, který Beustovi referoval o poměrech v Čechách v těchto zásadních měsících. Necelý týden na to navíc pozval k audienci Dotzauera i císař, který mu nedlouho předtím udělil řád železné koruny. Během rozhovoru císař ujistil Dotzauera o tom, že vnímá jeho loajalitu a že je rád, že se může spolehnout na jeho služby.⁵¹⁷

Český zemský sněm se sešel teprve na sklonku roku a jeho jednání se stala opět přehlídkou řečnických soubojů hájících či zavrhuujících federalizaci říše. V předvečer zahájení sněmu měl Dotzauer na setkání se svými kolegy poslanci připravenou krátkou řeč, která svým obsahem předcházela mnohé z argumentů, které byly v následujících dnech zmiňovány ve sněmovní debatě. Válečná zkušenost z nedávného konfliktu měla podle Dotzauera posilnit přesvědčení o nutnosti lpět na integritě říše, která měla být jedinou pojistkou mocenského postavení monarchie. Přitom ale zdůraznil, že pevnost Rakouska se odvíjí od fungování politického systému a ústavních institucí. V tomto ohledu bylo třeba zajistit, aby se na zákonodárné činnosti podílela akceschopná říšská rada a v „odpovídající míře i regionální tělesa“. Z volby terminologie je tedy patrná tendence zapojit do činnosti zemské sněmy, ale zároveň jim nepřikládat význam, který by mohl ústit ve federalistické výklady a připomínat myšlenku českého státního práva. Dotzauer se rovněž dotkl aspektu, který byl pro něj jako poslance zvoleného za obchodní a živnostenskou komoru zvláště citlivý, když mluvil o majetku a zájmech přiměřeném zastoupení. Tím reagoval na české návrhy o změně volebního řádu, které s mandáty obchodních a živnostenských komor do budoucna nepočítaly a naopak mírně navyšovaly počet mandátů ve venkovské kurii, aby tak byla formováno silnější české zastoupení.⁵¹⁸

⁵¹⁶ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 9. listopadu 1866. O schůzce se opět bez znalosti jejího obsahu zmiňuje i SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 141.

⁵¹⁷ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 14. listopadu 1866.

⁵¹⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, fasc. Reden, 4. prosince 1866. Změna volebního řádu vyžadovala souhlas dvoutřetinové většiny sněmu, a proto byla tato snaha dopředu odsouzena k neúspěchu i přes mírnou státoprávní většinu.

Obdobně hájil, podle vzpomínky sekretáře komory Schebka, postavení obchodních a živnostenských komor v memorandu ministrovi obchodu baronu von Müllersdorfovi, ve kterém plně vyjádřil svůj náhled na funkci a roli zemského sněmu. Ten podle něj nepředstavoval klasický zastupitelský sbor v moderním stylu, který zohledňoval počet voličů a jejich daňovou sílu. Český sněm byl podle něj novodobou formou stavovského orgánu, který právě díky kurii obchodních a živnostenských komor zajišťoval i silnou pozici zástupcům velkoobchodu a průmyslu.⁵¹⁹ Pokud je Schebkova zpráva autentická, je zajímavé, že Dotzauer neváhal pro účel obrany postavení komory (a tím i německé strany na sněmu) promítnout do argumentace tradiční feudální terminologii, která byla vlastní spíše zástupcům české historické šlechty a v omezené míře i české občanské politiky, jakkoli bylo zřejmé, že tento instrument byl použit pro zcela jiné vyznění. Na vlastním jednání sněmu přenechal řečníště jiným kolegům, nicméně i reakce českého tisku poukazují na skutečnost, že Dotzauer patřil v rámci německé frakce k osobě, která byla veřejností sledována.⁵²⁰ Rozpuštění sněmu na konci prosince 1866 přivítal Dotzauer s nadšením, neboť stálé opakování pozic obou stran bylo v podmínkách německé minority nadále neefektivní.⁵²¹

Novou výzvu představovaly sněmovní volby vyhlášené ve všech zemích mocnářství na konec ledna 1867. Dotzauer opět patřil k ústředním postavám německé liberální kampaně. Jeho jméno je uváděno v sedmičlenném volebním výboru německých poslanců, kteří mobilizovali voliče především prostřednictvím tisku.⁵²² Schůzky se opět konaly v průběhu ledna v Dotzauerově domě, nejčastěji za přítomnosti Herbsta a Schmeykala. Členové výboru si uvědomovali nebezpečí uskutečnění plánů ministerského předsedy Belcrediho, který usiloval o svolání mimořádné říšské rady, která měla projednat ústavní podobu říše především s ohledem na poměry v Uhrách. Jednalo se tedy o plánovaný nový prvek v systému rakouských ústavních institucí,

⁵¹⁹ SCHEBEK, Richard Ritter, s. 136.

⁵²⁰ Národní listy popisovaly, jak Dotzauer nadšeně tiskl ruku poslanci Pickertovi po vydařeném sněmovní řeči. Stejně tak popisovaly jeho reakci na projev Klaudyho: „Když s vážností podotknul, že 20. září zachránil Rakousko od propasti, tuť smáli se tomu Němci a zejména pan Dotzauer, div se hlasitým okázalým smíchem nerozpukal. Panu Dotzauerovi je arci lehké se smát, neb on by byl ještě zařízením mnohých zbytečných centralistických hostin na své náklady byl vydržel, ale národové rakouští, jižto neblahou politikou centralistickou přišli téměř na zmar a jež toliko naděje na zdar svobodné dráhy v důvěře na šťastnou budoucnost udržuje, nemohou oddávati se lehkovážnému smíchu, když mluví se o tom, na čem spása neb zkáza jejich závisí.“ *Národní listy*, 8. prosince 1866, s. 1.

⁵²¹ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 21. prosince 1866.

⁵²² *Bohemia* 22. ledna 1867, s. 207. Spolu s ním byli členy výboru Herbst, Dormizer, Schmeykal, Dressler, Görner a Schrott.

který stál zcela mimo rámec únorové ústavy. Mimořádnou říšskou radu měly volit zemské sněmy a dále se počítalo s jejich silnou pozicí v budoucím schvalovacím procesu ústavních přeměn. Od počátku ledna liberálové v celé monarchii deklarovali nesouhlas s tímto záměrem. Ustavení mimořádné říšské rady označoval například Karl Giskra za mimoústavní krok „*nového absolutistického režimu*“.⁵²³ Pro Němce na českém sněmu pak představovaly obdobné plány nejen symbolické útoky na únorovou ústavu, ale rovněž prozaické nebezpečí naprostého přehlasování ve volbách, které měly rozhodnout o delegaci do Vídně, neboť tyto volby mohly probíhat bez ohledu na volební řád a nezohledňovat váhu jednotlivých kurií.

Obsah volebního svolání akcentoval dva termíny – právní stát a ústavnost. Tyto dvě konstanty německého programu představovaly jedinou garanci svobodomyšlného a hospodářského rozvoje a zárukou samotné „*kulturní existence*“. Pod heslem „*v jednotě je síla*“ pak byli uvedeni kandidáti, kteří byli oddanými stoupenci Rakouska, ústavy a práva.⁵²⁴ Volby přinesly Dotzauerovi zklamání, které nebylo zapříčiněno výsledky v městské a venkovské kurii, kde nedošlo k překvapení a mandáty vyzněly obdobně jako v případě předcházejícího sněmu. Německou situaci komplikovalo vítězství české státoprávní šlechty v první kurii a centralisté nezískali potřebnou většinu.⁵²⁵ Ani začátek vlastní schůze nereflektoval optimističtěji. Byl sice opět zvolen mezi ředitele Hypoteční banky, nicméně na sněmu podle něj dominovala česká strana.⁵²⁶ Vzhledem k Dotzauerově pozici uvnitř strany je překvapivé, že jeho pesimismus nenabourávaly informace o postupném sblížení předáků liberálů, především Plenera a Giskry, s ministrem Beustem, jehož plány se od Belcrediho záměrů značně lišily. Dotzauer v dochovaných dokumentech v podstatě nereflektoval změnu nástupu Beusta do křesla ministerského předsedy. Skutečnost je o to více zarážející, že Beust několik týdnů předtím hovořil s Dotzauerem během zmiňovaného rozhovoru. Všimneme-li si, jak často dával Dotzauer v deníku prostor pro průchod svých dojmů, zdá se, že si význam Beustova nástupu a posun pozice centralisticky naladěných liberálů neuvědomoval a nalézal se v tu chvíli v informační izolaci. To by znamenalo,

⁵²³ Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 111.

⁵²⁴ *Bohemia* 22. ledna 1867, s. 207

⁵²⁵ SokA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. ledna 1867: „Sehr bewegter Tag. Wir Deutschen bleiben trotz Mühen in der Minorität. Traurige Vorzeichen für unsere Zukunft.“ 5. února 1867: „Es wird alles Chechomanisiert!“

⁵²⁶ Tamtéž, 26. února 1867: „Ich wurde die Hypothekbank als Direktor wieder gewählt. Sonst ist nun Alles Chechish, auch der Cardinal Schwarzenberg.“

že jednání s Beustem vedli za liberály skutečně pouze Plener s Giskrou, jak naznačuje například Judson, a věc se podařilo udržet v nejvyšší tajnosti.

Beustem zosnovaný plán dualistické přestavby měla projednat říšská rada. Bylo proto třeba nejdříve vytvořit nové většiny na zemských sněmech, které by delegovaly centralistickou většinu. Proto byl český zemský sněm na konci února rozpuštěn a připravovaly se nové volby. Dotzauerova angažovanost se opakovala. Volební výbor německé strany měl stejné složení, jako tomu bylo před lednovými volbami. Provolání spolupodepsané Dotzauerem mezitím reagovalo na novější vývoj, přičemž bylo obsáhlejší a expresivnější, než tomu bylo v případě předcházející volební výzvy. Zdůrazňovalo úspěchy a postoje během nedávné schůze sněmu, kdy liberálové bezpodmínečně trvali na provedení voleb do říšské rady na základě dosavadních ústavněprávních dokumentů. Šlo podle nich o „*svatou povinnost*“, neboť jen tato cesta mohla vyvést Rakousko zpět na cestu k plné vládě ústavy a práva. Ony byly zárukou mocenského postavení říše, zárukou nedotknutelnosti majetku a neohroženého rozvoje živností a tvořivosti občanů. Proto byli voliči jako „*věrní synové země*“ vyzýváni, aby dali najevo nesouhlas s protistranou, která má jiný názor na dějiny a pojetí ústavnosti a prosadila svou vůli, což vedlo k rozpuštění sněmu. Rakouský císař však při své moudrosti a spravedlnosti dbal na to, aby zajistil ústavní poměry v jednotné monarchii a vypsál nové volby. Tak stála před německými poslanci povinnost vůči lidu a trůnu dodržovat ústavu. Rozměr věrnosti císaři byl však okamžitě doplněn konstatováním, že obrana ústavy vychází z vlastního politického přesvědčení poslanců a jejich odpovědnosti vlastním voličům. Tezí o jednotě mezi poslanci a jejich voliči bylo naznačeno, že liberálové se hodlají nadále pohybovat na autonomních polích vlastních politických požadavků a nenechají se moderovat císařem či byrokracií.⁵²⁷

Přes úsilí směřované k mobilizaci si všechny politické subjekty uvědomovaly, že zisky u občanských voličů budou podobné, a proto je třeba bojovat o kontrolu ve velkostatkářské kurii. Do bojů v Čechách se zapojil i císařský dvůr, konkrétně arcivévoda Karel Ludvík, který aristokratickým voličům první kurie zdůrazňoval císařovy záměry, které měly být dostatečně názorným vodítkem. Přijel proto 13. března do Prahy a zval si k audienci jak představitele konzervativní šlechty, tak

⁵²⁷ Provolání otiskla Bohemie několikrát v průběhu března 1867. Srv. například *Bohemia*, 17. března 1867, s. 1.

ústavověrného velkostatku.⁵²⁸ Jakkoli se Schebek zmiňuje o tom, že Dotzauer u příprav nebo průběhu návštěvy arcivévody participoval, jiné dokumenty to nenaznačují.⁵²⁹ Aktivní byl naopak směrem k místodržiteli Kellerspergovi, kterému adresoval dopis týkající se průběhu volební kampaně. I německé noviny si stěžovaly na přílišnou aktivitu některých okresních úřadů stranících federalistické straně.⁵³⁰ Od Kellersperga pak obdržel pozvání ke schůzce na místodržitelství, jejímž tématem byly jistě blížící se volby. Mohlo jít o projednávání možných útoků českého tisku, především deníku *Politik* a obranu proti nim, ve kterém se mohly angažovat i státní úřady.⁵³¹ Minimálně na pražské úrovni tak Dotzauer představoval z pohledu organizátora kampaně jednu z ústředních postav. Zatímco nejintenzivnější agitace směrem k voličům vycházela z Casina, Dotzauerovým úkolem bylo pragmaticky posilovat sítě vazeb mezi důležitými aktéry politického boje, o které se německá liberální strana mohla opřít.

Později byl na sněmu rovněž obviňován z toho, že spolu s prezidentem pražské obchodní a živnostenské komory Dormizerem záměrně odkládali termín voleb do komory, aby ovlivnili i následující obeslání sněmu komorou. Díky tomu volili poslance sněmu v komoře členové, kterým mandát již vypršel na konci roku 1866. Nelze tvrdit, že by volby v komoře dopadly odlišně, pokud by je volili její noví členové, neboť volební řád do komory v té době generoval přesvědčivou většinu. I pro úspěšné volby do komory však bylo třeba vyvinout ze strany Dotzauera organizační úsilí a skutečnost, že německá strana nemusela tříštit před samotnými sněmovními volbami síly, byla jistě příjemná.⁵³² Společné úsilí nakonec vedlo ke kýženému cíli. Velkostatkářská kurie byla obsazena ústavověrnou stranou a centralisté disponovali sněmovní většinou. O výsledku voleb do říšské rady tak bylo rozhodnuto. Těžiště parlamentní práce se pak přesunulo do vídeňské říšské rady, která začala projednávat nejen rakousko-uherské vyrovnání, ale postupně svou zákonodárnou

⁵²⁸ *Bohemia*, 15. března, s. 4.

⁵²⁹ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 141.

⁵³⁰ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, *Deník*, 30. ledna 1867

⁵³¹ Český poslanec Klauďy interpeloval místodržitele Kellersperga ve věci zatčení redaktora listu *Politik* Kaspara, který otiskl výnosy generálního velitelstva budínského. V interpelaci bylo poukázáno na utlačování veřejného mínění a tisku ze strany úřadů. *Národní listy*, 13. dubna 1867, s. 2.

⁵³² Na skutečnost poukazyval během jednání sněmu Karel Sladkovský, který s britkou ironií zmiňoval Dotzauerovo zdůvodnění, aby nebyly volby konány pro hrozící nízkou účast v létě 1866, ačkoli byl teprve duben. Jiní členové komory tvrdili, že pořádat volby v dubnu je již zbytečné. Podle Sladkovského tak šlo zřejmě o názor, že masopust je vrcholem roku a jeho zbylé tři čtvrtiny jsou zbytečné.

činností budovala liberální centralistickou monarchii. Do říšské rady Dotzauer nikdy nekandidoval. Jeho obchodní a spolkové aktivity ho zaměstnávaly natolik, že se politicky angažovat na dalším fóru nemínil.

Definitivní změnu atmosféry na jednání zemského sněmu představovalo přednesení státoprávní deklaráce českých poslanců a jejich následný odchod ze sálu do pasivní rezistence.⁵³³ Dále již nešlo o fórum velkých řečnických soubojů. Němečtí liberálové vnímali zemský sněm jako vedlejší politickou tribunu, která stojí mimo hlavní přelomovou legislativní aktivitu říšské rady. Jednání sněmu se věnovala detailnějším a méně ideologicky vnímaným tématům. Dotzauer to kvitoval stejně jako německý tisk. Zatímco se během srpna čeští poslanci chovali „nesnesitelně“, jejich odchod znamenal, že se začal dodržovat jednací řád, stanovené lhůty a body programu tak plynule postupovaly.⁵³⁴ Tak je možno sledovat pole Dotzauerových zájmů prostřednictvím orgánů sněmu, jejichž byl členem. Vedle obvyklé delegace do rozpočtové komise byl členem komise pro záložny, kam ho logicky nasměřovala jeho činnost v souvislosti se záložnou v Krušnohoří. Byl zvolen do komisí pro reorganizaci pražské káznice, pro revizi statutu pražské polytechniky, pro zřízení pražské průmyslové školy a do komise, která vypracovávala zprávu o činnosti hypoteční banky. Proto vystoupil například v plénu sněmu jako zpravodaj komise pro organizaci zemské káznice a představil kromě jiného i doporučení komise zemskému výboru, aby byla spolku pro blaho propuštěných trestanců poukázána částka pěti set zlatých. Na problém propuštěných trestanců a nebezpečí recidivy poukázal Dotzauer i s odkazem na zprávu odborné ankety, kterou komise zohledňovala.⁵³⁵ V tomto případě se jednalo o klasický příklad Dotzauerova referátu, který nebyl pro svou věcnost a podrobnost v plénu sněmovny rozporován.

Svůj mandát, jakkoli odvozený od pražské obchodní a živnostenské komory, však pojímal rovněž jako nástroj na prosazení řešení problémů Krušnohoří. V září roku 1868 vystoupil na obhajobu zavedení železnice do Krušnohoří v souvislosti s peticí okresního zastupitelstva přísečnického okresu a obecního zastupitelstva obce Vejprty, která žádala vládu, aby iniciovala prodloužení železnice do uvedených

⁵³³ Výjimku tvořilo přednesení české státoprávní deklaráce dne 22. srpna 1868. Srv. URBAN, *Der böhmische Landtag*, s. 2013.

⁵³⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. ledna 1867. Reakce tisku na změnu atmosféru například zachycena in *Bohemia*, 26. září 1868, s. 2.

⁵³⁵ Stenografická zpráva, 25. září 1868, s. 14.

oblastí. Na konci šedesátých let se totiž zdálo, že bude ustoupeno od původních plánů společnosti Buštěhradské dráhy a železnice bude z Chomutova vedena dále přímější cestou do Saska. Podstoupení petice vládě prostřednictvím petičního výboru by bylo formální záležitostí, pokud by se do věci nevložit skupina poslanců, kteří chtěli petici podstoupit nikoli k uznání, jak bylo obvyklou praxí, nýbrž s formulací „zvláštního uznání“ a upozornit tak na její naléhavost. Vedle Dotzauera byl podporovatelem tohoto postupu univerzitní profesor Konstantin Höfler, který byl poslancem v městské kurii v obvodě Chomutov, Vejprty a Přísečnice, a baron Riese-Stallburg z kurie velkostatku. Dotzauer oponoval během debaty názoru poslance Steffense, který tvrdil, že je logické rezignovat na vedení dráhy skrze komplikovanou krajinu v Krušnohoří a je nutné stavět dráhu nejkratší cestou do Saska. Šlo podle něj o zájem obecný, zatímco trať ve směru na Vejprty je zájmem čistě lokálním. Jako poslanec za Český Krumlov postrádal Steffens regionální motivaci pro uznání zájmů této oblasti. Dotzauer popíral tezi o lokálním rozměru problému s tím, že problém Krušnohoří je hospodářsko-sociálním problémem celé země a nelze proto věc přehlížet. Ve své řeči neopomněl připomenout snahy a zásluhy spolku pro povznesení Krušnohoří. Hlavním problémem oblasti spočíval v neadekvátním školství a komunikační síti v oblasti. Nešlo jen o samotnou železnici. Dotzauer upozorňoval, že i přes to, že města jako Jáchymov, Kraslice nebo Vejprty mají tisíce obyvatel, stále ještě nejsou vybaveny telegrafním spojením. Jen a pouze zavedení dráhy mohlo podle Dotzauera povznést místní průmysl a řemesla. Proto by bylo pro oblast smrtelnou ranou, pokud by bylo rozhodnuto o jiném směřování dráhy.⁵³⁶ Poměrně obsáhlá debata nakonec vyústila k přijetí návrhu s přívlastkem zvláštního uznání a dráha do Vejprt byla otevřena roku 1872.⁵³⁷

Z Dotzauerova pohledu tvůrčí atmosféra sněmu trvala pouze jeho rozpuštění v červenci roku 1870. Již několik měsíců předtím se císař pokoušel narovnat vztahy v Čechách a vyzýval vládu k tomu, aby přistoupila k řešení vnitropolitických poměrů v říši i s ohledem na dramaturgii mezinárodní situace v Evropě a možného přeskupování sil. I prostřednictvím české otázky se snažil císař emancipovat od německých liberálů, se kterými se v hodnotových otázkách často rozcházel. Liberální

⁵³⁶ *Stenografická zpráva*, 17. září 1868, s. 14.

⁵³⁷ Při té příležitosti Dotzauer připomněl v deníku sám sobě, jak se o dráhu dlouhodobě zasazoval a prosazoval ji u ministra Plenera. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 13. května 1872.

ministři pocházející z Čech jako Hasner, Herbst nebo Plener odmítali radikálně jakékoli náznaky možných ústupků v diskusi mezi centralismem a českým státním právem. Své snahy naopak napínali k revizi volebního systému do říšské rady, kdy se snažili o přímé volby a vyřazení zemských sněmů. Sondáže směrem k českým politikům vedl ministr zahraničí Beust. Dotzauer, který ve věci státoprávního uspořádání zastával obdobné stanovisko jako výše uvedení ministři, proto Beusta zatracoval a označoval ho jako „nespolehlivého charakteru“.⁵³⁸ Po odvolání liberálního ministerského předsedy Hasnera byl úkol řešit vnitropolitickou krizi svěřen hraběti Alfredu Potockému a v Čechách byly v srpnu 1870 vypsány nové volby do sněmu. Nezdá se však, že by se jejich organizace účastnil Dotzauer s obdobnou intenzitou, jako tomu bylo v případě předešlých let. Pod svoláním volebního výboru německé strany tentokrát nebyla uvedena žádná jména. Dotzauerovy osobní dokumenty rovněž nenaznačují zvýšenou aktivitu v tomto ohledu. Do jisté míry to bylo zapříčiněno jeho dočasnou rezignací na veřejnou činnost, která souvisela s útokem na jeho osobu během dubna stejného roku.

V čase rezignace Hasnerova liberálního ministerstva totiž Dotzauer vyzýval představitele okresních zastupitelstev a spolků v oblastech s německou většinou v Čechách, aby vypracovávaly adresy, ve kterých bude vyjádřena důvěra dosavadní říšské radě a naopak bude kritizováno neústavní jednání hraběte Potockého a ministra Beusta. Skutečnost, že se Potocki dostal do mimoústavních pozic, akcentovala intenzivně soudobá německá liberální veřejnost, která tak poukazovala na skutečnost, že dosavadní občanské liberální ministerstvo mělo oporu právě v poslanecké sněmovně říšské rady, což bylo pro německé liberály hlavním měřítkem síly mandátu vlády. Vládní krize jara roku 1870 byla v této argumentační rovině nikoli problémem politickým, ale systémovým a hrálo se o více než o personální obsazení ministerstev či jednotlivé body politického programu vlády.⁵³⁹ Dotzauerův problém však spočíval v načasování úkolů pro místní reprezentace a především v tom, jak pohotově a zároveň mechanicky některá zastupitelstva jeho žádosti vyhověla. Potockého vláda totiž mezitím zveřejnila své záměry, kdy například

⁵³⁸ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 17. ledna 1870.

⁵³⁹ Tisk proto hovořil o „parlamentní“ vládě Hasnera a „mimoparlamentní“ vládě Potockého. Komplexní hodnocení výměny ministrů představila *Bohemia*, 14. dubna 1870, s. 1 a *Tagesbote aus Böhmen*, 14. dubna 1870, s. 1. Za účelem podpory liberálního ministerstva liberální politiky v čase ohrožení byl založen Německý politický spolek známý spíše jako Konstituční spolek, o němž je pojednáno na jiném místě práce.

deklarovala, že bude rovněž usilovat o využití institutu přímých voleb do říšské rady v intencích záměrů Karla Giskry. V otázce zemských autonomií nehodlala vláda postupovat vůči dalším zemím tak velkoryse jako vůči Haliči a že deklarovala rovněž, bude jednat v hranicích vymezených ústavou. Zveřejněné adresy jednotlivých měst tak mohly vyznít minimálně neobratně, když projevovaly nesouhlas s vládou, jejíž právě deklarovaný program se neměl německé veřejnosti přičít.

Toho si všimly i Národní listy a celou skutečnost s dostatečným zdůrazněním Dotzauerovy osoby komentovaly. Pro český tisk byla v této souvislosti jistým zadostiučiněním i skutečnost, že byly zveřejněny mechanismy, jakými jsou vypracovávány obdobné projevy nesouhlasu ze strany německé veřejnosti, která je vedena z jednoho centra. Nedlouho předtím totiž obdobné projevy českého venkova kritizoval německý tisk ve spojení s tím, že je veškerá česká agitace řízena z Prahy a nejde o spontánní projevy veřejné vůle.⁵⁴⁰ Věc by bylo možno posuzovat v kontextu obvykle hektické výměny názorů mezi českým a německým tiskovým táborem. Na Dotzauerovu pozici v kauze však poukázal i Tagesbote aus Böhmen v čele s redaktorem Davidem Kuhem, se kterým Dotzauer již delší dobu neměl ideální vztahy. Podle deníku Dotzauer zesměšnil svou neschopností německou stranu. Dotzauera se obdobné útoky značně dotkly a bral je jako nevděčné ocenění svého vynaloženého úsilí z vlastního tábora. Ani okamžité projevy důvěry a sympatií ze strany předáků německé strany a veřejnosti neodbouraly krátkodobý pocit hořkosti, díky kterému se na čas z veřejného dění stáhl.⁵⁴¹ Jakkoli šlo ve svém výsledku o politicky neúspěšné angažmá, zřetelně nicméně poukazuje na schopnost vlivu a rezonance, které si Dotzauer dokázal získat v oblastech vzdálených Praze a které mohl využít v politickém boji.

Dotzauer tak chyběl u poměrně zajímavého pokusu o česko-německé smiřovací rozhovory na sklonku srpna 1870. Tehdy bylo již zřejmé, že v právě proběhlých volbách do zemského sněmu získala většinu státoprávní strana. Iniciativa vzešla z české strany, která vyslala do Casina delegaci s návrhem sestavení komise. Za

⁵⁴⁰ *Národní listy*, 21. dubna 1870, s. 1. Především byla zveřejňována provolání z Mostu, Chebu a Chomutova. Zajímavé je, že opatrnější byla reakce v České Lípě, odkud pocházel Schmeykal.

⁵⁴¹ Dotzauera přišel uklidnit i téměř devadesátiletý Moses Portheim. Stejně tak byl okamžitě v kontaktu se Schmeykalem, který ho ujistil o sympatiích německé veřejnosti a přitom plakal. I když je možná Dotzauerem uvedené líčení přehnané, ukazuje minimálně míru rozrušení, se kterou událost v osobních dokumentech zaznamenával. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 20. dubna 1870.

českou stranu v komisi zasedl Rieger, Sladkovský, Klaudy, Bělský a Grünwald.⁵⁴² Česká veřejnost pak s napětím čekala, jaké osoby vybere německý klub poslanců, přičemž nahlas doufala, že půjde o muže, u kterých by dosavadní jednání mohlo napomoci nalezení kompromisu. Německý klub však dopředu deklaroval, že obdobně jako česká strana nominuje své přední členy. Dotzauer dostal od Schmeykala nabídku, aby se jednání účastnil. Vzhledem k pozici v klubu to byl poměrně logický krok i přes nedávnou trapnou anabázi s adresami obcí. Dotzauer však na obdobných jednáních od počátku zájem a věc označoval za český „švindl“, neboť zveřejněná česká jména cestu k vyjednávání od počátku blokovala. Na jednání za německou stranu tak byli zvoleni Herbst, Schmeykal, Hasner, Klier a Bahans.⁵⁴³ Rokování komise pak byla překryta vlastním jednáním na sněmu, které ukázalo, že obě strany kompromis nenaleznou. Další vyjednávání formulace českých adres císaři a vyjednávání o česko-rakouském vyrovnání mezi českými politiky a vládou Potockého a posléze Hohenwarta sledoval Dotzauer pouze z povzdáli jako komentátor. Z jeho zápisků byla znát obava a zahořklost.⁵⁴⁴

Pro českou veřejnost však zůstával nadále jedním z neoblíbených představitelů pražského němectví. To si ověřil i v čase, kdy definitivně krachla jednání o fundamentálních člancích a česká veřejnost mu adresovala nepříjemná psaní. Zatímco císařský reskript ze dne 12. září roku 1871, ve kterém císař přislíbil korunovaci a obnovení historických práv českého království, tiskly české tiskárny ve slavnostním provedení a byla jím zdobena veřejná prostranství, nový osud čekal reskript po pádu fundamentálek. Tehdy vytiskla tiskárna Jana Skrejšovského text císařova reskriptu na toaletním papíře. Urážka císaře a monarchie byla pak dokonána tím, že na pražské místodržitelství byly zasílány obálky s reskriptem na papíře již evidentně použitým. Několik takových obálek však doputovalo i k Dotzauerovi domů. Zajímavé je, že je adresát uchoval a dokonce připsal na obálku popisek, že jde o svědectví politické debaty v Čechách v roce 1871.⁵⁴⁵

⁵⁴² *Národní listy*, 28. srpna 1870, s. 1.

⁵⁴³ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 27. a 28. a 30. srpna 1870.

⁵⁴⁴ „Rieger und Genossen sind in Wien wegen Ausgleichsverhandlungen, wir Deutschen sind unbeachtet wie immer.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 28. února 1871. V obdobném duchu 19. června 1871: „Es wird mit den Polen und Thechen unterhandelt auf welche Weisse die Deutschen zu unterdrücken.“

⁵⁴⁵ AHMP, fond Richard Dotzauer. Kauzu kolem císařského reskriptu i s „aplikovanými“ důkazy popisuje VELEK Luboš, *České státní právo na toaletním papíře. Mýtus, skutečnost a jejich symbolický*

Do politického dění se Dotzauer energicky vrátil na jaře 1872. Svržení fundamentálek ze stolu a jmenování nové vlády Adolfa Auersperga sice zabránilo cestě k realizaci státoprávních požadavků, ale nutné bylo celkově reformovat rakouský politický systém, aby byla zajištěna jeho funkčnost. Především s ohledem na říšskou radu, jejíž usnášení schopnost měly zaručit přímé volby, a bylo proto třeba změnit ústavu. Opět se opakoval tradiční scénář rozpuštění zemského sněmu a vypsání nových voleb, od kterých si nejen němečtí liberálové, ale i vláda slibovali zisk ústavověrné většiny. Při stabilitě výsledků v druhé a třetí kurii bylo evidentní, že se hraje především o ovládnutí velkostatkářské kurie. Za této situace přišla Dotzauerova chvíle, díky které se plně vrátil do vlastního politického dění a stal se jednou z ústředních postav takzvaných chabrusových voleb. Pro nadcházející aktivity v souvislosti s volební kampaní bylo výhodné, že místo úřadu místodržitele v Čechách obsadil baron Alexander Koller, což Dotzauer kvitoval s potěšením.⁵⁴⁶

Jádrem taktiky německé strany před dubnovými volbami do zemského sněmu byla snaha o zakoupení co největšího počtu deskových statků, s jejichž držbou bylo spojeno právo hlasovat v první volební kurii. Případně měly být statky ústavověrné šlechty děleny mezi další loajální osoby. Tím mělo být dosaženo odpovídající ústavověrné většiny. Statky měly být vykupovány od politicky nevyprofilovaných voličů. Hlavním autorem uvedeného scénáře byl pravděpodobně kníže Carlos Auersperg.⁵⁴⁷ Obdobné kroky nicméně činila i česká strana, kde byl ústřední postavou Jan Stanislav Skřejšovský.⁵⁴⁸ Na začátku března přinesly německy psané pročeské noviny *Politik* zprávu o tom, že se ve Vídni zformovala skupina velkopřemyslníků a nejvýznamnějších bankéřů, kteří založili pobočku svého „spolku“ (*Bund*) v Brně a úspěšně provedli několik nákupů.⁵⁴⁹

Dotzauer byl pro nadcházející chabrusové machinace vhodnou osobou, neboť propojoval svět politiky se svým úspěšným angažmá v bankovních institucích. Dne 3. března dorazili do Unionbanky, kde v té době zastával Dotzauer funkci předsedy

význam. *Příspěvek k počátkům moderní české politické kultury a jejího dědictví*. In: ŘEPA Milan, (ed), *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha 2008, s. 301-327.

⁵⁴⁶ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 29. listopadu 1871.

⁵⁴⁷ Carlos Auersperg si poprvé prověřil možnost manipulace s vlastním statkem Libuň, který formálně prodal svému bratru v roce 1867, aby mu umožnil přístup na český zemský sněm. Srv. PURŠ Jaroslav, *Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872*, s. 124.

⁵⁴⁸ Gustav Eim dokonce tvrdil, že aktivita české strany přišla dříve než strany ústavní. EIM Gustav, *O nás pro nás, Politické úvahy*, Praha 1898, s. 90an.

⁵⁴⁹ *Politik*, 1. března 1872, s. 2.

správní rady, vídeňští bankéři Lippmann a Mautner, kteří se angažovali ve zmiňovaném vídeňském spolku.⁵⁵⁰ Pravděpodobně jednali o peněžních prostředcích, které mohly dát vídeňské banky k dispozici pro nákup statků.⁵⁵¹ Dne 30. března se Dotzauer dostavil na místodržitelství, kde ho baron Koller požádal, aby se postavil do čela konsorcia a vytvořil dispoziční fond, s pomocí kterého by se uskutečňoval nákup statků. Dotzauer začal kooperovat s Carlosem Auerspergem, Moricem Zdekauerem a Johannem Starckem. Finanční rozměr celé akce vybočoval ze všech doposud realizovaných kampaní, což si Dotzauer plně uvědomoval.⁵⁵² V následujících dnech absolvoval kvůli volbám schůzky, které se opět konaly v jeho domě. Kvůli akci odjel na začátku dubna do Vídně, kde o průběhu informoval Leitenbergra, Schwaba a Lippmanna. O výsledku cesty pak zpravil místodržitele Kollera.⁵⁵³ Podrobnější poznámky si o obsahu jednání a předmětu činnosti v rozhodujících dnech nevedl. Nezdá se ani, že by v té době navštěvoval hotel U modré hvězdy, kde měla německá strana svůj hlavní stan, ve kterém byly vyhotovovány kupní smlouvy, a zároveň bylo zajišťováno spojení na agenty pohybující se na venkově.⁵⁵⁴ Pro úspěch akce bylo nicméně důležité, že Dotzauerem vedená banka Union převzala emisi akcií nově založeného finančního ústavu Credit foncier, který po volbách převzal od vlastníků jejich statky v době, kdy jejich ocenění razantně spadlo.⁵⁵⁵ Hlavní Dotzauerova role spočívala v účasti na pohotovém zajištění kapitálu, který bylo třeba během pár týdnů dát k dispozici a převést ho od jednotlivých vídeňských ústavů.

Celkově se před volbami podařilo ústavověrné straně zakoupit osmatřicet statků a celková částka, za kterou byl nákup pořízen, činila téměř devět a půl miliónu zlatých. Další voličské hlasy pak byly získány díky dělení statků.⁵⁵⁶ Úspěch chabrusové akce pak byl doplněn zmiňovaným vstřícným postojem místodržitele Kollera, který zasahoval do sestavování opravovaných volebních listin. Na to si také představitelé

⁵⁵⁰ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 3. března 1872.

⁵⁵¹ Ve stejné době sděloval Alois Pražák Riegrovi, že se dozvěděl o podpoře vídeňských bank ústavní straně pro zakoupení statků. Dopis cituje PURŠ, *Volby do českého*, s. 125.

⁵⁵² „Es sind dies doch recht kostspielige Kämpfe.“ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 30. března 1872. O Dotzauerově aktivitě se zmiňuje i Schebek, který nicméně v době psaní vzpomínek neznal přesně další okolnosti akce. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 176.

⁵⁵³ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 2. 3. a 7. dubna 1872.

⁵⁵⁴ PURŠ, *Volby do českého*, s. 127.

⁵⁵⁵ Vedle Unionbanky hrála při financování nákupu důležitou roly Hypoteční úvěrní a záložní banka v čele s hrabětem Hartigem a zmiňovaným Lippmannem ve správní radě, dále pak Franko-rakouská banka v čele s Karlem Giskrou. *Tamtéž*, s. 126.

⁵⁵⁶ *Tamtéž* s. 131. České konsorcium oproti tomu investovalo částku poloviční. *Tamtéž*, s. 136.

státoprávní šlechty stěžovali Kollerovi ve svém ohrazení.⁵⁵⁷ Při evidentní struktuře velkostatkářské držby se pak historická šlechta rozhodla voleb neúčastnit. Z 509 voličů oprávněných volit v první skupině pak odevzdalo hlas ústavověrné kandidátce 261 voličů.⁵⁵⁸ Český zemský sněm tak získal z pohledu centralistů odpovídající podobu a nic nebránilo v cestě tomu, aby do vídeňské říšské rady vyslal bezproblémové poslance. Čeští občanští poslanci po delším váhání nakonec sněmovní jednání nenavštěvovali.⁵⁵⁹ Na konci dubna tak mohlo v budově místodržitelství proběhnout oslavné soireé, za přítomnosti Kollera, Carlose Auersperga či ministra Banhanse a Dotzauer si pochvaloval, že spolu s ním byly přítomny špičky německé strany.⁵⁶⁰

Po odchodu českých poslanců ze zemského sněmu se stala tato instituce polem na první pohled poněkud nudnějším. Sněmovní střety postrádaly rozměr otázek celostátního a ideového rázu. Pozornost tak byla soustředěna na konkrétní otázky, které měl sněm ve své pravomoci. O to častěji se Dotzauer dostal k řečnickému pultu, když komentoval či představoval jednotlivá usnesení. Už tradičně byl zvolen za člena sněmovní rozpočtové komise stejně jako komise pro hypoteční banku, komise stran neshod mezi zemským výborem a hypoteční bankou a komise pro organizaci káznice. Zajímavé je, že mu bylo vzhledem k jeho roli v úspěšné předvolební hře z několika stran nabízeno místo v osmičlenném zemském výboru, což však odmítl.⁵⁶¹ Přesvědčivé bylo jeho zvolení náhradníkem přisedícího zemského výboru, když obdržel všech 134 odevzdaných hlasů.⁵⁶² I role náhradníka přisedícího výboru je nicméně v kontextu celkové role podnikatelstva na sněmu poměrně zajímavá. Jednalo se o prvního obchodníka, případně továrníka, který byl na obdobnou pozici od počátku rokování sněmu v roce 1861 zvolen. Dotzauera v tomto směru o několik měsíců doplnil ještě smíchovský továrník Anton Richter, ten však byl v této funkci pouhé 4 dny. Žádný další podnikatel se mezi členy či náhradníky výboru

⁵⁵⁷ Ohrazení otiskly *Národní listy*, 23. dubna 1872, s. 1.

⁵⁵⁸ PURŠ, *Volby do českého*, s. 141.

⁵⁵⁹ Původním plánem české občanské politiky bylo setrvat na sněmu i přes postavení v menšině. Určující byl však nakonec Palackého rezistentní postoj. Srv. URBAN, *Der böhmische Landtag*, s. 2024.

⁵⁶⁰ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 29. dubna 1872.

⁵⁶¹ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 27. dubna 1872.

⁵⁶² Stenografická zpráva o zasedání českého sněmu zemského, 6. zasedání, 1. sezení, 2. května 1872, s. 6.

neobjevuje.⁵⁶³ Vedle přehledu Dotzauerova členství v komisích je nutno rovněž připojit úvahu o prosazování jeho vlivu přes spřátelené poslance. V tomto směru lze například téměř jistě vyloučit náhodu v případě komise pro řešení neshod mezi zemským výborem a hypoteční bankou. V tomto orgánu, kde měl Dotzauer jistě své zájmy vzhledem k dlouholeté funkci ředitele hypoteční banky, byl zapisovatelem poslanec Bareuther, který byl dlouholetým poslancem za Kraslice.⁵⁶⁴

Dotzauerovy příspěvky na plénu v tomto období nevyvolávaly protichůdné reakce. Vystupoval například jako zpravodaj rozpočtové komise při projednávání rozpočtu bubenečského fondu, kdy obhajoval navýšení sumy v této rozpočtové kapitole potřebami, které vyvstaly v souvislosti s úpravami a správou parku Stromovka, což představovalo Dotzauerův dlouhodobý zájem.⁵⁶⁵ Obdobně bezproblémově bylo přijato jeho vystoupení na stejné schůzi v rámci zprávy o rozpočtu zemské káznice. Z obhajovaných částek fondu je zajímavé navýšení osobní odměny pro schopného nového duchovního a vyučujícího, který podle Dotzauera rozumně rozdělil skupiny posluchačů podle zemské řeči, ve kterých výuka probíhala.⁵⁶⁶ V takto detailním případě, který měl podle Dotzauera konkrétní výsledky na duševní úrovni polepšených osob, tedy nevystupoval a priori fundamentálně antičesky. Obdobný příklad antisystémového přístupu vůči kompetencím země vůči centrálním orgánům naznačuje konkrétní epizoda z projednávání předlohy zákona o zdanění psů. Dotzauer spolu s dalšími poslanci navrhoval, aby bylo toto právo postoupeno obcím a nebylo stanoveno fixní částkou uvedenou v říšském zákoníku. Debata byla opět značně konkrétní, důležité však bylo celkové vyznění, ze kterého vysvítalo, že není nutné veškeré pravomoci přenechávat centrálnímu orgánu.⁵⁶⁷

Příkladem Dotzauerova přístupu ke zpravodajství z odborných komisí může být jeho zpráva o reorganizaci zemské káznice, což bylo jedno z hlavních témat, kterému se kontinuálně věnoval. Zároveň jde o sondu do konkrétního projednávání usnesení

⁵⁶³ Srv. HUSÁK Josef, SCHRÁNIL Rudolf, *Sněm království českého 1861-1911: (personalie): uveřejněno u příležitosti padesátiletého trvání sněmu království českého v nynější úpravě*, Praha 1911, s. 7an. Je otázkou, zda lze za reprezentanta hospodářsky výkonného měšťanstva uvádět Eduarda Grégra, který byl v albu poslanců uváděn jako majitel tiskárny, častější je jeho uvádění jako lékaře či novináře.

⁵⁶⁴ Stenografická zpráva, 26. listopadu 1872, s. 1.

⁵⁶⁵ Dotzauer obhajoval návrh navýšení o dvacet procent, což prošlo plénem bez problémů. *Stenografická zpráva*, 3. května 1872, s. 18.

⁵⁶⁶ *Tamtéž*, s. 20.

⁵⁶⁷ Dotzauer upřesňoval znění návrhu, aby nemohlo dojít ke dvojímu zdanění majitelů psů a rovněž spoluformuloval návrh na snížení daně z psů využívaných pro hospodářské účely (hlídání dvora, zboží, honitba) o polovinu ze čtyř na dvě zlaté ročně. *Stenografická zpráva*, 26. listopadu 1872, s. 6.

sněmu v době přítomnosti centralistické strany. Jednání předcházelo několik sezení komise v průběhu listopadu. Dotzauer si rovněž nechal zaslat literaturu k uvedenému tématu, která mapovala stav káznic v jednotlivých zemích.⁵⁶⁸ V debatě na plénu sněmu v prosinci 1872 podal nejdříve obšírný historický úvod k dějinám káznice v Čechách, které sahaly až do doby Františka I. Ústav zprvu sloužil především jako místo, kam byly za prací umísťovány osoby obviněné ze zahálky a pobyt osob s vysloveně kriminální minulostí zde byl vyloučen. Postupně ale došlo k přeměně charakteru káznic, když sem byly umísťovány rovněž osoby, jež již byly trestané. Mezitím se sídlo káznice na Hradčanech měnilo a rozšiřovalo. Komise, jejíž stanovisko Dotzauer předkládal, došla k závěrům, že káznice nevyhovuje z hlediska prostoru a již v současné době byla její kapacita naplněna počtem 257 osob. Místnosti byly příliš velké pro podobný typ zařízení. Dílny pro kováře, zámečníky a klempíře málo zabezpečené. Tyto skutečnosti zapříčiňovaly, že docházelo k neustálému prostupování káránců a zatčených, což bylo podle Dotzauera bezúčelné vzhledem k zamýšlenému výchovnému aspektu ústavu. Z polepšovacého ústavu se tak z hlediska káránců stávalo naopak místo, kde hrozilo zhoršení mravů. Tím se podle Dotzauera zcela ztrácel smysl ústavu. Osoby v káznici mohly být sice obviněny ze zahálky a podivného životního stylu, nepatřily však mezi osoby, které byly trestněprávně potrestány, a stále u nich nemělo být rezignováno na touhu po polepšení se. Těžko však mohlo k nápravě dojít, volal Dotzauer, pokud se káránci vyskytovali mezi osobami, které absolvovaly „*vysokou školu neřesti*“. V tom případě se dalo na nápravu téměř jistě rezignovat. Ke káráncům se muselo přistupovat podle něj strukturovaně.⁵⁶⁹

Dotzauer proto předložil návrh, aby se sněm usnesl na rozšíření zemské káznice na pět set až šest set osob, přičemž mělo být dbáno na oddělení káránců od zatčených, a zvláště pak od žen. Dále bylo navrženo, aby správce káznice absolvoval studijní cestu k obdobným a uznávaným ústavům v zahraničí a následně o cestě podal zprávu. K tomuto bodu se v debatě rozvinula diskuse, neboť poslanec Wiener navrhoval, aby zajištění poznatků z jiných ústavů neorganizoval správce, ale přímo zemský výbor. Dotzauer označil toto znění za praktičtější a rovněž s ním souhlasil. Zemskému

⁵⁶⁸ V pozůstalosti o knihách hovoří průvodní dopis od J. Snejdla. Sokolov, fond Richard Dotzauer. Dopis z 13. srpna 1872. Na téma káznice měl referát ve sněmovní komisi již v roce 1868. SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 1. září 1868.

⁵⁶⁹ *Stenografická zpráva*, 2. prosince 1872, s. 2.

výboru se zároveň ukládalo, aby vyhodnotil situaci na venkově a doporučil, zda se nemají zřizovat menší káznice mimo Prahu. K obdobnému kroku panovala v plénu poměrně silná tendence. I pod vlivem petic, které byly sněmu zasílány. Bylo přitom poukazováno na skutečnost, že plánovaná rozšířená káznice pro maximálně šest stovek osob pokryje jen zlomek z celkem uváděného počtu devíti tisíc osob spojovaných s „vagabundstvím“, což vytvářelo tlak na demoralizaci venkova.⁵⁷⁰ Dotzauer nicméně zřizování obdobných drobnějších káznic oponoval, neboť vnímal, do jaké míry by náklady na další stavby a školený personál navýšily zemský rozpočet. Navýšení kapacity o tři stovky osob znamenalo už tak vzrůst kapacity o sto procent.⁵⁷¹ Uvedená formulace, kdy měl zemský výbor zvážit potřebnost zřizování mimopražských káznic, byla tedy kompromisní. I takto konkrétní a optikou velké politiky až nedramatická mohla být náplň Dotzauerova poslancování. Poslední schůze, kterou Dotzauer jako poslanec absolvoval, se konala v říjnu roku 1874. Na první schůzi v následujícím roce přečetl nejvyšší maršálek zprávu, že se Dotzauer vzdal svého mandátu.⁵⁷²

Výše uvedené řádky ukazují, že Dotzauer bral své působení na sněmu odpovědně a aktivně. Ve srovnání s jinými obchodníky nebo průmyslníky patřil k výrazným osobám sněmovního pléna. To se odvíjelo od jeho společenského postavení ve společnosti, kdy byl jednou z ústředních postav organizace německé politiky v Čechách. Stejně tak byl i pro českou stranu jedním ze symbolů minimálně pražského němectví, a z tohoto důvodu se dostával pod palbu sněmovní kritiky i v momentech, kdy bezprostředně nevystupoval. Stejně tak byl ale daleko častěji slyšet v rámci detailnějších debat, než tomu bylo v případě jeho profesně blízkých kolegů. Srovnáme-li například jeho aktivitu s jinými obchodníky nebo továrníky, zdá se, že byla výraznější a na plénu sněmovny se vyjadřoval podstatně častěji. U dalších sledovaných podnikatelů je totiž jejich jméno na schůzi zmiňováno pouze v souvislosti s volbou do konkrétních komisí, ale nezaznamenáváme jejich činnost při jednání sněmovny. Toto konstatování však vyžaduje samostatný výzkum, který by podrobně zmapoval činnost všech poslanců sněmu, které je možno zahrnout do

⁵⁷⁰ *Tamtéž*, s. 3.

⁵⁷¹ *Tamtéž*, s. 6.

⁵⁷² *Stenografická zpráva o zasedání českého sněmu zemského*, 4. zasedání, 1. sezení, 6. dubna 1875, s. 2.

kategorie podnikatelů, továrníků či obchodníků.⁵⁷³ Pohled na jednání sněmu mimo dobu vyhraněných státoprávních debat naznačuje, že Dotzauer si dostatečně uvědomoval roli především v souvislosti se zemským hospodařením. Příklad kauzy karlínské plynárny ukazuje, jakým způsobem se dalo sněmovní plénum využít k pokusům o vytěžení příznivých hospodářských pozic. Rovněž lze domýšlet, že pokud byl Dotzauer členem komisí, které se vyjadřovaly k investicím do zemského majetku, mohla se mu v tomto ohledu otevírat cesta pro další aktivity.

Pro německé liberály byl sněm podřadnou politickou tribunou, která byla trpěnou brzdou ústředního vídeňského parlamentu. Mnozí z Dotzauerových spolukoordinátorů německé strany ostatně v poslanecké sněmovně říšské rady patřili k ústředním postavám. Dotzauer oproti tomu byl ochoten hájit, pokud to pokládal za racionální a ekonomicky prospěšné, větší míru rozhodování na úrovni země. V tomto ohledu se od špiček německého klubu odlišoval. Pravděpodobně to bylo způsobeno jeho obchodním přístupem, zatímco Herbst, Ignaz Plener, Schmeykal, Hasner či moravský Karl Giskra byli právníci. Dotzauer vedle toho nepřestával vnímat, že je poslancem delegovaným pražskou obchodní a živnostenskou komorou. Když Dotzauer zemský sněm opouštěl, německý tábor již postrádal původní jednotu. O vliv se začala hlásit i tzv. skupina „mladých“, kteří akcentovali nacionální komponenty politického programu a útočili rovněž na bezbřehý liberalismus, který nezohledňoval zájmy nižších vrstev. Jakkoli mohl Dotzauer, i vzhledem ke svým vazbám na Krušnohoří, v některých momentech chápat názory této skupiny, vždy se řadil ke spojencům Schmeykala v klubu. Vedla ho k tomu nejen věrnost liberálním principům a vědomí zachování vůdčích pozic skupiny kolem Casina v německé zemské politice, ale rovněž přesvědčení o potřebě jednotného postupu. I proto uvítal například Herbstovo vítězství na stranickém dni v Teplicích v roce 1873.⁵⁷⁴ Plénum sněmu rovněž představovalo pro Dotzauera náhradní variantu k angažovanosti v lokální samosprávě, kam se mu po dominanci české strany v Praze uzavřela cesta.

⁵⁷³ Pro potřebu sondy byly v různých sněmovních periodách sledovány výstupy Maxmiliána Dormizera, Clemense Bachofena z Echtu, Franze Ringhofer, Johanna Liebiga, Friedricha Leitenbergra, Josefa Lippmanna, Jana Heřmana Adama, Franze Richtera a Karla Wolfruma. Právě posledně zmiňovaný poslanec Wolfrum, továrník kandidující v teplickém okrese, vykazoval vyšší míru aktivity.

⁵⁷⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 16. května 1873. Situaci v klubu srv. POKORNÝ, *Vereine und Parteien*, s. 673an.

Dotzauerův přístup k zemskému sněmu lze rovněž označit za systematický. Ve všech jeho funkčních obdobích se opakují komise, jejichž byl členem. To mu dávalo možnost, aby se věcně vyjadřoval v případech potřeby k diskutovaným problémům. Ve srovnání s dalšími představiteli skupiny podnikatelů byl držitelem mandátu poměrně dlouhé období. Sám ostatně musel být vnitřně přesvědčen o smysluplnosti svého sněmovního angažmá, neboť si často povzdechl nad časovou náročností schůzí. Pokud neměl pocit, jakkoli snad i trochu sebestředný, že je ho ve sněmovním sále zapotřebí, na poslanecký mandát by pravděpodobně rezignoval již dříve. Daleko více než symbolickou hodnotu vnímal mandát jako příležitost a pověření ke konkrétním výsledkům. I on si ostatně mohl být vědom skutečnosti, že symbolická hodnota jeho mandátu se neopírá o popularitu voličů v místě kandidatury, neboť v Praze by bez delegace obchodní a živnostenskou komorou ve volbách obstál jen stěží (pokud by však býval chtěl, jistě si mohl říci o kandidaturu v jakémkoli volebním obvodu s německou většinou). Z tohoto důvodu se Dotzauer odlišuje od klasických poslaneckých kariér, kdy byl poslanec rovněž výraznou osobností místní samosprávy.⁵⁷⁵ Z přesvědčení o neefektivnosti poslancování ve Vídni proto nezvažoval kandidaturu do říšské rady, i když by tam byl nepochybně delegován sněmem a později zvolen voliči, pokud by o to usiloval.⁵⁷⁶

Podpora Krušnohoří

Samostatnou kapitolu Dotzauerových veřejných aktivit představují jeho aktivity, které směřoval do Krušnohoří. I přesto, že opustil rodné Kraslice v podstatě v dětství, vazbu k rodnému kraji nikdy nepřerušil. Pravidelně se sem vracel. Zprvu za svými rodiči a posléze kvůli podpoře velkorysých projektů, které zde pomáhal rozvíjet. Je zajímavé, že právě z Kraslic pocházelo hned několik výrazných podnikatelských osobností devatenáctého století. Vedle Dotzauera to byl Johann Babtist Riedl, velkoobchodník se zemědělskými produkty a barvivy, který stanul v čele pražské obchodní a živnostenské komory po jejím založení v roce 1850. Ještě většího věhlasu v podnikání dosáhl Johann David Starck, kterému oba výše zmínění muži částečně

⁵⁷⁵ Srv. MALÍŘ Jiří, *Samospráva jako prostředek poslanecké kariéry*. In: FASORA - HANUŠ - MALÍŘ (eds.), *Občanské elity*, s. 153.

⁵⁷⁶ Tuto skutečnost zmiňují proto, aby vyvstal fakt, že i velice úspěšný podnikatel, který byl aktivní na zemské úrovni, dobrovolně neusiloval o vídeňské angažmá, kam se podle některých autorů dostali pouze nejúspěšnější velkopodnikatelé. Srv. RAPTIS Konstantinos, *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*, Wien 1996, s. 259.

vděčili za své kariéry. Všechny tři osobnosti ostatně pojily bližší či vzdálenější rodinné vazby. Přesto to byl právě Dotzauer, který si vysloužil za své mecenášství a pozornost oblasti titul „otec Krušnohoří“. Tento přívlastek se ujal již za jeho života. Následující pasáže přiblíží, jaké kroky Dotzauer volil, aby podpořil neutěšenou sociální situaci v regionu.

Prvním výrazným pokusem, jak stimulovat život v oblasti, byl pokus o podporu místního tradičního řemesla zřízením krajkářských a paličkářských škol. Tyto návrhy přednesl na půdě pražské obchodní a živnostenské komory v rámci referátu o celkově špatné sociální situaci obyvatelstva v oblasti. Náklady na zřizování školy mělo podle něj nést ministerstvo obchodu. Komplexnější řešení problémů celého krušnohorského regionu viděl v možném rozvoji těžby surovin, které by stát měl podporovat.⁵⁷⁷ Stejně jako v pražském prostředí zesílil svou společenskou angažovanost směrem ke Krušnohoří v období po pádu absolutismu, kdy se oblasti začal věnovat systematictěji a intenzivněji. Významné bylo především zvolení vicepresidentem Centrálního výboru pro povzbuzení živnostenské činnosti obyvatel českého Krušnohoří a Krkonoš (*Centralcomiteé zur Beförderung der Erwerbsthätigkeit der böhmischen Erz- und Riesengebirgsbewohner*), ke kterému došlo 15. května 1861.⁵⁷⁸ Spolek vyvíjel svou činnost již od čtyřicátých let, ale až počátkem let šedesátých došlo ke změně charakteru jeho činnosti. Původně se soustředil na shromažďování finančních darů, které pak poskytoval jako jednorázovou podporu v nouzi se ocitnuvšímu obyvatelstvu. Vstupem mnoha nových osobností, které disponovaly národohospodářským rozhledem a obchodními zkušenostmi, se začal systematictěji soustředit na ústřední problémy celé oblasti a pracoval s dlouhodobějším výhledem. V této souvislosti byla změněna i jeho statuta.⁵⁷⁹

Hlavní inspirací pro zamýšlené kroky se měla stát inspekční cesta dvou členů spolku Maxmilian Dormizera a Edmunda Schebka po celé oblasti, ze které vzešla rovněž detailní zpráva.⁵⁸⁰ Její hlavní sdělení se dalo shrnout do myšlenky, že regionu chybí

⁵⁷⁷ *Verhandlungen der Handels- u. Gewerbekammer in Prag von ihrer Begründung am 18. November 1850 bis zum Schlusse des Jahres 1857, Praha 1859, s. 24-25.* Záležitost byla předána chebské obchodní a živnostenské komoře, neboť problém spadl do její kompetence. Zřízení školy vyústilo do ztracena.

⁵⁷⁸ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 15. května 1861.

⁵⁷⁹ V souvislosti s tím bylo změněno i jméno výboru, které znělo původně Výbor pro podporu obyvatel Krušnohoří a Krkonoš. Detailně proměnu spolku popisuje SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 243an.

⁵⁸⁰ DORMIZER Maxmilian, SCHEBEK Edmund, *Die Erwerbsverhältnisse im Böhmischem Erzgebirge*, Prag 1862. Kniha byla vydána na Dormizerovy náklady. Jedním z výsledků cesty byl impuls, aby Dormizer

podnikatelé, kteří by znamenali pro oblast potřebný impuls. Výbor proto podporoval nejen zřizování dílen, ale i škol. Dotzauer byl hlavním organizátorem plesu a koncertu v pražském novoměstském divadle, na kterém byly získány prostředky pro činnost výboru.⁵⁸¹

Zároveň však Dotzauer podporoval dílčí projekty i soliterně. V roce 1863 stál u založení školy pro výrobu hudebních nástrojů v Kraslicích, jíž ročně věnoval stopadesát zlatých a rovněž se zasadil o to, aby částku na její provoz činící dvě stě zlatých dorovnal výbor pro podporu Krušnohoří spolu s obcí Kraslice. Dotzauer tím chtěl navázat na tradici výroby hudebních nástrojů ve městě, a především pozvednout její úroveň, neboť se obával, že na místo Kraslic může v tomto ohledu brzy nastoupit jiné centrum výroby v oblasti. Proto pro školu zajišťoval odborné publikace a vzorové hudební nástroje. V této souvislosti mu byl cenným rádcem profesor Krejčí z pražské konzervatoře. Na začátku osmdesátých let pak ústav získal i s Dotzauerovým přičiněním statut odborné školy.⁵⁸² Byla to právě škola, která stála za rozvojem průmyslu hudebních nástrojů ve městě. Pro krušnohorské školy se snažil zajišťovat i peníze z dalších zdrojů a nešlo o zanedbatelné částky. Takto například získal ujištění od ministra obchodu de Pretise, který slíbil věnovat na školy v regionu dva a půl tisíce zlatých.⁵⁸³

Druhým charakteristickým produktem celé oblasti byly krajky. Jejich výroba se měla stát jedním z ústředních prostředků na oživení regionu. V době pokračujícího rozvoje jejich sériové výroby se dostávaly krajky v Krušnohoří pod tlak levnější a přitom kvalitní konkurence ze západních zemí. Výbor pro povzbuzení živnostenské činnosti proto najal pruského odborníka Jakoba Wechselmanna, který garantoval, že částka atakující sto dvacet tisíc zlatých umožní vyrovnat kvalitu místního krajkářství s obdobnými produkty z Belgie. Dotzauer proto nejdříve sondoval Wechselmannovy výsledky a pověst ve Vratislavi. Wechselmannovo angažmá bylo významné především ve směru zřizování čtrnácti vzorových dílen z celé oblasti. Situace na trhu rychle ukázala, že na místo mimořádně zdobených a luxusních krajek má větší šanci na úspěch výroba běžných produktů. Dotzauer se pak zasazoval o šíření jejich dobré

v Černýši založil mechanickou přádelnu bavlny zaměstnávající dvě stě osob. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 245.

⁵⁸¹ *Tamtéž*, s. 247.

⁵⁸² TREIXLER, *Richard Dotzauer*, s. 307.

⁵⁸³ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník 17. září 1870.,

pověsti. Pohotově v tomto ohledu využil v roce 1877 i audienci u císařovny Alžběty, jejíž pozornost si následně kraslické krajsky získaly a začala se tak šířit jejich popularita nejen v okruhu císařské rodiny, ale rovněž i dvorské šlechty. Sama Alžběta darovala Comitétu tři tisíce zlatých na podporu rozvoje krajkářství. Situaci výrobců krajek se rovněž snažil zvýhodňovat tím, že omezil roli zprostředkovatelů při jejich výkupu od výrobců na cestě k drobným obchodníkům. Sám šel příkladem a mnohé obchodníky, kteří za ním zamířili, posílal přímo do výrobních dílen. Tak dovedl nakonec některé místní výrobce k tomu, že zřídili při svých dílnách i prodejny. Krušnohorské krajkářství se snažil podpořit i pořádáním výstav a především poskytováním stipendií pro výrobce vzorových krajek a založením odborné školy.⁵⁸⁴

Alfou a omegou všech úvah o zaostalosti oblasti bylo poukazování na její špatnou komunikační vybavenost. Snahy o prosazení urychlené výstavby železniční tratě na trase Sokolov - Kraslice jsme sledovali v souvislosti s angažmá na zemském sněmu. Stejně tak se zasazoval na veškerých fórech o podporu poštovního spojení.⁵⁸⁵ Hospodářský rozvoj oblasti mělo rovněž podnítiti zakládání záložen, které měly poskytovat kapitál drobným řemeslníkům. Dobová literatura v této souvislosti poukazovala na skutečnost, že zakládání záložen bylo ochotně povolováno ústředními orgány, neboť v nich byl spatřován vítaný prostředek k tlumení možných sociálních konfliktů. Tím se měla zároveň i otupit přitažlivost konceptů hlásaných vizionáři typu Ferdinanda Lassalleho.⁵⁸⁶ Ať již měl Dotzauer při zakládání záložny na mysli i její preventivní význam v boji proti šíření idejí propagujících radikálních společenské přeměny, nebo mu šlo „pouze“ o soustředění kapitálových zdrojů, bylo založení kraslické záložny úspěšným podnikem. Její stanovy byly následně využívány jako vzorový příklad pro další obdobné podniky v severozápadních Čechách.⁵⁸⁷ Založení záložny doprovodil Dotzauer svoláním k spoluobčanům Kraslic, kde apeloval pro spořivost a koncentraci drobných úspor do záložny. Hlavním heslem bylo „*Erwerbe, Erhalte, Vermehre*“. Dotzauer se přimlouval za pracovitost a spořivost. Podle něj neexistovala suma, která by se dala označit za drobnou, pokud by byla vložena do

⁵⁸⁴ TREIXLER, *Richard Dotzauer*, s. 308.

⁵⁸⁵ „Sitzungen wegen Postwesen in Erzgebirge. Alle meine Anträge gingen durch.“ SOkA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 19. února 1869.

⁵⁸⁶ JOHN B., *Die Vorschuss- und Kredit-Vereine (Volksbanken) in Böhmen. Ein Beitrag zur Vereinsstatistik Böhmens*, Prag 1870, s. 33. Brožura zmiňuje v této souvislosti například aktuálně proběhlou svárovskou stávkou.

⁵⁸⁷ Ocenění Dotzauerovy role srv. *Tamtéž*, s. 35an.

záložny. Apel postrádal jakýkoli nacionální kontext. O to více se snažil cílit na příkladnou spořivost v budoucnu úspěšných řemeslníků a obchodníků. Zároveň vyzýval k tomu, aby střadatelé dbali na to, jaké osoby budou záložnu spravovat.⁵⁸⁸

Zatímco důraz na podporu školství a povznesení řemeslnické úrovně produkce měl být stimulem pro budoucnost a obyvatelstvo v produktivním věku, výstavba pečovatelského domu směřovala k alespoň částečnému řešení sociálních problémů starých a nezajištěných osob. Na myšlenku zbudování starobince ho přivedly obchodní cesty po západních zemích, kde se s podobnými zaopatřovacími ústavy seznámil. Okolnosti napomohly realizovat plány na konci šedesátých let. V Kraslicích byla příležitost pořídit starší dům vhodný pro zmíněné účely, který Dotzauer odkoupil od Gustava Bohlanda za tři tisíce zlatých.⁵⁸⁹ Dotzauer dohlížel na průběh přestavby během svých cest do Krušnohoří. Jeho původním záměrem bylo zaangažovat na chodu starobince i obec. Kooperace s představiteli města Kraslic však překvapivě nebyla snadná. Obec nepřijala nabídku, aby byl starobinec převeden do jejího majetku poté, co se rovněž zaváže na jeho chod přispívat. Negarantovala, že by na jeho provozování měla prostředky. Stejně tak nemínili představitelé města vstupovat do chodu instituce a podílet se na jejím řízení, k čemuž Dotzauer původně při schválení stanov členy obecního výboru vybízel. Správní radu proto najmenoval sám a i po jeho smrti měla připadnout tato pravomoc pouze jeho manželce Eleonoře. Inspektorem starobince se stal bývalý majitel budovy Bohland.⁵⁹⁰

Pečovatelský dům byl slavnostně otevřen 8. března 1869. Otevření předcházelo celebrování mše. Kraslický farář Körbl patřil i mezi hlavní řečníky před samotným penzionátem. Spolu s ním ředitel školy Rössler, okresní hejtman Proschek a starosta města Hüller, který byl zároveň poslancem za Kraslice. Slavnostní projevy, připomínající průběh přestavby a zásluhy všech zaangažovaných v čele s Dotzauerem, byly zakončeny provoláním třikrát *hoch!* císaři, stejně jako samotnému zřizovateli. Dům byl určen osobám, jež již nemohly najít práci, a které byly narozeny v Kraslicích. Do budovy se nastěhovalo dvanáct osob, šest mužů a šest žen Nejmladší bylo šedesát jedna a nejstaršímu sedmdesát čtyři let. V budově byly zřízeny i dva pokoje pro pobyt

⁵⁸⁸ DOTZAUER, *An meine Mitbürger in unserer Vaterstadt Graslitz*, Prag 1867. (Výzva nese přesné datum 23. ledna 1867). Brožura uložena v SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

⁵⁸⁹SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 10. února 1868.

⁵⁹⁰SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 254.

nemocných. Osoby ve starobinci obdrželi i oblečení. O tom, kdo se stane klientem ústavu, rozhodoval podle stanov Dotzauer se svou manželkou. Po jejich úmrtí pak městská rada. Stanovy rovněž určovaly dny, které byly v domě slaveny. Šlo o narozeniny Dotzauera, jeho manželky a dny úmrtí jeho otce, matky, tchána a tchýně.⁵⁹¹ Vedle nákladů na zřízení daroval starobinci Dotzauer každý rok tisíc dvě stě zlatých. V rámci své závěti odkázal domu vysokou částku třicet tisíc zlatých.

Obdobně jako v Praze se i ve svém rodišti snažil zmalebňovat životní prostředí. Nedaleko Kraslic dal na místním vycházkovém kopci vystavět cesty, vyhlídky a odpočívadla. Ke kultivaci životního prostředí vyzýval Dotzauer trvale a inicioval v Kraslicích založení okrašlovacího spolku. Obdobně jako kraslická záložna se i tento spolek měl stát vzorem pro další města. Dotzauer za tímto účelem vydal i brožuru, ve které předkládal příklady Prahy a Lince jako měst, ve kterých mělo působení obdobného okrašlovacího spolku vynikající výsledky. V brožuře podněcoval ke konkrétním činnostem, jako bylo například hloubení příkopů podél cest, osazování hrází rybníků stromy, budování procházkových cest, sázení květin nebo veřejných zahrad. V kontextu prostředí upozorňoval i na často nelichotivý stav hřbitovů. Krása veřejného prostoru se podle něj měla odrazit v srdečnějším vztahu obyvatel ke své vlasti. Dotzauer vypracoval, obdobně jako v případě záložny vzorové stanovy spolku, které měly být následovníky využity.⁵⁹²

Identifikaci občanů s regionem mělo zvýšit i Dotzauerem založené školní muzeum, jehož sbírky byly ovšem kombinací často rozdílných artefaktů, které se podařilo získat z bližších či vzdálených cest, stejně jako pozůstalosti od známějších osob.⁵⁹³ Finančně se podílel na rekonstrukci mnoha staveb v místních městech, zvláště pak kostelů. V sebereflexi pak své přičinění i náležitě zdůrazňoval, jako například v případě podílu na opravu kostela v Hoře Svatého Sebastiana, kam nejen že umístil

⁵⁹¹ Stanovy otištěny in SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 301-318.

⁵⁹² *Ein Wort an Stadt- und – Land-Gemeinden sowie an Volks- und Naturfreunde wegen Errichtung von Anpflanzungs und Verschönerungsvereinen*, Verlag von Richard Ritter von Dotzauer, Prag 1868. Brožura uložena v SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

⁵⁹³ Tímto způsobem se sešly ve sbírce navštívenky průmyslníků, blahopřání obchodní doporučení, stejně jako hudební nástroje po zemřelém profesoru pražské konzervatoře Krejčím. Hlavní atrakcí muzea tak zůstával dlouho několikametrový preparovaný had, který byl Dotzauerovi zaslán jeho synovcem Josephem z jižní Ameriky. (Šlo o syna Josepha Dotzauera z Hamburku.) Zatímco kraslické noviny se o exponátu zmiňovaly jako o mimořádném kusu, který není k vidění ani v zoologických zahradách v Praze, Vídni, Pešti nebo Drážďanech, Dotzauer si zachovával nadhled s konstatováním, že i kdyby nebylo v Kraslicích jiného exponátu, může se město chlubit alespoň jednou zajímavostí. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 253.

své vlastní prostředky, ale rovněž zaloboval na ministerstvu kultu a vyučování přímo u ministra Hasnera, aby tento kostel získal dotaci šestnáct tisíc zlatých.⁵⁹⁴

Výčet jednotlivých mecenášských projektů by v případě Kraslicka mohl být téměř bezbřehý a struktura jím podporovaných projektů byla barvitá. Ve srovnání s jeho aktivitami v Praze je evidentní, že festivity a provolání, které často doprovázely otevírání škol, starobince či založení záložny, postrádaly i sebemenší náznak zmínky nacionální problematiky. Motivem pro podporu hospodářského a společenského života byl na první pohled autentický zájem o zlepšení životních podmínek v oblasti. Při národnostní homogenitě Kraslicka se zdá tato skutečnost i logickou. Vymezování se vůči druhé straně zde nemuselo být pokládáno za nutné a přirozené. Přesto může být otázkou, která v pramenech zůstává nezodpovězena, zda neměl Dotzauer při své podpoře kraje na paměti i skutečnost, že podpora ze strany státu, země či bohatých jednotlivců může být časem porovnávána pro jednotlivé oblasti Čech. Jinými slovy, mohl se domýšlet toho, že v budoucnu může být německá elita sídlící v Praze obviněna z toho, že nejen že ji uniká kontrola nad hlavním městem, ale zároveň se nedovede zastat ani odlehlejších oblastí země. Tato otázka pak byla aktuální především v souvislosti s pádem liberálního kabinetu v Předlitavsku. I kdyby však tyto myšlenky při svém konání neměl, přispíval k tomu, aby alespoň na Kraslicku obdobné názory složitěji zakořenily.⁵⁹⁵

Úctu a respekt regionu si však Dotzauer vysloužil na každý pád. Důkazem toho budiž čestné občanství dvaadvaceti měst v severních a západních Čechách. Za svého čestného člena ho jmenovaly i mnohé spolky, zvláště ostrostřelecké a hasičské.⁵⁹⁶ Mnohokrát mu byla nabízena kandidatura do zemského sněmu či říšské rady v dotčených volebních obvodech. Své diety z poslaneckého mandátu na zemském sněmu ostatně kompletně věnoval chudým občanům Kraslic. Stával se tak nejen váženou osobností oblasti, ale jeho jméno zakořenilo i v její paměti. Turistický průvodce z roku 1884 hovořil o tom, že se Dotzauer o své rodné město a celé Krušnohoří zasloužil natolik, že jeho jméno bude „navždy vsazeno zlatým písmem do

⁵⁹⁴ „Hasner schreibt mir, es sind für die Sebastianer Kirche 16 000f ins Budget aufgenommen. 12 Jahre haben die gute Leute keine Kirche, ich musste es ins Leben rufen.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 12. února 1869. Několik týdnů poté získal Dotzauer čestné občanství tohoto města.

⁵⁹⁵ Imigrace do Kraslic z českého území nebyla silná, což bylo dáno strukturou místního hospodářství. Nemuselo tedy docházet k nacionální mobilizaci, jako v oblastech na národnostní hranici. Ty nejlépe popisuje JUDSON, *Guardians*.

⁵⁹⁶ Přehledný soupis všech členství a občanství podává SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 319.

stránek dějin těchto hor“.⁵⁹⁷Realita období po roce 1945 se tomuto konstatování samozřejmě značně vzdálila.

Jubilea, smuteční slavnosti a druhý život Dotzauera jako míra společenského uznání

Pole veřejné angažovanosti nám odhalilo prorůstání společenských vazeb oblastmi podnikání, politiky a spolkových institucí. Dotzauer z nich mohl profitovat, zároveň se díky nim stával veřejností vnímanou osobností, ať již v kladném či záporném směru. Projevy ocenění jeho osobnosti byly nejvýraznější u příležitosti jubileí, ale rovněž při smutečních oslavách po jeho úmrtí. Samostatnou kapitolou pak představuje „zhmotnění“ jeho památky prostřednictvím pamětních předmětů, pomníků či pojmenování významných míst.

O první reflexi své osobnosti se pokusil sám Dotzauer na konci jím sepsaných vzpomínek, které sestavil již na začátku šedesátých let. Sám sebe si cenil především jako obchodníka. Stavěl se proti tomu, aby byla váha jeho osobnosti přeceňována, neboť se domníval, že k tomu neopravňuje jeho nižší stupeň institucionalizovaného vzdělání. Domníval se ostatně, že budoucnost přinese s rozvojem obchodních škol nástup nové generace obchodníků, se kterou se, především kvůli teoretickým znalostem, již nebude moci stará generace podnikatelů měřit. V porovnání s absolventy odborných škol jeho zásluhy a výsledky, jak soudil, brzy zapadnou.⁵⁹⁸ Pozdější doba ukázala, že nejen díky rozšiřování podnikatelských aktivit, ale právě vzhledem k jeho společenskému angažování, patřilo Dotzauerovo jméno k nejznámějším mezi podnikateli v Čechách a českými Němci bez rozdílu profesí.

Ocenění jeho zásluh ostatně zanedlouho přišlo ve formě nobilitace, která proběhla formou tzv. řádového systematizovaného šlechtictví. V říjnu 1866 obdržel Dotzauer dopis z císařské kanceláře, ve kterém byl informován o udělení řádu Železné koruny třetího stupně. V dopise byla zmíněna jeho loajalita a zásluhy během rakousko-

⁵⁹⁷ *Führer durch das Böhmisches Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete, Karlsbad* 1884, s. 61.

⁵⁹⁸ „Ich erwarb mir als Kaufmann einen guten Namen aber mein Wert wird überschätzt. ... Dafür fehlt mir ein tieferes Wissen. Ich habe zu wenig gelernt und zum Studieren, zum Nachdenken über eine Sache und um einen Fehler zum Erforschen, dazu fehlte mir von jeher Geduld. Wenn die junge Generation, in Handlungsschulen gebildet, herangereift sein wird, werde ich eben so als Nicht dastehen, wie so viele andere Kaufleute.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 86.

pruského konfliktu. Na rozhodnutí bylo uvedeno, že řád byl udělen bez taxy. Dotzauer nicméně zaplatil poplatek 165 zlatých za vyhotovení diplomu.⁵⁹⁹ Rytířský titul však sám o sobě nepředstavoval důkaz Dotzauerova renomé ve společnosti.

Uznání Dotzauerovy osoby ze strany společnosti bylo nejsilnější v časech jubileí obchodní a živnostenské komory a během oslav jeho sedmdesátiletých narozenin v červnu roku 1886 a posléze o necelý rok později při loučení s jeho osobou po jeho smrti. Když v roce 1880 slavila pražská komora třicet let své existence, spojila se tato oslava s jubileem Dotzauerova třicetiletého působení v této instituci. Nejobsáhlejší projev jeho ocenění měl Friedrich Tempsky, sám Dotzauerův přítel. Bilancoval Dotzauerovy jednotlivé iniciativy v komoře, stejně jako jeho péči o Krušnohoří. Dotzauer podle něj představoval při založení komory nejvýrazněji novou generaci obchodníků. Tempsky rovněž oceňoval zásluhy Dotzauera na zemském sněmu, kde přispíval k rozumnému hospodaření se zemskými prostředky. V případě Dotzauerovy role iniciátora a podporovatele zřizování spolků se Tempsky vyhnul národnostnímu aspektu těchto snah a zdůrazňoval, že přispívaly k potírání chudoby nebo vzdělávání obyvatelstva v kontextu patriotismu a obecné prospěšnosti. S obdivem se rovněž vyjadřoval o jeho kariéře podnikatelské. V této souvislosti mu byly Dotzauerovy schopnosti a nadání vodítkem, jak vysvětlit jeho schopnost postihnout tolik společenských a obchodních aktivit. Šlo především o Dotzauerovo nadání pohotově analyzovat situaci, dále pak o organizační schopnosti v kombinaci s velkou dávkou energie. V rámci oslav byla ražena pamětní mince, která nesla na líci Dotzauerovu podobiznu a na rubu symboly komory.⁶⁰⁰ Dotzauerovy schopnosti pohotového jednání a preciznosti byly prezentovány i řadové veřejnosti. Dotzauer byl představován jako prototyp úspěšného selfmademana, který se vypracoval neobyčejnou pílí z řadových poměrů mezi nejvýznamnější osobnosti hospodářského života.⁶⁰¹

Akcent na oslavu Dotzauerovy podpory německému hnutí byl naopak charakteristický pro oslavy jeho sedmdesátých narozenin. Dotzauer byl v jejich den

⁵⁹⁹ Oznámení o udělení řádu z 29. října 1866 a potvrzení o složení poplatku z 24. prosince 1866 uloženo v AHMP, fond Richard Dotzauer. K řádovému šlechtictví a konkrétně řádu Železné koruny srv. ŽUPANIČ Jan, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 123an. Nobilitace se dotkneme rovněž v kapitole věnované Dotzauerově mentalitě.

⁶⁰⁰ *Prager Tagblatt*, 29. listopadu 1880, s. 1-2.

⁶⁰¹ *Prager Familienblatt*, č. 13, květen 1882.

mimo Prahu na pobytu v rakouském Badenu, a tak proběhla většina gratulací formou telegramů a adres. Společný pamětní list pražských německých spolků děkoval Dotzauerovi nejen za finanční a organizační přízeň, kterou věnoval spolkům. Cenil si rovněž, že čtvrt století přispíval k udržení obchodní komory jako německé instituce. Jak však adresa přiznávala, probíhaly oslavy narozenin v temném období, kdy byla v hlavním městě země práva Němců potlačována. K řadě písemných gratulantů se přidalo pražské kupecké grémium se svým prezidentem Otto Forchheimerem, které vzpomínalo zásluhy o obchod na půdě obchodní komory, jejíž kontrolu rok předtím Němci v Praze ztratili. Dotzauer obdržel gratulace od podniků, ve kterých figuroval ve správních radách, i s podpisy zaměstnanců. Blahopřání od výboru Krušnohoří akcentovalo Dotzauerovu dobročinnost ve vztahu k tamějším obyvatelům, přičemž v blahopřání chyběly jakékoli náznaky významu aktivit pro národnostní situaci v oblasti. České noviny Dotzauerovo jubileum ani oslavy s ním spojené nezaznamenaly.⁶⁰²

Přání mnoha let ve zdraví, které obsahovaly veškeré gratulace, se však nenaplnila. Několik měsíců posledních měsíců života trápily Dotzauera problémy s hlasivkami a v noci na 31. května zemřel po dlouhé nemoci. K oslavným článkům v německých novinách, které v podstatě opakovaly zásluhy obdobně, jako tomu bylo v případě jeho kulatých narozenin, přidaly svou zprávu i české listy. Upozorňovaly na Dotzauerův vysoký kredit v obchodním světě. Zároveň vnímaly jeho odchod jako citelnou ztrátu pro pražské Němce. Podle *Národní politiky* se k Čechům choval Dotzauer „v dřívějších letech slušněji, v posledních letech si vůči nim počínal urputně“. Zmínka o Dotzauerových zásluhách na poli dobročinnosti v českém tisku chyběla.⁶⁰³ Již v den Dotzauerovy smrti začaly docházet první desítky projevů soustrasti od spolků, starostů v pohraničí, politických spojenců ale i aristokratů, jako byl kníže Rohan, Taxis nebo Auersperg. Připojili se k nim i představitelé pražského obchodního světa. Z českých jmen zaznamenáváme vyjádření soustrasti od vdovy po Václavu Bělském, prezidenta obchodní komory Bondyho a pražského starosty.⁶⁰⁴

Dobové zprávy pak líčily důstojné rozloučení s Dotzauerem dne 2. června, které probíhalo nejdříve na zahradě jeho domu, kde drželi stráž u rakve turnéři. Věnce

⁶⁰² Texty blahopřání otiskla *Bohemia*, 25. července 1887, s. 1.

⁶⁰³ *Národní politika*, 31. května 1887, odpolední vydání, s. 2.

⁶⁰⁴ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 330an.

nesly jména desítek německých spolků. Průvod se pak vydal přes Příkopy, Panskou ulici k německému divadlu a cestu zakončil u kostela svatého Jindřicha, kde se následujícího dne odehrála mše a odkud byly Dotzauerovy ostatky převezeny na Olšanský hřbitov. V následujících dnech pak Dotzauera znovu uctilo německé Casino jako „*oddaného podporovatele věci a práv národa*“. Z Čechy kontrolovaných institucí si připomněla Dotzauera pražská obchodní a živnostenská komora, kterou k uctění jeho památky vyzval prezident Bohumil Bondy a zároveň citoval slova Dotzauerova zmiňovaného projevu z roku 1878, ve kterém zemřelý v rámci své volby prezidentem děkoval české straně a slíbil ji vstřícnost. Jedinou „hmatatelnou“ připomínkou Dotzauera v Praze však byla pamětní deska, kterou v den prvního výročí jeho smrti odhalili zaměstnanci Pražské akciové strojírný. Není známa žádná další iniciativa, která by podněcovala k zbudování dalších připomínek jeho osoby v Praze. Zbudování sochy či pojmenování ulice si lze ostatně jen stěží představit při vědomí kombinace Dotzauerova vnímání českou veřejností a kontrolou pražské radnice českou stranou. Český tisk ostatně ani nepřinášel zprávy o Dotzauerově pohřbu.

Jiná byla situace v Krušnohoří, kde nic nebránilo tomu, aby zde Dotzauerova osobnost byla připomínána a oslavována. Dělo se tak již za jeho života. V prosinci roku 1882 byl odhalen před budovou zaopatřovacího ústavu pomník s pamětní tabulí nesoucí Dotzauerovo jméno. Organizace slavnosti byla především v režii místního spolku ostrostřelců, jejichž byl Dotzauer čestným velitelem. Hejtman spolku Kohlert Breinl ve slavnostní řeči hovořil především o Dotzauerově zásluze na znovuuustavení spolku dělostřelců, ale zmiňoval i další formy Dotzauerovy podpory kraje. K oslavovatelům se přidala i místní mládež, která vyzdobila své slavnostní věnce sloganem „*svému ctěnému vzoru mladí Kraslic*“. Odhalený obelisk byl tři metry vysoký. Na bronzové desce byla Dotzauerova podobizna spolu s jeho erbem a zvoláním „*Deutsch und frei!*“ Slavnost proběhla 8. prosince 1882. Datum nebylo náhodné. Rok předtím měl Dotzauer zázračně uniknout smrtelnému nebezpečí během požáru vídeňského Ringtheatru. Dotzauerova záchrana se stala rovněž obsahem některých projevů, v jednom případě i ve formě delší básně, jejíž některé rýmy vyznívají s odstupem času poměrně úsměvně.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ „Wo Vater man Dich gerne nennt - stellt heut´ Dich ein Monument. Als es drüben am Schottenring gewittert - da haben viele hier für Dich gezittert. Da rufen wir mit frohem Ton - es lebe lange der Präsident der Bank Union“. *Graslitzer Grenzbote*, 16. prosince 1882.

Více než dvacet let po Dotzauerově smrti, v roce 1908, zahájil v Kraslicích činnost výbor pro stavbu Dotzauerova pomníku. Tentokrát již mělo jít o monument umístěný přímo na hlavním městském náměstí. Nacionální akcent byl tentokrát silný i v kraslickém prostředí. Již při zahájení činnosti výboru jeho předseda, starosta města Anton Gerstner, oceňoval Dotzauera jako „*selfmademana, jenž zasvětil život službě národu*“. Pomník měl být výrazem díků a úcty nejen obyvatelů města Kraslic, ale rovněž „*všech německých žup české země*“. Proto výbor vyzýval obyvatele i reprezentanty měst německých Čech („*Deutschböhmern*“), aby ke stavbě přispívali.⁶⁰⁶ Na hlavním kraslickém náměstí hraběte E. Nostitze (dnes 28. října) byl Dotzauerův pomník vztyčen v roce 1912. Z mnoha návrhů byl realizován projekt vídeňské sochařky Josefíny Christenové (viz obr. příloha). Po válce byla socha odstraněna a podstavec využit (s výjimkou krátkého umístění figury TGM) až roku 1968, kdy na něj byla umístěna pamětní tabule k výročí vzniku Československa. Po Dotzauerovi byla pojmenována jedna z hlavních ulic (dnes 5. května). Jméno rodiny bylo připomínáno i v okolí. Blízký kopec (dříve nazývaný jednoduše *Hausberg*) byl pojmenován Richardshöhe. Místní okrašlovací spolek pamatoval i na Dotzauerovu manželku, když po ní pojmenoval pramen na vyhlídkové cestě. Na vrcholu Klínovce pak byla odhalena Dotzauerova pamětní deska. Ze všech těchto památek dnes připomíná jeho jméno altán na vyhlídkové trase, který byl vybudován v roce 2009.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ *Bohemia*, 2. června 1908.

⁶⁰⁷ Místa jsou vyobrazena in PALŮCH Pavel, *Kraslicko na starých pohlednicích*, Hostivice 2009.

3. JAK PŘEMÝŠLEL A ŽIL RICHARD DOTZAUER

(sonda do mentality podnikatele)

Dosavadní text sledoval podnikatelskou cestu Richarda Dotzauera a spolu s ní i jeho veřejné angažmá, při které se formoval jeho sociální a symbolický kapitál. Především kapitoly věnované angažovanosti ve směru k zemskému sněmu a pražské radnici naznačily mnoho z jeho politických názorů. V následujících pasážích se pokusíme hlouběji proniknout do Dotzauerovy mentality. Termín mentalita je v této souvislosti vnímán jako zastřešující pro soubor hodnot, vzorců chování a postojů, které provázely Dotzauerovo jednání v obchodním, veřejném, ale i soukromém životě. Činíme tak i s tím vědomím, že úvodní pasáže této práce sledovaly, jak někteří teoretikové analyzující roli podnikatele ve společnosti akcentovaly psychologické motivy při rozvíjení podnikatelských kariér.⁶⁰⁸

Dotzauer byl katolíkem a víra byla pevnou součástí jeho osobnosti. Pocházel ze silně katolicky založené rodiny. Jeden z jeho příbuzných působil v Kraslicích jako farář.⁶⁰⁹ Katolická víra hrála ostatně roli i při výběru města, kam se měl Dotzauer vydat za obchodními zkušenostmi, neboť jeho otci se přičily původně zamýšlené protestantské Lipsko. Dotzauer se však v mladších letech nevyhnul kontaktu s protestantismem a reformními církvemi. Přispěl k tomu především fakt, že se Kraslice nacházely v těsné blízkosti saské hranice a informace o jiných směrech víry nebylo obtížné získat. Podle jeho vzpomínek mu bylo zpočátku sympatické nové reformní církevní hnutí – německý katolicismus (Deutschkatholicismus). Jeho hlavním hlasatelem byl kněz Johannes Ronge.⁶¹⁰ Přitažlivost tohoto reformního proudu trvala poměrně dlouhou dobu, neboť ještě po svatbě se měl Dotzauer svěřit, že pokud by pobýval v německých zemích, k nové církvi by se přihlásil. V její svobodnější organizaci, ale i nauce, viděl budoucnost, jak pro samotné věřící, tak pro stát, se kterým byla díky akcentování

⁶⁰⁸ Vzor chování podnikatelstva jako sociální skupiny s důrazem na vlastní ekonomické jednání srv. MACHAČOVÁ, MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje*, s. 348.

⁶⁰⁹ Šlo o vzdáleného strýce. Zemřel v roce 1826. Srv. TREIXLER, *Richard Ritter Dotzauer*. In: *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Liberec 1930, s. 305.

⁶¹⁰ Ronge na sebe upozornil především dopisem trevírskému arcibiskupovi Arnoldovi z roku 1844, ve kterém ho kritizoval za přehnané uctívání domnělého Kristova roucha, ke kterému svolal arcibiskup procesí. Ve stejném psaní vyzval katolické duchovenstvo k vystoupení z církve a zakládání národní německé církevní organizace. Následoval skutečně vznik asi tří set obcí Srv. *Ottův slovník naučný*, dvacátýprvní díl, Praha 1904, heslo Ronge, s. 950.

národní myšlenky více spjata.⁶¹¹ Při jedné ze svých obchodních cest se rozhodl v Berlíně spolu s manželkou bohoslužbu nové církve navštívit. V teoretické rovině mu byly z propagačních letáků názory deutschkatholicismu sympatické. Zděšení však u něj vyvolalo vlastní kázání jednoho z kněží a chování jeho posluchačů během obřadu. Především se ho dotkly útoky na katolickou církev a její stoupence, neboť nechápal, jak může její nedávný stoupenec s takovým zápalem kritizovat papeže a katolíky s jejich pojetím víry. Proto, k velké radosti manželky, bohoslužbu opustili a následně pokorně prosil Boha o odpuštění a ujistil je o své víře v katolickém kostele.⁶¹²

Od této doby již o katolické profilaci nepochyboval. Při návštěvách měst nikdy nevynechal návštěvu místních kostelů, při cestách venkovem často navštěvoval kláštery. Religiózní zápal byl i v pozadí jeho podpory stavbám kaplí a opravám kostelů v Krušnohoří. K Bohu se snažil obracet v kritických a důležitých životních událostech. Jeho děkování jemu při obchodních úspěších nepůsobí v kontextu jeho osobnosti jako pouhý slovní obrat. Rovněž průčelí jeho domu zdobil nápis „*In Gott unser Geleite*“.⁶¹³ Na Boha se také odvolával při řečích u slavnostních příležitostech v rodinném kruhu.⁶¹⁴

Obecnější hledání náboženské motivace pro výrazné podnikatelské výkony, jak o ní hovoří Max Weber, je nicméně u Dotzauera nemístné. Zprvu spleť kariéra mladého učně nezačala nabírat úspěšný směr na základě jakýchkoli náboženských pohnutek, ale podle Dotzauerova přiznání z prozaických osobních důvodů, které ležely především v nerealizované touze dosáhnout vysněné životní partnerky. Dotzauer si předsevzal, že zámožnou dívku získá díky vlastním obchodním úspěchům. Ze známosti vyplynulo Dotzauerovi nakonec velké zklamání, píle a snaživost ho však již neopustily.

Silné katolické založení u Dotzauera nevytvářelo tlak na potencionální antisemitismus. Mnozí z jeho obchodních partnerů a politických spojenců byli Židé. Již bylo poukázáno na to, že při volbě prvního prezidenta obchodní a živnostenské

⁶¹¹ Dotzauer v Pamětech přímo svůj výrok citoval: „Wäre ich in Deutschland, ich schloße mich auch an, denn in dieser neuen Glaubenslehre sehe ich zeitgemäße Reformen und eine freiere Entwicklung, sowohl für ihre Anhänger als selbst für den Staat.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 47.

⁶¹² *Tamtéž*.

⁶¹³ Takovéto výroky jsou rozmístěny na mnoha místech v jeho pamětech. Ukázkou je například vděk Bohu při obdržení vysokého úvěru na londýnské aukci. Srv. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 62. Podobně mířily jeho první kroky ve Vídni vždy ke Svatoštěpánskému kostelu. Při svém příjezdu do Prahy a zasnubami s budoucí ženou rozjímal rovněž v kostele.

⁶¹⁴ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Rede – Ida und Carl Hochzeit.

komory neměl jako jeden z mála jejích členů problém s volbou Leopolda Lämela. Stejně tak byl jeho kolegou Maxmilián Dormizer, se kterým nejdříve vedl dlouho dobu pražskou obchodní a živnostenskou komoru a sešel se s ním i v představenstvu České eskontní banky. Obdobně intenzivní kontakt ho pojil s Eduardem a Gustavem Portheimovými. Nešlo pouze o tolerantní postoj vůči špičkám obchodního světa. Ve svých denících sledoval občasně pražské pouliční demonstrace s antisemitským nábojem, vůči kterým se vymezoval.⁶¹⁵ Židé se nacházeli v řadách jeho zaměstnanců v obchodě. Nižší vrstvy židovské populace například byly příjemci Dotzauerovy pomoci při katastrofálních povodních, které postihly Libeň. Odlišnost však Dotzauer vnímal. Ve vypjatých chvílích výjimečně a soukromě povolil uzdu svým negativním emocím, které však byly vyřčeny s vazbou na konkrétní osobu.⁶¹⁶ Jistý stupeň rezervovanosti vedle této zmínky pak naznačuje pohled do Dotzauerova osobního života, neboť při rodinných a soukromých příležitostech osobnosti židovského původu nenajdeme. Je však otázkou, zda může jít o souhru okolností. K nejbližším přátelům Dotzauera patřil například protestant Friedrich Tempsky, kterého Dotzauer požádal ve své závěti o to, aby asistoval jeho ženě při operacích souvisejících s likvidací Dotzauerovy pozůstalosti.

Při společném sdílení německého kulturní identity bylo personální propojení katolických, protestantských a židovských příslušníků špiček pražského obchodu na politických, ekonomických a společenských polích přirozené. Bohatí židovští podnikatelé patřili k důležitým oporám německých spolků, jako bylo například Casino, a spolu s ostatními představiteli německého měšťanstva spolufinancovali kulturní a k národnostní podpoře určené projekty typu německého divadla nebo vzdělávacích spolků. Akcentovat kulturní předsudky a rozdíly by ostatně v Praze nebylo příliš taktické, neboť německé měšťanstvo vnímalo od šedesátých let své defenzivní postavení. Identifikace většiny židovských majetných továrníků a průmyslníků s německou stranou pak vytvářela tlak na otupování náznaků antisemitismu, který mohl akcelerovat v souvislosti s tím, jak se o politický vliv hlásily širší vrstvy německé společnosti. Při kontinuální komunikaci s židovským měšťanstvem bylo proto nepřirozené, aby přebrala německá liberální strana

⁶¹⁵ Například 7. března 1866 v souvislosti s útoky na Židy v Hostomicích a Berouně. Tamtéž, Deník,

⁶¹⁶ Terčem výjimečné kritiky se stal bankéř Lippmann, jehož rodina byla do budoucna spojencem jak v chabrusových operacích, tak při spolupráci v Unionbance: „Ich kam mit den arrogantem Judenbuben Lippmann in Streit.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 6. ledna 1865.

argumentační výzbroj antisemitských politických hnutí.⁶¹⁷ Pražské prostředí v této „toleranci z nutnosti“ však nebylo výjimečné. Ještě úspěšněji vzhledem k disponování politickou mocí se dařilo nacionalismus a antisemitismus utlumovat a moderovat představitelům brněnské německé komunální elity.⁶¹⁸

Dotzauerovo katolictví se rozhodně nevyklučovalo s akceptací liberálních myšlenek a nestálo v cestě tomu, aby se po celý život profiloval především jako politický liberál. První kontakt s alternativními názory vůči absolutistickému systému předbřeznového Rakouska pro něj znamenala četba zakázaných titulů, ke kterým se dostal při svých obchodních cestách po Uhrách na začátku čtyřicátých let. K nepovolené literatuře tam byl podle něj poměrně snadný přístup. Sám sebe tehdy klasifikoval jako republikána.⁶¹⁹ Je otázkou, zda lze věřit jeho slovům o tom, že se již při svých tehdejších obchodních cestách snažil politicky působit i na některé zákazníky, u kterých vzhledem k jejich znalostem a rozhledům očekával možnou pozitivní reakci při diskusi o politických problémech předrevoluční Evropy.⁶²⁰ V předvečer revoluce roku 1848 však byl dvaatřicetiletý Dotzauer jistě osobou sledující politické a společenské dění a mající představu o nutnosti reformy politického systému.

Dotzauerova stanoviska během revoluce 1848 byla obdobná postojům představitelů jeho společenské skupiny. V té době byl již etablovaným pražským kupcem. I proto nevolal po širokých společenských změnách a recept na uskutečňování úspěšné přestavby Rakouska viděl v následování cesty, jejíž mantinely vytýčila dubnová Pillersdorfova ústava. Parlamentní cesta liberalizace Rakouska byla protipólem politiky ulice, jejíž radikálnost odsuzoval.⁶²¹ Dotzauerovo angažmá v revolučním roce však nebylo z pohledu funkcí příliš výrazné. Stal se hejtmanem Národní gardy a velel

⁶¹⁷ Krátce po smrti Dotzauera podmiňoval například Schmeykal další podporu Turnvereinu ze strany Casina tím, že se náčelník Kiesslich bude distancovat od antisemitismu, který v Turnvereinu sílil. Význam německých židovských elit utvrzovalo například i to, že udržovaly kontrolu nad vrcholnými posty v pražské židovské náboženské obci. Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 151 a 169.

⁶¹⁸ FASORA, *Svobodný občan*, s. 159.

⁶¹⁹ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 85.

⁶²⁰ *Tamtéž*, s. 30.

⁶²¹ Ve srovnání s dobovými názory považoval zpětně v pamětech z roku 1860 své názory jako reakční. Způsobeno to bylo přílišnou radikalizací situace. „Nur im Jahre 1848 war ich Reaktionär. Man ging damals zu weit.“ *Tamtéž* s. 85. Negativní hodnocení radikalismu je zřetelné i z dopisu Dotzauerovi od jeho otce ze 7. listopadu 1848. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer.

její čtrnácté kumpanii.⁶²² V politických institucích na rozdíl od svého bratra, který byl poslancem říšského sněmu, nezasedal.

Zatímco odmítnutí radikalismu bylo představitelům měšťanstva společné, tříštilo se jejich stanovisko na otázce začlenění části dědičných habsburských zemí do německé říše. Konkrétně šlo o problém obeslání frankfurtského parlamentu, který měl připravit půdu pro vznik jednotného Německa. Dotzauer spoléhal na ústavní postup reforem vycházejících z Vídně jako epicentra říše. Proto se stavěl proti vstupu na půdu frankfurtského parlamentu. Podle vlastních slov se tak sblížoval paradoxně se stanovisky české občanské politiky. Pro tyto postoje si vysloužil mezi některými pražskými Němci pověst stoupence Čechů, ačkoli byl této pozici značně vzdálen. Vzhledem k těmto názorovým neshodám přestal navštěvovat tehdejší Německé Casino, ačkoliv zůstal zapsán jako jeho člen.⁶²³ Stejně tak přestal podporovat tiskový orgán Němců - *Deutsche Zeitung*.⁶²⁴

Při výše uvedených postojích pak není překvapivé, že s výsledky revolučních událostí byl Dotzauer spokojen. Příznačné je, že události jara 1849, především vydání oktrojované ústavy, nevnímal jako důležitý přelom ve vývoji monarchie. Cenil si především nastolení standardních poměrů, které ústava vymezila. Pozitivně posuzoval, že Rakousko vyšlo z překotných událostí jako jednotná říše, v jejímž čele byl mladý císař. Zdání velmocenského postavení Rakouska bylo v jeho očích umocněno olomouckými úmluvami s Pruskem z roku 1850, které obnovily vliv Rakouska v zemích německého spolku. S hrdostí se podle něj mohli tehdejší obyvatelé monarchie nazývat Rakušany.⁶²⁵

O to větší zklamání znamenalo pro Dotzauera vydání tzv. Silvestrovských patentů na konci roku 1851. Podle Dotzauerových vzpomínek jím nastolení absolutistického systému hluboce otrásl. Ještě více znechucen byl z toho, že tato přelomová událost

⁶²²DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 49.

⁶²³ Cohen hovoří o této společnosti nazývané Dotzauerem Německým Casinem jako o Konstitučním spolku. Spolek podporoval umírněný velkoněmecký nacionalismus, který však měl být slučitelný s habsburskými dynastickými zájmy. Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 32. Cohen v této souvislosti jmenuje Dotzauera jako představitele konzervativních názorů pravděpodobně právě pod dojmem identifikace s Vídní. Celkově lze totiž na Dotzauerovy názory té doby uplatňovat konzervatismus obtížně.

⁶²⁴ Odchod z Casina a odklon od *Deutsche Zeitung* in DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 52.

⁶²⁵ Tamtéž, s. 54. K obdobnému vnímání situace po vydání oktrojované ústavy v řadách dalších představitelů podnikavého měšťanstva srv. STÖLZL, *Die Ära Bach*, s. 56an.

byla veřejností ponechána bez povšimnutí.⁶²⁶ S politickými důsledky neoabsolutismu se Dotzauer nesmířil ani v jeho průběhu. Při výše zmíněné krizi státních financí v roce 1854 zoufal, že vše, co připomínalo „rok svobody“ 1848, bylo potlačováno, zatímco hlavní slovo v monarchii získala byrokracie, armáda a katolické duchovenstvo.⁶²⁷ Restrikce neoabsolutismu pak osobně pocítil během slavnosti k čtvrtstoletí založení Průmyslové jednoty v roce 1858. Tehdy mu policejní komisař zakázal veřejně vystoupit s proslovem, ve kterém se chtěl dotknout soudobých problémů.⁶²⁸

Dotzauerova nespokojenost s absolutistickou vládou vyvrcholila během italského tažení v roce 1859. Neúspěchy na bojištích vyvolávaly ve společnosti naději, že císař přistoupí k politickým reformám. Sám Dotzauer byl však k systému natolik skeptický, že vydání ústavy neočekával. Zajímavé je, že podle jeho názoru by době již neodpovídalo ani zastoupení cestou stavovského sněmu, jak tomu bylo před revolucí 1848. Takováto polovičatá reforma by Rakousko maximálně zesměšnila.⁶²⁹ S radostí přivítal odvolání ministra Bacha a policejního presidenta Kempena.⁶³⁰ Ani tehdy však nezačal věřit ve změnu poměrů, a to přesto, že silně vnímal vzrůstající nevoli v řadách obyvatelstva. Změnám politického systému chyběla především vůle ze strany Vídně.⁶³¹ Navzdory nesouhlasu s tehdejší podobou politického systému se od věrnosti monarchii neodklonil. Z deníkových záznamů psaných během války se Sardinii vyplývá, že neúspěchy rakouské armády ho netrápily pouze kvůli obchodním důsledkům porážek, ale i proto, že byl se státem plně identifikován.

Dotzauerův příklad ukazuje, že nesoulad hospodářských elit s neabsolutistickým vládním systémem nezačínal až v době, kdy se státní finance ocitly ve velkých

⁶²⁶ „Das Jahr 1851 schloß für Oesterreichs Völker denkwürdig traurig ab. (...) Ich gestehe die Aufhebung der Verfassung erschütterte mich tief, ich wurde förmlich krank und begriff nicht, wie die meisten Menschen über ein so wichtiges Ereigniß so ruhig hinweggehen konnten.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 59.

⁶²⁷ Das Bach'sche Regierungssystem stand bereits in voller Blüthe. Man gefiel sich, Alles, was an das Freiheitsjahr 1848 erinnerte, nach Kräften zu verwischen. Geitlichkeit, die Beamten, die Soldaten, - Alles, was kaiserlich königlich war, strebte seinen Einfluß und sein Ansehen geltend zu machen.“ *Tamtěž*, s. 71.

⁶²⁸ AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník, 7. března 1858.

⁶²⁹ Zápis z deníku v rámci shrnutí měsíce června: „Man spricht von einer Landesvertretung, andere erwarten Constitution. Mit einer Ständeversammlung wird man sich höchstens blamieren. Ich prophezeie – es wird aus allen nichts daraus.“ AHMP, fond Richard Dotzauer, deník 1859.

⁶³⁰ „Telegraf bringt die freudige Nachricht, dass Ministr Bach gesendet ins Rom, Freyherr von Kempen pensioniert sind.“ *Tamtěž*, zápis z 22. srpna 1859.

⁶³¹ „Die Völker Österreichs warten noch immer an die Constitution. Ich selbst erwarte nicht viel, fast nichts.(podtrhl Dotzauer – pozn. aut.) Wo der Wille fehlt, kann nichts geschehen. Die Stimmung der Völker ist eine sehr gereizte. Allen klagt u. lamentiert u. niemand hat Vertrauen.“ *Tamtěž*. Shrnutí měsíce srpna.

problémech. Zážitek událostí roku 1848-1849, kdy se měšťanstvo dostalo k podílu na politické moci, byl pro příslušníky Dotzauerovy společenské skupiny příliš silný na to, aby se participace na vládě zcela zřekly. Projevy nesouhlasu s režimem, byť neveřejné, bylo možno sledovat po většinu padesátých let. Když kritický stav rakouských financí začal ovlivňovat i vlastní soukromé podnikání, zmizel jen poslední důvod tichého trpění režimu, jehož konec byl uvítán. Myšlenku, že liberální měšťanstvo dokáže vést hospodářskou politiku státu vzhledem ke svým zkušenostem a praktickým znalostem lépe než nekontrolovaná byrokracie, již nešlo potlačit.

Vnímání proměn politického systému na začátku šedesátých let bylo u Dotzauera spíše vlažné. Liberálové jeho typu věděli, co od politického systému očekávají, a proto je nemohla plně uspokojit oktrojovaná únorová ústava z roku 1861. Znamenala sice návrat ústavních poměrů, ale nikoli plnou parlamentarizaci monarchie. Přesně v tomto duchu ji kritizoval Dotzauer, když konstatoval, že ústava by byla ještě před rokem přijata s nadšením, ale soudobý vývoj již požadavky společnosti posunul.⁶³² Krátce před vydáním ústavy daly ostatně špičky pražského podnikatelského života na půdě obchodní a živnostenské komory jasně najevo, jak si změny politického systému představují. Záminkou k tomu jim bylo stanovisko ministru financí k problému nestability rakouské měny z 18. ledna 1861. V textu žádaly vedle jiného i odpovědnost ministrů, což byl v následujících letech ústřední požadavek rakouského politického liberalismu, který zazníval nejen z úst předních představitelů liberální strany, ale rovněž liberální publicistiky.⁶³³

⁶³² SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 27. února 1861.

⁶³³ „Jediným rozhodným prostředkem k účelu tomu (nápravě stavu státních financí – pozn. aut.) zdá se nám býti rychlé vybudování ústavy, která by všechny třídy obyvatelstva uspokojila, a důsledkem toho neprodlené svolání říšského zastupitelstva, svobodnou volbou bezprostředně zvoleného. Naproti tomu říšskému zastupitelstvu by bylo nezbytnou základním pravidlem učiniti odpovědnost ministrů a hned také uznati nynější státní dluh. Času přiměřená, vladařovou přísahou zaručená ústava státní poskytuje nejen záruku za trvalý, na změně osob nezávislý pořádek v hospodářství státním, nýbrž stane se, vzkřívši důvěru a uspokojivši mysle v tuzemsku, nejlepší oporou moci navenek, neboť stát tak veliký jako je Rakousko, spočívající na patriotismu a obětavosti obyvatelstva, jest sám sebou mocností, jejíž nedílnost není tak snadno vydána nebezpečí... Jiné prostředky mohou působit jen potud, pokud s tím souvisejí, a jen s touto podmínkou dovoluje si komora Vaší Excellenci doporučiti tato opatření.“ Následoval požadavek na snížení vlivu rakouské vlády na činnost národní banky a recept na postup umožňování státního dluhu. Cit. dle GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900. Koslavě jejího padesátiletého jubilea*, Praha 1900, s. 79. Vedle Dotzauera ještě podepsal dokument Pšross, Dormitzer, von Suetter. Temsky, Thorsch, Zdekauer, Lippmann, Bayer, Broche a Bachofen. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 106. K boji za odpovědnost ministrů jako jednom ze symbolů parlamentarizace monarchie Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, s. 102an.

Vydáním ústavy a svoláním zastupitelských sborů tak boj o vítězství liberálních požadavků teprve začínal. Přesto však znamenala únorová ústava důležitý předěl, který se zvláště v nastalé akceleraci národního střetu stal symbolickým momentem, který bylo nutné připomínat a slavit. Hned v následujícím roce proto Praha zažila oslavy, jež probíhaly pod taktovkou Casina.⁶³⁴ Dotzauer si v této souvislosti všiml, že Češi na rozdíl od Němců nechávají výročí bez povšimnutí. Z proměn jeho reakcí bylo znát, že zatímco nejdříve byla únorová ústava vnímána především optikou liberálních práv a svobod, časem byla v potaz brán její centralistický rozměr, který samozřejmě i jemu osobně konvenoval. Z tohoto důvodu rovněž nelze v případě Dotzauera a pražských Němců klást tak snadné dělítko mezi vídeňskými byrokraty Schmerlingova typu, kteří byli architekty nového systému, a liberálními vůdci, kteří byli reprezentováni nejzřetelněji Plenerem.⁶³⁵ V Praze představovaly státní úřady pro místní liberály nadějně politické spojení a Dotzauerovy styky s místodržitelstvím to dosvědčují. Vědomí defenzivy vytvářelo tlak na to, aby byly vnímány právě tyto státoprávní aspekty konstituce.

Pevnou součástí Dotzauerova liberálního postoje byl antiklerikalismus, a to i přes jeho výše uvedené náboženské založení. Odstranění vlivu církve především ze školství bylo v očích liberálů základním předpokladem ukotvení liberálních hodnot a zformování sebevědomého občana. Všechny síly, které stály těmto snahám přímo či nepřímo v cestě, ať už šlo o šlechtu, české politiky, byrokracii nebo církve samotnou, byly označovány za nepokrokové a starým pořádkům sloužící. Proto vnímal jako jeden z největších z politických úspěchů schválení májových zákonů.⁶³⁶ Ve směru k podobě politického systému chápal jako vítězství liberalismu nejen prosincovou ústavu zakotvující občanské svobody a práva, ale i dubnovou reformu volebního systému do říšské rady z roku 1873, která zaváděla přímou volbu do říšské rady a obcházela zemské sněmy. Političtí protivníci, kteří stáli těmto snahám v cestě, si od

⁶³⁴ Zprávy o nich *Bohemia*, 27. února 1862, s. 4.

⁶³⁵ Srv. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries*, zvl. s. 105.

⁶³⁶ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. května 1861. Zde kromě jiného v podstatě paradoxní zvolání „Das Concordat Gott sei Dank gebrochen!“ Antiklerikálními výroky jsou v deníku zaznamenány častěji. Např.: „Die Pfaffen treiben nun wieder ihr Spiel mit dem Volke. Geht euren Weg!“ Tamtéž, 25. března 1869.

něj vysluhovali kritiku bez ohledu na to, zda šlo o Čechy či německy hovořící Rakušany.⁶³⁷

V této souvislosti lze hovořit o tom, že v rámci Dotzauerova vnímání společenských problémů byl nacionalismus až důsledkem boje za liberální komponenty, neboť v rakouských Němcích spatřoval jejich jediné autentické nositele. U příležitosti reformy dubnových volebních zákonů z roku 1873 hovořil o dokončení dvanáctileté práce na konstitucionalizaci Rakouska, na kterou mohli dle něj Němci hledět s pýchou, neboť šlo o jejich dílo. Dílo, které nemělo v jeho argumentaci sloužit samo o sobě jako ochrana německých zájmů, ale obrana principů duchovní, náboženské a politické svobody. Podle Dotzauerova přesvědčení bylo zárukou stabilizace liberálního panství nejen trvání institucí a zákonných norem, ale rovněž jejich akceptace širší společností, která měla hledět vsříc pokroku a odklonit se od pasivity, lhostejnosti a vzhlížet k pravdě a pokroku. Takový přístup podle Dotzauera umožňoval odbourávat temnotu a lži a jezuitismus, které byly předkládány společnosti pod záminkou křesťanství.⁶³⁸

Dotzauer vnímal skutečnost, že městské prostředí akceptuje tyto nové hodnoty méně komplikovaně, než obyvatelé vesnice. Je upozorňoval nejen na to, že staré dobré časy prarodičů jsou nenávratně pryč, ale především na fakt, že by s jejich odchodem měli být všichni spokojeni. Idyla starých časů byla v jeho očích mnohonásobně převážena pokrokem ve světě techniky a průmyslu, stejně jako svobodným vývojem vědy a duchovní tolerance. Tyto skutečnosti ho ujišťovaly ve vědomí mnohonásobně vyšších parametrech života v moderním věku. Stroj pokroku podle něj nemohl setrvat na místě a už vůbec se ho nebylo možné pokoušet zastavit. Z tohoto procesu těžilo celé lidstvo a Němci mohli s hrdostí konstatovat, že k němu díky vynikajícím jedincům rovněž přispívali.⁶³⁹

Fascinace pokrokem a moderní érou přesvědčovala Dotzauera o tom, že nositeli zprostředkování moderního vzdělání má být sekularizovaná škola nebo moderní spolek. Ty vytvářely půdu pro možnost demokratického přístupu ke vzdělání.

⁶³⁷ Takto byl stejným nepřitelem Palacký s Riegrem stejně jako Belcredi či Taaffe. Například v případě Palackého šlo o ironizující označování „slovanský apoštol“, negativněji označoval například novináře Josefa Baráka. V den jeho úmrtí si poznamenal, že „je opět o kanála méně“. Tamtéž, 18. listopadu 1883.

⁶³⁸ Provolání Spolku pro šíření užitečných vědomostí ze dne 20. července NA, PM 1871-1880, k 1223, 8/V/15/18.

⁶³⁹ Tamtéž.

V tradiční venkovské společnosti oproti tomu závisela míra získaného vzdělání na rodinném prostředí a celkovém stavu konkrétní vesnické pospolitosti. Ty tak mohly představovat brzdu modernizačním snahám a vytvářely nestejně startovací kariérní podmínky. Dotzauer si tedy nekladal otázku, zda atomizovaná liberální společnost bude schopna akulturovat všechny průvodní jevy společenské modernizace, bez toho aniž by využila některé tradiční instituce. Možnost co nejširších příležitostí získaného vzdělání nabízela podle něj příležitost k přistoupení do proudu pokroku a tím i blahobytu. Nevnímal pravděpodobně, že jedním z projevů těchto procesů může být i vzrůstající anonymita společnosti. Sám svou společenskou aktivitou přitom přispíval k růstu kolektivní identity založené na národní identifikaci.

Nacionalismus se stal komponentem Dotzauerovy osobnosti pozvolna a s deklarovaným liberalismem byl v jeho očích přirozeně propojen. Vzhledem k jeho regionálnímu původu z etnicky homogenního prostředí německého pohraničí byla identifikace s německou kulturou logická a nedostávala se do kolizí ani později v mládí, které strávil částečně ve Vídni. Do Prahy přišel již v dospělém věku, krom jiného i jako příslušník vyšší společenské vrstvy. Při první konfrontaci českého a německého národního hnutí během revoluce 1848 nicméně nezaujal Dotzauer stanovisko německého nacionalismu bez výhrad. Důvodem k tomu byl právě ohled na územní integritu monarchie. Padesátá léta problém nacionálního rozdělení společnosti pouze zastínila restriktivní kulturní a společenskou politikou státu. Germanizace společnosti ze strany vládních úřadů rozhodně neměla působit na posilování německých identit, ale byla motivována vytvořením homogenního prostoru, který by přispěl k síle soustátí dovnitř i navenek. Díky tomu jakoby zeslábla síla obou národních hnutí. O to větší překvapení čekalo německy uvědomělé měšťanstvo na začátku šedesátých let, kdy se český nacionalismus opět vynořil a sociální vzestup české národní společnosti s sebou přinesl i jeho větší razanci.⁶⁴⁰ Ihned po odchodu předních protagonistů absolutistického režimu se mísila u Dotzauera radost ze změn ve vládních úřadech s obavami, se kterými sledoval opětovný vstup českého hnutí na scénu. V říjnu 1859 si začal uvědomovat, že opětovně se rozvíjející český nacionalismus bude namířen proti privilegovanému

postavení Němců či německy mluvících obyvatel v monarchii. Z jeho deníku vysvítá starost, se kterou hleděl do budoucnosti.⁶⁴¹

Skutečné vytváření skupinové solidarity pražských Němců, jehož se stal důležitým protagonistou, bylo ale až obrannou reakcí na akceleraci a úspěchy českých nacionálních snah po roce 1860. Ty nabourávaly koncept jednotného občanství na základě liberálních hodnot, které však vycházely z přesvědčení o přirozené dominanci a civilizačním náskoku německé kultury.⁶⁴² Z české strany nešlo jen o popírání tohoto konceptu v ideové rovině, ale rovněž o konkrétní přebírání politických, ale i hospodářských pozic. Pod tímto tlakem se národnostní otázka dostává do popředí i u Dotzauera v podstatě v průběhu roku 1861. Ještě v dubnu tohoto roku například se sympatiemi sledoval snahy o tlak na císaře, aby se nechal korunovat českým králem.⁶⁴³ Tak se postupně dostávalo do popředí jeho němectví na úkor vazby na zemi. Německá identita se doplňovala s loajalitou monarchii. Proto se například postavil v roce 1861 proti obeslání sjezdu německých komor, na kterém měly být řešeny kroky připravující cestu k další hospodářské unifikaci středoevropského prostoru. Dotzauer byl toho názoru, že právě v nových poměrech jde o to, demonstrovat integritu Rakouska a soustředit se na vnitřní záležitosti státu.⁶⁴⁴

S postupujícím hrocením podob nacionálního soupeření si i Dotzauer osvoжил okázalou demonstraci svého nacionálního zařazení. Nejmarkantnější provokací byla v tomto smyslu událost, která doprovázela krátkou císařovu návštěvu Prahy v červnu 1864 při jeho cestě do Karlových Varů na setkání s pruským králem Vilémem. Slavnostní průvod císaře míjel cestou ze Smíchovského nádraží na nádraží do Hyberské ulice v různé míře vyzdobené domy a ulice. Oddanost habsburskému domu demonstrovaly černožluté vlajky a zdobné gobelíny vyvěšené z domů rodin aristokratů nebo institucí

⁶⁴¹ „Oktober zeichnete sich durch eine hochst gedrängten Stimmung unter dem Volke, namentlich unter den Deutschen aus. Alles sieht mit dem Angst in die Zukunft. Niemand erwartet guten.“ Srv. AHMP, fond Richard Dotzauer, Deník 1859, shrnutí měsíce října. Dne 10. listopadu si zaznamenal jako důležitou událost českou reakci na průvod studentů slavící výročí Schillerova narození, při které byla zpívána i antiněmecká píseň z roku 1848 Schuselka nám píše. „Abend Fackelzug von Clementinum, Eisengasse, Kai bis Wallensteinplatz. Czechen machten Demonstration, sangen Schuselka nam pise.“ Tamtéž 10. listopadu.

⁶⁴² Je složité rozlišit, kdy byly Dootzauerovy výroky autentickým projevem jeho přesvědčení o německém civilizačním náskoku a kdy šlo o provokaci určenou české veřejnosti. Tak například v lednu 1875 předal univerzitní knihovně práci o historii cen v Čechách se slovy, že je rád, že jim může předat „knihovně nejstarší německé univerzity“. Srv. Gruber, Obchodní a živnostenská komora, s. 205.

⁶⁴³ Tamtéž, 18. dubna 1861.

⁶⁴⁴ Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 67.

jako byla například kupecká beseda. Vyvěšeno bylo však i mnoho červenobílých praporů z oken českých vlastenců. Někteří dávali najevo svou nespokojenost s přístupem císaře k české otázce razantněji. Tak například František Brauner vyvěsil z oken starý koberec. Smíchovský podnikatel Kohout zvolil uhlazenější způsob a svůj dům vyzdobil červenobílým květinovým nápisem „Bůh obrať zraků Vašich častěji k naší vlasti“. Dotzauer spustil z balkonu svého domu proti nádraží velkou černo-červeno-zlatou německou trikoloru. Vzhledem k tomu, že bylo jasné, že císařský průvod bude kolem domu procházet, požadovala policie a posléze i místodržitelem vyslaný sekretář místodržitelství Hláška, aby Dotzauer vlajku svěsil. Ten to odmítal s vysvětlením, že právě pro místodržitele zajišťoval vyvěšení obdobné vlajky při slavnosti v jednom z pražských sálů. Nakonec Dotzauer sekretáře ujistil o tom, že vlajka nebude doplněna žádným dalším motivem či provokací a tak průvod pochodovalo k Dotzauerově velké radosti pod německou trikolorou.⁶⁴⁵

Využití této symboliky však neznamenal, že se Dotzauer přihlásil k velkoněmeckému programu a odvrátil se od loajality Rakousku. V tu chvíli šlo spíše o protiakci k českým vlasteneckým projevům. Černo-červeno-žlutá vlajka byla krom toho stále vnímána jako vlajka německého liberalismu, jehož prosazování v Rakousku hájil. Skloubení německé identity s loajalitou Rakousku je patrné z jeho komentářů k císařské sankci schvalující usnesení zemského sněmu, která zavedla povinnost oboujazyčné výuky na středních školách. Za žádných okolností, jak prohlašoval, nepřestane být Němcem a Rakušanem.⁶⁴⁶ O identifikaci s Rakouskem nebylo pochybností ani během následného konfliktu s Pruskem, kdy mluvil o „našem špatném vedení a našich dobrých jednotkách“.⁶⁴⁷ Když pak pruské jednotky vpochovaly do Prahy, tvrdil Dotzauer, že se mu chce z rozčlenění plakat.⁶⁴⁸

Od liberálních a nacionálních postojů se pak logicky odvíjel i okruh Dotzauerem obdivovaných historických osobností. Jejich význam spočíval i v tom, že představovaly vhodný nástroj pro tvorbu a ožívání vědomí kolektivní identity

⁶⁴⁵ Událost zaznamenána Dotzauerem přímo v deníku.⁶⁴⁵ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 25. června 1864. O vyvěšení vlajky na Dotzauerově domě přinesla zprávu *Bohemia*, 25. června 1864, večerní vydání, s. 1. *Prager Morgenpost* Dotzauerovo počínání oceňoval ve vydání 26. června 1864. Českých praporů si všímaly, a o Dotzauerově vlajce pomlčely, *Národní listy* 26. června 1864, s. 2.

⁶⁴⁶ „Ich bleibe unter allen Verhältnissen ein Deutscher und Österreicher.“ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 26. ledna 1866.

⁶⁴⁷ Tamtéž, 29. června 1866.

⁶⁴⁸ „Die Preussen halten ihren Einzug in Prag, ich möchte von Erregung weinen.“ Tamtéž, 8. července 1866.

pražských Němců. Nejpřednější místo zaujímal v této galerii císař Josef II. Nejen pro jeho, z Dotzauerova pohledu, nezpochybnitelné německví, ale rovněž pro idealismus a pokrokovost. Tu Dotzauer akcentoval v souvislosti s jeho náboženskými a nevolnickými reformami. Podílel se na organizaci slavnosti jeho nastoupení na trůn a podporoval vydání oslavné brožury v jubilejním roce 1880.⁶⁴⁹ Dotzauer se snažil neúspěšně iniciovat stavbu pomníku Beethovena v Teplicích u příležitosti sta let od jeho narození. Neúspěchem skončil i pokus o sbírku na pomník Schillera v Praze, na který se nedařilo získat ve veřejné sbírce dostatečnou podporu a Dotzauer z přípravného výboru vystoupil. Připomínka Schillera se tak realizovala při stavbě německého divadla, kam byla s Dotzauerovým spolupřičiněním umístěna jeho busta vedle Mozarta a Goetheho.⁶⁵⁰

Ilustrativní vhled do Dotzauerových názorů přináší protokol z jeho osobního rozhovoru s korunním princem Rudolfem, který byl pořízen u příležitosti jeho návštěvy Prahy v lednu 1883. Oba muži byli obdobného liberálního založení, a proto probíhal rozhovor v poměrně otevřeném duchu a nezůstával pouze u formálností. Dotzauer mluvil s Rudolfem z pozice své funkce prezidenta obchodní a živnostenské komory a proto se zprvu diskuse držela témat s ní spojených a celkové hospodářské situace. Rudolf přitom oceňoval hospodářský rozvoj Uher, stejně jako skutečnost, že Maďaři jsou velice úspěšní v prosazování svých politických zájmů. Dotzauer oproti tomu vysvětloval růst uherského hospodářství příhodnou polohou, blízkostí území, na které bylo možno hospodářsky expandovat a významem Dunaje.

Posléze se Rudolf ptal Dotzauera na jeho názor na ministra obchodu Taaffeho kabinetu, přičemž po formální zdvořilé odpovědi vyzval Dotzauera se smíchem k upřímnosti. Dotzauer Rudolfovi sdělil své dojmy získané i na základě informací vysokých úředníků ministerstva, podle kterých ministerstvo nebylo jedním akceschopným úřadem, nýbrž shlukem jednotlivých sekcí, které ovládala konzervativní sněmovní většina a hrabě Taaffe. Celkově pozice ministerstva slábla a nebylo možné v něm spatřovat zastánce podnikatelských zájmů, jak byl Dotzauer

⁶⁴⁹ Brožuru měl vydat spolek pro šíření znalostí. Tamtéž, 23. dubna 1880. Slavnost popisuje Bohemia 30. listopadu 1880.

⁶⁵⁰ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 148. Teplický starosta, na kterého se Dotzauer obrátil s nabídkou iniciativy Beethovenova pomníku, odmítl Dotzauerův záměr s tím, že do Teplic jezdila celá řada hostů a není možné všem stavět pomníky. Pokus o zhotovení pomníku Schillerovi proběhl v roce 1869. V lednu se poprvé sešel výbor stavby. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 27. ledna 1869.

zvyklý z minulosti. Projevilo se to například na zavedení nového živnostenského řádu, který na rozdíl od liberální podoby z konce padesátých let obsahoval mnohé regulatorní prvky. Sekce ministerstva proti němu vystupovaly, nicméně na jeho akceptaci to nemělo vliv. Zmínkou o živnostenském řádu nahrál Dotzauer Rudolfovi, který sdílel jeho kritiku, přičemž dodával, že nový řád je návratem ke starému systému cechovních donucení. Podle Rudolfa jeho schválení potvrzovalo, že inteligence byla v tomto období v minoritě, což se zrcadlilo v úrovni sněmovních debat a iniciativ. Výhledy pro návrat liberálního panství však byly v nedohlednu, neboť „feudálové, Poláci a klerikálové či jak se všichni jmenují“ drželi pevně spolu.

Následně se řeč stočila k přípravě nového školského zákona, přičemž Dotzauer doufal, že bude schválen v takové podobě, aby se mládež vyučovala bez církevního vlivu. Rudolf viděl věc kriticky, neboť „feudálové a klerikálové“ sledovali pouze vlastní zájmy. Celkově přišlo Rudolfovi zoufalé, jak se prosazovaly konzervativní síly nejen v Rakousku, ale i Německu či Francii. Ještě před pár lety by takováto myšlenka přitom vypadala bláznivě. Dotzauer si k těmto slovům přisadil, že nechápe, jak se mohou voliči v Tyrolsku a Horním Rakousku dobrovolně nechat zmíněnými klerikály vést. Rudolf v reakci na to prohlásil, že jsou to lidé sice srdeční, ale omezení.

Poté Dotzauer stočil téma k národní problematice, přičemž poznamenal, že pouze Němci jsou jedinou silou v Rakousku, která hledí k Vídni, zatímco Češi, Slovinci, Poláci či Maďaři upřednostňují zemské zájmy a preferují vlastní metropole. Tak Vídeň upadala a na její místo se dral Berlín. Rudolfa zajímala situace v Čechách, přičemž si Dotzauer stěžoval na trvalé agitace proti Němcům, proti kterým úřady zůstávají nečinné. Rudolf v tomto kontextu nepřímou kritizovali Dotzauera, neboť tvrdil, že vzdělanec by měl být kosmopolitou, zatímco u nevzdělanců chápe, že jsou nacionály, klerikály nebo tíhnou k feudálům. Dotzauer přiznával, že národní spor není věcí, na kterou je pyšný a přesto se řadí k nacionálům. Tento postoj však ospravedlňovalo, že Němci jsou v defenzivě a jde jim pouze o obranu jejich „přirozených práv“. Budoucnost za sto, snad za padesát let, však podle Dotzauera měla soudit popisované časy kriticky a ostře, obdobně, jako se Dotzauerovi současníci dívali s despektem na čas husitských náboženských válek. Paradoxně zní Rudolfova odpověď, že věří tomu, že takto negativní hodnocení zavládne již za padesát let. Při této příležitosti také Dotzauer vyzýval Rudolfa k návštěvě německých oblastí Čech, kde by se mu dostalo

vřelého uvítání a rovněž by takový krok býval zvýšil popularitu monarchie. Rudolf souhlasil s tím, že v uvedených oblastech je ostatně těžiště průmyslu monarchie. Při těchto plánech nabízel Dotzauer rovněž Rudolfovi, aby navštívil smíchovskou kartounku nebo akciovou strojírnou, přičemž Rudolfa zaujalo, že Smíchovská kartounka je větším závodem, než jemu známá Leitenbergova továrna.⁶⁵¹

Proběhnuvší rozhovor ukazuje, jak si Dotzauer částečně uvědomoval z jistého úhlu pohledu necivilizovanost nacionálního soupeření, které kontrastovalo s jinými tezemi německých liberálů o pokroku, racionalitě a sledování cesty práva. Nesamozřejmost národního střetu se mu připomínala při vazbách na některé příslušníky české strany, se kterými byl v přátelském styku. Především šlo o Františka Pštrosse a Václava Bělského. U příležitosti pohřbu Pštrossovy matky mu situace přišla až komická, když polovina účastníků měla čamaru a čepice a zbytek cylindr a frak.

Doposud nám prameny umožnily zařadit k hlavním pilířům Dotzauerova ideového profilu politický liberalismus, nacionalismu a antiklerikalismus. Složitěji se vyvíjel jeho vztah k míře zabudovávání liberálních myšlenek do hospodářské oblasti. Jako indikátory lze v tomto směru využít jeho stanovisek na půdě obchodní a živnostenské komory. Již jsme představili, jak na začátku padesátých let patřil ke komorní menšině, která hájila, ve shodě s vládou, zrušení prohibitivního systému. Postupně však své názory revidoval po zkušenostech s liberálnější celní politikou a jejími důsledky od padesátých let. Především ve vztahu k zemím celního spolku se ukazovalo, že domácí průmysl nebyl v mnoha ohledech na konkurenční boj zcela připraven. A jakkoli prodělalo rakouské hospodářství v posledních dekadách velký rozvoj, ostatní státy nezůstávaly stát na místě, ba byla jejich dynamika ještě silnější. V sedmdesátých letech již Dotzauer na půdě komory vyzýval vládu, aby revidovala dosavadní celní politiku. Příležitost k tomu představoval blížící se konec platnosti tarifních smluv s Británií, Německem, Francií a Anglií. Pro volný obchod bylo podle Dotzauera zapotřebí, aby byl k dispozici levný úvěr. A zatímco se v Anglii půjčovalo na úvěr dvou procent, v Rakousku šlo o sazbu mezi šesti a sedmi procenty (výjimkou byla Národní banka se sazbou čtyř a půl procent). Upozorňoval na nižší daně v Anglii. Stejně tak pokládal za předpokladu úspěšného rozvoje obchodu nízké daně, které záviděl Anglii

⁶⁵¹ Celý přepis rozhovoru uložen v AHMP, fond Richard Dotzauer. K osobnosti prince Rudolfa a zvl. jeho kritice Taaffeho kabinetu srv. HAMANNOVÁ Brigitte, *Rudolf. Korunní princ a rebel*, Praha 1993, s. 113an.

nebo nižší ceny za železniční přepravu. Jako obchodník, jak tvrdil Dotzauer, by měl podporovat volný trh, nicméně jako patriot byl pro systém vysoké regulace. Proto apeloval na vládu, aby při vyjednávání nových smluv upřednostňovala zájmy hospodářské, před zájmy politickými.⁶⁵²

Stanoviska, která jsou obtížně slučitelná s liberálním přístupem, hájil Dotzauer i nad tématem železniční dopravy. Ztotožňoval se s myšlenkou, že na soukromé železniční společnosti by nemělo být nahlíženo pouze jako výdělečné, ale rovněž jako na společnosti zajišťující veřejnou službu. I s ohledem na ni je ostatně stát vybavil monopolními právy. Svým obchodním chováním nicméně železniční společnosti přispívaly k ochromení obchodu v jednotlivých oblastech. Proto domácí obchod trpěl vzhledem k vysokým sazbám na vnitrozemskou přepravu, jejíž ceny byly ve srovnání například s Německem vyšší. Obdobně trpěl český obchod s uherskou částí monarchie.⁶⁵³ Dosavadní zkušenosti tak prokázaly, že konkurence není účinným nástrojem v železniční dopravě a společnosti se naopak snadno formovaly v monopol. Referát ústil v myšlenku opětovného výkupu železnic státem. Vyvracel názor, že stát není dobrým hospodářem, ať již s poukazováním na telegrafní a poštovní záležitosti, nebo konkrétně s příkladem stavby železnic v Bádensku, Württembersku nebo Belgii.

Komorní zprávy a jednání mohou rovněž napomoci zrcadlit názor jejích členů na problematiku otázky sociální. Není tomu však v případě Dotzauera. Celkově u něj postrádáme hlubší zájem o problém vztahu k míře zásahu státu do vztahu zaměstnance a zaměstnavatele. A to přesto, že v podnicích, v jejichž správních radách zasedal, pracovaly tisícovky osob. Diskusí, kdy se komora vyjadřovala k otázce regulace dětské či ženské práce, případně k otázce maximální délky pracovní doby, se nicméně Dotzauer neúčastnil. Komora se logicky bránila hlubší regulaci prostřednictvím novely živnostenského řádu s odůvodněním, že hospodářská teorie pokládá důkazy o prospěšnosti ponechání volnosti na tomto poli. Vedle toho znamenalo v očích členů komory zaměstnávání dětí či žen přispívání do rodinných rozpočtů. Komora obvykle upozorňovala na skutečnost, že pracovní podmínky ve

⁶⁵² Dotzauerovo vystoupení na schůzi komory 12. ledna 1877. Srv. *Verhandlungen 1877-1879*, s. 20-26.

⁶⁵³ Uvedená fakta byla obsažena v referátu, který přednesl komoře sekretář Schebek 12. března 1874. Dotzauer jej však prosadil v plénu. Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 188. K referátu podrobně rovněž Gruber, *Obchodní a živnostenská*, s. 208an. Uvedený referát byl reformulován pro potřebu pamětního spisu ministru obchodu Bahansovi.

velkých továrnách nebyly více dramatické, než například dělníků v zemědělství.⁶⁵⁴ Není však důvodu pochybovat o tom, že Dotzauer byl naladěn v tomto případě obdobně. Ve srovnání s tím, jak malicherné byly občas události, které alespoň krátce okomentoval ve svých denících, je až zarážející, že například velké dělnické tábory lidu nebo jiné události v souvislosti s agitací dělnictva nezaznamenával.

Celkové Dotzauerovo hodnocení modernizace v oblasti průmyslu a na ní napojené sociální změny jím nicméně byly vnímány jednoznačně pozitivně. A to i přes to, že nejkomplexnější zhodnocení pronášel krátce po krachu roku 1873. Přesto byl vděčný za příležitost prožít epochu, jejíž dynamika několika desetiletí předčila vývoj za staletí. Za hlavní změny ve vývoji společnosti pokládal zrušení poddanství a změny v politickém a obchodním systému. Opět tedy narážíme na skutečnost nezohlednění vytváření nových společenských vrstev. Dotkl se jich pouze v souvislosti se složitým postavením některých řemeslníků vzhledem k nedostačujícímu vzdělání.⁶⁵⁵

Portrét Dotzauerovy osobnosti je nutné doplnit o kapitoly z jeho životního stylu. Na tomto místě si ještě jednou připomeneme Dotzauerovu nobilitaci. Při vzpomínce na Dotzauerovy liberální politické názory, především kritiku feudálního způsobu parlamentního zastoupení, by se dalo očekávat, že atributy urozenosti náležící šlechtě u něj žádné pohnutky nevyvolávaly. Z jiných Dotzauerových jednání však vystupuje dvojnáčnost přístupu k aristokracii. Na jedné straně byl jako liberál odpůrce jejího přílišného politického zvýhodnění, v rovině osobní však byli členové šlechtických rodin v jeho očích předmětem obdivu a kontakt s nimi považoval za potvrzení vlastního společenského etablování. Když chtěl na konci svých vzpomínek ze začátku šedesátých let vyjádřit vzestup svého společenského postavení, rozepsal se především o tom, jak byl během cest roku 1859 hostem u vysokých aristokratů, kteří mu věnovali patřičnou pozornost. Takto ho hostil například Jindřich Jaroslav Clam-Martinic či Jan Adolf ze Schwarzenbergu.⁶⁵⁶ Svůj rytířský titul Dotzauer pravidelně se

⁶⁵⁴ V komisích komory, které se k problematice živnostenského řádu ve věci otázky zaměstnanců vyjadřovaly, zasedali obvykle představitelé továrníků, jako byl Bondy, Forchheimer, Porthem. Srv. *Verhandlungen 1877-1879*, s. 135a a 135A a 22B.

⁶⁵⁵ Bilanční řeč pronesl Dotzauer u příležitosti výročí čtvrtstoletí pražské obchodní a živnostenské komory. Srv. DOTZAUER Richard Ritter, *Festrede zur Feier des Fünfundzwanzigjährigen Bestehens der Handels- und Gewerbekammer in Prag*, Prag 1875, zvl. s. 5-6.

⁶⁵⁶ „Ueberall avisirt fuhr ich mit fürstlichen Equipagen, wohnte in Schlössern des Fürsten, und in Wittingau führte mich der Fürst selbst herum, um mir die Herrschaft zu zeigen und lud mich zum Tafel. Das Begegnen mit den Cavalieren erwähne ich nur deswegen, um den Unterschied zwischen Einst und Jetzt hervorzuheben.“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 83.

svým jménem uváděl. V jiných směrech však nedošlo po Dotzauerově nobilitaci k proměnám jeho životního stylu. Nadále se pohyboval především ve společnosti majetného měšťanstva a aristokracie pro něj byla partnerem spíše politickým a obchodním. Dotzauer si nikdy nepořídil venkovské sídlo, které by plnilo reprezentativní roli a představovalo paralelu k tradičním aristokratickým stavbám. V rámci jeho životního stylu snad lze pouze uvažovat o tom, že jeho záliba v lovu mohla představovat zlomek z tradiční aristokratické zábavy. Hledání aristokratizačních tendencí v jeho životě by tedy nebylo na místě.⁶⁵⁷

Při Dotzauerově enormním pracovním nasazení byl volný čas spíše vzácnou výjimkou. Pracovitost byla ostatně asi nejcharakterističtější povahovým rysem. Oslavné články k jeho sedmdesátinám o něm hovořily jako o rytíři práce (*Ritter der Arbeit*).⁶⁵⁸ Šlo o poměrně obvyklé ocenění úspěšných příslušníků měšťanstva vzhledem k tomu, že si sama tato společnost vložila hodnoty práce a výkonu do svých ideových základů. Ve volném čase pak nevěnoval příliš času kultuře. Jakkoli patřil například mezi štědré mecenáše stavby německého divadla, divadelní představení samotná příliš nenavštěvoval.⁶⁵⁹ Obdobně máme jen kusé představy o jeho literárních preferencích, pokud v pozdějším věku vůbec nějaké byly. V době vídeňského pobytu v mládí utrácel polovinu svého měsíčního kapesného za koupi rytířských románů, později četl antické klasiky, například Homéra.⁶⁶⁰ Když se v Prešpurku v Scherzově obchodě stal náhle účetním, snažil se své znalosti rozšířit četbou odborné literatury. Při práci obchodního cestujícího se podle svých slov vždy snažil z literatury zjistit o oblasti svého působení co nejvíce. Proto četl průvodce, s jejichž pomocí poznával pamětihodnosti dané země. V pozdějších letech však obdobné poznámky o literatuře chybějí. Ani v jeho pozůstalosti není zmínka o vlastnictví knih.

Během svých obchodních cest se zajímal o navštívené krajiny a snažil se vnímat jejich pamětihodnosti stejně jako výdobytky moderní společnosti. Trvale inspirativní byla v tomto směru především Anglie. Částečně Dotzauera oslovila i moderní vlna zájmu o sport a pohyb, i když šlo o intenzitu, která odpovídala jeho společenskému postavení.

⁶⁵⁷ K problematice nobilitace podnikatelstva a odrazu na životní styl srv. MYŠKA Milan, „Nová šlechta“ z řad peněžníků, obchodníků a průmyslníků v českých zemích v 19. století (Poznámky – problémy – perspektivy výzkumu). In: *Pocta Janu Janákovi*, Brno 2002, s. 355-361.

⁶⁵⁸ *Bohemia*, 25. července 1886, s. 1.

⁶⁵⁹ SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 180.

⁶⁶⁰ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 6.

Dotzauer byl sympatizantem turnerského hnutí, nicméně v tomto případě šlo o pasivní podporu. Aktivně se naopak věnoval turistice, a to nejen v Čechách, především Krušnohoří, ale rovněž během pobytů v Rakousku. Častým cílem návštěv bylo Tyrolsko. Ze sympatií k turistice částečně vyvstalo i jeho angažmá v Horském spolku pro Čechy (*Gebirgsverein für Böhmen*). Aktivita v tomto spolku však zároveň propojila i jeho podporu německým spolkovým snahám obecně.⁶⁶¹

V oblasti sportu byl dále Dotzauer podporovatelem plavání. Kombinace preference využití volného času a národního zájmu charakterizovala jeho činnost v Pražské občanské plovárně, v jejímž čele stál od roku 1862. Dotzauer v rámci podpory plovárny apeloval na evidentní prospěšnost pohybu a otužování se, kterou poznaly již všechny civilizované národy. Dotzauerův výčet pozitiv pohybu se týkal skutečně pouze zdravotních a regeneračních aspektů a nebyla do něj zakomponována argumentace o pěstované fyzické zdatnosti, která mohla být demonstrována i s ohledem na fyzickou připravenost národního kolektivu. I z plovárny se však stalo po čase politikum, neboť ji chtěla ovládnout česká strana. Plovárnu ale provozovala akciová společnost a podíly v ní pražští Němci systematicky drželi. Zvací leták byl určen především rodičům dětí. I plovárna se tak mohla stát prostředkem stabilizace kolektivní identity ve městě.⁶⁶² Společensky více uzavřenou zábavou pak byla Dotzauerova účast na zmiňovaných honech. Nešlo však o pravidelnou zábavu ale spíše o odreagování se v úzkém kruhu osob.

Způsob nazírání Dotzauera na vlastní osobu nabízí jeho erb vyhotovený u příležitosti nobilitace. Akcentuje vlastnosti svého majitele, případně to, za jakého se jeho majitel pokládal, či jak chtěl být vnímán. Černý orel ve zlatém poli byl výrazem sounáležitosti s habsburskou monarchií, kohout a dravec představovali povahové vlastnosti – ostražitost a připravenost k boji, kotva byla symbolem obchodu a včely mířící do úlu znázorňovaly píli. Píli a skromnost řadil Dotzauer mezi své charakteristické

⁶⁶¹ Spolek byl zakládán v roce 1879. SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 12. října 1879. V následujícím roce byl Dotzauer zvolen jeho předsedou. Tamtéž, 20. května 1880. K zakládání alpských spolků v Čechách srv. PELC Martin, *Umění putovat. Dějiny německých spolků v českých zemích*, Brno 2010. Autor upozorňuje na skutečnost, že horské spolky byly dalším prostředkem transferu měšťanských hodnot do prostředí nižších vrstev.

⁶⁶² Plovárna se chlubila skvělou lokalitou na úpatí zahrad pod Belvederem a v blízkosti nového mostu Františka Josefa. Zajímavostí je, že v provozu byla od chvíle, kdy byla teplota vod yčí vzduchu 14 stupňů. Provolání z 16. května 1868 uloženo v AHMP, fond Richard Dotzauer.

vlastnosti. Zdůrazňoval, že svého postavení se dopracoval sám, bez pomoci ostatních.⁶⁶³

⁶⁶³ V rozhovoru s otcem se měl jednou vyjádřit, že je pro něj obtížné někoho o něco prosit, načež mu měl otec odpovědět, že Dotzauerové nejsou zrozeni pro to, aby se někoho doprošovali. Srv. Dotzauer, *Aus meinem Leben*, s. 85.

EXKURZ I: DOTZAUERŮV DŮM V KONTEXTU STYLU BYDLENÍ PRAŽSKÝCH PODNIKATELŮ

Jednou z možností, jak nahlédnout do Dotzauerova soukromí a přiblížit vliv jeho velkého majetku na luxus, kterým se hodlal obklopit, je poukázat na způsob jeho bydlení. Vedle náznaku v denících, vzpomínkách a korespondenci lze pro vytváření tohoto obrazu využít i úřední pramen v podobě sčítacích operátů ze sčítání lidu. Pro dobu Dotzauerova života lze využít pouze dokumenty ze sčítání lidu z roku 1880. Předchozí operáty z roku 1867 se nedochovaly a následující důkladnější statistika z roku 1890 již nepokrývá období Dotzauerova života. Sčítání lidu z roku 1880 bohužel ještě nenabízí důkladný přehled o domácnostech, jako tomu bylo v pozdějších letech, kdy tazatelé vyplňovali i údaje o velikosti bytu nebo jeho technickém vybavení, jako byla například existence přívodu vody do patra.⁶⁶⁴ Přesto díky němu můžeme získat přehled alespoň o velikosti podnikatelského služebného personálu a díky přehledu dalších domácností i o velikosti Dotzauerova činžovního domu.

Dotzauerův dům naproti pražskému nádraží v Nádražní ulici (dnes Hybernská) byl symbolickým stvrzením majetnosti ale i charakteristiky jeho vlastníka. Dotzauer ho začal budovat na jaře roku 1855.⁶⁶⁵ V té době bydlel na konci Kolovratovy třídy (dnešní Příkopy) v podnájmu v domě u Anny a Marie Schwabeových. Sídlo podniku v Železné ulici bylo tedy nedaleko. Jeho původním plánem bylo zakoupit dům na Václavském náměstí. Ten se ovšem nelíbil jeho manželce.⁶⁶⁶ Na místě stála stará budova, kterou zakoupil v předcházejícím roce za částku 29 000 zlatých. V domě, který nesl označení „U Jablonských“, bydlelo v té době přes dvacet nemajetných rodin, které se záhy byly nuceny vystěhovat. S volbou místa musel být po osmi letech od přestěhování spokojen. Místní část města považoval za nejdynamičtěji se rozvíjející. Ceny realit zde podle něj stouply na dvojnásobek a prudce se zvýšil i daňový výnos v oblasti. Stejně tak v této části Nového Města našel přístřeší velkoobchod.⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ Obecně k využití sčítacích operátů pro historický výzkum srv. Prameny k hospodářským, Konkrétní využití sčítacích operátů pro brněnskou společnost ukazuje FASORA, *Svobodný občan*, s. 78.

⁶⁶⁵ Srv. Dotzauer, Deník, 12. dubna 1855.

⁶⁶⁶ Šlo o dům č. p. 815. O koupi finální budovy se Dotzauer s manželkou již neradil. „..... so fragte ich nicht weiter danach...“ DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 64.

⁶⁶⁷ Dotzauer takto popisoval městskou čtvrť na zemském sněmu, když mluvil o významu pražského nádraží. Stenografické protokoly z jednání českého sněmu zemského, 9. května 1864, s. 27.

Od počátku Dotzauer počítal s tím, že v domě budou sídlit i kanceláře a sklady jeho podniku. Tomu odpovídala poloha v blízkosti nádraží, poštovního úřadu a celnice a rovněž prostorný dvůr uvnitř objektu.⁶⁶⁸ Od roku 1869 měl zavedeno telegrafní spojení až do svého domu.⁶⁶⁹ Do podoby domu se snažil otisknout i své dojmy na architekturu, které získal během obchodních cest po západní Evropě. Jednu cestu z Anglie například prodloužil odbočkou do Paříže, kde se chtěl nechat inspirovat tamějšími novostavbami realizovanými během Haussmannovy přestavby města. Dotzauer na stavbu často docházel, sledoval její průběh, kontroloval práci dělníků a motivoval je spropitným. Sám se podílel i na řemeslných dodělvkách, čímž oprášil své dovednosti z doby plzeňského učení. Dům byl vystavěn v neogotickém stylu s břidlicovou střechou.⁶⁷⁰ Podle Dotzauerových slov se jednalo o jedinou novostavbu v Praze té doby a přitahovala pozornost okolí. Dotzauer na ni byl podle pamětí i průběžných deníkových záznamů náležitě hrdý. Pokud byl do té doby známý spíše v obchodním světě, nákladnou stavbou se jeho jméno dostávalo do širšího povědomí. Podle jeho slov byl dům luxusnější, než bylo zapotřebí. Dotzauer nicméně do budoucna počítal s tím, že mu bude ve stáří sloužit jako zdroj příjmů z činže, pokud ho přestane využívat pro obchodní účely.⁶⁷¹ K domu patřila i zahrada, která se stala například dějištěm části slavnosti svěcení praporu německého turnerského spolku. V zahradě byla i kuželková dráha, nad kterou se setkávali Dotzauerovi známí ze světa obchodu i politiky.⁶⁷²

Představu o domě si můžeme udělat podle počtu dalších domácností, které v něm bydlely. V roce 1880 to byly další dvě. V jednom případě šlo o vdovu po úředníkovi, která byt obývala s kuchařkou a komornou. V druhém bytě bydlel domovník se svou ženou. Obě domácnosti byly německé. Služebnictvo v bytě nájemnice bylo české. Zároveň šlo ve všech případech o římské katolíky. Pokud jde o velikost Dotzauerovy domácnosti, předpokládáme, že byla komfortní alespoň natolik, že byla vybavena

⁶⁶⁸ Dotzauer, Deník, 29. ledna 1854.

⁶⁶⁹ SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník, 7. února 1869.

⁶⁷⁰ Ať již vědomě či nikoli, realizoval tak Dotzauer doporučení pražského sjezdu architektů z roku 1844, kde byl W. Stierem řešen „princip germánského výrazu“ a z neostylů byla doporučena právě novogotika. Marie Benešová v užívání historických slohů viděla potvrzení teze, že „buržoazní představy, city a umělecká tvorba se opíraly o historii, aby jejím prostřednictvím našly místo nové společnosti ve stávající skutečnosti.“ Cit. dle BENEŠOVÁ Marie, *Hodnoty architektury 19. a počátku 20. století*. In: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*, Praha 1988, s. 114.

⁶⁷¹ Srv. DOTZAUER, *Aus meinem Leben*, s. 74 a deníkové záznamy z roku 1854 a 1855.

⁶⁷² *Tamtéž*, s. 76.

salóne. Dotzauer v deníku často zmiňuje návštěvy a porady politických vůdců u sebe doma. Vzhledem k rozměrům jeho podnikání překvapuje, že velikost jeho služebního personálu nebyla nikterak závratná. Vedle jeho manželky Eleonory byla v domácnosti přihlášena kuchařka a komorná. Vedle nich pak ještě poněkud překvapivě i Dotzauerův kočí. U samotné Dotzauerovy manželky byla uveden v rubrice povolání údaj o tom, že vede domácnost. Všechny osoby uváděly němčinu jako svou obcovací řeč. Bez výjimky šlo o římské katolíky. Regionální původ služebního personálu byl různý. Komorná pocházela z rakouského Neudorfu, kuchařka z Libně a kočí z Manětína.⁶⁷³ Malá velikost domácnosti byla u Dotzauera způsobena přirozeně tím, že rodina neměla děti. Otázku, nakolik byl Dotzauerův bytový standard obvyklý ve srovnání s dalšími osobami podnikatelského prostředí nám pomůže zodpovědět exkurz do světa bydlení pražského podnikatelstva v roce 1880.

Cílem následujícího srovnání je upozornit na preference míst bydliště a na bytový komfort pražských podnikatelů s ohledem na velikost jejich služebního personálu, což je jeden z mála ukazatelů, které poprvé umožňují formuláře využívané v roce 1880. Další informace z formulářů umožňují konstruovat představu o potencionálních mentálních bariérách v podnikatelských rodinách, neboť zjišťujeme, zda osoby ve služebním poměru mohly být odlišného náboženství nebo národnosti než sama osoba majitele. V neposlední řadě nám exkurz s využitím dobových adresářů nastíní, nakolik byla lokace Dotzauerova sídla obvyklá v tehdejších pražských obchodních kruzích. Jako vzorek podnikatelských osob byli zvoleni členové pražské obchodní a živnostenské komory ve zmiňovaném roce 1880, neboť vycházíme z přesvědčení, že komora tvořila reprezentaci pražského podnikatelského prostředí. Sčítací operáty ze zmiňovaného sčítání roku 1880 bohužel nejsou dochovány kompletně. Z celkového počtu jedenačtyřiceti osob se dochoval operát v případě osmnácti domácností. Nicméně i z tohoto počtu si lze odvodit představu o některých obvyklých jevech životního stylu.

⁶⁷³ AHMP, fond Všeobecné sčítání lidu 1869 – 1921, sčítání obyvatel 1880, k. 52, list II/1009.

K problematice sčítacího operátu jako historického pramene srv. NESLÁDKOVÁ Ludmila, *Sčítací operáty z moderního sčítání obyvatel*. In: MYŠKA Milan – ZÁŘICKÝ Aleš (eds), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám 1*, Ostrava 2008, s. 40-63.

První zkoumaný údaj je místo bydliště členů komory. Následující dvě mapy zachycují trend, ke kterému došlo ve výběru bydliště podnikatelů mezi polovinou padesátých let a polovinou let osmdesátých. V polovině padesátých let obývala velká část členů komory Staré Město, přičemž je zjevné, že se soustředili do prostoru mezi ulicemi Na příkopě a Ferdinandovou třídou směrem ke Staroměstskému náměstí, přičemž částečně vybíhají vyznačené body do Dlouhé třídy. Žádný z podnikatelů nebydlel na Malé Straně, kde se nacházela sídla nejdůležitějších úřadů a většina aristokratických rezidencí. V následujících letech dochází k výrazným přesunům, které ukázkově sleduje Dotzauerův posun dále do lokalit Nového Města. Tak v roce 1884 nacházíme minimum podnikatelských bydlišť v dřívějších lokacích. Zajímavé rovněž je, že i v rámci Nového Města se většina osob soustředí především na prostor, který je možno vymezit Mariánskou ulicí (dnešní Opletalovou) a Příkopy, přičemž vyznačené lokality vybíhají za Václavské náměstí směrem do Vodičkovy ulice, především ale směrem k prvnímu pražskému nádraží a dále do ulice Na Florenci. Dotzauer tedy uvedený trend následoval jako jeden z prvních, když se stavbou svého domu začal v polovině padesátých let.⁶⁷⁴

V osmdesátých letech představitelé podnikatelstva již ve více než polovině případů sídlili na Novém Městě, jak ukazuje i tabulka č. 2. Tato skutečnost zachycuje změnu, ke které v preferencích bydliště došlo oproti počátkům padesátých let, kdy naopak většina obchodníků a živnostníků bydlela na Starém Městě (tabulka č. 1). Přesun ze samotného historického jádra souvisel s příznivějším vnímáním okraje města jako vzdušnějšího a méně stísněného prostoru, zvláště potom, co byly zbourány pražské hradby. V blízkosti byly nejrůznější zahrady a rovněž městský sad.⁶⁷⁵ Tento aspekt doplňovaly vymoženosti moderních staveb, jako bylo právě nádraží nebo celnice a banky, tedy významné body pražského obchodu. Spíše výjimku představují členové komory bydlící mimo tyto dvě městské čtvrti. Větší počet osob se vyskytuje dále

⁶⁷⁴ Inspirací pro hledání preferovaných lokalit byla v tomto případě Bourdieuova analýza struktury společenského prostoru, ve které se snažil pomocí trajektorií vystihnout vzestupné či sestupné kariéry intelektuálních postav Paříže 19. století. Je zjevné, že Paříž v tomto případě představuje zřetelně atraktivnější a strukturovanější prostor, pokud jde o oblasti identifikované s intelektuálním, kulturním či obchodním životem. Přesto se domníváme, že i v případě Prahy jde o zajímavou výzvu, která naznačuje dynamiku městských čtvrtí a profil osob, které ji vnímaly dříve než ostatní části společnosti. Srv. BOURDIEU Pierre, *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Praha 2010, s. 65-68.

⁶⁷⁵ Ve zdůvodnění stavby nového německého divadla je například poukázováno na neochotu Pražanů trávit letní měsíce v samotném historickém středu města.

pouze v případě Smíchova, což je dáno svázaností tamějších podnikatelů se svými továrnami.

Místo bydliště členů komory v 50. letech 19. století

Jméno	Adresa	Číslo na mapě
Jan Křtitel Riedl	Na příkopě 22, 857, II	1
Richter Franz	Schwarzenbergova třída, Smíchov	2
Jordan Gustav	Královská třída 79, 88/Karlín	3
Löwenfeld Wolfgang	Rytířská ulice 16, 405/I	4
Dotzauer Richard	Na příkopě 32, 863/II	5
Bayer Wilhelm Josef	Ferdinandova třída 38, 37/II	6
Unger Georg	Týnská 7, 627/I	7
Pilz Johann Gustav	Mariánská 17, Untere Heinr. 1323/II	8
Pleschner Eduard	Dlohá třída 37, 733/I	9
Batka Jan Křtitel	Ovocná 17, 377/I	10
Lämel Leopold	Celetná 14, 559/I	11
Hezner Friedrich	Staroměstské náměstí 17, 605/1	12
Thorsch Koppelman Markus	Staroměstské náměstí 7, 934/I	13
Frankel David	Dlohá třída 41, 731/I	14
Fiedler Carl Anton	Ovocná 1, 377/I	15
Kriegel Carl Ludwig	Na příkopě 13, 395/1	16
Dormitzer Maxmilian	Na příkopě 26, 859/II	17
Portheim Moses	Kinského třída, Smíchov	18
Bachofen von Echt Clemens	Ferdinandova třída 36, 38/II	19
Bärnreuther Joseph	Betlémské náměstí 5, 255/I	20
Suchý Carl	Kožná 6, 471/I (dnes Husova)	21
Hampeis Franz	Havelská 15, 504/I	22
Kaura Joseph	Ferdinandova třída 4, 1369/II	23
Pštross František ml.	Martinská 6, 417/I	24
Fluom Joseph	Václavská 22, 308/II	25
Hamburský Wenzel	Linhartské náměstí 6, 10/1	26
Schary Johann	Karlovo náměstí 6, 316/II	27
Willigk Friedrich Wilhelm	Rytířská 20, 383/I	28
Seutter Eduard	Cikánská 4, 898/I	29

Místo bydliště členů komory v 80. letech 19. století (modře Němci, červeně Češi)

jméno	Adresa	Číslo na mapě
Dotzauer Richard	Nádražní 1009/II	1
Porges Eduard	Kinského 56, 67/Smíchov	2
Tempsky Friedrich	Na Florenci 23, 1412/II	3
Müller Alois	Na Příkopě 16, 854/II	4
Bachofen von Echt Clemens	Betlémská 1, 331/I	5
Goldschmidt Jakob	Uhelný trh 1, 420/I	6
Bernard Josehp	Vinohradská 1, 33/Smíchov	7
Waraus Eduard	Senovážné náměstí 20, 982/II	8
Budan Josef	Eliščina tř. 26, 1502/II	9
Heine Franz Julius	Nekázanka 3,882/II	10
Schwab Adam	Dlouhá 39, 732/I	11
Bamberger Karl	Vodičkova 33, 709/II	12
Bermüller Jan	Nábřeží císaře Fedinanda 8, 447/Smíchov	13
Müller Josef	Eliščina 24, 1403/II	14
Mercy Henrych	Městský sad 1569/ II	15
Müller Anton Ferdinand	Jezdecká 4, 1025/II	16
Schmidt Franz Joseph	Spálená 9, 87/II	17
Reich Jan	Vodičkova 7, 730/II	18
Grégr Eduard	Sokolská 43, 1410/II	19
Forchheimer Otto	Krakovská 6, 580/II	20
Brust Karel	Valdštejnská 8, 152/III	21
Noback Gustav	Rudolfova silnice, Holešovice 186	22
Pick Adolf Maria	Nový mlýn 8, 1239/II	23
Wanka František	Václavské náměstí 48, 796/II	24
Benedikt Nathan	Mariánská 39, 1525/II	25
Wimmer Robert	Rytířská 24, 402/I	26
Batka František	Na Perštýně 10, 357/I	27
Brosche Heinrich	Senovážné náměstí 17, 1628/II	28
Jarsch Jindřich	-	
Stüdl Jan	Malostranské náměstí 2, 271/III	29
Roedl Jindřich	Bredovská 10, 913-914/II	30
Bondy Bohumil	Na Příkopě 14, 853/II	31
Urban Ferdinand	K mostu 21, 274/III	32
Bělský Jan	-	
Winterstein Vilhelm	Velké náměstí 19, 603/I	33
Mauthner Zikmund	Václavské náměstí 23, 834/II	34
Skokánek Hynek	Žižkova 3, Karlín 249	35
Odkolek Jinřich	U sovových mlýnů 2, 503,504,527/III	36
Quoika Anton	Senovážné náměstí 5, 1463/II	37
Kautsch Emamuel	Konviktská 7, 265/I	38
Beer Zikmund	Na Florenci 15, 1023/II	39
Reitler Heinrich	Vodičkova 34, 699/II	40

Římské číslice udávají městskou část (Staré Město – I, Nové Město II, Malá Strana III)

Pro srovnání je uvedena i situace o dalších šestnáct let později, kdy je rozvrstvení bydliště podobné s rozdílem skutečnosti, že se už objevují i bydliště na Královských Vinohradech (tabulka č. 3). Přesto i zde představuje Nové město jednoznačně nejčastější adresu.

Tabulka č. 1: Místo bydliště členů obchodní a živnostenské komory v roce 1854⁶⁷⁶

Městská část	Staré Město	Nové Město	Malá Strana	Smíchov	Holešovice	Karlín	Mimo Prahu	Celkem
Počet rezidentů	17	9	0	2	0	1	1	30
Podíl v procentech	56,7	30	0	6,7	0	1	1	100

Tabulka č. 2: místo bydliště u dostupných členů obchodní a živnostenské komory v roce 1880⁶⁷⁷

Městská část	Staré Město	Nové Město	Malá Strana	Smích.	Holeš.	Karlín	Celkem
Počet rezidentů	8	24	4	3	1	1	41
Podíl v procentech	19,5	58,5	9,8	7,3	2,4	2,4	100

⁶⁷⁶ Vypracováno na základě údajů o bydlišti v *Adressenbuch der Handlungsgremien, Fabriken und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1854*.

⁶⁷⁷ Vypracováno na základě údajů ze sčítacích operátů a městského adresáře. Srv. AHMP, fond Všeobecné sčítání lidu 1869 – 1921, sčítání obyvatel 1880 a *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, Praha 1884*. Soupis členů komory uvádí GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 443-451.

Tabulka č. 3: Místo bydliště členů obchodní a živnostenské komory v roce 1896

Městská část	Staré M.	Nové M.	Malá S.	Smíchov	Holeš.	Karlín	Vinohr.	Mimo Prahu	Celkem
Počet rezidentů	13	22	2	2	0	2	4	3	49
Podíl v procentech	26,6	44,9	4	4	0	4	8,2	6,1	100

Zajímavé je, že ne zcela totožné je postupné upřednostňování Nového města u druhé skupiny měšťanstva – měšťanstva vzdělanostního. Jako vzorek byly v tomto případě vzati pražští advokáti. Z následujících tabulek (tabulky č. 4-6) je patrné, že dynamický vzrůst preference novoměstské části Prahy se konal v jejich případně později, než tomu bylo u členů obchodní a živnostenské komory. Zatímco v polovině osmdesátých let poměr novoměstských rezidentů vůči staroměstským jen lehce převažoval, dramatický nárůst novoměstských rezidentů proběhl od druhé poloviny osmdesátých let. Ještě zanedbatelnější je v případě advokátů bydliště v rozvíjejících se částech města, jako byly Vinohrady nebo Karlín. Ukazuje se, že hospodářské měšťanstvo vnímalo dříve potřebu přesunout svá bydliště do blízkosti zmiňovaných obchodních a komunikačních center. Jestliže bylo Nové Město časem zajímavější pro nastíněnou kvalitu městského prostoru, zareagovali na tuto skutečnost představitelé hospodářského měšťanstva s několikaletým náskokem.

Tabulka č. 4: Místo bydliště pražských advokátů v roce 1859⁶⁷⁸

Městská část	Staré Město	Nové Město	Malá Strana	Celkem
Počet osob	34	20	3	57
Podíl v procentech	59,6	35,1	5,3	100

Tabulka č. 5: Místo bydliště pražských advokátů v roce 1884⁶⁷⁹

Městská část	St. Město	Nové Město	Malá Strana	Smích.	Karlín	Vinohr.	Celkem
Počet osob	87	96	4	5	4	3	199
Podíl v procentech	43,7	48,2	2,0	2,5	2,0	1,5	100

⁶⁷⁸ Vypracováno na základě údajů v *Adressbuch der königlichen Hauptstadt Prag*, Prag 1859.

⁶⁷⁹ Vypracováno na základě *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí*, Praha 1884.

Tabulka č. 6: Místo bydliště pražských advokátů v roce 1896⁶⁸⁰

Městská část	Staré Město	Nové Město	Malá Strana	Smíchov	Karlín	Vinohrady	Vyšehrad	Holešovice	Žižkov	Celkem
Počet osob	81	180	4	8	8	8	1	1	3	294
Podíl v proc.	27,6	61,2	1,4	2,7	2,7	2,7	0,3	0,3	1,0	100

Přehled o majetnosti členů komory nám naznačuje jejich vztah k nemovitosti, ve které se nacházel jejich byt. Ukazuje se, že majetková zaangažovanost nebyla samozřejmá a mnozí členové komory byly nájemníky v činžovních domech (tabulka č. 7).

Tabulka č. 7: Vztah členů ožk k nemovitosti zjištěno u 39 osob

Majitel nemovitosti	18
Spolumajitel nemovitosti	3
Nájemník	18

V případě národnostního složení služebního personálu v Dotzauerově domácnosti nás příliš nepřekvapilo, že všichni jeho členové byli Němci. U národnostně

⁶⁸⁰ Vypracováno na základě *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Královských Vinohrad, Vršovic a Žižkova*, Praha 1896.

vyprofilovaného politika se výběr německého personálu zdá jako samozřejmý. Podíváme-li se na ostatní podnikatelské domácnosti vzhledem k jejich národnostní profilaci, zjišťujeme však, že to nebyl příliš obvyklý stav. V roce 1880 ještě ovládala německá strana pražskou obchodní a živnostenskou komoru pohodlnou většinou. (tabulka č. 8). V případě německých rodin však pouze ve dvou případech z celkového počtu čtrnácti disponovalo čistě německým personálem. Vedle Dotzauera šlo o malostranského pivovarníka Ferdinanda Urbana. Stejný počet rodin měl přitom čistě český personál a ve většině případech bylo služebnictvo z hlediska národností definované obcovací řečí smíšené (tabulka č. 9). To neznamená, že v něm německy mluvící síly nemohly převažovat. Ukazuje to však na skutečnost, že u německy mluvících podnikatelů nebyla otázka národního složení personálu zásadní. Vzhledem k sociální struktuře tehdejší Prahy bylo navíc logické, že se tehdejší služební personál snadněji rekrutoval z českých řad. V tomto ohledu měli „usnadněnou“ situaci čeští členové komory, kteří ve všech případech zaměstnávali české služebnictvo. Je však otázkou, zda tento jev nevykládat spíše jako realitu na pracovním trhu než jako projev českého fundamentalismu.⁶⁸¹

Tabulka č. 8: Národnostní zařazení u vybraných členů na základě obcovací řeči v roce 1880⁶⁸²

Němci	14
Češi	5

⁶⁸¹ Národnostní profilace členů komory může být zpochybněna otázkou, nakolik vypovídá o národnostním zařazení vyplnění kolonky obcovací řeči ve formuláři. V samotném dotazníku byla pod touto formulací uvedena řeč, kterou „osoba užívá v běžném styku“. Skutečnost, že se k české řeči přihlašovalo služebnictvo působící v německých rodinách, nicméně naznačuje, že při vyplňování bylo postupováno podle skutečného stavu.

⁶⁸² AHMP, fond Všeobecné sčítání lidu 1869 – 1921, sčítání obyvatel 1880, k. 46-112.

Tabulka č. 9: Národnostní složení služebního personálu členů komory podle národností jejich členů

Složení personálu v rodinách	Celkový počet rodin členů OŽK	Pouze německý personál	Čes. a něm. personál	Pouze český personál
Německé rodiny	14	2	10	2
České rodiny	4	0	0	4

Obtížněji analyzovatelné jsou údaje o náboženské profilaci služebního personálu. V Dotzauerově případě šlo ve všech případech o římské katolíky, což byla obvyklá situace v katolických rodinách. Absence židů mezi služebním personálem je lehce překvapující vzhledem k jejich tehdejší početnosti v Praze a možná naznačuje i malou míru ochoty pro překonávání mentálních bariér ze strany nežidovských osob. V případě evangelíků nelze u jedné osoby (byl jí nakladatel Friedrich Tempsky) činit jakékoli závěry. Zajímavější je skutečnost, že všichni čtyři z židovských členů komory zaměstnávali katolické služebnictvo a nijak nelpěli na sladění svého personálu v konfesní otázce. O pár desetiletí dříve přitom majetné židovské rodiny dbaly na to, aby například v kuchyni přípravu jídla zajišťovali rovněž židé.⁶⁸³

Tabulka č. 10: Náboženská struktura vzorku 19 členů obchodní a živnostenské komory v roce 1880

Náboženství	Katolické	Evangelické	Izraelitské
Počet osob	14	1	4

⁶⁸³ V padesátých letech například členka významné podnikatelské rodiny Therese Przibram zaměstnávala židovskou kuchařku, na kterou pamatovala ve své závěti. Srv. NIEDHAMMER, *Nur eine Geld-Emancipation*, s. 195.

Tabulka č. 11: Náboženská příslušnost služebního personálu v rodinách členů obchodní a živnostenské komory podle jejich konfese

Náboženství personálu	Pouze katolíci	Katolíci a evangelíci	Katolíci, evangelíci a izraelité
Katoličtí členové ožk	12	1	0
Evangeličtí členové ožk	1	0	0
Izraelité v ožk	2	1	1

Chceme-li konstruovat standard bydlení na základě počtu personálu, musíme zároveň počítat s prostým faktem, že se toto číslo odvíjelo od velikosti rodiny. Bylo tomu tak však jen částečně. I pro dvoučlenné domácnosti, jako tomu bylo v Dotzauerově případě, bylo nepředstavitelné, aby nezaměstnávaly kuchařku stejně jako komornou. Pojmenování personálu je však různorodé a často se setkáváme s tím, že v domácnosti byla uvedena služka, pokojská a služebná. Nahlédneme-li do domácnosti rytíře Philippa Schoellera, získáme přehled o jedné z nejvelkoryseji řízených domácností. Těžiště Schoellerovských aktivit bylo ve Vídni, případně v Brně, a i proto je jeho zapojení do struktur Prahy poměrně vlažné. Nebyl členem komory a ve statistice není jeho domácnost zohledněna. Vidíme však, že osmičlenná rodina vydržovala stejný počet personálu. Zaměstnávali dvě komoří, vedle kuchařky i pomocníci v kuchyni, sluhu a služebnou, vychovatelku a rovněž společníci Schoellerovi manželky. Z dalších podnikatelských rodin disponoval takto velkým personálem pouze reprezentant zastoupení rakouských pojišťoven Karl Bamberger, který měl v sedmnáctičlenné domácnosti devět členů služebnictva.⁶⁸⁴ Přesnou představu o obsahu práce služebního personálu si je poměrně obtížné vytvořit, neboť v některých případech nejsou zcela evidentní rozdíly například mezi označeními pokojská, komorná a stoličná. Nahlédneme-li na velikost služebního

⁶⁸⁴ AHMP, fond Všeobecné sčítání lidu 1869 – 1921, sčítání obyvatel 1880, k. 47, f. II/709 a II/834.

personálu členů komory (tabulka č. 12), ukazuje se, že jeho velikost je poměrně nesourodá. Členy komory ostatně nelze ve všech případech zařadit mezi nejmajetnější špičku pražského obchodního světa. Přesto pro mnohé nebyl problém a žádal si to i společenský kredit osoby, aby disponovala personálem o vysokém počtu. Dotzauerův tříčlenný pomocný personál proto rozhodně nepředstavuje komfortní výjimku.

Tabulka č. 12: Obvyklá velikost personálu v rodinách členů obchodní a živnostenské komory v roce 1880

Počet personálu	2 - 3	4 - 5	6 - 9	Celkem
Počet rodin zaměstnávající skupinu	7	6	5	18
Podíl v procentech	38,9	33,3	27,8	100

Jestliže uvnitř skupiny nalézáme poměrně silné rozpětí v počtu personálu, vyvstane nám při srovnání s celkovou situací pražských rodin společenský distanc členů komory. Mít alespoň jednu služebnou sílu bylo i pro střední měšťanské vrstvy, jako byli učitelé nebo úředníci, v podstatě nutností. Měšťanská morálka vyžadovala, aby byly mnohé každodenní úkony delegovány na služebnou.⁶⁸⁵ I přesto však vidíme poměrně velký rozdíl v počtu domácností disponujícími jednou služebnou osobou a dvěma a více. Pro pražské poměry můžeme situaci rodin porovnat alespoň pro rok 1900, kdy máme k dispozici Havránkovu statistiku.⁶⁸⁶ I přes rozdílné časové období nám poskytuje představu o odlišném životním zázemí členů komory. Pokud měli všechny rodiny členů komory dvě a více pomocných sil, patřily ke zlomku společnosti a svým životním stylem se vzdalovaly i středním měšťanským vrstvám.

⁶⁸⁵ Fasora takto zmiňuje například nošení tašky s nákupem nebo praní prádla. Srv. FASORA, *Svobodný občan*, s. 97.

⁶⁸⁶ Srv. HAVRÁNEK Jan, *Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století*. In: *Pražský sborník historický* 1969 – 1970, s. 97. Havránek dále rozváděl údaje, na základě kterých ukazoval rozdíly mezi vybaveností rodin českých a německých domácností, přičemž postavení německých rodin bylo mimořádné.

Tabulka č. 13: Počet českých a německých domácností zaměstnávajících služebnictvo v procentech v roce 1990

Domácnosti	Žádný personál	1 osoba	2 osoby	3 osoby	4 a více
České	79,35	18,26	1,95	0,34	0,10
Německé	35,74	47,09	12,91	2,84	1,42

EXKURZ II: ANDREAS HAASE A RODINNÝ TYP PODNIKU

Andreas Haase, rytíř z Vraného, představoval typ úspěšného podnikatele, který se aktivně angažoval v společenském a politickém dění, v době, kdy do těchto prostor pozvolna a komplikovaně otevírala cestu liberalizující politika rakouského císařství. Představení jeho osobnosti zvýrazní zpětně i některá specifika Dotzauerovy kariéry. Na rozdíl od Dotzauera nešlo o prototyp selfmademana, který se podnikatelsky vypracoval bez pomoci vlastní rodinné podnikatelské tradice. Když se dne 30. června roku 1804 narodil v Praze, patřil jeho otec Gottlieb Haase mezi majetné a renomované pražské podnikatele. Pocházel z Halberstadtu v Sasku-Anhaltsku. Město patřilo mezi centra německého osvícenství a pyšnilo se bohatou knižní produkcí. Gottlieb Haase byl evangelík. V devadesátých letech zamířil jako knihtiskařský učeň do Prahy, kde působil v tiskárně Františka Jeřábka.⁶⁸⁷ Zde si následně pronajal knihtiskařský lis a věnoval se tisku novoročenek a výročních blahopřání. Vzhledem k nízké konkurenci na tomto poli v tehdejší Praze se úspěšně etabloval. V roce 1798 získal vlastní koncesi. Klienty nalézala jeho tiskárna nejen v Praze, ale i v rakouských a německých zemích.⁶⁸⁸ Jeho obchodní vzestup stvrdil i sňatek s dcerou malostranského tiskaře a nakladatele katolíka Kašpara Widmanna Terezií v roce 1800. Terezie přinášela do manželství věno v nezanedbatelné výši tři tisíce zlatých, což nadále zvýšilo kapitálovou sílu Haaseho. Spolu se svým tchánem pak provozovali tiskárnu Haase a Widmann. Majetkové poměry Gottlieba Haaseho se po sňatku dále zlepšovaly, čehož důkazem je i koupě domu na Staroměstském náměstí „U půl zlaté hvězdy“ v roce 1802. V domě sídlila tiskárna vybavená dvěma tisky, jejichž počet v příštích letech vystoupal až na osmnáct strojů. Místo se stalo sídlem Haasovského rodinného podniku na další tři desítky let. Ve stejném roce získal i měšťanské právo.⁶⁸⁹

Pro obchodní úspěch byla významná i skutečnost, že se Gottlieb Haase stal roku 1804 českým stavovským knihtiskařem a po smrti Jana Ferdinanda ze Schönfeldu získala

⁶⁸⁷ Údaje o přesném datu příchodu se rozcházejí a pohybují se mezi lety 1793 až 1798. Pravděpodobný se zdá údaj směřující do první poloviny devadesátých let. Srv. VOLF Josef, *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, Praha 1926, s. 161 nebo KLUTSCHAK Franz, *Andreas Haase – Edler von Wranou, Eine biographische Skizze*, Prag, 1864, s. 1.

⁶⁸⁸ Srv. WURZBACH Constantin von, *Biographisches Lexikon*, Teil VI, Wien 1863, s. 110. Hesla členů rodiny Haase uvádí rovněž MYŠKA Milan, *Historická encyklopedie podnikatelů II*, str. 115.

⁶⁸⁹ Srv. ŠÍROVÁ Milada, *Nové příspěvky k dějinám Haasovské tiskárny v Praze*. In: *Sborník Národního muzea*, řada c- literární historie, sv. 31, č. 3-4, 1986, s. 186.

jeho tiskárna výsadu dvorní knihtiskárny. V první fázi podnikání vydělával především na tisku novoročenek, přání a modlitebních knížek, které vyvážel i mimo Rakousko. Na konci prvního desetiletí devatenáctého století disponoval slušným finančním kapitálem, neboť byl doporučen zemským guberniem arcibiskupské tiskárně jako vhodný vydavatel římských misálů, k čemuž mu bylo uděleno i privilegium na dobu pětadvaceti let. V té době šlo o jediného vydavatele v Praze, který byl schopen zvládnout požadovanou technickou úroveň a zároveň disponoval kapitálem pro ediční počín, jehož rentabilita byla měřena v dlouhém časovém horizontu. Gottlieb Haase byl úspěšným vydavatelem i proto, že spektrum jeho nakladatelské produkce bylo široké a snažilo se pokrývat poptávku bez ohledu na náboženský nebo jazykový obsah titulů. Vydával českou i německou literaturu, náboženské tituly zahrnovaly rovněž židovské knihy.⁶⁹⁰ V řadách autorů vydávajících u Haaseho nalezneme obrozence, jako byli Puchmajer, Hanka, Dobrovský nebo Štěpánek. Produkoval knihy sloužící k povznesení hospodářského povědomí, které vycházely pod hlavičkou c. k. vlastenecké hospodářské společnosti. Počet laických titulů postupně převyšoval náboženskou tematiku. Tento náskok pak umocnilo vydávání knih Matice české.⁶⁹¹ Stále úspěšnější byl vedle toho v zisku zakázek pro tisk státních úřadů. Portfolio svých aktivit Gottlieb Haase rozšířil o další oblasti, když firma začala obchodovat s papírem. V roce 1823 zřídil společně s Henningem kamenotiskárnu.⁶⁹² Gottlieb Haase věnoval péči technickým náležitostem podnikání. Součástí rodinného obchodu se stala písmolijekká dílna, která se pyšnila nejkvalitnější písmolijnou v Čechách, se kterou „nemohl soupeřit žádný tiskař“.⁶⁹³

Gottlieb Haase zanechal po svém odchodu dědicům vysoké jmění činící 144 878 zlatých. Část z této sumy představovalo ocenění domu na Staroměstském náměstí, dále pak zaknihovaná aktiva, z nichž nejvyšší byl zajištěný kapitál na šenvaldské papírně ve výši 5407 zlatých. Další položky se pohybovaly ve výši tisíců a stovek zlatých, přičemž šlo o aktiva na papírnách, pozemcích a budovách po celých Čechách,

⁶⁹⁰ Srv. přehled vydaných titulů k náboženské tematice. Archiv Knihovny Národního muzea, fond Nakladatelství Bohumil Haase a synové, k. 219, f. 5-7. V roce 1808 existovalo v Praze osm knihtiskáren. Srv. HOFFMANNOVÁ Jaroslava, *Tiskařství a průmyslová revoluce*. In: *Sborník Národního muzea, řada c – literární historie*, sv. XXIX, č. 3, roč. 1984, s. 175.

⁶⁹¹ AKNM, fond Nakladatelské prospekty, Nakladatelství Synové Gottlieba Haase.

⁶⁹² Srv. KORANDA V., (ed.), *Pamětní spis k uctění památky stopadesátého výročí narozenin Aloise Senefeldra vynálezce litografie*, Praha 1921, s. 33.

⁶⁹³ VOLF, *Dějiny českého knihtisku*, s. 161. Písmolijekká dílna však po čase přestala produkovat a její provoz byl obnoven až Andreasem Haase.

na kterých nabíhaly další úroky.⁶⁹⁴ Výše jmění Gottlieba Haaseho byla úctyhodná a nesnesla srovnání s dalšími podnikateli působícími v oblasti tiskáren. Úspěšná podnikatelská cesta Gottlieba Haaseho se především odvíjela od vydařeného zaplňování mezer na trhu a úspěšného zapojování inovací do výroby. Významné bylo, že uspěl rovněž na poli exportu mimo habsburskou monarchii. Participoval na státních zakázkách, nicméně důležitější byla vhodná volba nakladatelských titulů. Díky tomu se mu podařilo i přes počáteční nízký startovací kapitál nashromáždit jmění, kterým disponovali doboví podnikatelé spíše v oblasti peněžnictví nebo textilního průmyslu. Gottlieb Haase zosobňoval tradičního měšťana, který sice dbal na vážnost svého stavu a cenil si symboliky uděleného měšťanství a členství ve stavovských institucích, zároveň však jeho mentalita vyhlížela nové možnosti investic a alokace kapitálu, čímž se odpoutával od opatrnějšího přístupu městského patriciátu a zařazoval se mezi moderní podnikatele.

Vzhledem ke zmiňovanému důrazu na technické aspekty je možná překvapivé, že Gottlieb Haase dbal na klasické vzdělání svých synů. Druhorozený syn Andreas tak absolvoval pražské gymnázium na Starém Městě, nicméně se zapojením do rodinného podniku se i u něj dopředu počítalo. Následně proto vycestoval v roce 1821 z Prahy do Brna, aby získal pracovní zkušenosti ve významném Traßlerově knihtiskařském závodě. Působení u Josefa Jiřího Traßlera nebylo jistě náhodné a plynulo z vazeb mezi dvěma úspěšnými tiskařskými rodinami v Čechách a na Moravě. Traßlerova tiskárna fungovala v Brně od roku 1785, kdy sem Traßler rozšířil své dosavadní aktivity z Opavy. Vedle tiskárny provozoval i knihkupectví a půjčovnu knih. A stejně jako Haase vydával jak odbornou, tak beletristickou literaturu a noviny.⁶⁹⁵ Andreas Haase pracoval u Traßlera jako sazeč. Po jednom roce se vrátil do Prahy a nastoupil do otcova podniku, kde zprvu zastával opět pozici sazeče. Časem však opustil tiskárnu, aby se seznámil s obchodní stránkou rodinného podniku. Věren svému přesvědčení, že synové musí projít důkladným poznáním praktických otázek řemeslné a obchodní každodennosti, rozhodl Gottlieb Haase, že Andreas bude nadále působit v zasílatelské sekci rodinné firmy.

⁶⁹⁴ Podrobnosti o závěti srv. ŠÍROVÁ, *Nové příspěvky*, s. 189.

⁶⁹⁵ Srv. MALÍŘ, Jiří. *Knihtiskař. Příklad Emanuela Antonína Svobody a Josefa Jiřího Trasslera*. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 147-172

Detailní seznámení s provozem firmy se brzy ukázalo jako důležitý předpoklad pro pokračování jejího fungování po smrti Gottlieba Haaseho v únoru roku 1824. Návod jak postupovat v případě úmrtí dal synům Gottlieb Haase ve své závěti již v roce 1815. Dědici firmy se měli stát všichni bratři, přičemž starší Ludwig a Andreas se měli stát oporou pro své mladší sourozence. Tito dva bratři se rovněž stali dědici domu, kde tiskárna sídlila. Haase rovněž vyzval k tomu, aby byl faktor tiskárny nadále vyplácen plat dvacet zlatých týdně a aby byl zaangažován na zisku deseti procenty jeho podílu. Starost o podnik tak přebral dvacetiletý Andreas se svým starším bratrem Ludwigem. Stejně tak mezi dědice patřili i dva mladší bratři Gottlieb (narozený roku 1809) a Rudolf (narozený roku 1811). Záměrem obou bratrů bylo ve smyslu otcových instrukcí udržet všechny podnikatelské aktivity pod střechou rodinného podniku. Z tohoto důvodu byla založena firma Gottlieb Haase Söhne a od 1. ledna 1825 byly pod její hlavičkou vedeny veškeré Haasovské aktivity.⁶⁹⁶ V roce 1831 přistoupili do firmy jako společníci dva mladší bratři. Hlavní starost o technické a obchodní aspekty podnikání náležela Ludwigovi.

Andreas se oproti tomu začal soustředit na novou oblast podnikání, do které vstoupila firma krátce po úmrtí svého zakladatele. Pro budoucí angažovanost rodiny v politice bylo podstatné, že začala pokrývat i oblast pozvolna se rozvíjející žurnalistiky. V roce 1825 získali bratři Haaseové privilegium na vydávání Pražských novin. Pražské noviny byly jediným česky vycházejícím listem, jehož vydávání vláda pronajímala soukromým vydavatelům, kteří byli povinni otiskovat vyhlášky zemského prezidia. Do roku 1824 patřila koncese na jejich vydávání Jakubu ze Schönfeldu. V říjnu roku 1824 však proběhla dražba, ze které vzešel na základě nejvyšší nabídky nový vydavatel. Tím se stal Haaseho firma. Bratři Haaseové se tak rozhodli vstoupit do novinového podnikání pouhých deset měsíců po smrti svého otce. Smlouva byla uzavřena mezi firmou a pražským hejtmanstvím na šest let. Bratři Haaseové nabídli v dražbě částku 9 490 zlatých. Zavazovali se vedle úředních dokumentů zveřejňovat i kapitálové nabídky a pohledávky, přehledy cen potravin, tahy loterií nebo přehled zemřelých. Německá verze listu měla vycházet čtyřikrát týdně, česká verze vycházela dvakrát v týdnu.⁶⁹⁷ V rámci novin vycházela později i

⁶⁹⁶ Srv. Oznámení obchodním partnerům firmy, ve kterém je rovněž zdůrazněno, že tiskárna je nadále dvorní knihtiskárnou. Archiv Knihovny Národního muzea, fond Haase Bohumil a synové, k. 219, f. 59.

⁶⁹⁷ Národní archiv, fond České gubernium, k. 47, f. 102.

důležitá kulturní příloha Česká včela. Firma Gottlieb Haase Söhne vydávala Pražské noviny s krátkou přestávkou let 1846 – 1848 až do roku 1864.

Ještě významnější byl počátek vydávání listu *Unterhaltungsblätter*, který vycházel od roku 1828 zprvu dvakrát do týdne. V roce 1830 byl přejmenován na list *Bohemia*, který patřil desítky let mezi nejvlivnější německy psané noviny v Čechách. *Bohemia* byla zprvu kulturním listem, který se soustředil na novinky ze světa divadla, literatury a umění. Teprve v padesátých letech se proměnily v deník zaměřený na politické a hospodářské dění.⁶⁹⁸ Vedle toho nakladatelství vydávalo i populárně zaměřený týdeník *Universum*. Novinářské podnikání mohlo vyhovovat společenskému naturelu Andrease Haaseho. V čele redakce *Bohemia* postupně rozšiřoval své společenské vazby mimo obchodní svět do společenské sféry. Rovněž tak byl v častém kontaktu s úřady. Dobová svědectví ho líčila jako muže, který byl pohotovým a zábavným společníkem a právě z jeho společenské obratnosti mohlo rodinné podnikání rovněž profitovat.⁶⁹⁹ Na začátku třicátých let došlo k významné změně v Haaseho soukromém životě, když se v roce 1833 oženil s jedenadvacetiletou Marií Krumpiglovou, dcerou majitele domu na Starém Městě.⁷⁰⁰

Na začátku třicátých let byl nicméně motorem rodinné firmy nejstarší bratr Ludwig. Na své cestě po Německu a Francii se seznámil s moderními trendy v oblasti knihtisku a ve Frankfurtu nad Mohanem zakoupil moderní tiskárnu, kterou přivezl do Prahy i s vyškoleným personálem.⁷⁰¹ Další rozvoj Haasovského podniku byl pak spojen s přenesením tiskárny z domu na Staroměstském náměstí do objektu anenského dvora na Anenském náměstí na Starém Městě. Staré sídlo již nemohlo svými prostory stačit. Objekt koupili bratři od již zmíněného tiskaře Jakuba ze Schönfeldu, který zde rovněž provozoval tiskárnu, za celkovou částku 129 000 zlatých.⁷⁰² I přes výši sumy se jednalo o výhodnou investici, neboť o několik let dříve byla oficiálním odhadem pro potřeby dědického řízení v rámci Schönfeldovy rodiny

⁶⁹⁸ Srv. EHRENPREIS Petronila, *Die „Reichsweite“ Presse in der Habsburgermonarchie*. In: RUMPLER Helmut, URBANITSCH Peter, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band VIII, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 2. Teilband, s. 1791an.

⁶⁹⁹ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 4.

⁷⁰⁰ Marie Haase přežila svého manžela o jedenadvacet let. Zemřela 3. června 1885 v Praze. Srv. *Bohemia*, 4. června 1885.

⁷⁰¹ *Bohemia*, 15. července 1868, s. 1. Obdobně rovněž KREUTZBERG, *Beiträge zur Würdigung*, s. 9.

⁷⁰² ŠÍROVÁ, *Nové příspěvky*, s. 193.

stanovena cena na 233 437 zlatých.⁷⁰³ Ve stejný moment odprodali dům na Staroměstském náměstí za 25 000 zlatých hraběti Rudolfovi Kinskému. Ten se musel zavázat ve smlouvě, že v domě nebude provozovat žádný podnik, který by mohl představovat konkurenci Haasovskému podnikání.⁷⁰⁴ Haasové v té době přistoupili i k opětovnému provozu modernizované slévárny písma. Vedle toho poskytovalo nové sídlo i dostatečné prostory pro sklady a produkci firmy. Celý objekt se rozkládal na ploše větší než šest tisíc čtverečních metrů, což byla plocha, na které bylo možno vystavět přes dvacet činžovních domů.⁷⁰⁵

Vedle sídla firmy se v objektu nacházely i byty rodin všech bratrů. Proto musela být ostatně provedena přestavba objektu, kdy dosavadní skromné byty určené k pronájmu nahradily byty odpovídající velikosti. Poukázání na tuto skutečnost je zajímavé, neboť zrcadlí Haasovskou tendenci po rodinné jednotě, stejně jako v devatenáctém století častý model splývání rodinného a podnikového sídla jako realizaci principu *Herr im Hause*. Přestavba sídla byla dokončena v roce 1835, kdy se sem tiskárna spolu s dalšími náležitostmi podnikání přesunula. Anenský dvůr pak představoval i v symbolické rovině Haasovskou „pevnost“ uvnitř Prahy a demonstroval ekonomickou a společenskou sílu rodiny. Obyvatelstvo Prahy mohlo rozměry Haaseho vnímat i v jeho každodenním provozu, neboť objekt byl průchozí z Liliové ulice směrem k vltavskému břehu. V kulisách středověkého kláštera rostl průmyslový podnik, kde mohl pozorovatel nahlédnout do jeho jednotlivých částí. Klášterní chodby a hala kostela byly předělány na dílny. Mnišské cely byly adaptovány na kanceláře pro úřednictvo. Z refektáře se stal sál sazečské dílny. Skladiště papíru bylo umístěno v samotném kostele svaté Anny. Po čase byl v objektu obchod s knihami a s papírovým zbožím.⁷⁰⁶

V té době vlastnila tiskárna dvojitý rychlolis schopný produkovat 2400 výtisků za hodinu a tři jednoduché rychlolisy s produkcí 3600 tisků za hodinu, které poháněl

⁷⁰³ KLUTSCHAK Franz, *Chronik des Annaklosters in Prag*, Prag 1887, s. 134.

⁷⁰⁴ ŠÍROVÁ, *Nové příspěvky*, s. 193.

⁷⁰⁵ KLUTSCHAK, *Chronik des Annaklosters*, s. 135.

⁷⁰⁶ HAASE Andreas, *Der Annahof im Wort und Bild*, Prag 1902, s. 8an. Pověsti pevnosti dostalo Haasovské sídlo plně během červnových bouří a bombardování Prahy Windischgrätzovým vojskem, kdy byly brány uzavřeny a okna zatarasena. Haaseho rodina se tehdy na pár dní přesunula do sklepních prostor anenského dvora. Tamtéž, s. 16. Zatímco oslavná výpravná publikace k historii firmy oslavovala zdařilé propojení moderního podniku ve starých prostorách, dobové průvodce Prahou poukazovaly na skutečnost, že Anenský kostel už jen náznakem připomíná, že šlo o duchovní stánek. RUTH František, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, díl I, Praha 1903, s. 6.

parní stroj. Ty byly zakoupeny od firmy Gebrüder Aston et Comp. z Magdeburgu. V Anenském dvoře byla rovněž dílna na odlévání liter. Podnik zajišťovali typografickou úpravu knih a tisků, odléval 186 druhů písma, ročně tiskl pět periodických novin, osm kalendářů a 5600 dalších knižních titulů. V tiskárně pracovalo více než sto dvacet dělníků a ve vedlejší dílně na odlévání dalších 24 osob. V roce 1836 získala tiskárna zlatou medaili na průmyslové výstavě v Praze. Tehdy, podle zprávy vydané k výstavě, zaměstnávala 213 osob. V Praze v té době existovalo dalších šest tiskáren, nicméně žádná z nich se nemohla Haaseho podniku rovnat. Kromě vlastní tiskárny Haaseho rodina zajišťovala v pronájmu i provoz pražské arcibiskupské tiskárny v Klementinu.⁷⁰⁷ V této době byli již do podnikání zapojeni i mladší bratři. Gottlieb se po praktickém pobytu v tiskárně ve Frankfurtu nad Mohanem začal věnovat provozu knihkupectví na Malé Straně. Nejmladší Rudolf vystudoval na pražské univerzitě práva a byl promován v roce 1835. Přispíval do Haaseho rodinou vydávaných tiskovin a roku 1836 převzal po Andreasovi vedení redakce Bohemie i Pražských novin.⁷⁰⁸

Aktivity samotného Andrese Haaseho se mezitím rozšířili do nových směrů. V letech 1836 – 1837 vedl zastoupení terstské pojišťovací agentury, která rovněž sídlila v areálu rodinného podniku.⁷⁰⁹ Novému oboru, který se v tehdejších Čechách začal pozvolna rozvíjet, se však do budoucna nevěnoval, pravděpodobně po krátké době nepřinášel vidinu atraktivních výnosů. Více času musel soustředit na vedení rodinného podniku, v jehož činnosti došlo v roce 1837 k dalšímu rozvoji. Vzhledem k úspěšně rozvíjejícímu se podnikání v tiskařském oboru a obchodu s papírem bylo záměrem bratrů Haasových pořídit vlastní továrnu na výrobu papíru. Za vhodnou lokalitu bylo vybráno jižně od Prahy ležící Vrané nad Vltavou, kde zakoupili od knížete Friedricha z Oettingen-Wallersteinu pilu, mlýn a usedlost s hospodou, které byly do té doby součástí zbraslavského panství knížete. Pořizovací cena byla dle smlouvy z března 1837 stanovena na 15 200 zlatých. Mlýn byl posléze přebudován na továrnu, přičemž povolení k jejímu zřízení slíbil ve smlouvě vymoci ještě kníže Oettingen-Wallerstein. Smlouva dále obsahovala ujednání o tom, že se kupující

⁷⁰⁷ Srv. MÍKA Zdeněk, *Počátky průmyslové výroby v Praze. Část II – od nástupu průmyslové revoluce do r. 1848*. In: *Pražský sborník historický* roč. 13, 1981, s. 50-123. Zde s. 96-97.

⁷⁰⁸ Právě Rudolf Haase angažoval do redakce Bohemie Franze Klutschaka, kterému předal vedení redakce na začátku čtyřicátých let. V roce 1845 pak odešel i z postu vedoucího Pražských novin a věnoval se dění v obchodech firmy. Srv. *Bohemia*, 10. února 1888, s. 7.

⁷⁰⁹ *Schematismus des Königreich Böhmen für das Jahr 1837*, s. 114.

vzdávají práva mlít obilí a řezat dřevo z panského velkostatku. Prodávající oproti tomu deklaroval, že nebude provádět na Vltavě žádné regulace, které by jakkoli mohly změnit stav vody využívané pro továrnu.⁷¹⁰

Kombinace vlivu aristokrata spolu s vazbami Haasovské rodiny na předbřeznové úřady umožnila získat povolení ke stavbě c. k. privilegované továrny v krátké době, a proto dne 23. července mohla začít přestavba mlýna na strojní papírnu. Volba lokality byla vhodná v několika ohledech. Blízkost Praze logicky korespondovala se sídlem Haasovského podniku. Vltava zajišťovala podstatný energetický zdroj. Bezvýznamná nebyla ani skutečnost, že v nedaleké Davli existovala papírna, která spíše než konkurenci Haasovskému impériu představovala možnost pro získání kvalifikované pracovní síly.

S vlastní výrobou bylo započato nejpozději roku 1839. Kvalita papíru z Haaseovské papírny si získala brzy značné renomé. Na dvou papírenských strojích systému Bryan Donkin byl zhotovován psací a tiskový papír o gramáži 15 – 40g. Továrna byla jednopatrová. Na konci třicátých let měla továrna ve Vraném 20 holandrů, z toho 12 na vodní pohon a 8 na parní pohon. Stroje byly dovezeny z Anglie a Francie.⁷¹¹ K továrně náležela dvoupatrová administrativní a obytná budova. V jejím sousedství byl vyprojektován rozlehlý park. Pro technický vývoj továrny bylo důležité, že se bratrům Haaseovým podařilo na post technického ředitele získat francouzského odborníka Prospera Pietta, který ve Vraném realizoval své vynálezy. Papírna produkovala papír výhradně ze starých hadrů. Piette v roce 1847 uvedl ve Vraném do provozu svůj vynález – otáčivý vaříč hadrů.⁷¹² Na konci třicátých let byla největší Haasovskou konkurencí Schönfeldova papírna a papírna v císařském mlýně v Bubenči. V roce 1841 konkurovaly Vranské papírně další čtyři strojní papírny. Jediná Haasovská však měla dva stroje a jak ukazuje následující tabulka, konkurenční podniky převyšovala produkcí i počtem zaměstnanců. Těchto pět stroji vybavených papíren pokrývalo jednu třetinu veškeré výroby papíru v Čechách.

⁷¹⁰ Srv. *Pražské papírny 1837-1962, 125 let závodu Vladislava Vančury ve Vraném nad Vltavou, 75 let cechu Pergamentka v Holešovicích, 50 let cechu Vinohrady*, Praha 1962, s. 10.

⁷¹¹ Srv. KLAR Alois Paul, *Die Industrie Böhmens, Libussa*, 1843, s. 353.

⁷¹² MYŠKA, *Historická encyklopedie II*, s. 285.

Přehled vybavení, výroby a počtu zaměstnanců u nejvýznamnějších papíren v Čechách kol roku 1840.⁷¹³

	Počet strojů	Počet zaměst. mužů	Počet zaměst. žen	Počet zaměst. dětí	Počet produktov. archů papíru za rok	Cena vyrob. papíru ve zl. za rok
papírna Haase a synové	2	100	200	50	100 000	350 000
p. Děčín	1	25	40	40	30 000	87 750
p. Bubeneč	1	27	80	-	26 450	68525
p. Horní Kamenice	1	7	-	12	8 580	16 657
p. Hostinné	1	16	30	20	13 00	25 667

Ředitelem továrny byl po jejím otevření jmenován po dohodě bratrů nejstarší Ludwig. Do Vraného přenesl své sídlo. Zároveň podnikl mnoho cest po obdobných továrnách v Německu, Francii a Španělsku. Pro obchodní aspekt bylo významné, že se mu podařilo získat nové odběratele při cestách do severní Afriky, Malé Asie, Řecka a Turecka.⁷¹⁴ Rozvoji papírny nezabránily ani přírodní katastrofy, jako byla ničivá povodeň v roce 1845 a především týden trvající požár roku 1851. Budova továrny byla po požáru zvýšena o jedno podlaží. Období neoabsolutismu pak přineslo rozšíření papírenské produkce. Dne 1. září roku 1853 se začal ve Vraném vyrábět bankovní papír a v nově vybudovaném objektu i tisknout rakouské bankovky za dohledu dvou státních komisařů. Předpokladem pro přenesení výroby bankovek z Vídně do Vraného nad Vltavou bylo vědomí kvality Haaseovské produkce papíru, a stejně tak moderní využití litografie a mědirytinových tisků. V té době již poháněly

⁷¹³ Citováno dle MÍKA, *Počátky průmyslové výroby*, s. 95.

⁷¹⁴ Srv. *Tagesbote aus Böhmen*, 27. června 1864, s. 3.

výrobu namísto vodních kol dvě Jouvalovy turbíny.⁷¹⁵ Sama kvalita produkce by pravděpodobně nestačila, pokud by bratři Haaseové nedisponovali nutnými vazbami v rakouském ministerstvu financí. Právě v této době byl Andreas Haase jedním z nejdůležitějších představitelů pražské samosprávy s pověstí vládně loajálního muže. S ohledem na specifickou výrobu dorazil do Vraného i vyšší počet odborných dělníků z rakouských zemí. Dobové přehledy zanechaly zprávy i o sociálních podmínkách zaměstnanců ve Haaseho podniku. Pro rostoucí počet zaměstnanců byly vybudovány v letech 1858 – 1860 dvoupatrové dělnické domy. V polovině padesátých let pracovalo v papírně šest set osob, jejichž rodinám bylo k dispozici 96 bytů. Byly poskytovány pracujícím s „výhradně dobrým chováním“. Byty tvořily dva světlé pokoje, kuchyně a sklep. Za na svou dobu velkorysé bydlení se platilo nájemné čtyřicet zlatých ročně. V papírně byla rovněž vyloučena práce za denní mzdu, což rovněž vytvářelo tlak na vyšší disciplinaci zaměstnanců.⁷¹⁶

V roce 1860 se po dohodě bratrů rodinná firma rozdělila mezi jednotlivé členy. Papírnu nicméně nadále spoluvlastnil společně Andreas, Ludwig a Rudolf pod hlavičkou Gottlieb Haase Söhne. Její úspěšný rozvoj pokračoval i po smrti Andrese Haaseho v roce 1864. Osudnou se jí stala až hospodářská krize po pádu burzy roku 1873. Dva roky před jejím vypuknutím přešla papírna na akciovou společnost, kde drželi zásadní podíly členové Haasovy rodiny. Technické vedení převzal Andreas Haase ml., syn Andrese Haaseho. Záměr znásobit finanční prostředky přišel v nevhodnou dobu a akcie následkem krize klesly z 200 na 2,5 zlatých. Nejdříve byla zastavena činnost strojírny a v dalším roce i papírny. Papírna byla poslána do konkursu. V roce 1879 pak celou společnost koupil Andreas Haase mladší a obnovil výrobu v papírně.⁷¹⁷

Po odchodu Ludwiga Haaseho do Vraného nad Vltavou připadla vůdčí role Haasovského pražského podniku plně Andreasovi. Pokud do této doby platil za reprezentanta firmy směrem navenek a zajišťoval potřebné společenské styky a kontakty, v momentě otevření papírny převzal vedení ostatních sekcí firmy s výjimkou papírny. Součástí pražského impéria tvořily tři hlavní sekce. Tiskárna

⁷¹⁵ Srv. *Pražské papírny*, s. 10.

⁷¹⁶ Srv. KREUTZBERG K. J., *Beiträge zur Würdigung der Industrie und Industriellen Österreichs*, Prag 1854, s. 30.

⁷¹⁷ *Pražské papírny*, str. 12.

(spolu s písmolijnou), nakladatelství a obchod s papírem. Tiskárna dodávala materiál pro knihtiskaře v celém Rakousku, stejně jako do oblastí přilehlých tureckých provincií nebo Krakovska. Pohled na každodenní fungování tiskárny nám umožňují pravidla provozu tiskárny vypracovaná Andrease Haasem, která každoročně podepisovali všichni její zaměstnanci. Pravidla v praxi nahrazovala existenci pracovní smlouvy. V rámci pravidel byly uvedeny i tabulky, do kterých byly zaznamenávány přehledy mezd. Z předpisů vyvstává důležité postavení faktora Walka, jehož příkazů měli zaměstnanci dbát. Vedle toho je zmíněn i druhý faktor Mathes, který je dáván za příklad píle a odpovědnosti, neboť se na toto místo rekrutoval z řady tiskařů tiskárny. Tato skutečnost byla zdůrazněna, aby motivovala zaměstnance k usilování o obdobný kariérní posun. V případě, že zaměstnanci nedodrželi pokyny faktorů, následovala srážka ze mzdy. V tiskárně bylo zakázáno kouřit, šňupat a nadměrně konzumovat alkohol. Pracovní doba v létě trvala od šesti hodin od rána do sedmé hodiny večerní s hodinu a půl dlouhou přestávkou na oběd, v zimě pak od sedmi hodin do osmé hodiny večerní. V případě, že zaměstnanec pracoval více než jedenáct hodin denně, byl mu přiznán nárok na odměnu. Podpisy podepsaných zaměstnanců zároveň ukazují, jak široký byl personál tiskárny. V roce 1841 to bylo celkem 164 osob, z nichž bylo 60 sazečů, 38 tiskařů a 46 osob pracovalo v písmolijně.⁷¹⁸

Haase tak představoval největšího zaměstnavatele v oblasti tiskařství. Více než sto dělníků zaměstnávaly v té době pouze přádelny a kartounky a vedle nich pak Thomasova strojírna v Karlíně, bubenečská papírna, smíchovská porcelánka, rukavičkářská dílna P. Boulogne a M. Stiftera a Krieseho manufaktura na výrobu klobouků.⁷¹⁹ Ohodnocení zaměstnanců tiskárny bylo ve srovnání s ostatními dělníckými profesemi vyšší. Knihotiskaři byli vnímáni jako elita dělníckých vrstev. Zachovalý výplatní deník zaznamenává platové ohodnocení zaměstnanců, kteří pobírali týdenní mzdu. V roce 1854 pobírali litografové týdně 8 až 10 zlatých, tiskaři 6 – 8 zlatých, sazeči a písmolijci 3 zlaté a 34 krejcarů. V roce 1863 se pohyboval týdenní plat litografů ve výši 10 – 12 zlatých, tiskařů 7 – 8 zlatých, sazečů kolem 4 zlatých a písmolijců 3,5 zlatých. Z průměrných výdělků nicméně vybočovaly i vyšší mzdy. Litograf pobíral v jednom případě 15 zlatých, tiskař dokonce 16 zlatých.⁷²⁰

⁷¹⁸ AKNM, fond Nakladatelství Bohumil Haase a synové, k. 221, f. 726.

⁷¹⁹ MÍKA, *Počátky průmyslové výroby*, s. 116.

⁷²⁰ AKNM, fond Nakladatelství Bohumil Haase a synové k. 219, f. 102.

Haase se snažil předcházet možným projevům sociálního napětí vstřícnými instrumenty, které přispívaly k tlumení bídného postavení v momentě nemoci či úmrtí zaměstnance. V podniku byla vedena nejpozději od padesátých let pokladna pro případ nemoci, stejně jako pokladna pro vdovy pro případ úmrtí zaměstnance.⁷²¹

Uvedená výše mezd byla nadprůměrná například ve srovnání s jinými továrními dělníky.⁷²² Vedle toho bylo nesrovnatelné prostředí, ve kterém zaměstnanci pracovali. V rámci objektu anenského dvora stály i čtyři domy pro dělníky a v areálu byl i hostinec, kde probíhalo závodní stravování.⁷²³ O tom, že byla práce v Haaseho firmě ceněna svědčí i nízká rotace pracovníků, neboť jména uvedená pod textem pracovních podmínek, obdobně jako ve výplatním deníku, se v uvedených letech opakují. I čeští autoři mluvili o tom, že pracovníkům v tiskárně a úředníkům v písárně býval otcem, vždy patriarchálně s nimi jednáje“.⁷²⁴ I přesto však nebylo ani prostředí Haasovského podniku prosto momentů sociální výbušnosti, jak ukáže následující popis situace tiskárny v roce 1848.

V průběhu jara 1848 formulovali své sociální požadavky zaměstnanci z pražských tiskáren. Sebevědomí zaměstnanců tiskáren posilovaly informace o stávkovém hnutí typografů ve Vídni, Berlíně a Lipsku. Na schůzi 23. dubna si typografové zvolili třicetičlenný výbor, který vypracoval jejich požadavky. Ty mířily směrem ke zvýšení mezd a byly ospravedlňovány větším výkonem tiskáren v souvislosti s navýšeným tiskem politických tiskovin v revolučním roce. Vedle toho žádali stávkující zkrácení pracovní doby, omezení přijímání učňů a především vyřazení moderních rychlolisů z výroby, neboť brala práci kvalifikovaným dělníkům. Výbor předal petici s požadavky majitelům pražských knihtiskáren. Poté, co na petici nebylo reagováno, vstoupili dělníci z pražských knihtiskáren v květnu do stávky. Zastaveny byly i práce v Anenském dvoře.⁷²⁵

Vlastníci tiskáren soustředěni v knihtiskařském grémiu informovali o této situaci Národní výbor a vyzvali jej k účasti na řešení situace. První byl pod tímto dopisem

⁷²¹ KREUTZBERG, *Beiträge zur Würdigung*, s. 29.

⁷²² Srv. MACHAČOVÁ – MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje*, s. 48-51.

⁷²³ HAASE, *Annahof im Wort*, s. 13.

⁷²⁴ *Veslavín* č. 19, roč. 1., 1864, s. 227.

⁷²⁵ O stávce podrobně NOVOTNÝ Karel, *Hnutí typografického dělnictva v Praze r. 1848*. In: *Zápisky katedry československých dějin*, roč. 3, Praha 1958, 7-19. O stávce informuje v kontextu dalších sociálních bouří roku 1848 WOHLGEMUTHOVÁ Renata a kol., *Pražské dělnické hnutí v období 1849 – 1921*, díl I, Praha 1980, s. 50.

uveden podpis Andrease Haaseho, který stál v čele grémia.⁷²⁶ Zajímavé je, že majitelé byli ochotni ustoupit zaměstnancům v otázce mezd, neboť hovořili o jejich mírném navýšení. Prahou se v té době šířily informace o záměrech zaměstnanců likvidovat technické zařízení podniků, což sice typografové svými prohlášeními v českém a německém tisku odmítli, nicméně na straně zaměstnavatelů převládal neklid, který je naváděl ke vstřícnějším gestům. Zároveň majitelé podniků ale ve svém prohlášení deklarovali, že k tomuto kroku přistupují s ohledem na zklidnění situace a návratu ke standardnímu provozu, přičemž ostatní zmiňované požadavky vnímali jako zasahování do jejich vlastních práv.

Tiskaři a sazeči⁷²⁷ však tyto mírné vstřícnosti odmítli. Oznámení majitelů tiskáren přitom vinilo z tohoto odmítnutí smírné nabídky v Praze se vyskytující lipské tiskaře, kteří agitovali mezi typografy.⁷²⁸ Národní výbor proto svolal k řešení situace schůzi své X. sekce.⁷²⁹ Tento orgán uznali i tiskaři jako smírčího soudce a jmenovali své zástupce pro vyjednávání. V Praze v těchto dnech vzhledem ke stávce nevycházely žádné tiskoviny. Pouze Haaseho tiskárna zajistila vydání alespoň dvoustránkového letáku jako náhradu předplatitelům Bohemie. Ten seznamoval s děním posledních dní.⁷³⁰ Poměrně rychle se podařilo během jednání vyřešit požadavek na navýšení mezd, problémem však zůstávala především otázka zapojení rychlolisů do výroby, která byla pro zájmy majitelů tiskáren logicky zásadní. Kompromis byl nakonec dosažen slibem vydání nového gremiálního řádu, na jehož inovované znění zaměstnanci spoléhali. Následně se podařilo ukončit stávkou navýšením mezd a slibem, že se o dalších požadavcích bude jednat. Národní výbor však podstoupil žádost o vydání zemskému guberniu, neboť vlastníci tiskáren žádali, aby se nový gremiální řád vztahoval na celé Čechy. Tím se celá věc značně prodloužila a nebezpečí eskalace napětí bylo z ohledů členů grémia zažehnáno.⁷³¹

⁷²⁶ Srv. Dopis Národnímu výboru z 23. května 1848. Přetisk in KUBÁTOVÁ H. – SÝKOROVÁ L. (eds.), *Faksimilia – Dělníci v roce 1848*, Praha 1973, s. 78-79.

⁷²⁷ Psaní hovoří o „Drucker und Setzergehilfe“, nikoli o dělnících či zaměstnancích.

⁷²⁸ Srv. Dopis Národnímu výboru z 23. května 1848. Přetisk KUBÁTOVÁ H. – SÝKOROVÁ L. (eds.), *Faksimilia*, s. 78-79.

⁷²⁹ *Tamtéž*, s. 80 – 81.

⁷³⁰ NOVOTNÝ, *Hnutí typografického*, s. 11.

⁷³¹ Nový řád načas skutečně vstoupil v platnost, nicméně již v roce 1850 byl pražskou krajskou vládou opět zrušen poté, co si představitelé zaměstnanců stěžovali na nedodržování jeho znění především ve vztahu k omezení práce rychlolisů. *Tamtéž*, s. 14.

Je zřejmé, že vzhledem k síle Haaseho tiskárny byl Andreas Haase nejlivnějším mluvčím strany majitelů. Proto je zajímavé, že byl hned od počátku sporu ochoten připustit alespoň minimální míru kompromisu, která by stabilizovala sociální napětí a zabránila eskalaci situace. Tomuto přístupu odpovídá i jeho ocenění v nekrologu českého časopisu *Veslavín*, kde je uvedeno, že Haase byl ochotný na mnohé požadavky přistoupit, ale byl vázán solidaritou s ostatními členy grémia.⁷³² Haase sehrál rovněž důležitou roli v paralyzování typografického hnutí, když se snažil, aby nedošlo k jeho propojení s mimopražskými oblastmi.⁷³³

Úspěšná cesta Haasovské tiskárny pokračovala i v průběhu padesátých let. Výše odvedené daně nám naznačuje, že další pražské podniky snad ani nelze označit za konkurenční. Z dvaadvaceti tiskařů, které evidoval soupis pražské obchodní a živnostenské komory z roku 1857, žádný neatakoval postavení Haaseho podniku. Daňový odvod firmy Gottlieb Haase Söhne je zde uveden ve výši 525 zlatých. U ostatních firem šlo o roční daň v řádu jednotek, maximálně desítek zlatých. Známa tiskárna Heinricha Mercyho takto odvedla například částku 52 zlatých. Výše daňového odvodu byla ostatně mimořádná i v porovnání s ostatními odvětvími. Obdobně vysokou daň zaplatila pouze strojírna Breitfeld a Evans v Karlíně.⁷³⁴ Kvalita Haaseovské tiskařské práce byla oceněna na světové výstavě v Londýně v roce 1851, kdy firma získala ocenění za barevné tisky.⁷³⁵ Několik let předtím poctil Haaseho podnik svou návštěvou člen vládnoucího rodu a budoucí císař, tehdy ještě arcikníže, František Josef s bratrem Maxmiliánem.⁷³⁶ Rodinné podnikání tak poskytovalo dostatečnou oporu pro aktivity Andree Haaseho mimo podnikatelský svět.

Haaseho společenská angažovanost

Obchodní záležitosti nicméně nepředstavovaly jediné pole angažovanosti Andree Haaseho. K vůdčím pozicím v rozvíjejícím se spolkovém životě Prahy čtyřicátých let měl osobní předpoklady. Podle vzpomínek redaktora *Bohemie* Klutschaka upoutávala na první pohled jeho postava a styl, ve kterém se zrcadlilo sebevědomí majetného a zkušeného měšťana. K tomu byl zároveň vybaven řečnickými schopnostmi, při

⁷³² Srv. *Veslavín* č. 19, roč. 1., 1864, s227.

⁷³³ NOVOTNÝ, *Hnutí typografického*, s. 15.

⁷³⁴ SOA Praha, fond OŽK, k. 27, fol. XII:

⁷³⁵ HAASE A, *Annahof im Wort*, s. 59.

⁷³⁶ Návštěva proběhla v roce 1847. *Tamtéž*, s. 68.

kterých dokázal nadšení přenášet na své okolí.⁷³⁷ V roce 1843 se stal jedním z dvanácti pražských obecních zastupitelů.⁷³⁸ Postavení pražské samosprávy bylo v té době značně omezené a lišilo se od pravomocí radnice z období po roce 1861. Představitelé města ostatně nebyli voleni, nýbrž jmenováni zemským guberniem a apelačním soudem. Pravděpodobně i díky kontaktům v těchto sférách se Andreas Haase zařadil mezi obecní radní. Z omezeného postavení samosprávy města vyplývalo, že předmětem jednání byly, více než požadavky politické, otázky hospodářského charakteru. Právě v nich se Andreas Haase realizoval. Vzhledem k jeho kontaktům ve vídeňských kruzích, byl zastupitelstvem dvakrát vyslán do hlavního města monarchie, aby hájil stanovisko pražské rady. Poprvé to bylo ve věci změny záměru umístění železniční zastávky v Praze při budování severní dráhy, kdy se podařilo nádraží umístit dovnitř města na místo původně prosazované varianty v Karlíně. Druhá vídeňská mise se týkala jednání o poskytnutí úvěru pro město na stavbu vodovodu. Haase měl dojednat půjčku 150 000 zlatých za výhodných úrokových podmínek.⁷³⁹

Vedle účasti na dění v pražské samosprávě se Haaseho jméno objevuje i v kulturních a dobročinných spolcích doby předbřeznové. Vzhledem k Haaseho vydavatelské činnosti se jeví jako logické propojení s vědecko-kulturními aktivitami. Vedle desítek dalších osob šlechtického a měšťanského původu patřil mezi členy společnosti Vlasteneckého muzea.⁷⁴⁰ Aktivní byl rovněž v Jednotě pro povzbuzení průmyslu, kde vykonával funkci zkušebního komisaře, zatímco jeho bratři patřili mezi řádné přispívající členy.⁷⁴¹ Spolu s dalšími členy rodiny Haase náležel k podporovatelům zaopatřovacího úřadu pro slepce⁷⁴² a spolku pro podporu chudiny.⁷⁴³ Souběžně s tím byl Andreas Haase zapojen do úžeji profilovaných spolků, které korespondovaly s jeho obchodním zaměřením. Je uveden v kategorii podporovatelů spolku České spořitelny.⁷⁴⁴ Z dobové reprezentace je významné jeho předsednictví grémia

⁷³⁷ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 5.

⁷³⁸ Srv. *Schematismus des Königreichs Böhmen für das Jahr 1844*, s. 154.

⁷³⁹ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 6.

⁷⁴⁰ *Handbuch des Königreichs Böhmen für das Jahr 1848*, s. 571.

⁷⁴¹ *Schematismus des Königreichs Böhmen für das Jahr 1838*, s. 579.

⁷⁴² Versorgungs- und Beschäftigungsanstalt für erwachsene Blinde in Böhmen. Srv. *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1842*, s. 453.

⁷⁴³ Privatverein für Unterstützung der Hausarmen. Srv. *Tamtéž*, s. 461.

⁷⁴⁴ Verein der Böhmisches Sparkasse. Vedle přispívajících členů představovala elitnější kategorii skupina zakladatelů. Srv. *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1842*, s. 464. K prvním

pražských knihtiskařů, které tvořilo deset osob. V symbolické rovině stvrzoval tento post dominantní postavení tiskárny Gottlieb Haase Söhne mezi pražskými podniky.⁷⁴⁵ Stejně tak je vypovídající, že z bratrů Haase to byl právě Andreas, který rodinu reprezentoval na těchto společenských polích nejintenzivněji. Společenský kredit sahal přes hranice monarchie a otiskl se i do ocenění ve formě titulatury, neboť roku 1844 získal od portugalské královny Marie II. řád Ježíše Krista za zásluhy na poli typografie.⁷⁴⁶

Rekapitulujeme-li tedy Haaseho společenské postavení před vypuknutím revoluce roku 1848, lze říci, že se řadil mezi špičku pražského obchodního světa díky výnosům z prosperující tiskárny, nakladatelství, papírny a obchodu s papírem. Nezpochybnitelná byla i síla jeho společenských kontaktů, jak do řad nových majetných občanských vrstev, tak směrem k tradiční aristokracii a rovněž k povětšinou skrze aristokracii ovládaným zemským orgánům. Kontakt s oběma složkami společnosti se jeví jako logický nejen vzhledem k Haaseho přehledu členství ve spolcích, ale při vědomí role novinových titulů vycházejících v Haaseho tiskárně – Bohemie a Pražských novin, které byly platformou jak pro nastupující měšťanskou emancipaci, ale stejně tak hráli roli zpravodaje v zemských záležitostech a přispívaly pěstovanému zemskému uvědomění. I pro jeho vnímání jako osoby politicky obezřetné a zároveň vybavené organizačními a odbornými schopnostmi byl na začátku čtyřicátých let jmenován do pražské městské rady. Z pohledu národnostního vymezení představoval Andreas Haase typ německy mluvícího Pražana, který se s německou kulturou identifikoval přirozeně i vzhledem k rodinnému původu. Jeho otec byl Němec, který dorazil do Prahy v rámci pracovní migrace. Zatímco se většina německy mluvících horních vrstev pražské společnosti identifikovala s německou kulturou na základě germanizačních tlaků na poli vzdělání, správy a obchodu v předešlých desetiletích, je možno označit Haaseho němečtví za přirozenější. Šlo však především o identifikaci kulturní, která nebyla provázena nacionální agitací v politickém směru. V tomto ohledu nevytvářeli německy mluvící Pražané obdobné silné agitační tlaky jako nastupující česká nacionální elita.⁷⁴⁷ U Haaseho tak lze rovněž

dvěma desetiletí spořitelny srv. VENCOVSKÝ a kol., *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999, s. 92-95.

⁷⁴⁵ Srv. *Handbuch des Königreich Böhmen für das Jahr 1848*, s. 571.

⁷⁴⁶ Srv. nekrolog *Pražských novin* ze dne 28. června 1864, s. 3.

⁷⁴⁷ Srv. ŠTAIF, *Obezřetná elita*, s. 112an.

nalézt vedle německé identity i motivy zemského vlastenectví s vazbou na město, respektive zemi a nezpochybnitelnou loajalitou k habsburské monarchii. Haasem vydávané noviny ostatně vycházely částečně i v češtině.⁷⁴⁸

Dramatické události roku 1848 nabídly Haasemu příležitost, aby svou angažovanost ve veřejném prostoru ještě více vystupňoval. Zároveň však naznačily limity jeho akceptovatelnosti mezi širší veřejností. Prvním výrazným neúspěchem byla skutečnost, že se mu nepodařilo prosadit se mezi zvolené reprezentanty pražské petiční akce na schůzi ve Svatováclavských lázních 11. března a ve dvacetičlenném Svatováclavském výboru v prvních dnech chyběl.⁷⁴⁹ Proto se už 14. března Andreas Haase účastnil schůze na pražské radnici, kde tehdejší purkmistr Müller připravoval plán tvorby alternativní petice, která by zrcadlila názory konzervativnějších představitelů pražského majetného měšťanstva. Tento pokus však selhal a následně někteří z účastníků rozšířili řady svatováclavského výboru. Výboru šlo naopak o šanci, jak demonstrovat širší reprezentativnost tohoto sboru. Haase do Svatováclavského výboru vstoupil 20. března spolu s dalšími představiteli pražského obchodnictva, jako byl Leopold Portheim, Franz Reichel, Jan Křtitel Riedl nebo Jan Křtitel Batka.⁷⁵⁰

Ve stejné době tiskárna Gottlieb Haase Söhne zažádala zemské presidium, aby ji bylo povoleno vydávat nový deník, jehož cílem mělo být „*lid ve všech časových poměrech a jeho povinnostech a chování poučovati a – jak to činila „Bohemia“ sedláky ke klidu a pořádku nabádati.*“⁷⁵¹ Redaktorem měl být dosavadní redaktor Bohemie Franz Klutschak. Žádost byla schválena a již 2. dubna vyšlo první číslo listu *Constitutionelles Blatt aus Böhmen*. Šlo o konzervativní list, který byl namířen především proti radikálním revolucionářům ve Vídni. Oproti Bohemii šlo o více politicky profilovaný deník, který se snažil stát mimo národnostní česko-německý konflikt.⁷⁵²

Úspěch naopak slavil Andreas Haase při volbách do obecního zastupitelstva, které nejvyšší purkrabí hrabě Stadion vypsals 22. března. Vypsání těchto voleb bylo součástí

⁷⁴⁸ K etnickým poměrům v Praze před rokem 1848 srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 26-28.

⁷⁴⁹ ROUBÍK František, *Český rok 1848*, Praha 1931, s. 74.

⁷⁵⁰ Srv. KAZBUNDA Karel, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929, s. 47.

⁷⁵¹ *Tamtéž*, s. 133.

⁷⁵² *Tamtéž*, s. 134. Srv. HÖBELT Lothar, *Die deutsche Presselandschaft*. In: RUMPLER Helmuth, URBANITSCH Peter, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band VIII, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 2. Teilband, s. 1791an.

taktiky, jak oslabit vliv Svatováclavského výboru. Volební právo bylo svěřeno podle vyhlášky zemského presidia pouze měšťanům a osobám vlastním v Praze nemovitost. Z voleb vzešel stočlenný velký měšťanský výbor. Ten posléze zvolil dvanáctičlenný malý měšťanský výbor a starostu (stal se jím Antonín Strobach). Volby probíhaly za poměrně malého zájmu Prahy, která v těchto dnech žila spíše osudem jednotlivých petic požadujících občanská práva a jazykové a státoprávní úpravy v českých zemích. Tak dorazilo k volbám 1150 osob, což představovalo jednu třetinu oprávněných voličů.⁷⁵³ Větší dojem společenské reprezentativnosti tak logicky budil v aktivizované společnosti Svatováclavský výbor a městské zastupitelstvo bylo pojmáno spíše jako nástroj tradičních elit mající za úkol oslabit pozici Svatováclavského výboru.⁷⁵⁴ Březen roku 1848 tedy do jisté míry naznačil, že Haase byl vnímán jako představitel předbřeznových konzervativních elit a nebyl akceptovatelný pro dynamičtěji naladěnou veřejnost.

Podstatnější byla Haaseho angažovanost ve formujících se národních gardách, které byly zakládány spontánně jako ozbrojené sbory měšťanstva zajišťující, aby ani v době politických přeměn nebyl narušen veřejný pořádek. Současně byly představovány jako jednotky bránící nově nabyté konstituční svobody. Zpočátku existovaly v Praze tři ozbrojené sbory. V čele ostrostřelců byl právě Andreas Haase. Jeho vedení nebylo nepřirozené i proto, že již v předbřeznové době stál v čele aktivity, která se snažila oprášit tradici zaniklého ozbrojeného měšťanského pěšího pluku a připomenout dvousetleté výročí obrany Prahy před Švédy. Na základě dekretu gubernia byl proto v roce 1844 císařsko královský pěší pluk reorganizován.⁷⁵⁵ Císařský patent z 15. března 1848 dodal zakládání národních gard punc legitimacy. Již 21. března měla národní garda 3 500 členů.⁷⁵⁶ Dne 30. března byl Andreas Haase zvolen definitivně velitelem pražských národních gard, přičemž doposud tuto funkci vykonával provizorně.⁷⁵⁷ Haase byl pro představitele měšťanstva akceptovatelný vzhledem ke své společenské vážnosti a vlivu, nicméně stejně tak byla jeho osoba rovněž zárukou

⁷⁵³ Srv. KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s. 16an.

⁷⁵⁴ Hrabě Stadion se pokusil přesvědčit zástupce svatováclavského výboru, aby předali svou agendu nově zvolenému zastupitelstvu. Jakkoli byli někteří členové výboru ochotni o tomto kroku uvažovat, shromáždění na Žofíně a ve Svatováclavských lázních demonstrovali postavení Svatováclavského výboru, který nadále reprezentoval pražskou petiční akci. Srv. URBAN Otto, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 27.

⁷⁵⁵ *Handbuch des Königreich Böhmen für das Jahr 1848*, s. 478.

⁷⁵⁶ Srv. ROUBÍK, *Český rok 1848*, s. 93.

⁷⁵⁷ *Bohemia*, 31. března 1848, s. 3.

pro představitele zemských úřadů, že se tyto pluky nestanou ohniskem možného napětí a nekontrolovatelné aktivity. Obdobně jako v Praze docházelo k zakládání národních gard i v jiných městech království. Tyto gardy pak oficiálně podléhaly pražskému vrchnímu velitelství. Haaseho velitelský štáb sídlil přímo na Staroměstské radnici.

Podle Klutschakových svědectví se Haase věnoval řízení gardy denně. Pod jeho velitelství spadalo jenom v Praze přibližně deset tisíc mužů. Důvěra představitelů zemské správy v čele s hrabětem Stadionem umožnila národním gardám disponovat erárními zbraněmi.⁷⁵⁸ Gardy se soustředily na denní i noční dohled nad městem, který měl zamezit rabování a střetům pramenícím v sociálně třaskavé atmosféře. Zvláště citlivým problémem byly protižidovské bouře. Snaha o ochranu soukromého majetku, tedy i židovského, vedla část veřejnosti k tomu, aby Haaseho vedenou národní gardu titulovala jako „*Judenschutzgarde*“ a žádala její rozpuštění. Atmosféra gradovala v období aféry tiskařského faktora Grolla, který byl obviněn z autorství protižidovského pamfletu. Následně byl však v reakci na demonstrace poukazující na nově deklarovanou svobodu slova propuštěn. Na místo starosty v tu chvíli rezignoval oblíbený Strobach, který si vykládal pouliční demonstrace jako vyjádření nedůvěry jeho politice a zároveň poskytl prostor novému vedení, „*keré energickými opatřeními zajistí veřejný pořádek v Praze*“.⁷⁵⁹ Souběžně s tím byla Haasemu uspořádána před jeho domem na Anenském náměstí kočičina. Při ní došlo ke střetu davu s plukem granátníků a lehkému poranění jednoho studenta techniky, následkem čehož se nepopulárnost Haaseho u části veřejnosti ještě prohloubila. Dne 12. května proto Haase rezignoval na velitelství národní gardy. Jeho odstoupení přišlo v době, kdy zemské prezidium uvažovalo o potřebě postavit do čela gardy skutečného vojáka, a proto Haaseho vystřídal ve funkci kníže Josef Lobkovic. Jemu byl Haase k dispozici ještě krátký čas po vzdání se funkce. V následujících dnech se dramaticky zhoršil Haaseho zdravotní stav a odjel z Prahy na několikadenní rekonvalescenční pobyt.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ K činnosti národních gard srv. ROUBÍK, *Český rok 1848*, s. 91an.

⁷⁵⁹ Výrok Strobacha cituje KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s 8.

⁷⁶⁰ Je otázkou, zda Klutschakem líčená zcela pasivní role Haaseho při potlačení kočičiny odpovídá skutečnosti. Ústřední roli Haasemu připisoval Frič, který rovněž líčil dramatičtěji i zranění zúčastněných. Srv. TRAUB Hugo (ed.), *Paměti J. V. Friče*, Praha 1939, s. 151. O tom, že Haase byl nestravitelný pouze pro část společnosti, svědčí delegace 171 členů kohorty pražské techniky, kteří po vyjasnění situace v následujících dnech žádali Haaseho, aby z funkce velitele gard neodstoupoval. Srv. KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 9. Odjezd z Prahy nelze vykládat jako rozumný odstup od dramatických

Brzy poté však opět participoval na důležitých událostech revolučního jara 1848. Ve volbách do zemského sněmu, který byl zamýšlen jako ústavodárný, byl zvolen poslancem za Prahu. Sněm se však v důsledku vypuknutí svatodušního povstání nesešel a Haase si tak na svou parlamentní premiéru musel počkat více než jedno desetiletí. Těsným výsledkem mu unikl i mandát do vídeňského říšského sněmu, když nad ním ve volbách v Praze zvítězil Adolf Maria Pinkas.⁷⁶¹

V samotném průběhu pražských svatodušních bouří se Haase účastnil deputace složené z českých a německých členů, kteří 17. června ve Vídni u ministerského předsedy Franze von Pillersdorfa žádali zastavení vojenských operací a ostřelování Prahy. Deputace se vedle Haaseho účastnil Sladkovský, Klaudi, univerzitní profesor Heimert, obchodník Martin Brabec, Jan Křtitel Batka, Johann Czermák, Eduard Bruna a Karl Fränke. Delegáti byli přijati poměrně vlídně a vyzváni, aby své požadavky předložili formou petice. Ta byla následně sepsána a opakoval se v ní požadavek ukončení vojenských operací v Praze. Důraz byl kladen na skutečnost, aby násilné události v Praze byly vykládány nikoli jako důsledek česko-německého napětí, ale jako reakce na Windischgrätzovy provokativní kroky. Z tohoto důvodu petice v uhlazené formě žádala odvolání generála Windischgrätze z funkce velícího generála v Čechách a slib amnestie pro účastníky bouří. Během několika dní se však situace dramaticky změnila a Windischgrätz pacifikoval Prahu. Vstřícný postoj vídeňských úřadů, kterým by nabylo proti vůli odvolání konzervativního generála, ochabl a požadavky deputace vyzněly do ztracena.⁷⁶² Haaseho účast v delegaci ukazuje, že pražské červnové bouře nebyly otázkou česko-německého sporu, jak jej vysvětloval například na půdě frankfurtského parlamentu moravský poslanec Karl Giskra, ale vystoupením proti Windischgrätzem reprezentované politice kontrarevoluce. Zdá se, že umírněné kruhy pražského měšťanstva se mohly pokusit o společný postup, který by držela pohromadě víra v úspěšnou cestu pozvolné konstitucionalizace. Právě opanování situace v Praze však vytvořilo pevný bod pro opětovný nástup dvorských konzervativních kruhů a utlumilo společenské dění v hlavním městě království.⁷⁶³

událostí, neboť Klutschak naznačuje, že šlo o první projev Haaseho blíže nespécifikované nemoci, které nevěnoval pozornost, a stala se mu nakonec osudnou.

⁷⁶¹ KLUTSCHAK, *Andreas Hasse*, s. 10.

⁷⁶² Srv. KAZBUNDA, *České hnutí roku 1848*, s. 266. Petice podepsaná i Haasem otištěna tamtéž, s. 412-413.

⁷⁶³ Srv. KLÍMA Arnošt, *Češi a Němci v revoluci 1848*, Praha 1994, s. 72an.

Do veřejného dění se Haase vrátil v polovině srpna, kdy byl vyzván zemským prezidiem, aby se opět chopil funkce velitele národní gardy v Praze. Zemské prezidium tak učinilo na doporučení městské rady, které v té době již předsedal starosta Václav Vaňka. Při reorganizaci národní gardy mělo být využito Haaseho „obežřetnosti, činnosti a zkušenosti“.⁷⁶⁴ Oficiálně nebyl Haase do funkce znovu jmenován, ale zemské prezidium prohlásilo, že nepřijalo jeho rezignaci z poloviny května. Haase se zdál vhodnou volbou v momentě, kdy bylo Windischrätzovou tendencí národní gardy plně odzbrojit. Proti tomu se stavěla právě městská rada, která upozorňovala na skutečnost, že během červnových bouří se národní gardy neúčastnily na radikálních vystoupeních. Městská reprezentace si uvědomovala, že odzbrojení měšťanských sborů by bylo dalším negativním signálem do řad umírněného měšťanstva, které mohlo být spolutvůrcem konstitučního systému. V rámci národních gard Haase představoval tradičnější členy předbřeznových měšťanských pluků, kteří nebyli nutně sladění s nově přistoupivšími občanskými liberály osmačtyřicátého roku. Haaseho osobnost zaručovala loajalitu vůči zemským úřadům a nebyla překážkou pro další existenci gard.

V čele národní gardy však Haase dlouho nefiguroval. Velitel národní gardy byl v průběhu října 1848 volen a z voleb vzešel vítězně Haaseho český protikandidát, obchodník se dřevem Martin Brabec. Ve volebním klání tak Haase již poněkolkáté propadl. Haaseho činnost v čele gardy nicméně ocenila osmačtyřicetičlenná správní rada národní gardy, která u příležitosti jeho odstoupení vystavila Haasemu děkovnou adresu. Z celkového tónu adresy je cítit pokračující nadšení z přílivu liberálních svobod, které přinesl rok 1848 a zároveň kritika eskalace radikální atmosféry v části veřejnosti. Ve stejném duchu bylo proto oceněno i dosavadní Haaseho přičinění o zřízení národní gardy. Uznána byla již předbřeznová snaha Haaseho o vybudování ozbrojeného měšťanského sboru, jehož nutnost poznal Haase díky svému „*úsudku a odhadu budoucnosti*“. Ocenění hodné přitom podle adresy bylo, že se Haase o vybudování sboru snažil i v době před rokem 1848, která na lidovou aktivitu shlížela s nedůvěrou, což nicméně jeho vytrvalost při budování měšťanského pluku neotupilo. Proto bylo logické, že se ve „*šťastných březnových dnech*“ dostal do čela nově povolené národní gardy. Při jejím formování na jaře 1848 umožnila Haaseho rozvaha, taktnost

⁷⁶⁴ Cit. dle oznámení uveřejněném v Pražských novinách dne 18. srpna 1848, s. 1.

a usilovná aktivita, aby sjednocoval protichůdné elementy v rámci gardy. Stejně tak bylo poukázáno na to, že Haase vytrval ve svém snažení přes útoky na svou osobu, které pramenily v „závistí“ a způsobily Haasemu „křivdy“. Další zvyrazněnou zásluhou Haaseho bylo, že se zasadil o to, aby národní garda nebyla definitivně rozpuštěna, případně aby nemusela být odzbrojena. Haase při tomto úsilí opět obětoval vlastní čas a síly spolu s dalšími přáteli a spoluměšťany („*Camaraden und Mitbürger*“) a dal k dispozici své zkušenosti, síly a znalosti, aby sloužil svobodné vlasti a městu. I z těchto důvodů byl Haase na závěr adresy jmenován čestným členem správní rady národní gardy. Pod adresou byl podepsán nový velitel Brabec a spolu s ním všech dalších osmačtyřicet členů rady národní gardy.⁷⁶⁵

Na čelné místo národní gardy se však Haase vrátil záhy. V listopadu 1848 odstoupil z postu vrchního velitele gard v Čechách major Koller a Haase byl 25. listopadu jmenován na jeho místo. V té době však již národní garda nepředstavovala ono atraktivní pole měšťanské angažovanosti, jak tomu bylo v jarních měsících osmačtyřicátého roku. Klesal zájem o členství a vzhledem k sílící roli armády ztrácela smysl. Obdobně vnímal situaci dle Klutschakových vzpomínek i Haase a jeho aktivita ve směru k nim rovněž uvadala.⁷⁶⁶ Dvorské kruhy mezitím ovládly situaci a utnuly naději na konstitucionalizaci Rakouska cestou zdola. Instituce národních gard sice nepředstavovala pro nastupující osobnosti nového politického systému nebezpečí. I přesto byly nicméně v srpnu 1851 definitivně rozpuštěny císařským patentem.⁷⁶⁷ Haase setrval v čele národní gardy až do jejího konce.

Z nastíněného vyplývá, že Haaseho činnost za revoluce nelze jednoduše klasifikovat jako a priori konzervativní postoj lpící na předbřeznových schématech. Jeho názorům konvenoval přiměřený konstitucionalismus a garance občanských svobod, tak jako mnoha jiným představitelům majetného měšťanstva. Z tohoto důvodu se angažoval v národních gardách jako instituci sebe prezentace měšťanského sebevědomí a byl členem červnové měšťanské deputace do Vídně. Jeho zkušenost s revolucí ho nicméně naváděla k obezřetnosti vůči jakýmkoli neregulovaným společenským změnám, do jejichž provádění by mohly být zapojeny i širší vrstvy obyvatelstva. Radikalizace politiky ho nevedla pouze k přesvědčení o nutném omezení politických práv na

⁷⁶⁵ Celé znění adresy cituje KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 11-12.

⁷⁶⁶ *Tamtéž*, s. 13.

⁷⁶⁷ O poklesu důležitosti národních gard srv. ROUBÍK, *Český rok 1848*, s. 402an.

vedoucí část společnosti, ale rovněž k negativnímu hodnocení nacionalismu. Haaseho, přes jeho identifikaci s německou kulturou, nelze označit za stoupence německého hnutí v roce 1848. Nad německý zájem stavěl zájem dynastický a zemský. Jeho jméno se neobjevuje v souvislosti s volbami do Frankfurtu, ani při zakládání Konstitučního spolku, který byl projektován jako německá protiváha národnímu výboru, nebo při formování Spolku Němců z Čech, Moravy a Slezska. Po rozpuštění říšského sněmu v březnu 1849 a vydání oktrojované Stadionovy ústavy bylo pravděpodobně Haasemu zřejmé, že další politické kroky, které by hájily dosavadní liberální zisky a svébytnost obce, bude nutné činit pod dohledem a vedením vlády. Pouze v aktivní kooperaci s novými politickými elitami se dala hledat pole, na kterých bylo možné výdobytky osmačtyřicátého roku alespoň částečně zachovat. Od jiných představitelů měšťanstva se nicméně lišil v názoru na míru této spolupráce, respektive na to, jak široké mohou být prostory, aby snesly srovnání s požadavky revolučního roku. Tento postoj ho zavedl v následujících letech do okruhu hlavních aktérů neoabsolutistického režimu v Čechách a zároveň mu vynesl nálepku konzervativce, která byla aplikována zpětně i na doby, kdy se byl ochotný sebevědomě podílet na společenských změnách.

Zatímco bylo Haaseho místo ve vedení národních gard na přelomu čtyřicátých a padesátých let spíše formální záležitostí, na důležitosti nabývala jeho role v pražské městské samosprávě. Požadavek obecní samosprávy byl jedním z důležitých komponentů programu liberálního měšťanstva v průběhu revoluce, který zrcadlil přesvědčení o oprávněnosti měšťanského podílu na správu vlastní obce. Císařský patent z března 1849 uváděl zásadu, že základem svobodného státu je svobodná obec. V Praze toto ustanovení konkretizoval obecní řád vydaný roku 1850. Haase se podílel již na jeho formulaci. Ministr vnitra Bach si uvědomoval, že pro stabilitu nového systému bude zapotřebí získat pro spolupráci alespoň špičky společnosti, které v průběhu předcházejících let vykazovaly známky loajality. Z tohoto důvodu přizval k rozhovorům nad tématem nového volebního řádu v březnu 1850 skupinu pěti delegátů, které doporučil zemský místodržitel Mecséry. Jednalo se o muže, kteří „*jsou obeznámeni s poměry tamní obce a jsou svobodni všech předsudků a vedlejších ohledů*“⁷⁶⁸. Spolu s Haasem se porad u Bacha účastnil zemský advokát K. Helminger,

⁷⁶⁸ Cit. dle KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy pražské*, Praha 1936, s. 33.

pražský magistrátní rada Josef Rokos, starosta Václav Vaňka a policejní ředitel Sacher-Masoch. Zatímco první tři jmenovaní byli vybráni pro svou loajálnost a znalost místní situace, starosta Vaňka a Sacher-Masoch zaručovali budoucí spolupráci důležitých orgánů správy města. Je zjevné, že při tvorbě obecního zřízení byl ministr Bach. Ostatní mužové nicméně návrh přinejmenším akceptovali, tak jak byl formulován v definitivní podobě.

Celková koncepce jim ostatně nemusela překážet, pokud šlo o volební řád, který zajišťoval převahu majetných vrstev společnosti. Aktivním volebním právem disponovali všichni držitelé tradičního měšťanského práva a dále příslušníci obce, kteří platili přímou daň ve výši osmi zlatých z nemovitosti nebo patnáct zlatých daně z výdělku. Do skupiny voličů byli dále zařazeni držitelé akademického titulu a držitelé úřední a vojenské hodnosti. Omezené volební právo bylo dále kombinováno s rozdělením voličstva do tří sborů, které dále strukturovaly voličstvo a měly dosáhnout předpokládané většiny tradičnějších elit ve sboru obecních starších. V prvním sboru volili občané, kteří platili více než sto zlatých přímé daně, v druhé skupině poplatníci odvádějící minimálně dvacet zlatých a ve třetím sboru zbylí oprávnění voliči.⁷⁶⁹

Méně radostná byla otázka suverénního postavení obce. Delegáti původně koncipovali řád tak, aby Praha byla vyňata ze systému krajské správy a byla podřízena přímo zemskému sněmu Království českého. To by odpovídalo významu Prahy jako hlavního města a městské reprezentaci by se tak otevíral prostor pro suverénnější jednání. Vláda však v tomto ohledu nemínila vyčlenit městské samosprávě autonomní postavení a finální znění podřídilo Prahu krajskému úřadu obdobně jako jiná města. Obdobně byly zamítnuty plány pražských měšťanů na rozšíření Prahy o předměstské obce jako Karlín nebo Smíchov. Tak se administrativně součástí Prahy stal pouze Josefov.

Od března 1850 se Praha začala připravovat na obecní volby. Haase byl jednou z hlavních postav předvolebního boje. Kolem jeho osoby se začala formovat národnostně nevyhraněná strana středu („*Mittelpartei*“), která představovala na jedné straně protiváhu německým nacionalistům opírajícím se o noviny *Deutsche*

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 34. K celkovému přehledu správní reformy a zřizování samosprávy v uvedeném období srv. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - JANÁK Jan - DOBEŠ Jan, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 297an.

Zeitung a na české straně okruh osobností kolem měšťanské besedy. Rozdílná míra důvěry, které se jednotlivá uskupení těšila ve vládních kruzích, vedla k tomu, že pozice bloků byly před volbami značně nevyrovnané. Česká strana se nemohla opřít ani o dostatečnou podporu tisku, neboť právě v této době byly zakázány Havlíčkovy Národní noviny.⁷⁷⁰ Pouze Haaseho bloku bylo povoleno, aby zformoval volební výbor, který by rozvíjel předvolební agitaci. I jeho schůze byly samozřejmě monitorovány policejním dohledem. Volební výbor strany středu začal fungovat již v březnu 1850.

Haase se jako zvolený předseda výboru zásadním způsobem podílel nejen na financování kampaně, ale rovněž se osobně účastnil agitačních schůzí, žádal svým jménem o povolení ke konání schůzí u místodržitelství a koncipoval kandidátní listiny. Předvolební agitace byla intenzivní a snažila se pokrýt všechny tehdejší pražské čtvrti.⁷⁷¹ Několikaměsíční agitace přinesla své plody na přelomu srpna a září, kdy se volby konaly. Vítězství stany středu bylo podmíněno již zmíněným nerovným volebním systémem. Uskupení ovládlo především první voličský sbor, kde třetinu z devadesáti zastupitelů volilo devět set voličů. (Ve třetím sboru volily stejný počet obecních starších téměř tři tisíce voličů.) Celkově strana středu nezískala většinu z odevzdaných hlasů, nicméně v zastupitelstvu ji i tak připadlo padesát sedm mandátů z celkového počtu devadesáti. Minimálně v kruzích nejmajetnějšího měšťanstva bylo toto uskupení logickou volbou pro svou národnostní vlašnost a střízlivé politické postoje, které citlivě vnímaly realitu post-revolučního období.

Haaseho jméno zprvu na kandidátní listině nefigurovalo. Objevilo se zde až v doplňovacích volbách v průběhu září, kdy získal mandát na Hradčanech v první skupině. (Ve sboru obecních starších zasedl i jeho bratr Rudolf, který kandidoval na Starém Městě.) Po roce musel absolvovat nové volební klání, neboť patřil mezi třetinu vylosovaných členů sboru obecních starších, kterým jejich mandát skončil dříve, aby bylo docíleno plynulejší obměny zastupitelstva do budoucnosti. Tehdy byl zvolen již na Starém Městě. Jednalo se o poslední volby na dlouhé roky, neboť v roce v roce 1854, kdy vypršel tříletý mandát členů zastupitelstva, bylo zveřejněno nařízení

⁷⁷⁰ Protiváhou Havlíčkovy žurnalistiky se měl stát vládě loajální Vídeňský deník, kolem kterého se soustředila skupina konzervativních českých občanských politiků, jako byl V. V. Tomek nebo J. Jireček. Srv. URBAN, *Česká společnost*, s. 94-95.

⁷⁷¹ Dne 23. července získala Mittelpartei například od místodržitelství povolení, aby v následujících pěti dnech uspořádala volební schůze v Platýzu, u sv. Štěpána, v sále izraelitské hlavní školy a na Hradčanech. NA, PP I (1848 – 1851), k. 147, f. Mi/9.

ministerstva vnitra, podle kterého měli dosavadní členové sboru obecních starších zůstat ve své funkci.⁷⁷²

V průběhu roku 1850 se Haaseho jméno objevovalo v souvislosti se spekulacemi o budoucím starostovi. Jím se nakonec nestal a 27. září 1850 byl zvolen staronovým starostou Václav Vaňka. Haase byl ve stejný den zvolen jeho zástupcem. Andreas Haase nezasedal v městské radě, kam byl naopak zvolen jeho bratr Rudolf. Haaseho ústřední role při volební kampani logicky k úvahám o jeho starostování vybízela. Konečné rozhodnutí mohlo být zapříčiněno na jedné straně Haaseho zatížeností vlastním podnikáním. Tak ostatně vysvětloval jeho nezájem o starostovský post i Klutschak, který zdůrazňoval Haaseho přesvědčení, že starostovské funkci se musel člověk věnovat na plný úvazek. Na druhou stranu lze připustit, že i zemským úřadům i vládě mohl konvenovat více osvědčený Vaňka. Haase byl nicméně nejvýraznější postavou celého sboru zastupitelů, na čemž se později shodli i k Haasemu kritické české noviny.⁷⁷³

Celkové fungování městské správy v padesátých letech mělo daleko k ideálu o suverénním postavení obce. Rada i sbor obecních starších vnímali trvalý dohled státních úřadů. Po čase bylo zjevné, že ani účast na jednání sboru nebyla pro jeho členy atraktivní. Veřejnost byla z jejich jednání opět vykázána s výjimkou slavnostních zasedání. Od roku 1852 nebyla jednání sboru ani stenograficky dokumentována. V Praze ostatně až do roku 1854 trval stav obležení, který na ní byl uvalen po májovém spiknutí roku 1849. Postavení vlády na konci roku 1851 pojistily i silvestrovské patenty, které představovaly definitivní tečku za prvním pokusem o konstitucionalismus v Rakousku. Loajalita vedení radnice vůči osobnostem neoabsolutistického režimu byla stvrzována i symbolickými akty udělení čestného občanství knížeti Felixu Schwarzenbergovi, ministru Bachovi, policejnímu řediteli Sacher-Masochovi nebo místodržiteli Mécserymu. Magistrátní úřad se musel vedle toho potýkat s problémem zajištění svého administrativního chodu, když velká část úřednictva odešla do nově se formující státní správy. Neutěšený byl i stav městských financí.⁷⁷⁴

⁷⁷² KRAUS Vojtěch, *Dějiny obecní správy král. hlav. města Prahy za léta 1860-1880*, Praha 1903, s 4.

⁷⁷³ Srv. *Národ*, 26. června 1864, s. 2.

⁷⁷⁴ Obecně k fungování magistrátu v době neoabsolutismu srv. KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s 42an.

Na finanční aspekty hospodaření města se soustředil Haase především. Stál v čele finanční sekce magistrátu. Město tížil především dluh z let 1848 - 1851. Haase vedl jednání s Českou spořitelnou, se kterou byla nakonec sjednána půjčka ve výši 242 000 zlatých na čtyřprocentní úrok. Tak byly splaceny zálohy Národní bance a státu. Úspěch jednání se spořitelnou byl usnadněn Haaseho dlouholetým působením v této instituci. V dalších letech se Haase v čele sekce snažil o vyrovnané hospodaření města. V tomto snažení byli jeho spojenci v zastupitelstvu především další výrazní představitelé majetného měšťanstva jako J. B. Riedl, Bärenreither, Zdekauer nebo A. M. Pinkas. Haase se rovněž zasloužil o zřízení nového hospodářského úřadu magistrátu (oekonomátu), který zajišťoval finanční aspekty nově budovaných staveb a správy nemovitostí v městském majetku.⁷⁷⁵ Když v roce 1861 předávala dosavadní garnitura vedení radnice nové reprezentaci, činila tak s poměrně utěšenými hospodářskými výsledky.⁷⁷⁶ Post místostarosty opustil Haase v listopadu 1856. Důvody pro jeho rezignaci známé nejsou. Klutschak uváděl časovou zaneprázdněnost, ta však trápila Haaseho jistě již v předcházejících dobách a dopředu s ní počítal. Proto se spíše nabízí vysvětlení, zda Haase nevnímal skutečnost, že prostor pro autonomní činnost v pozici místostarosty je vzhledem k síle státní správy omezený a svoje angažmá nepokládal dále za přínosné. Ve sboru obecních starších nicméně zasedal až do roku 1861.⁷⁷⁷

Ve stejné době přivedla situace drobných řemeslníků v Praze Haaseho do kontaktu s novým oborem finančnictví – záložnami a rozšířila pole jeho veřejných aktivit. Inspirací byly aktivity německého národohospodáře Hermanna Schulze-Delitsche, který od začátku padesátých let v německých zemích rozvíjel iniciativy, které měly řemeslníkům a dalším drobným výrobcům umožnit čerpání úvěru, který jim byl obtížně dostupný vzhledem k jejich nedostatečnému majetkovému krytí. Malovýrobci zakládané spolky ručily společným majetkem a dosahovaly snadněji úvěru.⁷⁷⁸ V roce 1850 byla rakouskou vládou povolena peněžní loterie, jejíž výnos činil 140 000 zlatých a sloužil jako základní jmění mistrovským kolegiem nově založené Záložny pražského řemeslnictva (*Vorschusskasse für Prager Handwerker*). První úvěry začala

⁷⁷⁵ Haaseho zásluhu zmiňuje KLUTSCHAK, s. 16. Srv. rovněž *Dějiny Prahy II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Praha 1998, s. 147.

⁷⁷⁶ Srv. KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s. 62, KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 16. Klutschak na stejném místě rovněž zdůrazňuje i Haaseho podíl na zřízení hasičského sboru.

⁷⁷⁷ Srv. KRAUS Vojtěch, *Obecní starší král. hlav. města Prahy 1848-1907*, s. 26.

⁷⁷⁸ Srv. VENCOVSKÝ, *Dejiny bankovníctví*, s. 106.

poskytovat 19. srpna 1850. Po krátké době její existence se však začaly objevovat obtíže jejího fungování a mistrovské kolegium stálo před jejím rozpuštěním. Zásahem místodržitelství byla v roce 1854 jmenována komise, která měla záložnu zachránit. V jejím čele stanul Haase a posléze se stal i prezidentem ředitelství záložny. V této funkci stál až do roku 1859 a bývala mu přičítána zásluha na vyrovnaném hospodaření záložny.⁷⁷⁹ Haaseho zástupcem byl ředitel kanceláře České spořitelny Wenzel Worovka. Další členové ředitelství se rekrutovali z okruhu pražských městských úřadů.⁷⁸⁰

Stvrzením Haaseho postavení ve světě pražského obchodu se stalo jeho předsednictví v pražské obchodní a živnostenské komoře. Haase se stal nejdříve řadovým členem její obchodní sekce při doplňovacích volbách v prosinci 1857. V lednu následujícího roku byl v rámci voleb nového vedení komory zvolen jejím viceprezidentem, nicméně volbu nepřijal. Spíše než zdůvodnění o vědomí časové náročnosti funkce a ohledu na vlastní obchodní záležitosti se nabízí vysvětlení, že Haaseho naturelu, postavení a zkušenostem se pravděpodobně přičilo zastávat pozici muže číslo dvě.⁷⁸¹ Na vedoucí funkci v komoře ostatně Haase nemusel dlouho čekat. Dne 14. ledna 1859 byl Haase zvolen ve třetím kole novým prezidentem komory, když ve volbě porazil právě Františka Pštrosse mladšího.⁷⁸² Haaseho volba nepotěšila mnohé z liberálních členů komory bez ohledu na jejich národnostní zařazení. Skutečnost dokresluje Dotzauerovo zklamání nad Haaseho úspěchem, jakkoli by jej mohl logicky preferovat na místo Pštrosse vzhledem k národnostní profilaci. Tehdejší sekretář komory Schebek zdůvodňoval Haaseho neoblíbenost jeho reakční pověstí z doby neoabsolutismu. Zároveň byl u mnohých jiných členů komory terčem posměšků pro své upjaté vystupování. A. M. Pinkas mu věnoval přezdívku *Master Pickwick*. (V tomto světle se tedy ukazuje atraktivita Haaseho osobnosti v kritičtějším světle, než jak jej popisoval Klutschak.)

Sám Schebek nicméně uznával, že Haase nebyl o nic menším liberálem než jeho protivníci, neboť obdobně jako oni uznával potřebnost svobodných institucí. Přes

⁷⁷⁹ Srv. KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 17.

⁷⁸⁰ Srv. *Adressbuch der königlichen Hauptstadt Prag, der Stadtgemeinden Karolinenthal, Smichow und Bergstadt Wyšhrad*, Prag 1857, oddíl IV, s. 57.

⁷⁸¹ Personální přehled členstva vedení srv. GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská*, s. 55. Zdůvodnění nedostatku času a zkušenosti v nové instituci nabízí KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 19.

⁷⁸² Haase byl zvolen těsnou většinou patnácti z devětatvaceti hlasů. Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 56.

možné poukazování na jeho maloměšťáckost vzbuzovaly respekt jeho obchodní úspěchy stejně jako členství v mnoha dobročinných institucích a zastávání významných společenských funkcí. Haaseho styl vedení komory ostatně brzy nabídl možnost usmířit znesvářené strany. Haase sám nevystupoval přespříliš aktivně, přispíval svými věcnými příspěvky a jeho praktický styl urychloval jednání komory.⁷⁸³ V následujících dvou letech pak vzešel vítězně z dvou voleb prezidenta.

Z Haaseho činnosti v komoře patřily k nejvýraznějším příspěvků týkající se požadavku zřízení průmyslové školy, ve které by se vyučovalo v obou zemských jazycích. Haase navrhl usnesení, ve kterém komora prohlašovala vůli hradit zřízení takovéto školy, čímž navazovala na předchozí snahy průmyslové jednoty. Usnesením však teprve započalo mnohaleté vyjednávání s vládou o zřízení vzdělávací instituce.⁷⁸⁴ Ještě jako řadový člen komory se účastnil deputace, která předala císaři Františku Josefovi žádost na demolici pražských hradeb. Rovněž byl členem delegace, která v následující roce předala císaři žádost formulovanou Friedrichem Zdekauerem na navýšení dotací pražské pobočky Národní banky. Pod Haaseho vedením byla rovněž připravena adresa ministru financí, ve které byly formulovány důvody špatného stavu rakouských financí a byla žádána liberalizace a konstitucionalizace říše stejně jako požadavek, aby byl revidován konkordát uzavřený se Svatým stolcem v roce 1855.⁷⁸⁵ Na konci roku 1861 složil Haase funkci prezidenta komory s ohledem na své zdraví. Při jeho odchodu mu byl projeven dík adresou podepsanou všemi členy komory, s výjimkou Františka Pštrosse.⁷⁸⁶

Z dalších výrazných aktivit z doby neoabsolutismu je zajímavé Haaseho působení v širším zemském výboru⁷⁸⁷ a jeho účast na tajných jednáních komise v květnu roku 1855, jejímž záměrem bylo projednat zásady zemského zřízení, se kterým počítaly i ústavní dokumenty z let 1849-1851. Diskutovalo se o podobě zastupitelského sboru, který by reflektoval význam historické šlechty, ale zároveň bylo počítáno s tím, že v něm budou zastoupeni i reprezentanti města.⁷⁸⁸ Jednání komise však vyzněla do ztracena. Politická situace v Rakousku ostatně podobným projektům nepřála.

⁷⁸³ Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 100.

⁷⁸⁴ Haasem předložené usnesení bylo schváleno 20. února 1860. Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská komora*, s. 101.

⁷⁸⁵ Srv. KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 20.

⁷⁸⁶ *Tamtéž*, s. 27.

⁷⁸⁷ *Handbuch des Königreich Böhmen für das Jahr 1851*, s. 163.

⁷⁸⁸ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 18.

Haaseho členství naznačuje, že jakkoli byl pojmán vládou jako loajální politik, neznamenalo to, že by rezignoval na úvahy o možných podobách postavení obce a země.

Větší míry pozornosti a publicity se oproti tomu dostalo komisi z podzimu roku 1859, která jednala o provedení Bachova návrhu obecního zákona. Text návrhu pocházel z roku 1857, ale k jeho zveřejnění došlo až po dvou letech. Bachův návrh vyčleňoval velkostatek z obecního celku. Majitel velkostatku mohl z obecního svazku vystoupit, pokud o to zažádal v zákonem stanovené lhůtě. I při setrvání v obecním svazku pak ponechával majiteli panství postavení virilisty. Ve srovnání s dosavadní úpravou šlo tedy o podstatné posílení postavení velkostatkářů, nicméně celková koncepce zákona nadále vycházela z přesvědčení o podřízenosti panství státní správě. Míra suverénního postavení velkostatku štěpila i komisi. Nejvýraznějším zastáncem pozic velkostatku byl v pražských jednáních hrabě Jindřich Jaroslav Clam-Martinic, který nejkonceptněji formuloval obranu pozic aristokracie v samosprávě. Haase zastával kompromisní stanovisko vlády, zatímco někteří členové komise šli naopak razantněji proti jakýmkoli pravomocím panství v místní správě. Pád neoabsolutismu zavedl i tato jednání do slepé uličky. Zákon nakonec nevstoupil do praxe a otázka postavení obcí byla definitivně vyřešena až vydáním obecního zákona v roce 1862, na který navazovala obecní řízení pro Čechy a Moravu o dva roky později. Podstatnější bylo, že hájená stanoviska přispěla k tříbení politických táborů, které se měly v konkrétní podobě vynořit při diskusích o podobě obnovení ústavnosti v následujících měsících.⁷⁸⁹

Politické změny začátku šedesátých let donutily Haaseho, aby se svými politickými partnery hájil místa ve sboru pražské radnice. Obecná situace kolem pražských voleb je popsána na jiném místě práce. Proto se budeme soustředit pouze na Haaseho politickou formaci v předvolebním klání. Situace Haaseho strany *Mittelpartei* byla ovlivněna dvěma skutečnostmi. Na jednu stranu jí pozice na radnici skýtaly lepší možnosti pro organizaci volebního aparátu. Zároveň však vstupovala do volební kampaně s cejchem uskupení, které deset let kooperovalo s neoabsolutistickými

⁷⁸⁹ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 18. Jednání navazovala na sérii ministerských konferencí, které probíhaly ve Vídni po Bachově odchodu. Podrobný návrh zákona stejně jako pozici Clam-Martinice představuje důkladně GEORGIEV Jiří, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 200an.

státními úřady a obtížně tak mohla přesvědčovat o autenticitě svých programových bodů, které rovněž volaly po liberálních reformách.⁷⁹⁰ Volební výbor se nově nazval *Výborem přátel svobodomyšlné ústavy*. Svůj program otiskl 15. prosince 1860, tedy již osm dní předtím než byly vydány vyhlášky vypisující nové volby. Dá se předpokládat, že Haase měl na formulaci programu rozhodující vliv. Zároveň nepokládáme za přínosné, aby se k textu programu přistupovalo a priori jako k dokumentu, ve kterém politické uskupení nedeklaruje autenticky své politické záměry a názory. Dřívější autoři odsuzovali program strany přátel svobodomyšlné ústavy jako pokrytecký text vzhledem k působení jejich vůdců na radnici. Především text nicméně naznačil, že setrvání Haaseho ve funkcích nemuselo znamenat nekritickou identifikaci s neoabsolutismem. Proto se domníváme, že programový dokument naznačuje pozice Haaseho na začátku šedesátých let a je třeba ho vidět v kontextu celého dosavadního veřejného působení, a nikoli pouze v rámci let padesátých.

V úvodu program uvítal, že říjnový diplom ukončil desetileté období stagnace veřejného života a obyvatelstvu bude opět navráceno jeho právo účastnit se na správě veřejných záležitostí. Konkrétně v hlavním městě byly volby důležité pro národnostně smíšený charakter Prahy, stejně jako pro její hospodářský, ale i duchovně společenský význam. Z tohoto důvodu provolání apelovalo na skutečnost, že v obecním výboru je zapotřebí mužů, kteří mají přehled a zkušenosti s fungováním městské správy a hospodařením a nebudou využívat sál radnice k partajním hrátkám. V průběhu kampaně strana proto zdůrazňovala širší profesního složení kandidátky.⁷⁹¹ Apel byl namířen na všechny přátele pokroku (v tomto ohledu nevědomky strana využila terminologii svých seskupujících se soupeřů) a odpůrce radikalismu. Haaseho strana deklarovala usilování o svobodný rozvoj politického života ve státě, jak jej ohlašoval říjnový diplom s důrazem na participaci veřejnosti na zákonodárství skrze volené zástupce s vizí konečné vlády zákona, a nikoli provizorních diplomů a nařízení. Důraz byl kladen na autonomii obce. V otázce státoprávního uspořádání monarchie strana zastávala stanovisko samostatného řízení zemských záležitostí skrze volené zemské sněmy a společné zastoupení říše pro schvalování obecných zákonů. Jednalo se tedy o obdobně nadějně naznačení kompetencí zemským reprezentacím, které do

⁷⁹⁰ K pražským volbám srv. KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s 59an, rovněž KRAUS, *Dějiny samosprávy pražské*, s. 5an.

⁷⁹¹ Například *Bohemia*, 9. března 1861, s. 1.

jisté míry avizoval říjnový diplom. Následovaly obecné liberální požadavky jako rovnost všech stavů a náboženství, svoboda tisku. V souvislosti s tiskovou svobodou byl kladen důraz na právní předpisy, které měly garantovat obranyschopnost tisku před „svévolí shora stejně jako před terorismem zdola“. A opět vysvětlení, že svoboda se nerovná nezákonnosti. Proto strana apelovala, aby se politika nedostala do rukou „jinochů“, kteří se budou řídit atmosférou ulice.

Důležité bylo stanovisko k národnostní problematice. Výbor hleděl s nelibostí na skutečnost, že národnostní problém se vynořil s intenzitou větší než kdykoli v minulosti a hrozilo, že překryje veškeré další politické otázky. Autoři přiznávali každé národnosti právo neomezeného rozvoje. Kritizovala se skutečnost, že čeština není užívána v úřadech stejně jako na školách. Jeden extrém by však neměl vystřídat opačný, neboť vlast nabízí dostatek prostoru, aby zde koexistovaly obě národnosti a oba jazyky. V tomto ohledu bylo nesmyslné klást přirozenému vývoji překážky. Proto mělo být receptem úřadování a vyučování v němčině v oblastech s německým obyvatelstvem a v češtině v opačném případě. V oblastech obou národností pak měly být užívány oba jazyky. Jen tak mohly oba národní elementy rozvíjet občanství míru a klidný pokrok vlasti („*Bürgerschaft für Frieden und den ruhigen Fortschritt für der Heimat*“). V tomto ohledu pokládalo svolání za potřebné, aby bylo obyvatelstvu Čech umožněno vzdělávat se v obou jazycích a odbourávat tak předsudky. Na závěr program mobilizoval občany k probuzení z pasivity a aktivní participaci v politických problémech následujících týdnů a varoval před radikálností, která by skýtala šanci návratu „reakce“ a byla nebezpečím pro „pokrok a svobodu“.⁷⁹²

Pod svoláním bylo podepsáno 21 osob, které tvořily výbor. Pouze šest z nich bylo v kratším či delším úseku členem sboru obecních starších v průběhu padesátých let. A pouze čtyři z členů výboru nakonec získali mandát v zastupitelstvu obce.⁷⁹³ Přehled

⁷⁹² Celý text programu otištěn in *Bohemia*, 15. prosinec, s. 1-2.

⁷⁹³ Zajímavý je v tomto ohledu profesní přehled členů výboru. Vedle prezidenta Haaseho šlo o následující osoby (v případě, že není uvedena perioda členství ve sboru obecních starších, šlo o neúspěšné kandidáty členství: Eduard Balzer – pokladník České spořitelny (člen sboru 1850 - 1852), Leopold Bělohávek – lékárník a fabrikant, Karl Brosche – továrník (1850 - 1861), Emanuel Broudre – obchodník (1861 - 1864), Franz Ellenberger – majitel domů (1861 - 1863, Karl Enz – fabrikant a obchodník, Ferdinand Feix – lékař, Friedrich Fleischinger – majitel nemovitostí, insipient pražského řetězového mostu, Karl Helly – lékárník (1850 - 1861), Karl Helminger – advokát (185 - 1861), Franz Klutschak – redaktor Bohemie, Anton Ferdinand Müller – lékař, Emanuel Příbram – lékař, Eduard Redlhammer – obchodník, Johann Michael Schary - sládek, Ferdinand Scheib - zámečník (1861 - 1862), Karl Seeling – advokát, Alois Weit – truhlář (1862 - 1871), Johann Wolkelt – notář (1864 - 1867), Friedrich Wiener – advokát (1850 - 1852, 1861- 1871). Přehled členstva výboru otištěn

programových stanovisek a osobností, které za výborem stály, nám nabízí možnost odlišné perspektivy, než ve starších pracích, které pokládaly střet strany Pokroku a přátel ústavy za souboj česko – německý.⁷⁹⁴ Složení členů výboru bylo tvořeno výlučně Němci. Ti se nicméně vyskytovali i na konkurenční kandidátce, jak ukazuje Dotzauerův příklad. Na rozdíl od konkurenční kandidátky přišla Haaseho strana s konkrétněji formulovanou představou o jazykové rovnoprávnosti a dotkla se i státoprávních otázek.

Jestliže bylo později stanovisko o potřebě národní rovnosti kritizováno jako pokrytecké vzhledem k politice padesátých let, jednalo se částečně o falešný útok. Ohled na zemské vlastenectví byl Haasemu blízký již v dřívějších dobách a nacionalismus pokládal za nebezpečí pro postupný vývoj směrem k liberalizaci. Lze namítnout, že si pod zemským vlastenectvím představoval dominanci němčiny a německé kultury, která mu byla vlastní. Na druhou stranu však aktivita ve prospěch průmyslové školy v padesátých letech, kde by se vyučovalo v obou jazycích, naznačuje, že mohlo jít o jeden z posledních pokusů společného postupu v zájmu země, nikoli národa. Na začátku šedesátých let byl takovýto postoj mezi občanskými politiky v menšině a realita národního boje obdobné snahy stavěla z cesty. Utlumený společenský život v padesátých letech mohl zakrývat národní antagonismus a poskytovat prostor pro Haasem uctívanou věcnou politiku obrany pozic města, případně země.

Je otázkou, zda volební souboj o Prahu v roce 1861 je možno pojímat jako souboj konzervativců s liberály.⁷⁹⁵ Je třeba jemně rozlišovat, co se pod tímto označením pro obě strany skrývá. Ani jedna ze stran totiž jistě neměla v úmyslu hájit předcházející politický režim, jakkoli na něm Haaseho skupina částečně participovala. Vzhledem k avizovanému programu, ale i Haaseho osobnímu profilu se zdá, že byl obdobně jako jiní liberálové přesvědčen o tom, že jakékoli jiné snahy než cesta konstitucionalizace a liberalizace Rakouska jsou na začátku šedesátých let postojem zcela anachronickým. Hledáme-li politické představy kandidátů podle avizovaného programu, je evidentní, že Haaseho strana ho neformulovala o nic méně liberálněji, a ve srovnání se stranou

Tamtéž. Údaje o povolání jsou čerpány z městských adresářů. Srv. např. *Adressbuch der königlichen Hauptstadt Prag* 1857, Prag 1859.

⁷⁹⁴ Srv. TOBOLKA Zdeněk Václav, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl I, 1848-1859, Praha 1932. KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s. 60.

⁷⁹⁵ Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 43.

pokroku dokonce konkrétněji. Ve volebním výboru strany přátel svobodomyšlné ústavy ostatně figurovalo mnoho tváří, které nezasedaly v zastupitelstvu padesátých let. Označení Haaseho strany jako konzervativní tedy zrcadlí dvě skutečnosti. Částečnou personální propojenost se starou radnicí, přičemž tuto skutečnost nabourává například skutečnost, že Haase byl náměstkem starosty pouze do roku 1856.⁷⁹⁶ V druhé řadě je to pak opakující se varování zaznívající v průběhu kampaně před jakýmkoli projevy radikalismu. I v tomto směru však nelze tvrdit, že by opačné křídlo bylo demokratičtější nebo lidovějším uskupením, neboť ho tvořily rovněž osobnosti přesvědčené o tom, že správa obce má být svěřena mužům majetku a vzdělání. Volby tak byly alespoň v rámci německy mluvícího měšťanstva prozaickým střetem o politické posty a vliv, a méně už soubojem koncepcí a idejí.

Vedle programových proklamací se Haaseho strana snažila bránit nařčení otiskovanými především v Národních listech, že v minulé dekádě špatně hospodařila s městskými financemi. Vydala proto tiskem zprávu, která byla v hojném počtu distribuována po Praze jako součást kampaně. V ní bylo zdůrazněno vylepšení hospodaření města a skutečnost, že za finančním zatížením obce stojí zásadní měrou zneužívání obecních peněz vládou, která nejen že využívala prostředky obce, ale rovněž tlumila snahy o její hospodářský rozvoj.⁷⁹⁷ Jiný směr agitace mířil na strukturu volebního systému, který mohl být z demokratičtějších pozic kritizován pro své neúměrné zvýhodnění prvních dvou voličských tříd. Haaseho Bohemia oproti tomu přinášela statistiku opírající se o daňové odvody voličů jednotlivých tříd, čímž opět zdůrazňovala, že volební právo do obce chápe nikoli jako oprávnění, ale akt svěřením správy a hospodaření města.⁷⁹⁸ Aktivita volebního výboru však nepřinesla žádné výsledky. Volby z 11. března skončily úspěchem pouhých deseti kandidátů, kteří kandidovali pouze na jedné kandidátce. Dalších osmadvacet kandidátů kandidovalo na obou kandidátkách zároveň.⁷⁹⁹ Haaseho strana svou porážku označila dramaticky

⁷⁹⁶ Zároveň je třeba uvést, že dlouholetý starosta Vaňka kandidoval za Haaseho blok na Novém Městě v prvním sboru, kde byl uveden na posledním dvanáctém místě kandidátky. Srv. *Bohemia*, 3. března 1861, s. 1.

⁷⁹⁷ Obsah zprávy přináší a kriticky komentuje KRATOCHVÍL, *O vývoji městské správy*, s. 62.

⁷⁹⁸ V první třídě odvedlo 1412 oprávněných voličů 548 508 zlatých daně. V druhé třídě 2268 voličů zaplatilo 77 042 zlatých a ve třetí třídě 1246 voličů 10 801. Srv. *Bohemia*, 28. únor 1861, s. 8.

⁷⁹⁹ Průběh a výsledky voleb srv. KRAUS, *Dějiny obecní správy*, s. 6an.

jako své „Solferino“.⁸⁰⁰ Haase nebyl do nového sboru zvolen a svou politickou aktivitu nasměroval na půdu zemského sněmu.

Mandát na sněmu získal díky prominentnímu postavení obchodních a živnostenských komor ve Schmerlingově volebním systému. Poslancem se stal ihned po svolání sněmu v dubnu 1861 za obchodní sekci komory. Na sněmu nicméně nepatřil k významným postavám, jakkoli to může překvapovat vzhledem k jeho společenské vážnosti a zkušenostem a aspiracím směrem k veřejným institucím. Po neúspěchu v pražských volbách byl v politické defenzivě. Plénum sněmu navíc rozdělovalo národní půtky mezi českou a německou stranou. Haaseho nejdůležitější vystoupení tak bylo spíše avizováním jeho postojů k národní otázce než ukázkou politického vlivu. Dne 16. dubna vystoupil Haase v plénu sněmu, aby se vrátil k projevu českého poslance Klaudiho, jenž žádal posunutí voleb poslanců říšské rady vybíraných sněmem. Klaudi ve svém příspěvku označil českou stranu za menšinu. Na otázku z pléna, kdo je onou menšinou, odpověděl Rieger zvoláním „*my Češi (Böhme!) jazyka slovanského*“⁸⁰¹. Klaudiho návrh byl přijat i s podporou konzervativních velkostatkářů a věc by tím byla vyřešena. Haase nicméně druhý den ráno vystoupil při čtení protokolu se svým příspěvkem, ve kterém důrazně prohlásil, že nezná žádné menšiny a většiny na sněmu, které by se odvíjely od jeho národního složení. Nešlo podle něj o slovanskou, respektive německou stranu, jakkoli někteří poslanci mluvili česky a jiní německy. Uznával pouze dělení na politické strany podle vztahu k jednotnému a silnému Rakousku. On a jeho spolustraníci nesli prapor rakouský, na kterém nebylo místa pro zemský znak. V otázce delegace poslanců do říšské rady proto podle Haaseho nebylo důležité, zda bude zvolena většina německy či česky mluvících poslanců, ale jejich stanovisko k pevnosti monarchie. To, zda budou pro nebo proti velkému Rakousku (*Gross-Österreich*). Haase žádal parlament, který by rozhodoval o všech otázkách, které byly společné celé monarchii. Všichni členové sněmu byli nicméně synové jedné vlasti a kvůli politickým otázkám (jako bylo pojetí centralizace) by se neměly tvořit dvě národní skupiny na sněmu. Na Haaseho řeč reagoval Rieger, který Haaseho upozornil, že Češi (Böhme) slovanského jazyka jsou statistická skutečnost, kterou je třeba brát jako realitu. Rovněž se vzepřel Haasemu tvrzení, že

⁸⁰⁰ *Bohemia*, 13. březen 1861.

⁸⁰¹ *Verhandlungsprotokolle des böhmischen Landtages in der Session vom 6. bis 21. April, Prag 1861, Session 16. April, s. 13.*

pro „*Vše-Rakousko (Gross-Österreich)*“ je pouze ten, kdo přehlíží zemské symboly. Haaseho nakonec ujistil, že s Čechy nelze jednat jako s francouzskými departementy a nelze přehlížet jejich dějiny.⁸⁰²

Zatímco Haaseho stanovisko k jazykové otázce bylo bezpochyby jeho osobní autentickou výpovědí, otázka zemské autonomie byla složitější. Haaseho centralistické stanovisko bylo blízké především později volně formované straně ústavověrného velkostatku. S ní se potkával i ve vlašném vztahu k národní identifikaci. Národní listy ostatně v rámci referátu o sněmovní při čtenářům přibližovaly, jak Haase krátce před začátkem jednání intenzivně hovořil s Carlosem Auerspergem, jedním z budoucích vůdců ústavověrné strany.⁸⁰³ Jednoznačnému zařazení Haaseho do tábora centralistů ale brání skutečnost, že patřil do jedenáctičlenné delegace poslanců sněmu, která dva dny předtím tlumočila ve Vídni císaři sněmovní žádost o korunovaci českým králem.⁸⁰⁴ Haase v následujících dnech rovněž upřesňoval, že není odpůrcem zemské autonomie (i s odkazem na členství v delegaci k císaři) a vyjádření o rakouském znaku činil s vědomím, že je jeho součástí i znak země.⁸⁰⁵ Haaseho vyjádření tak nejvíce zrcadlilo jeho snahu o podporu vládou nastoupené cesty ústavní podoby říše, která byla z pozic německých liberálů kritizována pro nedostatečný liberalismus a z pozic autonomistů ohrožována pochybností, zda říšskou radu obeslat. Proto jeho vystoupení vzbudilo nevoli nejen v táboře českém, ale částečně i u německých liberálů. Haase i proto vyzval německé poslance, aby ho nevolili za poslance říšské rady.⁸⁰⁶ Haaseho vystoupení v dubnu

⁸⁰² *Verhandlungsprotokolle des böhmischen*, s. 13.

⁸⁰³ Národní listy, 17. dubna 1861, s. 1. Haaseho referát byl komentován s ostře kritickým a jízlivým tónem. Předhazoval Haasemu, že jakkoli byli páni Zajícové v minulosti vůdce českého národa, Andreas Haase nepatří mezi výrazné postavy sněmu a nebylo příliš pravděpodobné, aby jeho projev vzešel z vlastní hlavy a spíše šlo o inspiraci Carlose Auersperga. Haaseho výstup mohl být dle Národních listů motivován touhou po demonstraci loajality vládě (jak mu bylo vlastní v době Bacha), neboť jednání sněmu se účastnili ministři Schmerling a Plener.

⁸⁰⁴ Za členy delegace byli vybráni vedle Haaseho: kardinál Schwarzenberg, nejvyšší maršálek Albert Nostitz-Rieneck, jeho zástupce Václav Vaňka, Leopold Thun Hohenstein, Vinzenz Auersperg, Jaroslav Sternberg, Ludwig Ehrlich, Anton Stark, Palacký, Rieger a Brauner. Srv. *Verhandlungsprotokolle des böhmischen*, Session 11. April, s. 61. K okolnostem delegace srv. URBAN, *Česká společnost*, s. 167. Ke straně ústavověrného velkostatku srv. VELEK Luboš, *Strana ústavověrného velkostatku*. In: MALÍŘ Jiří, MAREK Pavel a kol., *Politické strany I, 1848-1938*, Brno 2005, str. 87-108.

⁸⁰⁵ Srv. KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 25.

⁸⁰⁶ Srv. *Tagesbote aus Böhmen*, 27. června 1864.

1861 nebylo zcela typickým způsobem jeho vystupování, která obvykle provázal méně okázalý a dramatický styl.⁸⁰⁷

Ve zbytku roku 1861 zemský sněm nezasedal. Vzhledem k tomu, že se v prosinci 1861 Haase vzdal mandátu na sněmu, bylo uvedené vystoupení jeho nejpodstatnějším příspěvkem do sněmovní diskuse. Rezignace na mandát byla důsledkem jeho zhoršujícího se zdraví. Dění na sněmu sledoval už pouze pasivně a při pohledu na dramatickou atmosféru v sále se mu po mandátu poslance nikterak nestýskalo.⁸⁰⁸ Ve stejné době rovněž odešel z funkce v obchodní a živnostenské komoře a v řemeslné záložně. Jeho řečnické schopnosti a odborná zdatnost tak na parlamentní půdě nedošly k využití. Otázkou však je, nakolik silný zástup politických stoupenců by za Haasem stál. Jím reprezentovaná strana středu nebyla magnetem pro národnostně česky nebo německy vymezující se veřejnost. Vzmáhající se agitace obou národních hnutí a nástup české politiky nejen na sněmu, ale především v pražské správě musel nicméně Haaseho zavést do těsnějšího spojení s osobami německé liberální politiky, které byly dříve jeho rivaly, ať již na půdě obchodní a živnostenské komory nebo v pražských volbách. Tato kooperace již nebyla realizována na půdě politických institucí ale spíše ve společenském dění.

Haase patřil mezi skupinu osob, která podala v červnu 1862 žádost na české místodržitelství o povolení spolku německého Casina.⁸⁰⁹ Je zřejmé, že Casino bylo pro členy Haaseho rodiny přitažlivé především pro svou společenskou exkluzivitu. Spolu s Andreasem Haasem podepsali žádost i jeho bratři Gottlieb a Rudolf. Právě druhý jmenovaný byl v žádosti uveden mezi členy provizorního vedení spolku a později se pravděpodobně stal osnovatelem Dotzauerova nezvolení do čela Casina.⁸¹⁰ Haaseho rodina tedy usilovala o získání vlivu v rodících se organizacích pražských Němců. Andreas Haase už však vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nebyl ústřední osobností těchto aktivit. Přesto byl v době svého úmrtí vnímán vzhledem ke kontaktům ve vysokých kruzích jako spojenec pro německou liberální stranu. Toho si byl vědom ostatně i Dotzauer, který si v den Haaseho úmrtí poznamenal, že pro

⁸⁰⁷ V nekrologu, který otiskl *Národ*, se tvrdí, že tato epizoda byla výjimečná pro jinak „odměřené a obratné vystupování“. Srv. *Národ*, 28. června 1864, s. 2.

⁸⁰⁸ Kluschakovi se Haase svěřil: „Wie gut dass ich nicht mehr dabei bin. Der Aufregung wäre ich nicht mehr gewachsen.“ Srv. KLUTSHAK, *Andreas Haase*, s. 26.

⁸⁰⁹ NA, PP, 1869-1882, k. 1039, 185/9/19.

⁸¹⁰ Srv. SCHEBEK, *Richard Ritter*, s. 118.

stranu jde o ztrátu.⁸¹¹ Rudolf Haase byl naproti tomu členem vedení Casina i v sedmdesátých letech. Právě prostřednictvím jeho osoby se rodina Haase pevněji propojila s pražským německým společenským děním a silnější národní agitací. Ve srovnání s Dotzauerem však chybělo jejich jméno pod akcemi a spolky, které usilovaly o širší sociální zaměření. V tomto ohledu jejich motivace pro podporu německé věci nepůsobila tlak na to, aby se svou společenskou distancí pokoušeli překonat.⁸¹²

Haaseho osobnost

Provést pokus o vhled do Haaseho životního stylu a mentálních obzorů je poměrně složité vzhledem k nedostatku pramenů. Výše uvedené řádky snad naznačily, že šlo o osobnost, která v politických názorech hleděla vstříc politickému liberalismu nabízejícímu participaci na moci vyšším vrstvám společnosti. Jakýkoli pokus o razantní proměnu společenských pořádků byl pro Haaseho nepřijatelný a v tomto ohledu byl ochoten raději kooperovat s absolutistickou vládou v naději, že bude moci na lokální úrovni ovlivňovat konkrétní záležitosti ve svůj prospěch a ke svému obrazu. S tím se dalo skloubit i jeho vlažné vnímání národní otázky. Na základě dochovaných vzpomínek se zdá, že Haaseho životní styl byl příkladem poměrně strohého měšťana. I v opozičních novinách se jeho nekrology shodovaly na tom, že ho zdobila enormní pracovitost, odhodlanost a vytrvalost, tedy vlastnosti, které byly v souvislosti s úspěšnými podnikateli uváděny. Ceněny byly jeho odborné znalosti a přehled ve finančních otázkách. I opoziční *Tagesbote aus Böhmen* uznal, že po jeho smrti nemá Praha žádného dalšího takto zkušeného a vlivného měšťana. Stejně tak bylo liberálním deníkem poukázáno na Haaseho měšťanskou důstojnost, která se projevila i v době absolutismu, když nebyl ochoten ve všech záležitostech souhlasit se státními úřady.⁸¹³ Angažovaný německý *Prager Morgenpost* dával Haaseho vlastnosti jako příklad klasických německých vlastností a byla to dle něj německá píle a podnikavost, která přispěla k industrializaci Čech. Typografii pak list označoval jako prostředek, kterým firma Haase šířila kulturu směrem na východ.⁸¹⁴ Haaseho pracovitost a nasazení byly na půdě rodiny vyváženy plnou odevzdaností jeho

⁸¹¹ SokA Sokolov, fond Dotzauer, Deník, 26. června 1864.

⁸¹² Když v sedmdesátých letech Rudolf Haase zamýšlel rezignovat na účast ve vedení Casina, odmítl Franz Schmeykal veřejně tuto úvahu s tím, že jméno Haase je pevně svázáno s životními otázkami pražských Němců a nelze si bez něj Casino představit. Vedle Casina se Rudolf Haase podílel i na činnosti spolku pro dějiny Němců v Čechách. Srv. *Bohemia*, 10. února 1888, s. 7.

⁸¹³ *Tagesbote aus Böhmen*, 27. června 1864.

⁸¹⁴ *Prager Morgenpost*, 28. června 1864.

manželky Marie domácnosti. Žádným způsobem nabyla zapojena do provozu firmy a věnovala se pouze výchově dětí. Soustředění na rodinný krb doprovází i její celková společenská pasivita. Zatímco mnohé manželky podnikatelů vstupovaly do dobročinných aktivit, ať již charitativního rázu nebo v souvislosti s podporou národních festivit, u Haaseho manželky žádnou obdobnou aktivitu nevidíme.

Vzhledem k vysokému počtu zaměstnanců Haaseho podniku se nabízí otázka vztahu k zaměstnancům. V tomto ohledu byl Haase typem raného podnikatele, který podnik řídil a podílel se na každodenním řízení továrny. To pravděpodobně ulehčovalo i jeho vztahy se zaměstnanci, jakkoli se v tomto ohledu spoléháme na pravděpodobně idealizované zprávy ze vzpomínek vrcholného zaměstnance Klutschaka a novinových nekrologů. Haase měl podle nich ke svým zaměstnancům téměř patrimoniální vztah, který ještě nevykazoval odcizení, jak jej známe z doby akcionalizace podnikání a řízení podniku manažerským typem podnikatele.⁸¹⁵ I čeští autoři mluvili o tom, že pracovníkům v tiskárně a úředníkům v písárně býval otcem, vždy patriarchálně s nimi jednáje“.⁸¹⁶

Haase se snažil ve svém podnikání vnímat a profitovat z technických novinek a inovací. A to nejen v oblasti knihtisku. Obecně využíval příležitosti rozšiřování průmyslové výroby. I to zajišťovalo jeho tiskárně renomé i za hranicemi monarchie. Měl tendenci rozšiřovat své podnikání o další směry, i když ne vždy úspěšně. V předbřeznové době byl krátce činný v pojišťovnictví a díky angažmá v České spořitelně vešel do kontaktu s bankovním světem. Podnikání podřizoval Haase svůj životní rytmus. V tiskárně trávil veškerý denní čas bez ohledu na neděle, pokud se neúčastnil schůzí mimo firmu. Zakládal si na tom, že byl neustále v přímém chodu zaangažován a měl přehled i o rutinním provozu. Dbal na pečlivost a vyřízení zakázek ve správné lhůtě.⁸¹⁷ Snažil se uchovat si přehled o knižní produkci. Pokud jde o další zájmy, je při vědomí, že noviny Bohemia byly zprvu kulturním deníkem, zarážející, že se Haase nezajímal o divadlo a ani zájem o další kulturní dění (s výjimkou četby) u něj

⁸¹⁵ K postupné proměně vztahu podnikatele a zaměstnance srv. JINDRA Zdeněk, *Poznámky k námětu konference o dělnictvu*. In: *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011, s. 12an.

⁸¹⁶ *Veleslavín* č. 19, roč. 1., 1864, s227.

⁸¹⁷ Klutschak vzpomíná, jak ho dokázaly rozzlobit i drobné nedostatky a zpoždění. KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 28.

nezaznamenáváme.⁸¹⁸ Haaseho volnočasové aktivity nebyly příliš barvité. I je zdobila především pravidelnost. Denně se procházel po vltavském nábřeží mezi šestou a osmou hodinou večerní. Při nich ho, stejně jako při jeho cestách, doprovázela jeho manželka Marie. Při úsilí, které věnoval podniku je lehce zarážející, že dovedl pravidelně na podzim odjíždět na šestitýdenní pobyt do Alp. Cestoval i po Itálii, Anglii, Švýcarsku, Francii či Holandsku. Do Teplic jezdil do lázní, což byl způsob rekreace, kterou si osvojil již jeho otec.

K charakteristice Haaseho osobnosti je nutné zmínit i jeho povýšení do šlechtického stavu a další společenská uznání. Již v předbřeznové době se stal čestným občanem města Nymburka.⁸¹⁹ V době po potlačení revoluce a krátce po jmenování místostarostou obdržel v roce 1851 řád Františka Josefa I. Tři roky poté byl povýšen do šlechtického stavu, když získal titul rytíř z Vraného. V roce 1862 byl jmenován císařským radou.⁸²⁰

Zimu roku 1863 trávil Andreas Haase v Benátkách, nicméně právě při tamějším rekonvalescentním pobytu se opět zhoršilo jeho zdraví.⁸²¹ Odebral se poté na třináct týdnů do lázní v Teplicích, kde se jeho stav nadále zhoršoval a 26. června zde zemřel.⁸²² Haaseho úmrtí neznamenal šok pro chod podniku. Již v roce 1863 předal své posty dalším členům rodiny. Pozici včele firmy (rozdělené již v roce 1860) převzal třetírožený bratr Gottlieb (1809 – 1887). O chod tiskárny a litografické dílny se staral synovec Quido a písmoliteckou dílnu vedl nejmladší bratr Rudolf (1811-1888). Vedle toho zajišťoval kontinuitu ve firmě dlouholetý prokurista Johann Lechleitner.⁸²³

Nástin Haaseho životopisu nám naznačuje, jak formování a kombinace jednotlivých druhů kapitálu u podnikatelské osobnosti ovlivňovaly jeho společenské postavení. Pokud jde o nabytí ekonomického kapitálu, patří Haase mezi elitní podnikatele Prahy své doby. Haaseho rodina představuje příklad úspěšně zvládnuté cesty od tradičního a na jistoty spoléhajícího řemeslníka k moderně riskujícímu podnikateli, který se

⁸¹⁸ Klutschak zmiňuje důkladnou četbu novin a v této souvislosti uvádí: „Nur die Theaterberichte interessierten ihn nicht.“ KLUTSCHAK, *Andreas Haase*, s. 29. Nedostatek pramenů osobní povahy však brání tomu, abychom brali nezám o kulturní dění za definitivně ověřený.

⁸¹⁹ Srv. *Adressbuch der Stadt*, 1859, s. 240

⁸²⁰ *Tagesbote aus Böhmen*, 27. června 1864.

⁸²¹ Srv. *Pražské noviny*, 27. června 1864.

⁸²² Srv. *Národ*, 28. června 1864, s. 2.

⁸²³ Srv. *Adressenbuch der Handlungen, Fabriken und Gewerbe von Böhmen*, Prag 1864, s. 33.

vyrovnává s náročnějšími způsoby výrobních postupů.⁸²⁴ Zároveň se ukazuje, jak sociální kapitál Haaseho a celé jeho rodiny zajišťoval kontinuitu podnikatelského úspěchu. Sama existence široké rodiny rozšiřovala sítě vztahů a pole, na kterých byly Haasovské obchody realizovány. Vedle toho byl Haase úspěšný ve svém napojení na byrokratické a politické elity režimu do roku 1860. Díky nim disponoval zajímavými zakázkami. Kládeme-li si otázku Haaseho symbolického kapitálu, zdá se, že byl na tomto poli méně úspěšný. Jeho osobní kvality, erudice a zkušenosti rezonovaly ve vyšší společnosti mezi špičkami měšťanstva, ale i v kruzích aristokracie. To se shoduje i se členstvím v elitních institucích nebo odborně profilovaných organizacích. Jeho akční radius nicméně slábl v momentě, kdy musel své postavení legitimizovat před širším okruhem společnosti. Neparticipoval v aktivních spolcích, které se stávaly symboly prosazovatelů společenských přeměn a měly širší sociální radius. Haasemu v tom bránil odstup od nacionálního akcentu, se kterými byly často tyto spolky propojeny, a rovněž lpění na sociální distanci. I další Haaseho habity příliš nepomohly k tomu, aby byl společností vnímán jako zajímavá a následováníhodná osobnost. Z tohoto důvodu se nezařadil do okruhu osobností, které určovaly přeměnu Rakouska po roce 1860. Zatímco tedy o něm můžeme hovořit jako o příkladu osobnosti, která zvládne výzvy modernizace v oblasti obchodu, méně úspěšný byl jako osobnost, která chtěla moderovat společenské procesy a vtiskovat jim své představy.

⁸²⁴ O obtížné akceptaci nových forem podnikání srv. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 107.

EXKURZ III: ČESKÝ PODNIKATEL JINDŘICH FÜGNER

Ve srovnání s Richardem Dotzauerem a Andrease Haasem je Jindřich Fügner osobností, jejíž jméno zakořenilo hlouběji v české historické paměti. Nestalo se tak s ohledem na jeho podnikatelské výkony, ale díky podpoře, kterou poskytoval od počátku šedesátých let českému národnímu hnutí. Především je pak širší veřejnosti známý jako spoluzakladatel Sokola. Zařazení Fügnerova exkurzu do této práce má dva důvody. Vedle Dotzauera, který je jednoznačně identifikován s německým národním hnutím, a Andrease Haaseho, jenž i přes identifikaci s německou kulturou nevykazoval jednoznačné ztotožnění s německou identitou a profiloval se alespoň na veřejnosti jako zemský vlastenec, představuje Jindřich Fügner jednoho z prvních skutečně českých podnikatelů. Představení českého podnikatele tak typologicky doplní obraz podnikatelského světa Prahy devatenáctého století. Průběh Fügnerovy kariéry ale rovněž, bez ohledu na jeho národnostní profilaci, představuje mnohé zajímavé momenty, které ukazují, jaké skutečnosti ovlivňovaly obchodní a společenské etablování podnikatele v devatenáctém století a znamená proto výzvu k zařazení těchto vlivů do obecnějších charakteristik. Právě na specifické momenty Fügnerova života upozorní následující exkurz.⁸²⁵

Fügner ve své podnikatelské kariéře navazoval bezprostředně na dráhu svého otce Petera Fügnera, který se narodil roku 1787 v Litoměřicích do rolnické rodiny. Ve třidvaceti letech odešel do Prahy, kde si měl hledat kondice jako účetní. Již rok poté, v roce 1811, mu však bylo magistrátem povoleno vedení obchodu s plátnem, kartounem a jiným rukodělným zbožím, pokud se vykáže fondem 4000 zlatých. Obchod provozoval se svým společníkem Josephem Quiznererem. Jako předmět jejich obchodu na Starém městě bylo uvedeno střižní zboží a ostatní domácí produkty.⁸²⁶ Společenství v obchodě mohlo být zapříčiněno kapitálovou potřebou nebo ohledem na napojení se na pražské obchodní vazby pomocí zde etablovaného obchodníka.

⁸²⁵ Fügnera jako představitele rodící se české buržoazie představil URBAN Otto, *Heinrich/Jindřich Fügner. Ein Typus des modernen böhmischen Bürgers*. In: HOFFMANN (ed.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität*, Wien 1997, s. 271-280. Obsáhlý životopis s důrazem na národní hnutí přináší BARTOŠ Josef, *Jindřich Fügner*, Brno 1934. Naposledy upozornil na jeho podnikatelské aktivity MATUŠEK Miloš, „Ni zik, ni slávu“: *podnikatel Heinrich Fügner*. In: PETRASOVÁ, LORENCOVÁ, *Opomíjení a neoblíbení*, s. 280. Na rozdíl od zmíněných prací jsem se snažil využít archivního materiálu. Fügnerovou osobností jsem se zabýval podrobně ve své diplomové práci. Srv. VALENTA, *Jindřich Fügner*, s. 17an.

⁸²⁶ Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1813, s. 49

V roce 1816 byl již Peter Fügner uváděn jako jediný vlastník výše jmenovaného obchodu a jeho kariéra se dále plynule rozvíjela pozitivním směrem.⁸²⁷

Významná byla především spolupráce Petera Fügnera s rodinou bankéřů Zdekauerů. Svůj obchod provozoval v sídle obchodního domu Mořice Zdekauera v Rytířské ulici. Zdekauerův obchodní dům byl především místem peněžních a úvěrových operací. Zdekauer rozpoznal jako jeden z prvních v pražském prostředí možnosti vysokých zisků spojených s vydáváním státních dluhopisů během Napoleonských válek a v období, které po nich následovalo. Tristní stav rakouských státních financí donutil uzavřít vládu během let 1818-1847 celkem osmnáct státních půjček v celkové výši půl miliardy zlatých. Zdekauer v té době pracoval jako uznávaný finanční poradce vlády a bylo mu svěřena provedení některých operací s obligacemi, kdy například obstarával výměnu erárních a domestikálních dluhopisů za nově emitované obligace státní. V tomto období se tak Zdekauer etabloval mezi špičku nejen pražského, nýbrž i zemského finančního prostředí, ve kterém mu mohla konkurovat snad pouze rodina Lämelů.⁸²⁸ Jako provozovatel obchodu ve Zdekauerově obchodním domě se v každém případě dostal do těsné blízkosti jedné z nejzajímavějších osob obchodního světa tehdejší Prahy. Fügnerova rodina se účastnila pravidelných bálů, které Zdekauer provozoval ve svém domácím salóně. Styky s rodinou udržoval později i sám i Jindřich Fügner.⁸²⁹

Zdekauer nebyl jedinou výraznou podnikatelskou osobností, se kterou byla Fügnerova rodina propojena. Pro budoucí chod obchodu Petera Fügnera a posléze rovněž jeho syna Jindřicha byla důležitá událost z počátku dvacátých let, kdy Peter Fügner poskytl svému vzdálenému příbuznému Johannu Liebigovi půjčku, s jejíž pomocí si Liebig pořídil „*kastli s podomním obchodem*“.⁸³⁰ Když po letech Liebig začal

⁸²⁷Informace osobě Fügnerova otce Petera vycházejí ze vzpomínek Renaty Tyršové. Ta pracovala s vlastními záznamy Petra Fügnera, které se však nezachovaly. TYRŠOVÁ Renata, *Jindřich Fügner, Paměti a vzpomínky na mého otce*, díl I., Praha 1924, s. 10-11 (dále *Paměti*). Další údaje srv. *Schematismus des Königreiches Böhmen für das Jahr 1816*, s. 55.

⁸²⁸ Srv. URFUS Valentin, *Peněžníci předbřeznové Prahy*. In: *Pražský sborník historický*, roč. VII. Praha 1972, s. 107-128.

⁸²⁹ O návštěvách Zdekauerovského salonu a v něm uskutečněném setkání s Jindřichem Fügnerem píše budoucí manželka Jindřicha Fügnera Kateřina Turecká své přítelkyni Anně Brzorádové. Dopisy z 6. února 1850 a 4. prosince 1850. Národní muzeum v Praze – Archiv tělesné výchovy a sportu (NM ATVS), fond Kateřina Fügnerová, k. 2, neuspořádáno. Na podobné domácí bály doby předbřeznové vzpomínala K. Světlá. SVĚTLÁ Karolina, *Jindřich Fügner v mé paměti, Za praporem sokolským*, Praha 1887, s. 14. V roce 1853 napsal např. své ženě Kateřině Fügner: „Zum Zdekauer habe ich Luigi gesendet, gut hat das erledigt der Zdekauer.“ NM ATVS, Fond Kateřina Fügnerová, k. 1, bez datace.

⁸³⁰ TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 16. Liebig byl nevlastním synovcem Fügnerovy manželky Františky.

provozovat první přádelny na Liberecku, vedl Peter Fügner v rámci svého obchodu rovněž regionálním zastoupení Liebigových textilních podniků.⁸³¹

Pohled na portrét Petera Fügnera a jeho ženy Františky namalovaný Antonínem Machkem nám naznačuje, že se kariéra tohoto pražského měšťana vyvíjela úspěšně. Oba manželé jsou na biedermeierovských obrazech spodobněni s množstvím šperků a oblečením, typickým pro tehdejší „druhou společnost“.⁸³² Jeho etablovanou sociální pozici naznačuje i uvedení jeho jména na grafickém listu purkmistra Müllera, kde nejvyšší purkrabí Karel Chotek děkoval jmenovaným osobám za účast na oslavě svých narozenin. Otázka rozvíjející se národní agitace nechala oba manžely spíše chladnými. Sám Jindřich Fügner později hovořil o rodině jako o národnostně nevyhraněné a spíše z praktických důvodů německy mluvící.⁸³³

Jindřich Fügner se narodil 12. září 1822 jako třetí dítě manželů Fügnerových po prvorozeném synu Peterovi a starší sestře Julii.⁸³⁴ K těmto sourozencům později přibýly ještě dvě sestry – Wilhelmina (Mina) a Lola spolu s bratrem Ferdinandem. S výjimkou Julie neměli Jindřichovi sourozenci to štěstí, aby se dožili vysokého věku. Peter zemřel záhy po narození, a tak byl Jindřich od počátku brán jako nejstarší syn a budoucí pokračovatel otcova podniku.⁸³⁵ Navštěvoval hlavní školu u piaristů a v roce 1833 přešel na gymnázium stejného řádu. Na gymnáziu strávil Jindřich Fügner pouze tři roky. Neopustil ho však z důvodu prospěchu, nýbrž proto, že jeho otec shledal tuto dobu všeobecného studia jako dostačující a rozhodl se dát svého syna na vyučení do některého z pražských obchodů.⁸³⁶ V roce 1836 tak nastoupil do podniku známého pražského obchodníka Johanna Bachheibla s koloniálním zbožím a barvenými látkami v Široké ulici (dnes Jungmannově). Jako praktikant zde působil plné tři roky, kdy

⁸³¹ TONNER Emanuel, *Jindřich Fügner*. In: *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola pražského*, Praha 1883, s. 7. Liebig rozšířil později pole své působnosti rovněž do sklářství, stal se prezidentem liberecké obchodní a živnostenské komory a platil za nejbohatšího muže Liberecka. *Ottův slovník naučný*, 15. díl, Praha 1900, s. 1051

⁸³² *Jindřich Fügner 1882-1922*, Praha 1922, s. 14. Pojmem „druhá společnost“ rozumím společenskou skupinu typickou pro pozdně feudální poměry, která zahrnuje vyšší státní úředníky, podnikatele, obchodníky a vyšší vrstvy městské inteligence, ať již šlo o představitele svobodných povolání (lékaři, právníci) či osoby závislé na státu (např. univerzitní učitelé). Srv. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 103-104.

⁸³³ TYRŠOVÁ, *Paměti* s. 18

⁸³⁴ Ve Fügnerově pozůstalosti je kopie jeho křtícího listu. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 1, inv. č. 2

⁸³⁵ Lola zemřela v roce 1842 na tuberkulózu, Mina, která se později provdala za Josefa Alexandra Helferta, zemřela po narození prvního syna Zdenka v roce 1849 na tuto nemoc rovněž. O šest let mladší Fügnerův bratr Ferdinand pak v roce 1862 na nervovou chorobu. TYRŠOVÁ, *Paměti*, s.13.

⁸³⁶ TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 18.

kromě obvyklých pomocných prací pracoval rovněž v písárně. V září roku 1839 tento obchod opustil, nicméně jeho příprava na povolání obchodníka tímto neskončila.⁸³⁷ Díky konexím otce a Bachheiblově doporučení byl vyslán do Terstu. Tamější pobyt byl důležitý pro osvojení si nových obchodnických zkušeností v prostředí místa zámořského obchodu. Fügner se rovněž naučil italsky, což později ji zúročil jako zástupce italské pojišťovací společnosti.

Po návratu z Terstu nastoupil do podniku otce, kde pracoval krátce jako účetní. Brzy se však vydal na další zahraniční pobyt, tentokrát do Londýna, kam zamířil v roce 1844. Od Zdekauerů dostal doporučení pro několik londýnských kupeckých domů. V Londýně strávil necelé tři měsíce a nevěnoval se zde pouze obchodu. Ve společnosti ostatních mladých obchodníků, většinou synů z majetných londýnských rodin, vedl bohatý společenský život. Ještě více se tím prohloubil jeho zájem o politiku a o souvislosti vztahu politiky a národního hospodářství.⁸³⁸ Při této příležitosti si všímal i nových typů finančních institucí, především pojišťoven, jejichž činnost se v této době v Čechách teprve rozvíjela. Tato oblast podnikání se mu jevila jako perspektivní a ve srovnání s klasickým obchodem, jak ho provozoval jeho otec, též nepoměrně zajímavější. Rok po svém návratu do Prahy se proto obrátil na londýnskou pojišťovnu Imperiál s žádostí, aby mu bylo povoleno otevřít agenturní pobočku pro Čechy. Žádost doplnil o podrobnější analýzu možností rozvoje pojišťovacího podnikání v Čechách. Londýnská společnost však na spolupráci zájem neměla.⁸³⁹

Nadále proto pokračoval v podniku svého otce, který mu v roce 1846 udělil prokuru a fakticky povolil přístup k jeho přímému vedení. Fügner nežil pouze obchodní profesí. Věnoval se studiu a vlastním zálibám. Zároveň vedl bohatý společenský život. Působil při organizaci mnoha plesů předbřeznové Prahy. V létě roku 1845 byl například členem výboru, který pořádal ples na oslavu otevření státní dráhy. (Sešel se v něm s Dotzauerem.) V předbřeznové Praze byl Fügner vnímán jako atraktivní osobnost, nejen pokud šlo o jeho společenské postavení, ale rovněž i míru osobního šarmu.

⁸³⁷ Ve Fügnerově pozůstalosti je zachován výuční list z 2. října 1839. NM ATVS, fond Fügner, k. 1, inv. č. 5.

⁸³⁸ TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 20-22. Zachoval se též Fügnerův cestovní pas. NA, PP, k. 339, sign. F/77/15.

⁸³⁹ Mr. Cebell z pojišťovny Imperial za analýzu Fügnerovi děkoval, avšak žádost neodpovídala představám vedení, které se v Čechách nechtělo angažovat. Roli v tomto rozhodnutí sehrála i negativní zkušenost společnosti při jednáních ohledně otevření podobné pobočky v Sasku. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 69.

Později ho tak vnímala i jeho nastávající žena Kateřina Turecká, která byla dcerou vrchnostenského úředníka u Dietrichsteinů. Fügner se s ní oženil v roce 1853.⁸⁴⁰

V roce 1850 převzal Fügner otcův obchod a s ním spojený majetek. Náhradou zato pak platil rodičům výživné ve výši 360 zlatých ročně a rovněž hradil jejich bydlení.⁸⁴¹ Zároveň se odstěhoval z rodinného bytu na Senovážném náměstí do vlastního v Krakovské ulici. Následujícího roku obdržel městské právo.⁸⁴² Paralelně s vedením obchodu, se kterým byla spojena distribuce produktů z továren Johanna Liebiga, se nadále zabýval možnostmi dalšího podnikání a investování. Nadále směřoval své plány k otevření agentury pojišťovny. V realizaci těchto plánů sehrál ústřední roli jeho švagr Josef Alexandr Helfert, vysoký úředníka ministerstva kultu a vyučování.⁸⁴³ Ten měl zajistit díky svému vlivu v úřadech udělení koncese na provozování zastupitelství zahraniční pojišťovny.⁸⁴⁴

Fügner vyjednával především s pojišťovnou Phönix z Frankfurtu nad Mohanem. Helfertovi již v roce 1848 zdůvodňoval, jak by koncese na provoz pojišťovny přispěla k vytvoření konkurenčního prostředí, které mohlo způsobit částečné ztráty dosavadním ústavům, nicméně veřejnost by z něj měla prospěch.⁸⁴⁵ Ačkoliv Helfert pravděpodobně ve prospěch Fügnerových záležitostí na vládních místech intervenoval, jak vyplývá z poděkování, která mu Fügner adresuje, koncesi na provozování zastupitelství Fügner tehdy ještě nezískal. Myšlenka na přechod do nové oblasti podnikání nebyla zapříčiněna pouze výhledem na vyšší obchodní zisky. Lákalo ho i pomyšlení, že by se mohl vymanit z obchodního vlivu svého strýce Liebiga, ke

⁸⁴⁰ „Heinrich Fügner liebt mich, die einfache Katherine. Wie ist es nur möglich, dass der von allen als so geistreich, schön und liebenswürdig bewunderter Mann mich liebt, die doch nichts weniger als eine von diesen Eigenschaften besitzt.“ Kateřina Turecká Anně Brzorádové 4. dubna 1853 NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 2.

⁸⁴¹ Dochovaná smlouva, kterou Jindřich Fügner uzavřel se svým otcem v roce 1861, potvrzovala daný stav platný od roku 1850. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 1, inv. č. 16.

⁸⁴² NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 1, inv. č. 11.

⁸⁴³ Osobnosti J. A. Helferta se věnoval KUČERA Rudolf, *Josef Alexander Helfert v české politice 1848 – 1863*, Diplomová práce FF UK, Praha 2004. Jejich vztahu jsou věnovány s. 78-81.

⁸⁴⁴ Neochotu k povolování zahraničních pojišťoven srv. MARVAN Miroslav, *Dějiny pojišťovnictví v Československu*, 1. díl, Praha 1989, s. 41.

⁸⁴⁵ Fügner Helfertovi 12. prosince 1848. Cit. dle FEYL Othmar (ed.), *Die Entwicklung des Sokolgründers Heinrich Fügner im Lichte seiner Prager Briefe an den böhmischdeutschen Konservativen Joseph Alexander von Helfert in den Jahren 1848-1865 (Briefe Fügners an Helfert)* In: *Deutsch-Slawische Wechselseitigkeit in skrben Jahrhunderten*, Berlin 1956, s. 522.

kterému neměl příliš vřelý vztah.⁸⁴⁶ Dalším aspektem touhy po změně oblasti podnikání byla změna každodenní kupecké rutiny. Při činnosti v obchodě se Fügner například pravděpodobně nemohl vyhnout ani manuální práci. Ve srovnání s tím se pravděpodobně jevil úřadování v kanceláři pohodlnějším. Tehdy zřejmě dospěl k rozhodnutí, které sám komentoval nevybíravě jako touhu zbavit se „balíků, látek a smlouvajících Židů“⁸⁴⁷

Vstup do oblasti pojišťovnictví pak uspíšilo, když Fügner soustředil své snahy o obsazení zastupitelství na ústavy se sídlem v monarchii. I v této fázi sehrál důležitou úlohu Helfert. Zprostředkoval doporučení pro několik pojišťoven, ve kterých se za Fügnera přimlouval Karl Ludwig von Bruck, rakouský ministr obchodu v letech 1848 až 1851 a v době aktuálních Fügnerových jednání nově ministr financí. Bruck italské prostředí dobře znal, neboť právě zde započal svoji kariéru, když v Terstu působil jako sekretář jedné z pojišťoven věnující se zámořskému obchodu a v roce 1832 se podílel na založení rakouského Lloydů.⁸⁴⁸ Fügnerova jednání byla nakonec úspěšná směrem ke společnosti *Nuova Societa*. Dohoda byla dotažena do konce již v březnu roku 1855, kdy Fügner přebral od dosavadního zastupitele Krieglů plnou moc a oficiální znění jeho funkce bylo: generální zastupitel pojišťovny *Nuova Societa di Assicurazioni in Triest gegen Feuer und Hagel Schäden*. Podle smlouvy měl pobírat stálý plat tisíc zlatých ročně, větší část příjmu ale jistě tvořilo deset procent z částky vybrané na pojistných smlouvách. Kromě toho byl odměněn i akciemi společnosti.⁸⁴⁹

Sídlo pojišťovny bylo v Hybernské ulici, časem se ale přestěhovala do kanceláří v domě podnikatele Lanny u dnešního Masarykova nádraží. Z počátku zaměstnával Fügner třináct úředníků, ale o jejím zdařilém startu svědčí, že již v roce 1860 jich bylo třicet tři a v terénu se snažilo získávat pojistky osm set agentů.⁸⁵⁰ Do práce se ihned ponořil, což se projevilo i na jeho časovém zaneprázdnění. Svěřoval se o tom v dopisech ženě během jejích letních pobytů na rodinném sídle na Křivoklátsku.⁸⁵¹

⁸⁴⁶ Za všechny dopisy během těchto dvou let vybírám typickou ukázkou z 28. března 1853: „Erlange ich die Assecuranz, mein lang ersehntes Ziel, so bleibt mir wenig mehr zu wünschen übrig, darauf geht mein Sinn, schon darum, um mich von dem Geldbrozen Liebig zu emanzipieren.“ Tamtéž s. 549.

⁸⁴⁷ TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 21.

⁸⁴⁸ Jeden Bruckův doporučující dopis je zachován i ve Fügnerově pozůstalosti. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 70.

⁸⁴⁹ NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 73.

⁸⁵⁰ MATÚŠEK, *Ni zik, ni slávu*, s. 280.

⁸⁵¹ Srv. nedatovaný dopis z roku 1855. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

Stejně tak si stěžoval Helfertovi, že celé dny tráví v kanceláři a jen málokdy se dostaví domů alespoň na oběd. Svou prací byl však v pozitivním směru pohlcen, což přispělo k tomu, že se pražská pobočka zařadila na první místo v počtu smluv ve srovnání s vídeňskou a budapešťskou.⁸⁵² Dokázala totiž využít skutečnosti, že v Čechách v té době působila pouze jedna domácí pojišťovna - První česká vzájemná pojišťovna, v jejímž čele stáli představitelé šlechty, a kromě ní tu vyvíjelo činnost několik ústavů vídeňských a terstských. Tyto pojišťovny přitom zřejmě nebyly dostatečně aktivní na českém venkově.

Oproti tomu Fügner zavedl ve svém podniku brzy vedle němčiny i češtinu jako úřední jazyk, ve kterém jsou vedena akta a stejně tak reklamní letáky.⁸⁵³ Na rozdíl od konkurence si pravděpodobně pohotověji uvědomil význam sociálního vzestupu jazykově českého obyvatelstva během posledních let i to, jak mu používání češtiny pomůže i při pronikání na český venkov. Nuova jako jedna z prvních začala rovněž pojišťovat proti škodám způsobených krupobitím. Toto pojištění bylo natolik rizikové, že ho do roku 1848 nenabízel žádný z v Čechách působících ústavů. Právě škody na úrodě z této přírodní pohromy byly zdrojem největších Fügnerových obav. Zvláště během letních měsíců rozhodovaly rozmary počasí o jeho úspěších.⁸⁵⁴ Velká míra energie a času, kterou společnosti věnoval, přispěla k tomu, že ji během pár let hospodářsky povznesl, což mu vyneslo kromě finančních zisků také všeobecné uznání svého okolí jako úspěšného podnikatele v oblasti pojišťovnictví. Právě na konci padesátých let se projevuje v dopisech manželce největší spokojenost nad dosaženými hospodářskými výsledky.⁸⁵⁵ Nezdá se tedy, že by ve vlastním podnikání pocítil důsledky hospodářské krize, která měla v této době vyvrcholit.

Z Fügnerových vazeb na Helferta však nevzešlo pouze jeho angažmá v pojišťovně. Kontakt obou osob je zároveň ukázkou toho, jak od padesátých let participoval ekonomickým kapitálem vybavený Fügner na finančních spekulacích. Právě při nich

⁸⁵² DVOŘÁKOVÁ Zora, *Miroslav Tyrš, prohry a vítězství*, Praha 1989, s. 32.

⁸⁵³ Srv. Část agendy pojišťovny ve Fügnerově pozůstalosti. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2. Zavedení češtiny při úřadování si všiml i deník Čas, který ocenil toto gesto z národnostního hlediska. Čas, 12. prosince 1860, s. 3.

⁸⁵⁴ Během léta roku 1858 například manželce píše: „Nur wenigstens 14 Tage Ruhe, dann bin ich derjenige gen. Agent, der die Nuova rettet, gleich so 40 Tausend einbringt. Dann dictiere ich auf den Welschen gehörig Schraub sie.“ NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1. Jeho dcera vzpomínala, jak z pověrčivosti před počasím nenosil v zatažených dnech raději svůj klobouk, který měl vždy, když přišla zničující bouře. TYRŠOVÁ Renata, *Jindřich Fügner, Paměti a vzpomínky na mého otce*, II. díl, s. 44.

⁸⁵⁵ Srv. Fügnerova korespondence manželce. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

mu byly vodítkem Helfertovy informace z vysokých vládních kruhů. Předmětem finančních her mohly být již v souvislosti s Dotzauerem zmiňované státní dluhopisy, stejně jako konkrétní akcie bank. Při domýšlení detailů spojených s burzovními obchody se badatel ocitá na poměrně tenkém ledě, neboť jejich aktéři nebyli přirozeně v osobní korespondenci konkrétnější. Do finanční spekulace se pravděpodobněji dříve než Fügner pustil sám Helfert.⁸⁵⁶ Konkrétním potvrzením jejich obchodního modelu se zdá být 500 zlatých, které Fügner zaslal jako jednorázovou odměnu švagrovi v roce 1862. Šlo o procenta z provedeného obchodu.⁸⁵⁷ Téma financí a spekulace však v náznacích prostupuje velkou částí korespondence. Vzhledem k tomu, že uvedená spolupráce trvala poměrně dlouho, nesla pravděpodobně často zajímavé zisky.

Od počátku šedesátých let se oproti tomu začaly vynořovat problémy, se kterými se Fügner setkal již během prvních jednání s pojišťovnou. Obtížná komunikace s centrálou v Terstu byla způsobena horšími výsledky ostatních poboček, které na rozdíl od té Fügnerovy nedosahovaly požadovaných zisků. V momentech, kdy potřeboval od terstského ústředí finanční výpomoc při nárazových kritických situacích, mu nebylo vyhověno. To do značné míry omezovalo jeho podnikání, neboť dle své smlouvy nesměly dluhy pražské pobočky přesáhnout konkrétní hranici a Fügner musel k financování podnikání používat vlastní úspory.⁸⁵⁸

Postupem času však nebyl ochoten dále využívat vlastních peněz na vyplacení pojistek a uvědomoval si, že riskuje nejen své jmění, ale i ztrátu dobré pověsti v pražské společnosti. Během roku 1862 již používá nejostřejší výrazy při

⁸⁵⁶ 3. října 1853 Fügner Helfertovi: „Hätte ich ahnen können, wie du sogar bedrängst bist (wahrscheinlich Staatspapiergeschäfte, du Schlauer, bist du auch schon Kaufmann – möch'st gerne Millionär werden.)“ Cit. dle FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 551. Uvedený dopis by nasvědčoval tomu, že tehdy se do obchodů s dluhopisy Fügner ještě nepouštěl.

⁸⁵⁷ „Nach langer Pause ein langer Brief und damit ich wenigstens guten Willen beweise, unter separaten Couvert f 500 – als Pflaster für deinen bewundernswerthen Langmuth.“ Fügner Helfertovi 20. dubna 1862. Zmínky o finančních machinacích jsou v dopisech z let 1852 -1859. Srv tamtéž, s. 545-563. Mezi korespondencí od Helferta ve Fügnerově pozůstalosti se netýká žádný podobných záležitostí. Fakt, že se jich dochovalo pouze sedm, což neodpovídá 142 dopisům a telegramům Fügnerovým, svědčí o tom, že na rozdíl od Helferta byl Fügner příliš opatrný, aby podobné podrobnosti schraňoval. Jeden z dopisů je dokonce v půlce odtržený. Dopisy mohl rovněž zlikvidovat někdo z Fügnerových potomků, kterým nemusela být příjemná myšlenka na zveřejnění podobného zdroje příjmů národního mecenáše, zvláště když byl spojen s osobou s pověstí centralisticky smýšlejícího konzervativce.

⁸⁵⁸ Problémy kolem zadluženosti popsal Helfertovi v dopise z 20. dubna 1862: „... das böhmische Geschäft das ganze Jahr über nur eine gewisse Summe schuldig seyn darf. Ohne Credit kann ich aber keine Geschäfte machen, so steht nun mein erstjähriges Ersparnis nur am Papiere.“ Cit. dle FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 570-571.

charakteristice hospodaření centrály i úředníků samotných (například „jadranskí piráti“). Jeho pořádnosti a důslednosti se přičila nespolehlivost, se kterou se setkával při permanentním žádání o vyplacení peněz. Situace zacházela tak daleko, že Fügnerovi bylo kvůli zpoždujícím se výplatám pojistek vyhrožováno žalobami. Zároveň se obával, že ho vedení může propustit a on přijde o peníze, které použil na vyrovnání pohledávek. Snažil se uchovat dobré mínění o ústavu, neboť si byl vědom toho, že zvláště v pojišťovnictví by byla ztráta důvěryhodnosti katastrofálním signálem pro potencionálního klienta. O jeho podnikatelské morálce ostatně vypovídá, že na zákazníka myslel, při možném krachu společnosti, když se obával, že jeho škody zůstanou nezaplaceny.⁸⁵⁹

Ve stejné době již vkládal Fügner své peníze i do podpory českého veřejného života a nemohl si nadále podobné hospodaření dovolit. Obě strany proto přistoupily k změně podmínek spolupráce. Podle smlouvy uzavřené v květnu 1863 byl Fügner zproštěn finanční odpovědnosti za výsledky společnosti, zůstalo mu podpisové právo, ale musel již své kroky v daleko větší míře konzultovat s centrálou. Na jeho činnost dohlížel od té chvíle také zástupce terstského vedení Margulies. Fügnerovi byl stanoven plat 500 zlatých měsíčně, tedy o polovinu nižší, a k tomu obvyklých deset procent zisku.⁸⁶⁰ Smlouva pouze urychlila definitivní konec spolupráce. Dne 22. března 1864 zaslal Fügner do Terstu žádost adresovanou generálnímu sekretáři. Mezi důvody svého definitivního odstoupení uvedl přetrvávající špatnou komunikaci s vedením, klesající vážnost firmy, kterou ředitelství nebylo ochotné podporovat a odchod úředníků, kterým Fügner nebyl schopen vyplácet platy. V oběžníku pro své místní zástupce, kterým děkoval za spolupráci, se vyjádřil, že pokud by neodstoupil sám, beztak by následoval podobný krok ze strany vedení, kterému zřejmě již také nevyhovovala míra loajality svého zástupce.⁸⁶¹

Kritický přístup k hodnocení Fügnerova angažmá samozřejmě vede k otázce, zda jednostranné využití pramenů dokumentující jeho činnost v pojišťovně

⁸⁵⁹ NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1, dopisy manželce z léta 1862. Charakteristické pro svízelnou situaci je psaní z 12. srpna: „Weibi, der Assecuranz wird immer schrecklicher und schrecklicher, lauter Lump und wieder Lump auf allen Seiten. Man wird sich bald schämen müssen dem Handwerk anzugehören. Die Adriatische Räubers überlegen sich wahrscheinlich, was zu thun. Und ich auch. Will ich Baares auf die Seite legen, so kann ich es, aber die Schaden bleiben unbezahlt.“ Pro představu obnosů, o které šlo, uvádím údaj z nedatovaného dopisu. Fügner žádal o zaslání dvaceti čtyř tisíc zlatých, z Terstu obdržel pouze částku pět tisíc.

⁸⁶⁰ Srv. italský originál smlouvy s českým překladem. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 73.

⁸⁶¹ Tamtéž, inv. č. 74-77.

prostřednictvím ego-dokumentů nezakresluje příčiny hospodářských problémů pojišťovny. O tom, že si Fügner skutečně vydobyl značné renomé v oblasti pojišťovnictví, však svědčí i skutečnost, že ihned po rozvázání svých závazků k Nuově obdržel nabídku od blíže neurčené maďarské pojišťovací společnosti, která měla zájem, aby se stal jejím místním reprezentantem. Byla si vědoma, jak jí může právě Fügner ulehčit vstup na českou půdu. Se zástupcem společnosti Šandorem jednal Fügner v březnu 1865 ve Vídni a Budapešti. Z rozhovorů však Fügner učinil dojem, že by jeho vedení agentury bylo pouze formální a rozhodovalo by se v Pešti. Zamítavý Fügnerův postoj nevyvážily ani štědré finanční okolnosti nabídky.⁸⁶²

Ve zbylých měsících života se Fügner zaobíral myšlenkou koupě venkovského hospodářství. K odpovídající velikosti mu však podle jeho slov chyběly peněžní prostředky.⁸⁶³ Jinou možností bylo angažmá v Hypoteční bance Království českého. Fügner byl 28. května 1865 zvolen jedním ze šesti bezplatně pracujících ředitelů banky. Mezi nimi byl jediným, který nezastával mandát na zemském sněmu. Posléze vytvořil spolu s radou zemského soudu Franzem Wolfem a profesorem Josephem Schrottem výbor, který měl připravit stanovy nového peněžního ústavu. Placené místo ve vedení banky nakonec oproti veškerému očekávání nezískal. Z intrik proti sobě podezříval především poslance českého sněmu Adolfa Maria Pinkase, se kterým vedl spory již v dřívější době Helfert.⁸⁶⁴

Komplikovala se i příprava projektu české šlechty, která zamýšlela založit zemskou pojišťovnu Bohemia. Fügner se měl po založení ústavu postavit do jejího čela. V létě roku 1865 pracoval na stanovách a kvitoval, že bylo založení povoleno i vídeňskou vládou. Jednání kolem udělení definitivní koncese se ale protahovala. Fügner opět zkoušel u svého švagra získat přímluvu ve Vídni, ale především spoléhal na možnosti českých aristokratů.⁸⁶⁵ Již v září byl ale k možnosti vzniku nového podniku daleko

⁸⁶² O jednáních v Pešti informoval ženu. Pro kontakt se zákazníkem bylo podle něj třeba, aby bylo evidentní Fügnerovo přímé zaangażování. Typickou ukázkou jeho sebedůvěry je dopis z 5. března 1865: „Nur ich, meine Person, mein Eingreifen, mein Benehmen mit den Leuten kann Früchte bringen.“ NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

⁸⁶³ „Ich habe es mir so überlegen, ob wie uns ein Statek kaufen sollten, vom wir das Geld dazu haben. Ich kam zur Überzeugung dass wir schon sehr viel Geld haben müssten für uns eben nur großes passen kann. Eine kleine Wirtschaft rentiert sich nur wenn man sie rationell bearbeitet. Ich verstehe aber nichts davon und wenn ich sterbe, so kannst du auch nicht fortführen. Na lassen wir diese Spekulationen – bis wir Geld haben.“ Fügner manželce 16. února 1862. Tamtéž.

⁸⁶⁴ Srv. Fügnerův dopis Helfertovi z 12. května a 27. června 1865. FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 577-578.

⁸⁶⁵ Srv. dopisy dopisy Helfertovi z 5. května a 27. června, FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 576 a 578.

skeptičtější. Nedůvěřoval organizačním schopnostem šlechty, především Albertu Nostitzovi. Celá věc ho trápila o to více, že pro vznik nové pojišťovny byly na trhu dle jeho mínění výborné podmínky.⁸⁶⁶ Celá záležitost však nakonec k Fügnerovu velkému zklamání vyzněla do ztracena.

Na podzim roku 1865 Fügner zemřel. Jako příčina smrti byla uvedena otrava krve.⁸⁶⁷ Teprve po své smrti zjistilo překvapené Fügnerovo okolí, že po sobě nezanechal téměř žádnou hotovost. Naopak se objevily směnečné dluhy, částečně pocházející z doby angažmá v pojišťovně. Velké výdaje posledních let byly ale rovněž spojené se stavbou sokolské tělocvičny. Starostí ohledně pozůstalostního řízení se ujal rodinný přítel a člen Sokola Dr. Tomáš Černý. Jeho zásluhou se podařilo získat od jednatelů Nuovy šest tisíc zlatých, které Fügnerovi dlužili. Rodině byla navíc brzy po jeho smrti vyplacena pojistka, neboť Fügner si od roku 1855 platil životní pojištění. Kateřina Fügnerová tak obdržela částku 10 465 zlatých.⁸⁶⁸ Dluhy ze stavby však ještě nebyly splaceny, a tak se na rodinu začala obracet řada věřitelů. Situaci vyřešil odkup domu jednoty Sokol od rodiny v následujícím roce.⁸⁶⁹

Fügnerovo společenské angažmá jako cesta k nabytí společenského kreditu

I přesto, že Fügner nezemřel jako bohatý muž, byl jeho odchod vnímán jako tragédie pro národ vzhledem k jeho schopnostem a obětavosti. Právě jeho aktivity v národním hnutí mu vynesly ohromné společenské renomé. Společenská angažovanost byla však Fügnerovi vlastní již před ukotvením jeho národnostní profilace. V té době bylo jeho členství ve spolcích a organizacích spíše potvrzením postavení, kterému se těšil v rámci pražské podnikatelské společnosti.

Prestižní bylo především Fügnerovo působení v kupeckém kasinu (besedě), kde zasedal v třináctičlenném direktoriu spolku. Ten byl založen již v roce 1833 a svůj vzor viděl v o osmnáct let starším šlechtickém kasinu. Byl určen pro kupce, velkoobchodníky a továrníky, kteří se v jeho místnostech měli scházet, aby si

⁸⁶⁶ „Ärgerlich ist ist mir schon das Geplausch in der Stadt über mich, man behandelt mich allgemein als definitiven Director der Bohemia, hochgestellte Leute verwenden sich bei mir um Posten für Leute.“ Fügner manželce 21. září 1865, NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

⁸⁶⁷ TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl druhý, s. 154.

⁸⁶⁸ *České slovo*, 10. listopadu 1935. Článek je ve Fügnerově pozůstalosti. NM ATVS, fond Jindich Fügner, k. 4, inv. č. 104.

⁸⁶⁹ Srv. HAVRÁNKOVÁ Hana, *Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské*, WAIC Marek a kol., *Sokol v české společnosti 1862-1938*, Praha 1996, s. 30.

usnadnili poznávání a souběžně s tím i aplikování vynálezů a inovací v oblasti obchodu, ekonomie a technologie. Vedle toho byl přirozeně důraz kladen i na společenskou stránku besedy. Beseda proklamovala vzdání se jakýchkoliv politických tendencí. Poplatek za členství v elitním klubu činil pro „zakladatele“ sto zlatých, pro „skutečné“ členy dvacet zlatých a pro „přispívající“ členy deset zlatých ročně, což byla na svou dobu vysoká částka vytvářející sociální bariéru přístupu.⁸⁷⁰ Vedle šlechtického kasina tak tvořilo kupecké kasino jediný prominentní pánský klub tehdejší Prahy, kterému teprve po čase začala konkurovat Měšťanská beseda, zakládaná ale již pro širší část společnosti.⁸⁷¹

Významný byl ale i čistě obchodní aspekt kasina, na jehož půdě se začaly odehrávat burzovní obchody. V Praze v té době burza neexistovala. V roce 1856 proto zažádalo předsednictvo, aby mohly být denně kromě neděle v jeho lokalitách uzavírány burzovní obchody.⁸⁷² I při vědomí výše představených finančních spekulací se tak jeví půda kasina jako vhodná pro skloubení potvrzování společenské vážnosti spolu vytvářením obchodních sítí.

Fügner byl rovněž činný v pražské obchodní a živnostenské komoře. Od roku 1854 byl náhradníkem tohoto sboru a od roku 1859 členem obchodní sekce komory.⁸⁷³ Aktivně však v komoře nevystupoval. Zajímavá je jeho účast spíše z toho důvodu, že byl jedním z mála členů komory padesátých let, kteří se po obnovení ústavnosti zařadili do českého národního hnutí. Výčet Fügnerových funkcí doplňuje jeho ředitelství v průmyslové a plodinové tržnici. Ředitelem byl zvolen 13. února 1860.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ Ve statutech kasina je jako účel uvedeno: „Beförderung des Verkehrs, zur Kenntnissnahme neuer Erfindungen, Entdeckungen im Fache des Commerces, der Oekonomie und Technologie und deren benutzung hinzuwirken. Gesellige Unterhaltung bleibt jedoch die eigentliche Absicht. ...Politische Tendenzen bleiben ihm (dem Verein – pozn. aut.) auch fernerhin fremd.“ Ve statutech z roku 1849 jsou jako možní členové uvedeni také příslušníci „vzdělaných stavů“ (gebildete Stände), mezi statkáři, vhodní úředníci, učení umělci a synové obchodníků. Srv. stanovy z roku 1849, NA, PM, k. 141, fasc. 8/5/5.

⁸⁷¹ Srv. ŠIMŮNKOVÁ, *Měšťanská beseda ve střetu zájmů: politizace a nacionalizace pánského klubu. Kuděj*, 2005, s. 73-92.

⁸⁷² Při povolování burzovních obchodů měly úřady obavy především z nekontrolovaného pohybu osob v klubových místnostech a žádost schválilo teprve v momentě, kdy se předsednictvo kasina zavázalo osoby, které nebyly členy sdružení, registrovat Srv. žádost předsednictva a celou agendu okolo povolení burzovních obchodů. NA, PM, k. 498, fasc. 8/5/15/20.

⁸⁷³ Srv. GRUBER, *Obchodní a živnostenská*, s. 446.

⁸⁷⁴ Oznámení o volbě presidentem je ve Fügnerově pozůstalosti. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 56.

Vzhledem ke svým zálibám však vstupoval již v době neoabsolutismu do společností zabývajících se kulturní činností. Od roku 1855 byl členem Vlastenecké společnosti přátel umění, v níž zasedal ve výboru, jenž se staral o výkup uměleckých děl.⁸⁷⁵ Fügnerova angažovanost v hudebních spolcích souvisela oproti tomu s jeho zálibou ve hře na varhany. Byl návštěvníkem a podporovatelem Pražské varhanní školy profesora Pietsche a rovněž působil ve Spolku přátel umění pro chrámovou hudbu.⁸⁷⁶

Fügnerovu tendenci k poznávání nového nalézáme i u jeho role při šíření těsnopisu v Čechách. Zprvu se začal učit těsnopisu spolu s několika svými úředníky u profesora pražského gymnázia Šimona Bleyera. Nová disciplína ho nicméně natolik zaujala, že začal připravovat založení těsnopiseckého spolku. K ustavovací schůzi Gabelsbergova stenografického spolku (*Gabelsberger Stenografenverein*) došlo v listopadu 1859 ve Fügnerově bytě a Fügner sám byl zvolen prvním předsedou.⁸⁷⁷ Spolek měl 36 zakládajících členů. Na začátku šedesátých let zesilovaly tlaky na nacionální vymezení těsnopiseckého spolku. Ty s sebou přinesly v první řadě požadavek na přizpůsobení těsnopisné soustavy českému jazyku.⁸⁷⁸ Fügner v rámci propagace disciplíny pořádal závody v těsnopisu⁸⁷⁹ a posléze se při projevení nedostatků jeho české verze rozhodl anonymně darovat dvacet pět zlatých vítězi soutěže o nejlepší návrh české těsnopisné soustavy.⁸⁸⁰ Když začal být těsnopis využíván pro potřeby záznamu jednání českého zemského sněmu, stal se Fügner ředitelem české stenografické kanceláře sněmu.

Po pádu absolutismu se i Fügner začal politicky angažovat. V jeho případě šlo však spíše o krátké intermezzo. Zařadil se mezi úspěšné kandidáty při volbách do pražského obecního výboru. Jeho jméno bylo na kandidátce strany Pokroku

⁸⁷⁵ Kromě pořádání výstav se soustředila na odkup děl od umělců. Členu společnosti byl za poplatek pět zlatých nabídnut kromě možnosti účastnit se jejích zasedání, vstup na výstavy a rovněž přednostní možnost odkupu rytin či tisků. Jejím prezidentem byl hrabě Erwin Nostitz a jako obchodní ředitel zde působil hrabě František Thun. Tamtéž, inv. č. 59.

⁸⁷⁶ O varhanní škole píše Helfertovi 20. listopadu 1849. Srv. FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 534. Škole daroval také varhany. Srv. TYRŠ Miroslav, *Jindřich Fügner. Nárys života, zjevu a povahy*. In: *Jindřich Fügner. Nástin jeho života a působení*, Praha 1893, s. 14. Legitimace člena spolku pro chrámovou hudbu je ve Fügnerově pozůstalosti. NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 65.

⁸⁷⁷ Srv. TYRŠOVÁ, *Jindřich Fügner. Paměti a vzpomínky na mého otce*, Praha 1924, s. 77.

⁸⁷⁸ Situace se vyostřila zvláště při diskusi kolem vedení spolkového časopisu, který nakonec vycházel v obou jazykových verzích. Národnostní konflikt ve stenografickém spolku srv. NOVOTNÝ E., *První desetiletí I. pražského spolku stenografů gabelsbergovských*, Praha 1869, s. 16a

⁸⁷⁹ Zprávu o těchto kláních přinesl deník *Čas*, 14. prosince 1860. Fügner rovněž daroval do těchto soutěží ceny.

⁸⁸⁰ Inzerát přinesly *Národní listy* 3. ledna 1861. Dárce odměny nebyl zveřejněn. Zaplacení částky potvrzuje ve svých vzpomínkách jeho dcera. R. Tyršová, *Paměti*, díl první, s. 77.

ve druhém volebním sboru na Starém městě. Fügner získal 470 hlasů.⁸⁸¹ V městském zastupitelstvu se nicméně příliš neangažoval. Nepředložil žádný návrh ani nikdy veřejně nevystoupil v plénu. Jednání výboru považoval za nekonkrétní a zdlouhavá.⁸⁸² O radnících se vyjádřil jako o šosácích, kteří při první příležitosti volají policii, jen aby zachovali společenský pořádek.⁸⁸³ Projevil se tu jeho rezervovaný postoj k praktické každodenní politice. Dobu strávenou při politických půtkách na radnici zřejmě nepokládal za přímo úměrnou zisku, který mu z této činnosti mohl vyplynout. Své aktivity tehdy již směřoval k podpoře národního hnutí.

Od počátku šedesátých let Fügnerova účast na spolkovém životě nabrala na intenzitě v souvislosti s jeho probuzeným národním vědomím a přímé podpoře českých kulturních a spolkových aktivit. Byl členem Měšťanské besedy, Hlaholu či přispěvatelem Muzea království českého. Rovněž byl mezi 126 členy Sboru pro zřízení národního divadla.⁸⁸⁴ Ochotu k velkorysé finanční podpoře prvně projevil v souvislosti s organizací loterie pro Zdeňku Havlíčkovou v roce 1861. Jeho manželka Kateřina byla uváděna v tisku jako účetní loterijního výboru. Na její adresu se měly scházet i věnované dary.⁸⁸⁵ Finanční záležitosti celé akce měl na starosti nicméně Fügner. Pro prodej losů po celé zemi využil i služeb sítě svých pojišťovacích agentů, kteří je nabízeli k odkupu. Sám pak daroval Marii Riegrové tři tisíce zlatých.⁸⁸⁶ Kateřina Fügnerová poté na Žofíně spoluorganizovala výstavu darovaných předmětů, které se staly výhrami v loterii. Do ní daroval Fügner anonymně zlaté hodinky. Organizace a finanční podpora loterie není podstatná pouze pro aspekt věnované částky. Poznáváme, jak byly Fügnerově rodině otevírány dveře do salónu rodiny Braunerových, který navštěvoval Palacký, Rieger, Purkyně, kníže Thurn-Taxis nebo Karolina Světlá. Tak rostla Fügnerova vážnost v řadách české společnosti a poměrně

⁸⁸¹ Srv. oznámení o členství v radě města podepsané novým starostou Pštrossem ze 4. dubna 1861. NM ATVS, fond Jindřich Fügner k. 2., inv. č. 53.

⁸⁸² Tak vzpomíná na jeho působení v městské radě jeho dcera. Svě vzpomínky zároveň opírá o prostudování protokolů ze zasedání městské rady. Srv. R. Tyršová, Paměti, I. díl, s. 109.

⁸⁸³ Opis pro Fügnerovu dceru Renatu uveřejnil ve své vzpomínce M. Tyrš, Jindřich Fügner. Nárys života, zjevu a povahy. In: Jindřich Fügner. Nástin jeho života a působení, Praha 1896, s. 16. Je zajímavé, jak toto negativní vyjádření kontrastuje s výrokem z března 1849, kdy tvrdil, že politiku dělat nemůže, neboť mu pro ní chybí vzdělání. Srv. dopis Helfertovi z 12. března 1849, Feyl, Briefe Fügners an Helfert, s. 523.

⁸⁸⁴ Členské legitimace těchto spolků uloženy v NM ATVS, fond Jindřich Fügner, k. 2, inv. č. 61-65.

⁸⁸⁵ *Národní listy*, 3. srpna 1861, s. 2.

⁸⁸⁶ Potvrzení o prodeji losů za 3000 zl. z 3. března 1862. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 2.

snadno překonával bariéru, která mohla stát mezi příslušníky dvou větví měšťanské společnosti – hospodářským a vzdělaneckým měšťanstvem.

Nejvýraznější otisk Fügnerových spolkových aktivit nicméně představuje participace na založení Sokola. Vzhledem k tomu, že jde o téma v literatuře důkladně zpracované, omezíme se zde pouze na finanční a společenský aspekt Fügnerovy podpory.⁸⁸⁷ Fügnera získal pro Sokol Miroslav Tyrš, se kterým se Fügner seznámil během léta 1860. Fügner jezdil na Křivoklátsko na letní byt a Tyrš působil v nedalekém Novém Jáchymově jako vychovatel u továrníka Barthelmuse. Z vyhlášené Fügnerovy knihovny si začal půjčovat díla, která mu byla jinak složitě přístupná v univerzitní knihovně. Fügnera bezesporu těšilo trávit svůj čas v přítomnosti vzdělaného Tyrše a jejich vztah se postupně prohloubil v silné přátelství. První valná hromada spolku byla svolána 16. února 1862. Starostou zvolila Fügnera a Tyrš se stal náčelníkem spolku.

Díky Sokolu se Fügner dostal do okruhu osob, které představovaly radikálnější křídlo české politiky, jako byli bratři Grégrové, kníže Rudolf Thurn Taxis, Josef Barák, Josef Skuherský nebo Emanuel Tonner. Zatímco se Tyrš a především Fügner obávali postihu ze strany státních orgánů v případě radikálního postupu, skupina okolo Thurn-Taxise a bratří Grégrů viděla v Sokolu prostor pro politickou agitaci namířenou nejen proti vídeňské vládě, ale i představitelům konzervativnějšího křídla české politiky. Fügner naproti tomu zdůrazňoval především výchovný aspekt spolku. V tělovýchově viděl příležitost, jak působit na posilování sebevědomí jeho členů, čímž se sama o sobě podle jeho mínění vytvářela hráz proti servilismu.⁸⁸⁸ O plánech průběhů sokolských výletů a oslav, které byly ostentativně namířeny proti vládě, pak Fügner často s radikály diskutoval a dostával se do konfliktu nejen s nimi, ale i Tyršem samotným.⁸⁸⁹ Fügnerova obezřetnost byla na místě, neboť spolek přirozeně sledovalo policejní ředitelství s podezřením na jeho politickou činnost a možný

⁸⁸⁷ Naposledy srv. WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013, s. 15an.

⁸⁸⁸ Fügner Helferovi napsal o své představě eliminace politických spotů v Sokolu následující: „Ich will den Verein von allen Extravaganzen frei halten. Nur social aufbessern, kräftigen, den Servilismus abgewöhnen, dann mögen sich die Leute machen, was sie wollen. Bin sonst wie du weisst extravagant, aber als Turner nur Turner und der Verein muß unabhängig seyn, gar nichts beeinflusst, weder von der oder der anderen Seite.“ Cit. dle FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 572.

⁸⁸⁹ Spory ohledně míry radikálnosti sokola podrobně vylíčeny v DVOŘÁKOVÁ, *Miroslav Tyrš*, s. 39-83.

vojenský výcvik jeho členů.⁸⁹⁰ Čas, úsilí a peníze, které do Sokola Fügner investoval, nechtěl obětovat pro neuváženou politickou akci.⁸⁹¹

Jakékoli výtky poukazující na Fügnerovu zbytečnou umírněnost ale byly mnohokrát překryty vědomím výše finanční podpory, kterou Sokolu věnoval. Proto byl po celý zbytek života uznávaným starostou spolku. Není možné přesně vyčíslit, kolik peněz Sokolu obětoval, protože často mohlo jít o jednorázové, neevidované příspěvky, o kterých nemuselo ani vedení vědět. Nejvyšší obnosy však byly spojeny s financováním prostorů, ve kterých se odehrával výcvik cvičenců. Po přestěhování Sokola z nevyhovujících skromných prostor Malypetrova tělocvičného ústavu do tělocvičny v sále U Apolla v Ječné ulici zaplatil Fügner roční nájemné ve výši 1 800 zlatých. Rovněž dal jednotě k dispozici bezúročnou půjčku ve výši 1 200 zlatých na pořízení cvičebního náradí.⁸⁹² Sokolskému orchestru věnoval na vybavení nástroji a rovněž jednotným salónním úborem muzikantů 1 270 zlatých.⁸⁹³

Největší část svých finančních prostředků dal ale Fügner bezesporu k dispozici při stavbě nové sokolské tělocvičny, čímž chtěl ukončit putování jednoty po pražských sálech. Fügner v dubnu 1863 zakoupil pozemek v blízkosti Žitné brány, na kterém stál empírový letohrádek. Po jeho zbourání pověřil architekta Vojtěcha Ignáce Ullmanna, známého v té době již projektováním budov České spořitelny a Prozatímního divadla, aby navrhl budovu vhodnou pro novou tělocvičnu. V patrové neorenesanční budově, měla Fügnerova rodina rovněž byt. Stavba byla hotova v rekordně krátké době a v prosinci téhož roku se zde konalo první cvičení. Český tělovýchovný spolek tak stavbou vlastním tělocvičny předběhl své německé rivaly o mnoho let.⁸⁹⁴ Koupě pozemku a stavba tělocvičny přišly Fügnera na 60 000 zlatých. Třetinu částky měl k dispozici a zbytek obstaral z půjček.⁸⁹⁵ Tělocvična tak byla v zástavě, což se ukázalo být velkým problémem po Fügnerově smrti. Částečně i z tohoto důvodu tělocvičnu

⁸⁹⁰ Srv. HAVRÁNKOVÁ HANA, *Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské*. In: WAIC Marek a kol., *Sokol v české společnosti 1862 – 1938*, Praha 1996, s. 22-23.

⁸⁹¹ Tak například vzkázal své ženě v dopise bez bližší datace v roce 1864, aby Tyrš tlumil radikální projevy: „Sage aber Tyrš und Novotný, ob es nicht besser wäre die Demonstration zu unterlassen, weil dies dem Spolek schaden könnte. Doch so viele Mühe und Opfern dann verloren wäre.“ NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

⁸⁹² MÜLLER Josef, *Sokol v sále u Apolla*, In: Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského, Praha 1883, s. 53.

⁸⁹³ ČERNÝ Tomáš, *Hudební sbor Sokol*, In: *Památník Sokola*, s. 66-67.

⁸⁹⁴ PRAGER, *Tělocvična Sokola Pražského*. In: Památník Sokola, s. 78an. Vzpomínky na stavbu přináší rovněž TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 66-69.

⁸⁹⁵ Srv. DVOŘÁKOVÁ, *Miroslav Tyrš*, s. 66an.

jednotě nedaroval, ale uzavřel s ní smlouvu o pronájmu na dobu deseti let.⁸⁹⁶ Jak již bylo zmíněno v předešlé kapitole, po Fügnerově smrti se dostala jeho rodina pod tlak věřitelů a budovu odprodala jednotě, čímž se zbavila závazků.⁸⁹⁷

Myšlenkový svět Jindřicha Fügnera

Formování Fügnerových politických názorů probíhalo především pod vlivem jeho zahraničních pobytů. Zásadní byla především jeho cesta do Londýna během roku 1844, na kterou se jazykově připravoval již dlouho před svým odjezdem. Během tří měsíců, které zde strávil, se seznamoval s moderní politickou kulturou v nejširším slova smyslu. Získával představu nejen o fungování parlamentní demokracie se všemi jejími institucemi, ale zároveň i o dalších produktech občanské společnosti jako byl nezávislý tisk, necenzurované politické časopisy či společenské kluby, ve kterých se diskutovalo nad aktuálními problémy domácího, ale i světového dění. Ve srovnání s ostatními krajany tak získal poměrně vzácnou zkušenost s odlišným politickým systémem, neboť znalost cizího prostředí se většinou omezovala v Čechách pouze na okolní země, v krajním případě Francii. Důvodem toho byla v neposlední řadě i neznalost angličtiny, jejíž studium v té době nepatřilo mezi nejběžnější záležitosti ani ve vyšších vrstvách společnosti.⁸⁹⁸ Z Londýna se Fügner vrátil jako liberál toužící po právních zárukách svobodných politických poměrů, v první řadě ústavě. Na stěnu svého bytu v Krakovské ulici si pověsil obraz svého politického oblíbence Washingtona.⁸⁹⁹ Jeho liberalismus zahrnoval klasickou dobovou představu, která skloubila konstituční požadavky s přesvědčením o nerovném přístupu k politickým právům. Proto pro něj v březnu roku 1849 nebylo problémem přivítat vydání oktrojované Stadionovy ústavy. Byla pro něj především signálem pominutí nebezpečí

⁸⁹⁶ Podle smlouvy směl Sokol využívat tělocvičnu denně od šesté hodiny večerní do půlnoci. Výše nájemného byla nastavena tak, aby zohledňovala počet členů jednoty a tak tlumila finanční tlaky v případě nízkého počtu členů. Z každého zlatého vybraného na členských poplatcích mělo jít na nájem třicet krejcarů. Nájem však nemohl být vyšší než 3600 zlatých a nižší než 1500 zlatých ročně. Finanční výhodnost smlouvy dokládá fakt, že v případě nejnižší částky zaplatila jednota za nájem o šestinu nižší obnos než za pronájem prostor v sále Apolla, nehledě na to, že Sokol získal tělocvičnu, která se řadila k nejmodernějším v Evropě. Kromě cvičebních prostor měl k dispozici i šatny, sprchy, místnosti pro cvičitele. Finančním podrobnosti smlouvy z března 1863 srv. HAVRÁNKOVÁ, *Vznik Sokola*, s. 27.

⁸⁹⁷ Kupní cena byla 66 000 zl., přičemž převzaté dluhy činily přibližně 50 000 zl. Dluhy kryly směnkami osobnosti českého národní hnutí. Srv. TALLOWITZ Ferdinand, *Zakoupení tělocvičny*. In: *Památník Sokola*, s. 110-113.

⁸⁹⁸ Srv. ŠTAIF Jiří, *Mentalita a cizina: anglosaský svět před rokem 1914 viděný českýma očima*. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Praha 2002, s. 160-185.

⁸⁹⁹ TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl první, s. 41.

revoluce. Od jejího vydání si sliboval především stabilizaci společenských poměrů, které by mohlo ovlivňovat skrze censem omezené volby i měšťanstvo.⁹⁰⁰

V průběhu padesátých let nenacházíme u Fügnera kritiku absolutistického režimu. Můžeme se pouze domnívat, že vzhledem k jeho anglickým zkušenostem mu tehdejší režim nekonvenoval. V době porážek rakouských vojsk na sklonku padesátých let však již doufal, že porážka přivede změny v politickém systému státu. Pokládal za neudržitelné, aby v zájmu monarchie obětovali životy její vojáci, pokud by zůstala v nezměněné absolutistické podobě.⁹⁰¹ V té době se již očekávání konstituce mísilo s jeho nově zformovaným češtvím. Horlivé očekávání změny poměrů pak vystřídala intenzivní účast na spoluorganizování veřejného života. Česká společnost získala ve Fügnerovi typ zastánce liberalismu, kterého postrádala, neboť liberalismus jako ideologie v národnostně české společnosti byl prosazován spíše vzdělanci a nikoli obchodníky.⁹⁰²

Anglický pobyt však u Fügnera neměl vliv na jeho kladné vnímání ekonomického liberalismu. Rozhodně nelze tvrdit, že by byl fascinován jeho manchesterskou verzí. V dopisech Helfertovi se sice při argumentaci pro povolení zastoupení zahraniční pojišťovny o myšlenky volného přístupu na trh opíral. Z názorů na chování a styl obchodování svého strýce Liebiga nicméně vyvstává, jak mu byl vzdálený Liebigův poměr k zaměstnancům, při kterém využíval skutečnosti, že stát nevstupoval do

⁹⁰⁰ Fügner Helfertovi 12. března 1849: „Von Pilsen retourniert, wurde ich von der Verfassung, ich muss gestehen, agenehm überrascht, denn weiss Gott wir brauchen einmal eine energische Sprache. Zuletzt können wir mit Gewissheit einen erfreulichen Umschwung der Geschäfte erwarten, bekommen unser Geld herein und für Jeden hereinbrechendem Elende ist ein Damm vorgeschoben. Die Stimmung ist eine getheilte, obwohl die Radikalen von allgemeiner Erbitterung sprechen. Jeder, der irgend ein praktisches Geschäft treibt, stellt sich zufrieden.“ Cit. dle FEYL, „Briefe Fügners an Helfert, s. 523.

⁹⁰¹ Z přibližně dvou desítek dopisů z té doby vybírám na tomto místě ty, které nejlépe vystihují Fügnerovy názory. 6. července 1859 rozhořčeně popsal chování rakouských politických představitelů ke svým vojákům a zároveň dal najevo své postoje k politickým poměrům pozdního absolutismu: „Von Italien nichts neues zu hören, nur so viel liest man aus unseren Zeitungen dass die Despotie Osterreichs, die Verachtung aller Menschenrechte so weit geht, dass sie nicht einmal drängt den Soldaten ihr Leben opfern. 15. června informuje o špatné situaci pro rakouská vojska a obtížném shánění informací způsobeném zabavováním cizích tiskovin: „Sage Nittinger dass wir hier eben kombinieren können und nichts positives wissen, weil alle auslandischen Zeitungen confiesiert worden. Aus den offiziellen Blattern ist zu entnehmen dass es sehr schlecht steht.“ 30. června vyjádřil své zklamání nad tím, že ani porážky rakouských vojsk a zisky francouzské armády nepřinášejí zmínky o možném vydání ústavy: „Ich kann von nichts berichten, es ist auch gar nichts vorgefallen, es scheint dass die Franzosen schon am Linken Mincio Ufer sind. Von Verfassung spricht man gar nichts.“ Fügner měl být podle vzpomínek dcery rovněž předvolán k výslechu na policii pro své pobuřující výroky na adresu vlády. Srv. Tyršová, Paměti, díl první, s. 74.

⁹⁰² K podmínkám přijímání liberalismu v českém prostředí srv. stať HAVRÁNEK Jan, SEKERA Martin, ZNOJ Milan (eds), *Český liberalismus*, Praha 1995, s. 15-26.

vztahu mezi vlastníky a zaměstnanci. O Liebigovi se vyjadřoval jako o „*proradném ničemovi bez srdce*“, člověku bez morálky, padouchu, který se chová k člověku vstřícně pouze do chvíle, pokud od něj může něco získat. Domorodci obývající jihoamerické ostrovy byli podle Fügnera charakterovější než tento liberecký obchodník.⁹⁰³

I v jiných dopisech Helfertovi dal průchod svému částečnému znechucení nad některými společenskými důsledky kapitalismu. Podle něj byla pro tuto éru charakteristická sprostota, podlost a špína.⁹⁰⁴ I prostřednictvím Sokola se Fügner snažil působit na sebevědomí drobného měšťanstva, které by mu mohlo pomoci obstát v poměrech industrializace. Fügnerova představa nicméně vycházela z toho, že upevněním sebevědomí obstojí i drobný řemeslník jako jednotlivec. Nešlo mu o snahu hledat pomoc zvenčí, například prostřednictvím sociálních systémů.⁹⁰⁵ Prostředí maloměšťanské společnosti, která tvořila členskou základnu Sokola, mohlo ale také působit na tvorbu jeho politických stanovisek směrem k většímu demokratismu. V Sokolu ostatně prosadil tykání všech členů a oslovování se „*bratře*“.

Fügnerův liberalismus byl propojen se silným antiklerikalismem. Dokonce lze pochybovat o tom, zda jeho proticírkevní postoje s liberálním konceptem vůbec souvisely. Antiklerikalismus byl totiž doprovázen i náznaky vlažného náboženského založení. Brzy po své svatbě například s nelibostí hodnotil návštěvy kostela své manželky, v návaznosti nato si vysloužil v části svého okolí přezdívku „*freigeist*“.⁹⁰⁶ V souladu se svým racionálním uvažováním se rovněž vysmíval procesím a modlitbám, které organizovala katolická církev s domněnkou, že jimi podpoří naděje na úspěch císařských vojsk při italském tažení. Při popisu těchto akcí nazýval představitele církve pejorativně „*kněžoury*“ (*Pfaffen*).⁹⁰⁷ S nepochopením pak pozoroval, že obdobné náboženské rituály navštěvovalo mnoho účastníků, což

⁹⁰³ Fügner Helfertovi 27. února 1855 o svém strýci: „Warum es solche herzlose, perfide Schurken auf der Welt geben muss. ... Unter den Sandvichs – Insularnen wird man Charaktere häufiger finden, als in diesem moralverlassenen Reichenberg, heute küsst der Schuft, kann er mich brauchen, morgen einen Fusstritt.“ Cit. dle FEYL, *Briefe Fügner an Helfert*, s. 559.

⁹⁰⁴ „Jetzt noble seyn, wo die Leute keine Fühlfäden mehr haben, nur Gemeinheit, Schmutz und Niedrigkeit die Charaktergerundzüge sind, dass heisst elend werden.“ Fügner Helfertovi 9. března 1854. *Tamtéž*, s. 552.

⁹⁰⁵ Fügner Helfertovi 20. dubna 1862: „Ich habe mir’s zum Ziel gesetzt, unsere verkümmerte Handwerker ein bisschen zu dressieren und ihned Bewusstseyn beizubringen und geht’s recht gut. ... Nur social aufbessern, kräftigen, den Servilismus abgewöhnen, dann mögen sich die Leute machen, was sie wollen.“ *Tamtéž*, s. 571-572.

⁹⁰⁶ Srv. TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl první, s. 43.

⁹⁰⁷ „Pfaffen, die auch morgen her zu diesem Zweck ein Prozesion veranstalten.“ Fügner manželce 18. června 1859. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

pokládal za znamení, že část lidí se ještě nepřidala na stranu rozumu a neodhodila náboženské představy.⁹⁰⁸ O nazírání na představitele víry vypovídá také, že sobě nesympatické osobnosti tituloval jako jezuity.⁹⁰⁹

Náboženská vlažnost však u Fügnera v žádném případě nevytvářela předpoklad pro toleranci směrem k Židům. V rámci svých obchodů byl s osobami židovského původu poměrně často ve styku a leckdy mu tato spojení pomohla při budování kariéry, jako tomu bylo v případě rodiny Zdekauerů. O to je překvapivější, že u něj nalézáme antisemitské tendence. Ty nepramenily z náboženských předsudků, ale z dojmů, které si nesl ze své obchodní kariéry. Již jsme zmínili jeho zvolání, že se chtěl odchodem k pojišťovnictví zbavit „*smlouvajících Židů*“⁹¹⁰. Když jednal se zástupci maďarské pojišťovny o možnosti vést místní pobočku, psal své dojmy z jednání své manželce a pochvalovali si, že ač jsou Židé, vyzývali k otevřenému jednání.⁹¹¹ Fügnerova dcera pak vzpomínala, že „*Heinrich Heine byl snad jediný Žid, který Fügnerovi byl sympatický*“.⁹¹² I když se Fügner pokládal za racionálně uvažujícího obchodníka, ve vztahu k Židům si nesl ve své mentalitě prvky tradičního zaujatého a podezřívavého postoje soudobé společnosti.

Zatímco výše uvedené předsudky zařazovaly Fügnera do tradiční společenské mentality, v případě jeho životního stylu můžeme hovořit o skutečně moderním muži. I životní styl byl formován anglickou zkušeností. V prostředí mladých kupců se seznámil se světem sportu. Jezdil zde na koních, sledoval dostihy, rovněž se věnoval šermu a projížděním plachetnicí po Temži. Všechny tyto záliby pěstoval i po svém návratu do Prahy, čímž vzbuzoval pozornost předbřeznové Prahy. V Podskalí měl ukotvenou loďku, ozdobenou na výraz svých sympatií anglickou vlajkou.⁹¹³ Pravidelně se vydával rovněž s vlastním koněm na vyjížděky do pražského okolí.

⁹⁰⁸ V tomto případě se jednalo o procesí pořádané pražským arcibiskupem 19. června 1859. Fügner své rozezlení popsal: „Ich habe heute nur einen Theil der von Erzbischofen angeordneten Betprozession zum Glück im Kriege gesehen – hab´ aber daran genug gehabt – genug sie war so groß, dass man fürchten muss, dass auf der Seite der Vernunft nicht so viele Leute ständen.“ Fügner manželce 19. června 1859. Tamtéž.

⁹⁰⁹ Tak nazýval například radu Wolfa, který se s ním podílel na připravování založení Hypoteční banky. TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl druhý, s. 120.

⁹¹⁰ Tamtéž, díl první, s. 22.

⁹¹¹ „Heute morgen besuchte mich Š. Es ist gut mit ihm reden, er fordert zur Öffentlichkeit auf, obwohl Jude.“ Fügner manželce 5. března 1865. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

⁹¹² TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl první, s. 44.

⁹¹³ TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl první, s. 28. Sportování se věnoval intenzivně, což potvrzuje fakt, že byl schopen odpádlvat sám celou cestu od Starého města do Bráníku, kam jel loďkou navštívit

I Fügnerův zevnějšek kontrastoval s dobovým módním vkusem, který mohl pokládat za usedlý. Při oblékání se řídil především praktičností a pohodlností. Proto odložil tuhé límce a škrobené náprsenky, které v jeho době tvořily neodmyslitelnou součást šatníku vyšších vrstev. Manžetové knoflíky nahradily úzké proužky upínající rukávy a dokonce neměl oproti očekávání ani zlatý řetízek na svých hodinkách. Místo usedlého cylindru dal přednost nižšímu a měkčímu panamskému klobouku, který teprve přicházel do módy. Střídmost v oblékání stvrzovala i černá barva kabátu, jehož střih krejčí přizpůsoboval specifickým přáním Fügnera, v nichž ohledy na praktičnost a volnost upozadovaly módní nároky. V šedesátých letech pak praktičnost a střídmost vystřídala ostentativní symbolika češství. V souvislosti s národnostním přesvědčením svůj šatník obměnil a téměř bez výjimky se oblékal do čamary, a to i při oficiálních obchodních příležitostech.⁹¹⁴

Volnost v módě, liberalismus v politických názorech a odmítání dogmat kontrastoval s ochotou ponechat manželce volnost, pokud šlo o její společenské zvyklosti a styl. Jízlivě se vyslovoval především k tomu, jak ji trvale formovalo rodinné prostředí. Fügner v podstatě zakázal své ženě nedělní návštěvy kostela. Jindy na svou manželku například naléhal, aby si nechala zkrátit vlasy. Její odmítání si vysvětloval ovlivněním ze strany sester, se kterými, jak to ironicky komentoval, těžko může soupeřit v působení na její vkus. Svého přání se proto pro uklidnění situace vzdal, nicméně to, že si nakonec Kateřina Turecká účes upravila podle přání svého manžela, svědčí o jeho pokračujícím naléhání.⁹¹⁵ Při jiné příležitosti se dokonce otevřeně vyjádřil s

s Helfertem přítele Ellenbergera. Srv. blíže nedatovaný dopis z roku 1855 manželce. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

⁹¹⁴ Fotografie Fügnera pocházejí z alba *Jindřich Fügner*, Praha 1926. Částečně na zevnějšek svého otce vzpomíná TYRŠOVÁ, *Paměti*, s. 103-104. Odmítání cylindru nikterak nesouviselo s jeho češtvím. Odmítal ho již v padesátých letech, kdy cylindr nebyl tolik spojen s německými liberály. Pro dobové módní trendy srv. UCHALOVÁ Eva, *Česká móda. Pro salon i promenádu 1780-1870*, Praha 1999, zvláště s. 74an. Čamaru nosil například i během obchodní cesty do Peště. Podle něj se o ni místní zajímali a zároveň ji obdivovali. Srv. nedatovaný dopis manželce z Peště. NM ATVS, k. 1.

⁹¹⁵ „Du hast alle Ursache mir zu prallen, dass ich auf Abschaffung des Zopfes abermals petitioniere, da ich doch aus Erfahrung wissen könnte, dass es ein thörichte Benehmen ist einen Zopf abzuschafen, wo er einmal zur gewonheit geworden. Ich verwahre mich feierlich gegen jede Idee, dass ich dein Haar abgeschnitten will, in der Richten kann nur ein Wunsch gelten, das weißt du ja auch, dass es nur ein Wunsch ist, ich spreche ja schon 6 Jahre davon. ... Ich verspreche dir, niemals mehr ein Wort des Wunsches überhaupt zu verlieren, besonders über deine Toilette, da kann ich die Macht des Einflusses deiner gescheidten Schwester nicht brechen.“ Fügner manželce v nedatovaném dopisu, který by podle obsahu mohl pocházet z léta 1862 nebo 1863. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1. Dopis Anně Brzorádové, v kterém se jí Kateřina Fügnerová svěruje, že si vlasy na naléhání manžela nechala zkrátit je rovněž bez datace. Tamtéž, k. 2.

nelibostí nad konzervativním vlivem manželčiny rodiny, když jí v narážce na adresu jejích rodičů vyčetl, že se nechává ovlivňovat svým „evangeliem staré Poštovské ulice“.⁹¹⁶

Fügner nepředstavoval typ podnikatele, jenž byl zcela pohlcen svou obchodní aktivitou. Neodmyslitelnou součástí jeho života byl stálý zájem o vzdělávání. Gymnázium nedokončil s ohledem na otcovu preferenci po osvojení si praktických dovedností. Jakmile však získal vlastní finanční zázemí, začal si kupovat hudební nástroje, knihy a najímal si domácí učitele. Prvním z nich byl ještě v předbřeznové době Anton Heinrich Springer, hegelián, výrazná osoba a teoretik revoluce 1848 v českých zemích.⁹¹⁷ O několik let později vzpomínal Fügner, že právě Springer z něj udělal lepšího a vnímavějšího člověka a vděčí mu za tu trochu inteligence, kterou má.⁹¹⁸ Springer sám na Fügnera ve svých pamětech nevzpomíná.⁹¹⁹ Po svém odchodu do na univerzitu v Bonnu se ostatně zařadil mezi stoupence německého národního hnutí a podle vzpomínek dokonce Fügnera, tehdy již oblečeného do čamary, ostentativně nepozdravil při jejich setkání na začátku šedesátých let v Praze.⁹²⁰

Vedle filozofie studoval Fügner přírodní vědy a matematiku. Cenil si jejich kladného vlivu na logické myšlení a úsudek.⁹²¹ Fügner ovládal dobře italštinu, angličtinu a částečně i francouzštinu. Poněkud paradoxní je, že s češtinou měl problémy až do smrti. Nikdy se ji nenaučil dokonale. Při zvolení prvním starostou Sokola namítal, že právě špatná znalost češtiny je překážkou jeho jmenování, neboť nebude moci při oficiálních příležitostech držet veřejné projevy.⁹²² Fügnerovy literární preference naznačuje složení a velikost jeho knihovny. V bytě v Krakovské ulici jí byla věnována

⁹¹⁶ V tomto případě šlo o slovácký klobouk, který Fügner své manželce věnoval, a ta se bránila jeho nošení. Proto ji vyzval, ať ho věnuje další osobě, pokud neodpovídá jejímu vkusu: „Ich bedauere ebenso dir das Slovaken Hütel aufgedrängen zu haben (kannst es ja verschenken, wenn nach Deinem abweichenden Ausichten, die auf grundlegliche Studium und auf das Evangelium der alten Postgasse basiert, und es dir nicht passt).“ Fügner manželce, bez datace. Tamtéž, k. 1.

⁹¹⁷ Úloze Springera v politice, jeho postojích k národnostní problematice v souvislosti s volbami do frankfurtského parlamentu a novinářské činnosti se věnoval HEIDLER Jan, *Anton Springer a česká politika 1848-1850*, Praha 1914. Springerův intelektuální význam pak analyzoval PULLMANN Michal, *Anton Heinrich Springer – revoluce, národ a sociální otázka*, DP FF UK 1998.

⁹¹⁸ „Durch den Umgang mit Dr. Springer der Logik in uns. Gedenkengang brachte, mich in meiner Lecture leitete, dem ich unendlich viel schon für mein bischen Intelligenz zu denken habe, kam ich in Ordnung mit meiner mir, mein besseres Ich.“ Fügner Kateřině Turecké ještě před jejich sňatkem v dopise z 19. února 1853. NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1

⁹¹⁹ SPRINGER Anton Heinrich, *Aus meinem Leben*, Berlin 1892.

⁹²⁰ HEIDLER, Paměti, díl první, s. 25.

⁹²¹ Srv. dopis Helfertovi z 24. května 1852. Feyl, Briefe Fügners an Helfert, s. 541.

⁹²² Srv. Tyršová, Paměti, díl druhý, s. 12.

vlastní místnost. Zastoupeny jsou v ní díla filozofická, přírodovědná, literárněvědná, historická stejně jako klasická literatura a historické romány. Většina knih byla napsána v německém jazyce, nacházely se tu však i díla v angličtině a francouzštině.⁹²³ Jeho nejoblíbenějšími filozofy byl Voltaire a Kant, jehož podobiznu měl pověšenou na stěně svého bytu. Rovněž Descartes, po němž dokonce pojmenoval dceru Renatu. Mezi oblíbené spisovatele patřil podle vzpomínek jeho současníků Shakespeare, zvláště jeho komedie, Goethe, Heine, Turgeněv, Puškin a Scott.⁹²⁴ Obdiv k přírodním vědám prozrazuje vlastnictví Humboldtova Kosmu.⁹²⁵ Velký zájem projevoval vždy o antiku a její a kulturu.⁹²⁶

Vedle četby poměrně obtížné literatury byl Fügner schopen i hudební produkce. Hrál na klavír, trubku a především varhany. Ty si pořídil i do svého vlastního bytu v Krakovské ulici po odstěhování se od rodičů. Jeho soukromým učitelem byl Karel František Pietsch, profesor na pražské varhaní škole, již Fügner podporoval a

⁹²³ Po Fügnerovy smrti, kdy se rodina stěhovala do menších prostor a musela redukovat počet knih, vybral Miroslav Tyrš knihy vhodné pro výchovu Fügnerovy dcery Renaty a zbylé prodal. Takto se měl zbavit $\frac{3}{4}$ celkového počtu. Zachovalé knihy se po sňatku Fügnerovy dcery s Tyršem staly součástí knihovny Miroslava Tyrše. Původních 41 Fügnerových knih je označeno jeho ex libris, které tvořily noty h a f zakreslené do notové osnovy. Je rovněž možné, že ne všechny tituly Fügner svou značkou vybavil. V případě, že jde o více svazková díla a v knihovně je dochováno pouze několik částí, můžeme předpokládat, že Fügner byl vlastníkem všech svazků od daného díla. Proto uvádím pouze jejich název a počet zachovaných svazků. Kompletní názvy s rokem vydání jsou uvedeny v seznamu Fügnerovy knihovny, otištěném v rámci zprávy o grantovém projektu Tyršova knihovna. Srv. BERANOVÁ Jana, *Tyršova knihovna*, Národní muzeum – Historické muzeum – Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu, Praha 1995, příloha 9, s. 58.

Humboldt, *Ansichten der Natur*, 2 sv.

Schleiden, *Die Pflanze und ihr Leben*

Vogt, *Ocean und Mittelmeer*

Laconics, or the best words of the best authors, 2 sv.

Kinkel, *Gedichte*

Goethe, *Sämmtliche Werke*, 4 sv.

Berghaus, *Allgemeine Länder – und Völkerkunde*

Graesse, *Lehrbuch einer allgeneinen Literärgeschichte*, 5 sv.

Gervinus, *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen*, 3 sv.

Vischer, *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, 3. sv.

Schiller, *Sämmtliche Werke*

Lessing, *Sämmtliche Schriften*, 4 sv.

Humboldt, *Kosmos*, 2 sv.

Kant, *Sämmtliche Werke*, 8 sv.

Krug, *Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften*, 3 sv.

Herbart, *Kleinere philosophische Schriften und Abhandlungen*

Riedl, *Musikalische Charakterköpfe*

Mezi uvedenými tituly chybějí díla, která zmiňuje Renata Tyršová ve svých vzpomínkách. Šlo o padesátisvazkový *Mayers Konversations Lexikon* a mnoho klasických děl (W. Scott, Dante, Petrarca, Lermontov, Calderon, Molière).

⁹²⁴ Srv. TYRŠ, *Jindřich Fügner*.

⁹²⁵ TYRŠOVÁ, *Paměti*, I. díl, s. 44.

⁹²⁶ TYRŠ, *Fügner*, s. 12.

navštěvoval. Teorii hudby studoval u asistenta v této škole Leopolda Zvonaře.⁹²⁷ Hrou na varhany ostatně zaujal i svou budoucí manželku Kateřinu.⁹²⁸ Při poslechu dával přednost dílům Beethovena, Mozarta, Bacha a Rossiniho.⁹²⁹

Jestliže jsme si u Dotzauera a Haaseho všímali jejich reflexe nacionalismu, případně jejich ochoty ke ztotožnění s národním hnutím, musíme si v souvislosti s Fügnerem položit komplikovanou otázku, jakým způsobem byl vtažen do prostředí českého hnutí. Podnětů, které Fügnera vedly k tomu, aby se proměnil ze zemského vlastence k národnostně profilovanému Čechovi, je více a podíl váhy jednotlivých impulsů nelze přesně určit. Ve vzpomínkách jeho přátel je Fügnerův vstup do českého národního hnutí zdůvodňován především sympatiemi k liberalismu, demokracii a spravedlnosti. Při vědomí obdobného akcentu německého hnutí na svobodu a spravedlnost je takovýto názor poněkud zavádějící. Ostatně, Fügner byl liberálem daleko dříve, než u něj nacházíme sympatie k rodícímu se češství.⁹³⁰ Naopak se zdá, že mu byl rodící se nacionalismus spíše nesympatický a příliš nerozuměl důvodům jeho popularity.⁹³¹

Na sklonku neoabsolutismu se ale projevuje jako rozhodný Čech a odpůrce centralistické vládní politiky. V korespondenci se například nelichotivě vyjádřil o své kuchařce a především o její příslušnosti ke „germánské civilizaci“⁹³². Na konci stejného roku přál Helfertovi, aby si užil příštích šest let, které dal k existenci „nám

⁹²⁷ Tamtéž, s. 13.

⁹²⁸ Srv. dopis Kateřiny Turecké Anně Brzorádové z 30. dubna 1852. NM ATVS, fond Kateřina Turecká, k.2.

⁹²⁹ TYRŠ, *Jindřich Fügner*, s. 13.

⁹³⁰ K češství jako jedné, a nakonec vítězné, z tendencí národního vývoje v Čechách srv. KOŘALKA Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914*, Praha 1996, s. 52-66.

⁹³¹ Během revoluce 1848-1849 tak například zaslal Helfertovi leták, který na jeho švagra útočil a okomentoval ho jako útok jednoho z nejperfidnějších národních bláznů: „... dagegen übersende ich Dir ganz frisch einen Angriff auf Dich von dem perfidesten Nationalitaetsnarren.“ Fügner Helfertovi 15. března 1849. Cit. dle FEYL, *Briefe Fügners an Helfert*, s. 524. Z období revoluce pochází rovněž Fügnerův výrok „Haltet euch brav, Böhmen, gegenüber der Wiener Arroganz, einen schönen Anfang machtet ihr bereits.“ V dopise z 22. srpna 1848. *Tamtéž*, s. 520. Na tomto místě nejde o vyjádření sympatií k Čechům ale Čechům v zemsky vnímaném významu. Pokud totiž mluvil o Čechách, používal výraz Czechen, později Čechen. Negativně se o českých kulturních aktivitách vyjádřil v souvislosti s českou hudební školou Budeč, která měla podle jeho slov konkurovat německé varhaní škole profesora Pietsche. Nejvíce mu vadilo, že vysvědčení z Budče jsou uznávána stejně jako varhaní vysvědčení z Pietschova institutu. Kvalita škol se přitom nedala porovnávat, neboť v té české se učili, že se slovanská hudba odlišuje od všech ostatních a jejich repertoár tvoří lidové písně z asijských náhorních plošin. Profesor Pietsch se přitom podle jeho slov tolik zasadil o povznesení kvality výuky hudby a harmonie. Proto Helferta žádal, aby znemožnil Budči vydávání učitelských diplomů. „... man lehrt dort die böhmischen Schulmeistercandidaten, dass slavische Musik ganz von jeder Andersen abweiche, zeigt Volkslieder von den asiatischen Hochebenen, wo hörlich die Slaven im Freien und ohne Dünger wachsen.“ Fügner Helfertovi 20. listopadu 1849.

⁹³² Fügner manželce 1. července 1859: „Dumme Gans diese Köchin mit ihrer germanischen Civilisation.“ NM ATVS, fond Kateřina Fügnerová, k. 1.

Čechům“ policejní ředitel Päumann.⁹³³ Poté už následoval vstup Fügnera do řady spolků a otevřené přihlášení se k české společnosti. Karolína Světlá později vzpomínala, jak pražští Němci nemohli uvěřit tomu, že se syn z německy mluvící obchodní rodiny zařadil mezi české vlastence. Tomu odpovídá i Dotzauerův komentář u příležitosti odhalení Fügnerova pomníku v roce 1869, kdy mluvil o průvodech Čechů pro osobnost, která byla do roku 1860 Němcem.⁹³⁴

Cohenova teze o tom, že o zařazení k jednomu ze dvou národních hnutí rozhodovaly často vazby na nejbližší osoby v okolí je akceptovatelná i ve Fügnerově případě.⁹³⁵ Díky svým kulturním zájmům se dostal do kontaktu s některými postavami českého společenského života. V první řadě šlo o vychovatele jeho dcery Josefa Novotného, nedostudovaného lékaře, který kvůli své novinářské práci pro Vilímkovy Humoristické listy strávil i jistou dobu ve vězení. Uvědomělým Čechem byl nejpozději od revoluce 1848. Ten také seznámil Fügnera s osudem novináře Josefa Baráka, který byl vězněn od roku 1859. Fügner mu posílal do vězení finanční podporu, s jejíž pomocí byl vůbec schopen pobyt ve věznici přežít.⁹³⁶ Postupně se díky své štedrosti seznamoval se stále větším počtem osob činných v národním životě, jak o tom pojednala předcházející kapitola.

Dalším důvodem příklonu k češtví mohla být činnost v pojišťovně. Poznal i jiné sociální prostředí než pražský svět obchodu, ve kterém se mluvilo německy. Rozšířil si tak představu o obyvatelích země a jazykových poměrech na venkově. V neposlední řadě mohla sehrát roli jeho četba knih o české minulosti. Především romantizujícím pojetí prací Karla Herloše *„Böhmen von 1414 bis 1424 – Historisch – romantisches Gemälde“*.⁹³⁷ Velkým Fügnerovým oblíbencem z české historie byl Jan Žižka, z moderních osobností Havlíček. Jeho podobizna spolu s Garibaldiovou pak doplnila výzdobu Fügnerova pokoje, kde byl již z dřívějšíka pověšen obraz Kanta a Washingtona.

⁹³³ „... und für Dich speziell den Wunsch, du mögest wenigstens die sechs Jahre, welche wir Čechen, nach Paumanns Worten, noch überhaupt existieren dürfen – recht heiter und ungetrübt geniessen.“ Fügner Helfertovi 31. prosince 1859.

⁹³⁴ Srv. SVĚTLÁ, *Jindřich Fügner*, s. 18. Dotzauerova reflexe SOKA Sokolov, fond Richard Dotzauer, Deník. 18. července 1869.

⁹³⁵ Srv. COHEN, *Němci v Praze*, s. 42.

⁹³⁶ Srv. TYRŠOVÁ, *Paměti*, díl první, s. 70-71. Novotný učil Renatu nejdříve německy a od roku 1859 už pouze česky. Tamtéž, s. 72.

⁹³⁷ SVĚTLÁ, *Jindřich Fügner*, s. 17. dokonce tvrdila, že skrze historické práce poznal, že „je dítětem půdy, kde vyrostl“.

Když se veřejnost loučila s Fügnerem velkolepým pohřbem, při kterém se podle dobových zpráv průvod prodíral davy od budovy tělocvičny na Olšanský hřbitov, byly zdůrazňovány jeho zásluhy na rozvoji národního života, a stejně tak i Fügnerova věrnost ideálům svobody a občanství. Obdobně probíhaly oslavy odhalení jeho pomníku na jeho náhrobku o čtyři roky později, kdy už byl i mezi jeho charakteristiky zahrnován demokratismus.⁹³⁸ Pro českou veřejnost Fügner zemřel jako národní výtečník, ne jako úspěšný obchodník. Jeho profesní kariéra byla v těchto souvislostech zmiňována pouze okrajově. Kontrastuje to s uctíváním pracovních výkonů úspěšných podnikatelských osobností, které jsme mohli pozorovat například v Dotzauerově případě. Posuzujeme-li Fügnerův majetek a příjmy, nelze ho ostatně zařadit do jedné skupiny s velkoobchodníky či průmyslníky, kteří byli schopni generovat statisícové příjmy. Přesto Fügner představuje zajímavou a inspirativní podnikatelskou osobnost, pokud budeme jeho podnikatelství měřit poziční definicí s ohledem na jeho vedoucí postavení v pojišťovně. Na Fügnerově příkladu lze sledovat nejen význam vztahových sítí, touhu po profesním přeorientování, ale stejně tak i plastický obraz podnikatelské osobnosti, která se vyrovnává s mentálními výzvami, před které ji stavěly modernizační procesy. Zároveň jde o jednoho z prvních představitelů rodícího se národnostně českého podnikatelstva. Vstup do společenských interakcí v podobě přímé podpory národního hnutí pak nabídl Fügnerovi možnost dosáhnout daleko větší společenské vážnosti a renomé přesahující svět podnikání.

⁹³⁸ Fügnerův nekrolog přinesly *Národní listy*, 18. listopadu 1865, s. 2. Detailní popis pohřbu i s obsahem řeči Eduarda Grégra nad rakví *tamtéž*, 20. listopadu, s. 1. Zprávy z odhalení pomníku pak *tamtéž*, 19. července 1869, s. 1.

ZÁVĚR

Předkládaná disertační práce se snažila přispět k poznání problematiky podnikatelstva v devatenáctém století. V období po roce 1989 se stalo podnikatelstvo předmětem intenzivnějšího zájmu české historiografie a začal se tak smazávat letitý dluh ve směru k této problematice. Disertační práce se proto mohla opřít o některé obecně zformulované trendy a sledovat na příkladu konkrétní podnikatelské osobnosti, jakými cestami se ubíraly životní osudy jednoho z nejvýznamnějších německých podnikatelů v Čechách v devatenáctém století – Richarda Dotzauera. Detailní přístup k historické osobnosti pak umožnil konstatovat výjimečnosti a nalézat shody v tradičních schématech podnikatelských kariér. Geograficky se výzkum soustředil především na pražské prostředí s ohledem na ústřední ekonomickou a společenskou zaangažovanost hlavního hrdiny práce v této lokalitě.

Práce vycházela z kombinace funkční a poziční definice podnikatele. Jak samotného Dotzauera, tak osobnosti, které jsou spolu s ním ve stručnější míře představovány, lze zahrnout do skupiny podnikatelů díky vedoucí roli v podniku. Zohlednění funkční definice bylo však rovněž inspirativní, neboť otázka role podnikatele v hospodářském procesu mohla být podnětem pro širší úvahy nad tím, do jaké míry zvládli podnikatelé výzvy, které před ně stavěla dynamická doba spojená nejen s hospodářskými, ale i společenskými proměnami. V tomto kontextu znamenal v úvodu práce uváděný přehled historických názorů na roli podnikatele v dějinách cenný impuls pro kladení si otázek vybízejících k hledání nikoli pouze ekonomických aspektů podnikatelské činnosti, ale rovněž širšímu společenskému jeho jednání přesahu stejně jako zapracování vlivů z oblasti kultury a mentality. Inspirativní pro nás pak byly především ty práce, které hledaly důvody motivací k mimořádným ekonomickým výkonům, hledaly souvislosti s náboženským a celkovým kulturním ukotvením podnikatelů, případně nalézaly i mimoekonomické důvody zvládnutí úspěšné podnikatelské role.

Jednou z ústředních myšlenek práce je konstatování, že pro plastičtější představení podnikatelské osobnosti je třeba sledovat i další pole aktivit, než je samotná podnikatelská činnost. Jako vhodný nástroj pro sledování vzestupu, stabilizace, případně pádu kariéry se nám jevil způsob nahlížení prostřednictvím nabývání různých forem kapitálu, přičemž jsme byli inspirováni částí teorií francouzského

sociologa Pierra Bourdieu. Ukazuje se totiž, že kombinace různých kapitálů zajišťovala odpovídající míru společenského vlivu, který mohl být využit k tomu, aby podnikatel spoluovlivňoval nejen hospodářský vývoj v určité lokalitě, ale vstupoval i do širších společenských procesů. Právě míra zapojení do sociálních interakcí pak doplňuje možná kritéria (nejen) podnikatelské úspěšnosti vedle takových údajů, jako je disponování majetkem. Z tohoto důvodu práce vnímala jako ústřední kulisy Dotzauerovy životní dráhy nejen hospodářské přeměny, které na tomto místě můžeme shrnout pod označení prosazování se kapitalistické ekonomiky a industrializace, ale rovněž formování moderní občanské společnosti, která otevírala doposud uzavřená pole společenské realizace. Zároveň však s sebou přinášela i tlak na neustálou obhajobu vlastních pozic a konceptů v souvislosti s tím, jak se postupně otevíral společenský prostor pro nové společenské, národní nebo ideově spřízněné formace.

Vlastní budování Dotzauerovy podnikatelské kariéry bylo posuzováno v kontextu dosavadních zjištění o seberekutaci podnikatelstva a omezených možnostech sociálního vzestupu. I dva paralelní exkurzy Haaseho a Fügnera poukázaly na význam rodiny jako jednotky, v jejímž rámci dochází nejsnadněji k plynulému transferu ekonomického, ale i sociálního kapitálu, který usnadňoval etablování mladého podnikatele. Dotzauer v tomto srovnání představuje menšinový typ podnikatele. Rodinné prostředí lékárníka a představitele maloměstské honorace mohlo mít celkově pozitivní vliv na formování Dotzauerovy osobnosti a nabízelo Dotzauerovi i odpovídající vzdělání, čehož však využil jen částečně. Pro vlastní obchodní kariéru, která směřovala do nových oblastí, však mohly být využity pouze vzdálenější kontakty pro čas kupeckých výučních pobytů. V tomto ohledu začala Dotzauerova kariéra skutečně od základních pater. Práce obchodního cestujícího ho nicméně vybavila cennými zkušenostmi a posunula ho do pozice zajímavé sňatkové partie.

Faktor rodiny naopak akceleroval jeho kariéru v momentě, kdy se přizemnil do rodiny významného pražského obchodníka a profitoval tak z dispozice rodinným ekonomickým kapitálem. Neméně významné bylo napojení na tradiční společenské vazby pražské obchodní society. V případě rodiny Josepha Dotzauera byl rovněž podstatný i kontakt na hamburské prostředí prostřednictvím Dotzauerova švagra. Tyto skutečnosti pomáhaly překonat možné bariéry regionální mobility. V jiných

případech byli totiž úspěšní podnikatelé, kteří přicházeli do Prahy ještě před polovinou století, spojeni s využitím technologických novinek. V tomto směru je uvedený příklad Haaseho rodiny ukázkou úspěšného etablování nově příchozí podnikatelské rodiny i díky pohotovému zapracování nových výrobních technologií.

Období neoabsolutismu pak zarámovalo první úspěšnou etapu Dotzauerových obchodů. Jejich zdařilý rozvoj pozitivně ovlivnila i Dotzauerova schopnost připojovat k zaběhlému dovozu a distribuci barviva i nové produkty. Na sklonku padesátých let šlo o cukr. Ve zpětné perspektivě se ukázalo šťastným směřování obchodu s komoditami na severní trasu, cestou přes Hamburk, případně Amsterdam a Londýn. Jižní cesta obchodu využívající Terst byla v tomto případě méně preferovanou variantou. Měla-li práce přispět k detailnímu vnímání podnikatele na etapy vývoje rakouského hospodářství, jeví se v Dotzauerově případě jak nesmírně obtížné období krize konce padesátých let. Postihla ho s velkou intenzitou nejen vzhledem k poklesu obchodů, ale rovněž i díky jeho angažovanosti v burzovních spekulacích. Působení krize přitom nemuselo být komplexní na všechny aktéry trhu. Zmiňovaný Jindřich Fügner například ve stejné době referoval o úspěšném rozvoji pojišťovny.

Od šedesátých let pak Dotzauer úspěšně obsazoval další oblasti podnikání. Nejdříve šlo o bankovníctví, přičemž se zprvu angažoval v České eskontní bance, která měla obezřetnější přístup k riziku. Na začátku sedmdesátých let pak v době vrcholící hospodářské konjunktury byl jednou z ústředních postav Union banky, která představovala dravější typ finanční instituce. Dotzauer rovněž zachytil možnosti, které ve směru k ziskům otvírala rozvíjející se strojní výroba. Za jeho účasti zakládána akciová společnost kupující bývalou Rustonovu továrnu otvírala proces akcionalizace důležitých strojírenských podniků. Dotzauerova role ve strojárně přitom nebyla formální. Přispíval k získání nových polí odbytu. Obdobně bylo pravděpodobně využito jeho kontaktů do oficiálních kruhů, díky kterým se strojárna mohla dostat ke státním zakázkám. Účast na zakládání akciových společností nemusela být vždy úspěšnou kapitolou Dotzauerova podnikání. Příkladem toho je likvidace společnosti Bohemia v době po burzovním krachu. Důsledky hospodářské krize po jejím vypuknutí roku 1873 musel nést Dotzauer na půdě akciových společností především. Ve srovnání s krizí konce padesátých let však nenacházíme v osobních dokumentech obdobně hlubokou míru nervozity a obav. Hodnotíme-li

úspěšnost podnikatelské kariéry prostřednictvím vstupu do profitabilních odvětví, je rovněž možné za jistý projev neúspěchu označit skutečnost, že se Dotzauer nesnažil participovat na podnikání v hutnickém či železářském průmyslu, který nabízel nejzajímavější zisky. I to mohl být jeden z důvodů, proč jeho stav majetku v momentě úmrtí nebyl obdobně grandiózní, jako miliónová konta podnikatelů působících v těchto oblastech průmyslu.

V úvodu práce jsme sledovali, jak mnozí teoretici přičítali podnikatelům ústřední úlohu v prosazování hospodářských přeměn a modernizace. Z poznání Dotzauerovy činnosti, stejně jako z nastíněných kariéry Haaseho či Fügnera, se nám jeví přehnané přisvojovat jim zásadní podíl na modernizaci v schumpeterovském smyslu. Ochotou k inovacím nicméně zdůvodňujeme jejich úspěšné etablování v obchodním světě. Nejviditelnější je tento aspekt na příkladu rodiny Haasů, která v mnoha momentech přinášela do Čech nové výrobní postupy v oblasti knihtiskařství. Nemuselo však jít pouze o technické aspekty výroby. Nakloněnost inovacím byla v Dotzauerově obchodní činnosti přetavena do ochoty rozšiřovat pole nových produktů a schopnosti využití poměrně vzdálených obchodních center. V pozdější době Dotzauer v čele správní rady strojírny spoluvytvářel tlak na to, aby technologicky nezaostávala za konkurenčními podniky. Sonda do Fügnerovy kariéry v tomto případě rovněž naznačila vyhlížení k novým prosazujícím se oborům, když v jeho případě šlo o pojišťovnictví. Měřeno podnikatelskými zisky je nicméně Fügnerova kariéra nejméně zářná i z toho důvodu, že prosazení se na tomto poli bylo vzhledem ke konkrétní spolupráci s terstským podnikem komplikované. Brzká Fügnerova smrt pak pouze vybízí k otázkám, jak by byl v budoucnu schopen reagovat na neúspěšnou etapu a zda by obratně vstupoval do jiných oblastí podnikání nebo by při setrvání u pojišťoven ztvrdil, že šlo o spíše výjimečný neúspěch nezpůsobený jeho vinou.

K prosazování svého vlivu sloužily podnikatelům společenské sítě. Síla Dotzauerova sociálního kapitálu se odvíjela zprvu od rodinného zázemí. Po čase je úspěšní podnikatelé doplňovali o aktivitu na poli spolků. Vedení profesně zaměřených spolků bylo v čase Dotzauerova příchodu do Prahy logicky ovládáno představiteli špiček místního podnikatelstva. Patřil mezi ně i Dotzauerův tchán, jenž stál v čele kupeckého grémia, měl vliv v pražské pobočce Národní banky a později byl předsedou měšťanské besedy. Dotzauerovi tyto okolnosti dodávaly společenskou vážnost, což

zdůrazňujeme při vědomí skutečnosti, jakou hrál v dobovém obchodním světě faktor vzájemné důvěry. Sám se v těchto institucích nicméně silně neangažoval. Vlastní Dotzauerova realizace na zmíněných polích přišla až s vytvořením obchodní a živnostenské komory. Figuroval v ní od počátku a byl vnímán jako reprezentant mladší generace pražských podnikatelů. Půda pražské obchodní komory pak nabízela možnost spoluformulovat názory na podobu státní hospodářské politiky, přičemž je zřejmé, že si byl Dotzauer dobře vědom, do jaké míry ovlivňují tyto koncepce nejen jeho vlastní podnikatelské portfolio, ale rovněž celkovou hospodářskou situaci v oblastech, na kterých byl zaangažován. Vedle Prahy šlo o Krušnohoří.

Společenská vážnost Dotzauera však byla budována především v institucích se širším společenským přesahem. Již v průběhu padesátých let se snažil rozvíjet veřejnou angažovanost v rámci povolených možností v průmyslové jednotě. Doba počátku šedesátých let pak plně otevřela možnost participovat a spoluvytvářet obrozený život občanské společnosti. Její rozvoj s sebou nesl nejen příležitost obsazovat společenské a politické posty, ale rovněž nutnost vymezovat se proti širšímu spektru konkurenčních společenských a politických koncepcí. Především šlo o problém soupeřících národních hnutí. Dotzauer vnímal, spolu s dalšími vrcholnými pražskými německými podnikateli, úspěchy českého národního hnutí. Bylo s nimi spojeno nejen ohrožení vůdčích pozic v obchodním světě, ale vyplývala z nich i schopnost české strany přebírat posty ve vlivných institucích, jako byla například pražská městská rada. Intenzita snah, které Dotzauer vyvinul pro zachování německého vlivu ve městě, byla mimořádná. Zahrnovala podíl na organizaci vytváření spolků, a stejně tak jejich štědré finanční dotaci. Zastřešující institucí pražské německé společnosti se snažilo být Casino. Jakkoli Dotzauer ústřední měrou přispěl k jeho založení, nestal se jeho vedoucí osobností. Přesto však patřil do okruhu rozhodujících osob, což usnadňoval i jeho bezproblémový přátelský vztah se Schmeykalem. Právě činnost ve spolcích podporující národní zájmy byla nejdůležitější z pohledu formování symbolického kapitálu. U Dotzauera je tato skutečnost evidentní. Samostatnou kapitolou pak byla Dotzauerova angažovanost na udržení německé majority v pražské obchodní a živnostenské komoře, která představovala kromě vlivové organizace i symbol prominentních pozic německé společnosti v pražském obchodním světě.

V momentě Dotzauerovy společenské angažovanosti překračuje renomé jeho osoby oblast obchodních kruhů a rezonuje v německé, ale i české, národní společnosti. Vypovídající hodnotu má v tomto směru komparace s dalšími podnikateli. Andreas Haase byl osobností, jejíž ekonomické zázemí a podnikatelský věhlas stály ještě výše, než tomu bylo v Dotzauerově případě. Odpovídal tomu i Haaseho vliv v profesních institucích již od předbřeznové doby. Do aktivit napojených na národní hnutí, ať už české nebo německé, se však Haase intenzivně nezapojil. Byla mu v tom překážkou společenská distance od aktivit usilujících o zahrnutí širších skupin obyvatelstva, mentální odstup od akcentování moderního nacionalismu a zdůrazňování rakouské identity v kombinaci se zemským vlastenectvím. Ať již posuzujeme tento postoj s pochopením či nikoli, jisté je, že díky tomu nevyužil mobilizační a emancipační vliv moderního národního hnutí. V momentech, kdy muselo být jeho renomé verifikováno například ziskem mandátu ve volbách do sněmu či městského výboru, vyvstaly tyto skutečnosti na povrch. Z tohoto důvodu pak klesal i jeho vliv při utváření nových poměrů v Rakousku po roce 1860. Příklad Fügnera ukazuje naopak, jak se absolutní zapálení pro podporu národní společnosti odrazilo v akceptaci osobnosti bez ohledu na úspěšné či diskontinuální podnikatelské kariéry.

Dotzauerova schopnost podpořit široké spektrum spolků, tedy i takových, ve kterých mu nenáležela vedoucí funkce, je naopak vodítkem pro zdůvodnění jeho prestiže v širokých vrstvách německé společnosti. Podporou akademických nebo tělovýchovných organizací si takto například budoval renomé v okruhu mladších a často radikálněji naladěných členů německé komunity. Samostatnou kapitolou je pozornost věnovaná Krušnohoří, která díky širokému spektru hospodářské, ale i sociální podpory, vytvořila podmínky pro jeho celospolečenské uznání v oblasti na dlouhá léta, což se otisklo se i ve zhmotnělé formě do paměti regionu. Obětované prostředky a čas se pak vracely ve formě společenského vůdcovství německé společnosti, které náleželo liberálním měšťanům soustředěným kolem Casina.

Symbolický kapitál byl ověřován i v čase voleb do místních profesních nebo celozemských institucí. Práce představila silný Dotzauerův vliv na organizaci a podporu volebních kampaní, ať již šlo o volby do obchodních komor nebo zemského sněmu. V mnoha případech přitom mohla Dotzauerem vyvíjená činnost v negativním směru ovlivňovat jeho vyhlídky na čistě podnikatelské hledisko profitu. Především šlo

o skloubení otázky zachování obchodní klientely při souběžné jednostranné podpoře jednoho politického a národního směru. Tezi o možném upřednostnění nacionálního přístupu před racionálním ekonomickým kalkulem nicméně zpochybňuje například Dotzauerova letité podnikatelské partnerství s Václavem Bělským.

Detailní pohled na činnost v městském výboru a na zemském sněmu pak nicméně představil Dotzauera i v méně ortodoxním úhlu pohledu, kdy byl v některých případech hájit stanovisko zemské autonomie oproti širokému centralismu. Činnost v uvedených institucích pak vykazovala rysy z obou možných typů chování podnikatelů v zastupitelských sborech. Mohlo jít o jednostrannou podporu projektům s ohledem na vlastní podnikatelský zájem, jako tomu bylo pravděpodobně v případě městské plynárny, zároveň však vystupovala na povrch i tendence k pozitivnímu ovlivňování systematického rozvoje města, jeho urbanismu a životního prostředí.

Přestože se domníváme, že prostřednictvím sledování nabývání jednotlivých druhů kapitálu je možné do velké míry vysvětlit, proč konkrétní podnikatelé disponovali velkou mírou společenského vlivu, je nám zřejmé, že současnému historikovi mohou zůstat další aspekty skryté. Mohou souviset nejen s osobními schopnostmi ale rovněž psychologickými momenty. Bylo by příliš jednoduché vysvětlit například Dotzauerovu popularitu jeho velkorysostí a sociálním soucitem, o kterém hovoří většina oslavných článků při jubilejních příležitostech. Z některých reakcí opozičního českého tisku oproti tomu vyvstává, že Dotzauer například nebyl dobrým řečníkem. Možná právě tím se dá například zdůvodnit, proč neobsadil vůdčí pozici v proudu německého liberalismu v Čechách, jakkoli nemáme signály, že by o to vehementně usiloval.

Z důvodu dosažení větší plasticity jsme se zaměřili na proniknutí do podnikatelovy mentality a životního stylu alespoň v takové míře, do jaké to umožňují dochované prameny. Jako podstatná komponenta Dotzauerovy osobnosti vyvstává ve vztahu k politické profilaci věrnost liberálnímu krédu. Osvojil si jej již v předbřeznové době a neutlumil ho ani v průběhu padesátých let, kdy se stát snažil vykoupit deficit politických práv volností na poli obchodu. Politický liberalismus představoval ideál uspořádání politických poměrů, ke kterým se monarchie přiblížila po roce 1867. Veškeré konkurenční síly, které představovaly oponenty liberálnímu centralistickému projektu, se slévaly v Dotzauerově očích v jeden celek

antimoderních, klerikálních a feudálních brzd na cestě k hodnotám pokroku, racionalismu a konstitucionalizace. Z toho vyplývalo nepochopení a přehlížení české národní emancipace, která se jevila Dotzauerovi jako anachronická vzhledem k důležitějším úkolům, které před liberalismem stály, pokud chtěl realizovat své programové postuláty. Souznění nad liberálním konceptem pak umožňovalo do řad Dotzauerových spolubojovníků v německé liberální straně zahrnout i příslušníky pražské židovské komunity, kteří patřili rovněž k Dotzauerovým společníkům v podnikání. Společně pak tato spolupráce tlumila tlaky na zapracování antisemitských hesel, které se naopak staly součástí německého *völkisch* hnutí.

Věrnost politickému liberalismu neznamenal oddanost principu volné soutěže v ekonomických otázkách. Na příkladu liberalizace celní politiky bylo možné sledovat, jak liberální podnikatelstvo vzhlíželo k silnější regulaci, než kterou projektoval byrokrat ve státních službách. Pouze domýšlet můžeme v Dotzauerově případě názory na roli státu v oblasti sociální politiky. Nedochoval se nám žádný dokument, který by jeho stanoviska ilustroval. Nezdá se však pravděpodobné, že by vybočil z řady podnikatelů, kteří byli přesvědčeni o tom, že státu nepřísluší vstupovat do vztahu zaměstnavatele a zaměstnance. Dotzauerovi bylo vlastní přesvědčení, že tlumení sociálních problémů je otázkou vytvoření podmínek, které umožní dostatečnou možnost sociální mobility. Stát měl v tomto ohledu zajišťovat podmínky hospodářského progresu iniciováním stavby komunikační sítě nebo vytvářením odpovídající legislativy, dokonce mu mohla být přisouzena i role regulátora ve zmíněné oblasti celní politiky. Plody takto podpořeného a rozvíjejícího se hospodářství pak sbíral nejen vlastník, ale i jeho zaměstnanec. Korespondovalo to s Dotzauerovu optimistickou vírou v efektivitu a správnost cesty soudobé společnosti. Sám pokládal svou epochu za fascinující dobu. V tomto ohledu nabídl příklad Jindřicha Fügnera poněkud kritičtější reflexi soudobých sociálních jevů, která obsahovala i náznaky kritiky společenské atmosféry, jež dle něj vedla k upřednostňování egoismu.

Dotzauerův příklad v mnohém potvrzuje, že podnikatelé patřili k neprogresivnějším elementům společnosti, pokud budeme poměřovat míru adaptability na nové hospodářské, sociální a v širším slova smyslu i kulturní poměry. I uvedený exkurz představující styl bydlení upozornil na to, jak ve srovnání s ostatními skupinami

měšťanstva pohotověji reagovali například na urbanistický vývoj města a obsazovali v předstihu preferované lokality. Poznání Dotzauerovy každodennosti, způsobu trávení volného času a stejně tak i kulturní preference nepoukazují na to, že by v tomto směru představoval osobu, jež vzhlíží a objevuje na tomto poli nové horizonty. Vysoké pracovní nasazení ostatně zapříčiňuje, že lze v jeho případě těžko vysledovat preference trávení volného času. I z méně četných příkladů vyplývá, že se jednalo o tradiční formy oddechu, jako byla například turistika. (V souvislosti s ní je však třeba vnímat její postupně se prosazující význam pro mobilizaci národní společnosti, který za modernizační označit lze). V ohledu na moderní způsob trávení volného času byl mezi podnikateli zajímavým zjevem Jindřich Fügner, který si i díky zahraničnímu pobytu osvojil nové druhy zábavy ze světa sportu. Výrazně u něj rovněž vystupovaly do popředí intelektuální zájmy, spojené s četbou náročné filozofické literatury nebo schopnosti vlastní hudební produkce.

Jestliže se práce v úvodu hlásila k výzvám otázek směřujících k hledání podílu podnikatelů na formování moderní občanské společnosti, je zřejmé, že konkrétní příklad poukáže pouze na některé poznatky. Především šlo o podporu zakládání spolků nebo aktivní roli v institucích, které se staly jedním ze symbolů postupného rozšiřování veřejného prostoru. Dotzauerem podporované spolky byly zakládány s cílem podpořit německou společnost v Praze a v Čechách, ale neméně významné bylo, že prostřednictvím kontroly nad obdobnými spolky se dosavadní vůdčí síly ve společnosti snažily uchovat svůj vliv na řízení národní společnosti. Dotzauer tak svou činností přispíval k nacionální konfrontaci minimálně na území Prahy. Přesto však díky podněcování k veřejným aktivitám spoluinicioval Dotzauer zapojení stále širších vrstev společnosti do veřejného dění a tím i postupné odstraňování společenských limitů. Obdobné iniciativy byly ideově propojeny s hodnotami liberální společnosti, jako byla svoboda, právo, ústavnost, vzdělání nebo pracovitost. Zvláště vybízení k individuální odpovědnosti za vlastní osudy pak vyznívalo od Dotzauera vzhledem k jeho kariéře selfmademana autenticky a mohlo působit jako vzor při spoluutváření společenského klimatu a hodnotových kódů. Šlo pouze o střípek v procesu vyplněném mnoha paralelními a protichůdnými interakcemi. Přesto tvoří část příběhu vzniku občanské společnosti v českých zemích.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní fondy

Archiv hlavního města Prahy

fond Magistrát hlavního města Prahy I, Protokoly sborů městské správy

fond Německé kasino - Německý dům Praha

fond Obecní soud civilní pro vnitřní Prahu

fond Richard von Dotzauer

fond Všeobecné sčítání lidu

Národní muzeum - Archiv tělesné výchovy a sportu

fond Jindřich Fügner

fond Kateřina Fügnerová

Národní archiv

fond Policejní ředitelství Praha I

fond České místodržitelství Praha

Národní muzeu – Archiv Knihovny Národního muzea

fond Nakladatelství Bohumil Haase & synové

Národní muzeum - Archiv tělesné výchovy a sportu

fond Jindřich Fügner

fond Kateřina Fügnerová

Národní muzeu – Archiv Knihovny Národního muzea

fond Nakladatelství Bohumil Haase & synové

Státní oblastní archiv v Praze

fond Krajský soud obchodní Praha

fond Obchodní a živnostenská komora Praha

Státní okresní archiv Sokolov se sídlem v Jindřichovicích

fond Richard Dotzauer

Publikované prameny

Adressenbuch der Handlungen, Fabriken und Gewerbe von Böhmen, Prag 1864.

Adressbuch der Handlungsgremien, Fabriken und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1854.

Adressbuch der königlichen Hauptstadt Prag, der Stadtgemeinden Karolinenthal, Smichow und Bergstadt Vyšhrad, Prag 1859.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, Praha 1884.

Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí Bubenče, Karlína, Smíchova, Královských Vinohrad, Vršovic a Žižkova, Praha 1896.

Adressbuch der königlichen Hauptstadt Prag, Prag 1859.

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Theil 1, Wien 1811.

Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Prag and as haho kais. Kön. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, Prag 1852.

Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn, Wien 1877 – 1887.

DOTZAUER, An meine Mitbürger in unserer Vaterstadt Graslitz, Prag 1867.

DOTZAUER Richard, *Aus meinem Leben (Autobiographie)*. In: SCHEBEK Edmund, *Richard Ritter von Dotzauer*, Prag 1895.

DOTZAUER Richard Ritter, *Festrede zur Feier des Fünfundzwanzigjährigen Bestehens der Handels- und Gewerbekammer in Prag*, Prag 1875.

Ein Wort an Stadt- und – Land-Gemeinden sowie an Volks- und Naturfreunde wegen Errichtung von Anpflanzungs und Verschönerungsvereinen, Verlag von Richard Ritter von Dotzauer, Prag 1868.

FEYL Othmar (ed.), *Die Entwicklung des Sokolgründers Heinrich Fügner im Lichte seiner Prager Briefe an den böhmischdeutschen Konservativen Joseph Alexander von Helfert in den Jahren 1848-1865*. In: *Deutsch-Slawische Wechselseitigkeit in skrben Jahrhunderten*, Berlin 1956.

Handbuch des Königreiches Böhmen (1845 – 1851).

Prager Handels- und Gewerbe Adressenbuch, Prag 1870.

Schematismus des Königreiches Böhmen (1813 – 1844).

SPRINGER Anton H., *Aus meinem Leben*, Berlin 1892.

Statistická ročenka královského hlavního města Prahy za léta 1883 a 1884, Praha 1887.

Statistischer Bericht der Handels und Gewerbekammer in Prag 1875, Prag 1879.

Stenografické zprávy o zasedání českého sněmu zemského (1861-1874).

TRAUB Hugo (ed.), *Paměti J. V. Friče*, Praha 1939.

TYRŠOVÁ Renáta, *Jindřich Fügner, paměti a vzpomínky na mého otce*, díl I, II, Praha 1924, 1926.

Verhandlungen der Handels- u. Gewerbekammer in Prag von ihrer Begründung am 18. November 1850 bis zum Schlusse des Jahres 1857, Prag 1859.

Verhandlungen der Handels- und Gewerbekammer in Prag in den Jahren 1866 bis 1870, Prag 1871.

Verhandlungen der Handels- und Gewerbekammer in Prag in den Jahren 1877 bis 1879, Prag 1880.

Verhandlungen des Vereins zur Ermuterung des Gewerbsgeistes in Böhmen in der Jahresversammlung und zugleich Feier des 25jährigen Vereins-Bestandes am 7. März 1858, Prag 1858.

Periodika

Bohemia, ročník 1848, 1861 - 1864, 1867 - 1871, 1878, 1880, 1882 - 1888, 1908, 1914.

Čas, ročník 1860.

Graslitzer Grenzbote, ročník 1882, 1908.

Národ, ročník 1864.

Národní listy, ročník 1861-1870, 1872, 1880.

Prager Tagblatt, ročník 1880.

Národní politika, ročník 1887.

Prager Morgenpost, ročník 1864.

Prager Tagblatt, ročník 1880.

Tagesbote aus Böhmen, ročník 1861, 1864, 1870.

Veslavín, ročník 1863.

Internetové zdroje

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
<http://www.psp.cz/eknih/index.htm>

Genealogie rodu Starcků
<http://starck.webpark.cz/html/names1.html>

Literatura

ALBRECHT Catharine, *Chambers of Commerce and Czech-German Relations in the Late Nineteenth Century*, *Bohemia* 38, Nr. 2, (1997) s. 298-310.

Anhang zu der von Dr. Edmund Schebek verfaßten Biografie Richard Ritter von Dotzauers, ergänzt durch die Aufzeichnungen eines Freundes, In: SCHEBEK Edmund, *Richard Ritter von Dotzauer*, Prag 1898.

BARTOŠ Josef, *Jindřich Fügner*, Brno 1934.

BENDEL Josef, *Dr. Franz Schmeykal*, Prag 1894.

BENEŠOVÁ Marie, *Hodnoty architektury 19. a počátku 20. století*. In: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*, Praha 1988.

BERANOVÁ Jana, *Tyršova knihovna*, Národní muzeum – Historické muzeum – Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu, Praha 1995.

BERGHAHN, Volker R., LÄSSIG, Simone (eds), *Biography between Structure and Agency: Central European lives in international historiography*, New York: Berghahn Books, 2008.

BERGHOF Hartmut, *Englische Unternehmer 1870-1914*, Göttingen 1991.

BIERMANN Benno, *Die soziale Struktur der Unternehmerschaft. Herkunft und Ausbildung der Unternehmer in Nordrhein-Westfalen*, Stuttgart 1971.

BOEHM Josef, *Monografie města Smichova*, Praha 1882.

BOURDIEU Pierre, *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Praha 2010, s. 65-68.

BOURDIEU Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.

BRANDT Harm-Hinrich, *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848-1860*, Band I, Göttingen 1978.

BROUSEK Karl M. *Die Grossindustrie Böhmens 1848-1918*. München 1987.

- BRUCKMÜLLER Ernst, DÖCKER Ulrike, STEKL Hannes, URBANITSCH Peter (eds.) *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien, Köln 1990.
- BRUCKMÜLLER ERNST, HEISS Hans, Stekl HANNES, Urbanitsch PETER, (eds.), „*Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit*“, (*Bürgertum in der Habsburgermonarchie 2*), Wien-Köln 1992.
- BRUCKMÜLLER Ernst-STEKL Hannes, *Zur geschichte des Bürgertums in Österreich*. In: KOCKA Jürgen, *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen 1988, s. 166-196.
- Srv. BRUNNER Otto, CONZE Werner, KOSSSELECK, Reinhart, *Geschichtliche Grundbegriffe*, Bd. 6, Stuttgart, 1990.
- BRUSATTI, Alois, (ed), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918; Bd 1, Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1973.
- CASSIS Youssef, *Unternehmer und Manager*, in: FREVERT Ute, HAUPT Hans Georg, *Der Mensch des 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1999.
- CASSON Marc, *The Entrepreneur*, Cheltenham – Northampton 2003.
- COHEN Garry B., *Němci v Praze 1861-1914*, Praha 2000.
- CZEIKE Felix, *Historisches Lexikon Wien in 5 Bänden*, Band 5., Wien 1997.
- ČESÁKOVÁ A., *Původ a sociální struktura průmyslového podnikatelstva na Moravě a v Rakouském Slezsku v období od počátku průmyslové revoluce do roku 1914*, Ostrava 2001.
- ČÍŽEK Karel, *Ústavní práva v Rakousku, Díl druhý. Ústavní a správní právo zemské pro království České*, Praha 1885.
- Das neueste Experiment der Böhmisches Unionbank*, Prag 1884.
- DEJMKOVÁ Ivana, *Pražská měšťanská beseda – její vzestup a pád*. In: *Pražský sborník historický*, roč. 38, Praha 2010, s. 185-271.
- DOLENSKÝ Jan, *Dějiny pražského školství v letech 1860-1914*, Praha 1920.
- DORMIZER Maxmilian, SCHEBEK Edmund, *Die Erwerbsverhältnisse im Böhmisches Erzgebirge*, Prag 1862.
- DOTZAUER Johann, *Topographie der Stadt Graslitz sammt Ortschaften im Jahre 1821*, Prag 1870.
- DRAŠAROVÁ Eva, *Společenský život v Čechách v období neoabsolutismu – spolky v padesátých letech 19. století*. In: *Paginae historiae*, 1993, s. 128-169.
- DRAŠAROVÁ Eva, *Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze*. In: *Paginae historiae* 3, 1995, s. 20-71.
- DVOŘÁKOVÁ Zora, *Miroslav Tyrš, prohry a vítězství*, Praha 1989.

EHRENPREIS Petronila, *Die „Reichsweite“ Presse in der Habsburgermonarchie*. In: RUMPLER Helmuth, URBANITSCH Peter, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band VIII, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 2. Teilband, Wien, 2006.

EIM Gustav, *O nás pro nás, Politické úvahy*, Praha 1898.

Encyclopaedia Britannica, Vol. 4, Chicago 1991.

FASORA Lukáš, Možnosti a limity aristokratizace veřejného vystupování brněnských podnikatelů 1851-1914. In: BRŇOVJÁK Jiří, ZÁŘICKÝ Aleš (eds.), Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. a 19. století, Ostrava 2008, s. 206-218.

FASORA Lukáš-KLADIWA Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918*. In: FASORA Lukáš. HANUŠ Jiří-MALÍŘ Jiří (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*, Brno 2006.

FASORA Lukáš, *Podnikatelé a urbanizace ve druhé polovině 19. století*. In: ŠTAIF Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2006, s. 192-201.

FASORA Lukáš, *Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 -1914*, Brno 2007.

FASORA, *Dělník a měšťan. Vývoj vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*, Brno 2010.

Führer durch das Böhmisches Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzenden Gebiete, Karlsbad 1884.

FRIEDMANN Milton, *Kapitalismus a svoboda*, Praha 1993, s. 29-31.

GALL Lothar, *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*, München 1990.

GEORGIEV Jiří, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011.

GRUBER Josef, *Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900. K oslavě jejího padesátiletého jubilea*, Praha 1900.

GRUBER Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha 1904.

HAASE Andreas, *Der Annahof im Wort und Bild*, Prag 1902.

HÁJEK Jan, *Sociálně profesní struktura představitelů pražské burzy (a jejich předchůdkyň do roku 1914)*. In: ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007, s. 220-25.

HÁJEK Jan, JANČÍK Drahomír, KUBŮ Eduard (eds.), *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009.

HAMANNOVÁ Brigitte, *Rudolf. Korunní princ a rebel*, Praha 1993.

HAVRÁNEK Jan, SEKERA Martin, ZNOJ Milan (eds), *Český liberalismus*, Praha 1995.

- HAVRÁNEK Jan, *Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století*. In: *Pražský sborník historický 1969 – 1970*, s. 70-105.
- HAVRÁNEK Jan, *Předání praporu jako legitimace spolku*. In: *Documenta Pragensia XII*, Praha 1995, s. 199-201.
- HAVRÁNKOVÁ HANA, *Vznik Sokola a jeho vývoj do vytvoření České obce sokolské*. In: WAIC Marek a kol., *Sokol v české společnosti 1862 – 1938*, Praha 1996.
- HEIDLER Jan, *Anton Springer a česká politika 1848-1850*, Praha 1914.
- HEJTMÁNEK Ladislav, *Libeň*, Praha 1896.
- HLAVAČKA Milan, *Die Revolution 1848 und die Frage der wirtschaftlichen Union Böhmens mit Deutschland*. In: ROSSOVÁ Marcella (ed.), *Integration und Desintegration in Mitteleuropa, Pläne und Realität*, Prag 2009, s. 89-100.
- HLAVAČKA Milan, *Světové výstavy. Od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000, s. 19-30.
- HLAVAČKA Milan, POKORNÁ Magdaléna a PAVLÍČEK Tomáš, *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*, Prague 2010.
- HLAVAČKA Milan, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - JANÁK Jan - DOBEŠ Jan, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2005.
- HÖBELT Lothar, *Die deutsche Presselandschaft*. In: RUMPLER Helmuth, URBANITSCH Peter, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band VIII, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 2. Teilband, Wien 2006.
- HOFFMANNOVÁ Jaroslava, *Tiskařství a průmyslová revoluce*. In: *Sborník Národního muzea*, řada c – literární historie, sv. XXIX, č. 3, roč. 1984.
- HORÁK Josef, *Přehled vývoje českých obchodních banky*, Praha 1913.
- HORSKÁ Pavla, *Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918*, Praha 1959.
- HORSKÁ-VRBOVÁ Pavla, *Pražský průmysl v druhé polovině 19. století*, in: *Pražský sborník historický 1969-1970*.
- HORSKÁ-VRBOVÁ Pavla, *K otázce vzniku české průmyslové buržoasie*, *Československý časopis historický*, 10, 1962, s. 257-284.
- HUSÁK Josef, SCHRÁNIL Rudolf, *Sněm království českého 1861-1911: (personalie)*: uveřejněno u příležitosti padesátiletého trvání sněmu království českého v nynější úpravě, Praha 1911.
- CHYTIL Karel, *Slavnost čtvrtstoletého trvání Umělecko-průmyslového musea Obchodní a živnostenské komory v praze*, Praha 1911.

- JAEGER Hans, *Der Unternehmer*. In: BRUNNER Otto-CONZE Werner-KOSSSELECK Reinhard, *Geschichtliche Grundbegriffe*, sv. 6, Stuttgart 1990, s. 707-732.
- JAKUBEC Ivan, Spolek Merkur – organizace českých obchodníků (1862-1918), *Ekonomická revue*, 2005, 8, 2, s. 91-100.
- JAKUBEC Ivan, *Vytváření obchodnických elit se zvláštním zřetelem k pražské obchodní a živnostenské komoře*. In: ŠTAIF Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007, s. 111-127.
- JAKUBEC Ivan, JINDRA Zdeněk, *Dějiny hospodářství českých zemí, Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2006.
- JANÁK Jan, HLEDÍKOVÁ Zdeňka, DOBEŠ Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005.
- JANČÍK Drahomír-Kubů Eduard (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*, Praha 2011.
- JINDRA Zdeněk, *Poznámky k námětu konference o dělnictvu*. In: *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011.
- Jindřich Fügner 1882-1922*, Praha 1922.
- JIRÁNEK Tomáš, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*, Pardubice 2004.
- JOHN B., *Die Vorschuss- und Kredit-Vereine (Volksbanken) in Böhmen. Ein Beitrag zur Vereinsstatistik Böhmens*, Prag 1870.
- JUDSON Pieter M., *Guardians of the Nation. Activist on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge 2006.
- JUDSON Pieter M., *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Michigan 1996.
- KAELBLE Hartmut, *Berliner Unternehmer wahren der frühen Industrialisierung*, Berlin-New York 1972.
- Katalog obrazárny v Domě umělců Rudolfinum v Praze*, Praha 1912.
- KATZ Hermann, *Das neue deutsche Theater in Prag. Ein Gedenkblatt zur Eröffnung*, Praha 1887.
- KAVKA Tomáš, *Německé Casino v čase vlády německých liberálů*. In: *Historica Pragensia* 2005, 2008, s. 99-119.
- KAZBUNDA Karel, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929.
- KIEMANN Anton, *Die ersten Jahre des Vereines Deutsches Kasino in Prag 1862-1902*, Praha 1902.

- KLADIWA Pavel, *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum*. Slezský sborník 2002, s. 124-143.
- KLADIWA Pavel - POKLUDOVÁ Andrea-KAFKOVÁ Renata, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914*, II. díl, 1. svazek, Muži z radnice, Ostrava 2008.
- KLAR Alois Paul, *Die Industrie Böhmens, Libussa*, 1843.
- KLEPL Jan, *Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848*. In: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933*, Praha 1934.
- KLÍMA Arnošt, *Češi a Němci v revoluci 1848*, Praha 1994.
- KLUTSCHAK Franz, *Andreas Haase – Edler von Wranou, Eine biographische Skizze*, Prag, 1864.
- KLUTSCHAK Franz, *Chronik des Annaklosters in Prag*, Prag 1887.
- KLUTSCHAK, s. 16. Srv. rovněž *Dějiny Prahy II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Praha 1998.
- KNAUER Oswald, *Das österreichische Parlament von 1848-1966*, Wien 1969.
- KNEIDL František, *Dějiny města Karlína*, Praha 1923.
- KOCKA Jürgen. *Civil society and dictatorship in modern German history* [online], Hanover 2010.
- KOCKA Jürgen, *Bürgertum im 19. Jahrhundert*. I, II, III., Göttingen 1988.
- KOCKA Jürgen, *Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert*. In: týž (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987.
- KOCKA Jürgen, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in dem 19. Jahrhundert*. In: týž (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Göttingen 1988.
- KOCKA Jürgen, *Unternehmer in der deutschen Industrialisierung*, Göttingen 1975.
- KORANDA V., (ed.), *Pamětní spis k uctění památky stopadesátého výročí narozenin Aloise Senefeldra vynálezce litografie*, Praha 1921.
- KRATOCHVÍL Miloš Václav, *O vývoji městské správy pražské od roku 1848*, Praha 1936.
- KRAUS Vojtěch, *Dějiny obecní správy král. hlav. města Prahy za léta 1860-1880*, Praha 1903.
- KREUTZBERG K. J., *Beiträge zur Würdigung der Industrie und Industriellen Österreichs*, Prag 1854.
- KRUPPA Erika, *Das Vereinswesen der Prager Vorstadt Smichow 1850-1875*, München 1992.

- KŠIŇAN Michal, *Milan Rastislav Štefánik*, Brno 2012.
- KUBÁTOVÁ H. – SÝKOROVÁ L. (eds.), *Faksimilia – Dělníci v roce 1848*, Praha 1973, s. 78-79.
- KUČERA Rudolf, *Josef Alexander Helfert v české politice 1848 – 1863*, Diplomová práce FF UK, Praha 2004.
- KUČERA Rudolf, *Občanská společnost. Koncept a jeho historizace*, Dějiny – teorie – kritika, 2/2007. S. 219-231.
- KÜHSCHELM Oliver, *Das Bürgertum in Cisleithanien*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Band IX Soziale Strukturen, 1. Teilband. Wien 2010.
- LIPOVSKI Roman, POPELKA Petr, *Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18. - 19. století*. In: MYŠKA Milan, ZÁŘICKÝ Aleš a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám*, svazek 2, Ostrava 2010, s. 126-149.
- LOUŽEK Marek, *Max Weber, Život a dílo, Weberovské interpretace*, Praha 2005.
- LUDVOVÁ Jitka, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845-1945*, Praha 2012.
- LUFT Robert, *Der deutsche Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in Prag 1869-1938*. In: SEIBT Ferdinand (ed), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Länder*, München 1986, s. 139-178.
- MACHÁČEK Josef, *Vznik První Českomoravské továrny na stroje v Praze*, Praha 1921.
- MACHAČOVÁ Jana, MATĚJČEK Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002.
- MAKARIUSOVÁ Marie, VOŠAHLÍKOVÁ Pavla (eds), *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha: Historický ústav, 2010.
- MALÍŘ, Jiří. Knihtiskař. *Příklad Emanuela Antonína Svobody a Josefa Jiřího Trasslera*. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 147-172.
- MALÍŘ Jiří, *Samospráva jako prostředek poslancecké kariéry*. In: FASORA Lukáš, HANUŠ Jiří, MALÍŘ Jiří, (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva*, Brno 2006, s. 153.
- MALÍŘ Jiří, *Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im Mährischen Landtag in den Jahren 1861-1913*. In: BRUCKMÜLLER Ernst, DÖCKER Ulrike, STEKL Hannes, URBANITSCH Peter (eds.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien 1990.
- MALÍŘ Jiří, MAREK Pavel a kol., *Politické strany I, 1848-1938*, Brno 2005, str. 87-108.
- MARVAN Miroslav, *Dějiny pojišťovnictví v Československu*, 1. díl, Praha 1989.
- MARX Karel, *Kapitál: kritika politické ekonomie*, díl 3, část 1., Praha 1980, s. 357-368.
- MATIS Herbert, *Österreichs Wirtschaft 1848-1913*, Berlin 1972.
- MAŤA Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2003.

- MATÚŠEK Miloš, „Ni zik, ni slávu“: podnikatel Heinrich Fügner. In: PETRASOVÁ Taťána, LORENZOVÁ Helena (eds.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 277-283.
- MAŤA Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2003.
- MÍKA Zdeněk, *Počátky průmyslové výroby v Praze. Část II – od nástupu průmyslové revoluce do r. 1848*. In: *Pražský sborník historický* roč. 13, 1981, s. 50-123.
- MÜLLER Josef, *Sokol v sále u Apolla*, In: Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského, Praha 1883.
- MAKARIUSOVÁ Marie, VOŠAHLÍKOVÁ Pavla (eds), *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha: Historický ústav, 2010.
- MYŠKA Milan, *Biografické výzkumy a studium dějin podnikání*. In: MAKARIUSOVÁ Marie, VOŠAHLÍKOVÁ Pavla (eds.), *Metodické problémy moderní biografistiky*. Praha, 2010, s.78–84.
- MYŠKA Milan, ZÁŘICKÝ Aleš, (eds.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*, Ostrava, 2007.
- MYŠKA Milan, *Prolegomena k historickému výzkumu podnikatelstva jako sociální skupiny*. In: ZÁŘICKÝ Aleš a kol. (ed.), *Milan Myška, z díla hospodářského historika*, Ostrava 2010.
- MYŠKA Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin, Část 1: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 1995.
- MYŠKA Milan (ed.), *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska I., II.*, Ostrava 2003, 2008.
- MYŠKA Milan, *Rytíři průmyslové revoluce*, Ostrava 1997.
- MYŠKA Milan, „Nová šlechta“ z řad peněžníků, obchodníků a průmyslníků v českých zemích v 19. století (Poznámky – problémy – perspektivy výzkumu). In: *Poceta Janu Janákovi, Brno 2002*, s. 355-361.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, *Sčítací operáty z moderního sčítání obyvatel*. In: MYŠKA Milan – ZÁŘICKÝ Aleš (eds), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám 1*, Ostrava 2008, s. 40-63.
- NIEDHAMMER Martina, *Nur eine "Geld-Emancipation"? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800-1867*, Göttingen 2013.
- NIPPERDEY Thomas, *Vereine als soziale Struktur im späten 18. und früh 19. Jahrhundert*. In: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972.
- NOVOTNÝ Karel, *Hnutí typografického dělnictva v Praze r. 1848*. In: *Zápisky katedry československých dějin*, roč. 3, Praha 1958, 7-19.
- NOVOTNÝ E., *První desetiletí I. pražského spolku stenografů gabelsbergovských*, Praha 1869.

Ottův slovník naučný, 7. díl, Praha 1893.

Ottův slovník naučný, 15. díl, Praha 1900.

Ottův slovník naučný, 21. díl, Praha 1904.

PALŮCH Pavel, *Kraslicko na starých pohlednicích*, Hostivice 2009.

PAŘÍK Arno, *Podnikatel a mecenáš Bohumil Bondy*. In: PETRASOVÁ Taťána, LORENZOVA Helena (eds.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 293-304.

Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola Pražského, Praha 1883.

PELC Martin, *Umění putovat. Dějiny německých spolků v českých zemích*, Brno 2010.

POKORNÝ Jiří, *Vereine, Verbände und Parteien in den böhmischen Länder*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. I. Teilband, Wien 2006, s. 609-703.

POKORNÝ Jiří, *Německý sekulární mecenát v dlouhém 19. století*, *Český časopis historický* 108, 2010, s. 244-257.

POPELKA Petr, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, s. 137-143.

Pražské papírny 1837-1962, 125 let závodu Vladislava Vančury ve Vraném nad Vltavou, 75 let cechu Pergamentka v Holešovicích, 50 let cechu Vinohrady, Praha 1962.

Průvodce strojnou, jejími přístavbami a pavillony, Praha 1891.

PSOTOVÁ-VOMÁČKOVÁ Věra, *Připojení Rakouska k německému celnímu spolku v roce 1848*, Praha 1970.

PULLMANN Michal, *Anton Heinrich Springer – revoluce, národ a sociální otázka*, DP FF UK, 1998.

PURŠ Jaroslav, *Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872*, Praha 1987.

PURŠ Jaroslav, *Použití parních strojů v průmyslu v českých zemích v období do nástupu imperialismu*, Praha 1954.

RAPTIS Konstantinos, *Kaufleute im alten Österreich 1848-1900*, Wien 1996.

REDLICH Fritz, *Unternehmer*. In: *Handbuch der Sozialwissenschaften*, sv. 10, Göttingen 1959, s. 486-498.

REDLICH Fritz, *Unternehmer, Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, 10. Band, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1959.

H. ROSENBERG, *Die Weltwirtschaftskrisis von 1857-1859*, Stuttgart 1934.

ROUBÍK František, *Český rok 1848*, Praha 1931.

- RUTH František, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, díl I, Praha 1903.
- RYCHNOVSKY Ernst, *Der Deutsche Turnverein in Prag. 1862-1912*. Praha 1912.
- ŘEZNÍKOVÁ D., *Formování průmyslového podnikatelstva v Čechách v období 1800-1918*, Ostrava 2001.
- SANDGRUBER Roman, *Österreichische Geschichte. Ökonomie und Politik: Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995.
- SCHEBEK Edmund, *Richard Ritter von Dotzauer*, Praha 1895.
- SCHUMPETER Joseph Alois, *History of Economic Analysis*, London 1953.
- SCHUMPETER Joseph Alois, *Business Cycles, A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, Volume I., New York and London 1939.
- SCHUMPETER Joseph Alois, *Teória hospodárskeho vývoja*, Bratislava 1987.
- SCHUMPETER Joseph Alois, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004.
- SCHWARZ František Vendelín, *Památník Besedy měšťanské na oslavu padesátileté činnosti spolku 1845-6 – 1895-6*, Praha 1896.
- SMITH Adam, *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Praha 2001.
- SOMBART Werner, *Der moderne Kapitalismus*, svazek 1, München 1927, s. 836-840.
- STANĚK Jaroslav, *Peníze v Českých zemích*, Praha 1995.
- STEKL Hannes, *Reichtum und Wohlstand in der späteren Habsburgermonarchie*. In: BRUCKMÜLLER Ernst (ed.), *Armut und Reichtum in der Geschichte Österreichs*, Wien-München 2010.
- STÖLZL Christoph, *Die Ära Bach in Böhmen*, München – Wien 1971.
- STLOUKAL Karel, *Fr. Lad. Rieger a Průmyslová jednota v prvních letech absolutismu*. In: *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933*, Praha 1934.
- ŠIMŮNKOVÁ Alena, *Měšťanská beseda ve střetu zájmů: politizace a nacionalizace pánského klubu. Kuděj*, 2005, s. 73-92.
- ŠÍROVÁ Milada, *Nové příspěvky k dějinám Haasovské tiskárny v Praze*. In: *Sborník Národního muzea, řada c- literární historie*, sv. 31, č. 3-4, 1986.
- ŠTAIF Jiří, *Dva typy občanského sdružování v době předbřeznové. Akcionářská jednota pro české divadlo a sbírky na českou průmyslovou školu*. In: *Documenta Pragensia 17*, Praha 2000, s. 141-159.
- ŠTAIF Jiří, *Historici, dějiny a společnost*, Praha 1997.
- ŠTAIF Jiří, *Mentalita a cizina: anglosaský svět před rokem 1914 viděný českýma očima*. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Praha 2002, s. 160-185.
- ŠTAIF Jiří, *Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace)*. In: ŠTAIF Jiří (ed), *Moderní podnikatelské elity*, Praha 2007.

- ŠTAIF Jiří, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*, Praha 2005.
- ŠTAIF Jiří, *Peníze a společnost. Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století*. In: KUBŮ Eduard, ŠOUŠA Jiří (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha, 2008, s. 18-55.
- SVĚTLÁ Karolina, *Jindřich Fügner v mé paměti, Za praporem sokolským*, Praha 1887.
- Technické památky v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, III. Díl, P-S, Praha 2003.
- TEUBER Oscar, *Geschichte des Prager Theaters*, Prag 1885.
- TOBOLKA Zdeněk Václav, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl I, 1848-1859, Praha 1932.
- TOBOLKA Zdeněk Václav, *Textiláci: první průkopníci dělnického hnutí v Čechách*, Praha 1950.
- TONNER Emanuel, *Jindřich Fügner*. In: *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání tělocvičné jednoty Sokola pražského*, Praha 1883.
- TRAUB Hugo (ed.), *Paměti J. V. Friče*, Praha 1939.
- TREIXLER Gustav, Richard Dotzauer – „Der Vater des Erzgebirges“. Ehrenmitglied der Lese- und Redehalle, Prag 1925.
- TREIXLER Gustav, *Richard Ritter Dotzauer*. In: *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Liberec 1930.
- TYRŠ Miroslav, *Jindřich Fügner. Nárys života, zjevu a povahy*. In: *Jindřich Fügner. Nástin jeho života a působení*, Praha 1893.
- UCHALOVÁ Eva, *Česká móda. Pro salon i promenádu 1780-1870*, Praha 1999.
- URBAN, *Der böhmische Landtag*, s. 2002.
- KOŘALKA Jiří, *Tschechische bürgerliche Landtagsabgeordnete in Böhmen 1861-1913*. In: BRUCKMÜLLER Ernst, DÖCKER Ulrike, STEKL Hannes, URBANITSCH Peter (eds.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien 1990, s. 211-222.
- URBAN Otto, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.
- URBAN Otto, *K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2004.
- URBAN Otto, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 1978.
- URBAN Otto, *Heinrich/Jindřich Fügner. Ein Typus des modernen böhmischen Bürgers*. In: HOFFMANN (ed.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität*, Wien 1997, s. 271-280.
- URFUS Valentin, *Peněžníci předbřeznové Prahy*. In: *Pražský sborník historický*, roč. VII., Praha 1972.

- VALENTA Petr, *Jindřich Fügner a Richard Dotzauer – Dvě osobnosti podnikatelského života v počátcích kapitalismu*, diplomová práce FFUK, Praha 2006.
- VALENTA Petr, *Tradice českého parlamentarismu*. In: TOMEŠ Josef (ed.), *Tváře našich parlamentů 1861-2011. 150 let parlamentarismu v českých zemích*, Praha 2012, s. 9-36.
- VELEK Luboš, *České státní právo na toaletním papíře. Mýtus, skutečnost a jejich symbolický význam. Příspěvek k počátkům moderní české politické kultury a jejího dědictví*. In: ŘEPA Milan, (ed), *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha 2008, s. 301-327.
- VELEK Luboš, *Strana ústavověrného velkostatku*. In: MALÍŘ Jiří, MAREK Pavel a kol., *Politické strany I, 1848-1938*, Brno 2005, str. 87-108.
- VENCOVSKÝ Josef, *Dějiny bankovníctví v českých zemích*, Praha 1999.
- VOLF Josef, *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, Praha 1926.
- WAIC, Marek, (ed.) *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu = Deutsche Turn- und Sportvereine in den tschechischen Ländern und in der Tschechoslowakei*, Praha 2008.
- WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013.
- WANDRUSZKA Adam, URBANITSCH Peter (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VI, 1. Teilband, Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, Wien 1989.
- WEBER Max Weber, *Protestantská etika a duch kapitalismu*, in: týž, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 185-245.
- WEHLER, Hans-Ulrich, *Die Zielutopie der "Bürgerlichen Gesellschaft" und die "Zivilgesellschaft" heute*, in: LUNDGREEN, Peter (ed.), *Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums. Eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986-1997)*, Göttingen 2000, s. 85-92.
- WEHLER Hans-Ulrich, *Die Deutsche Gesellschaftsgechichte*, Bd 1, München 1987.
- WEINMANN Josef (ed.), *Egerländer biografisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Reg.-Bez. Eger. Sv. I, A-M*. Bayreuth 1985.
- WOHLGEMUTHOVÁ Renata a kol., *Pražské dělnické hnutí v období 1849 – 1921, díl I*, Praha 1980.
- WURZBACH Konstantin von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Theil 59*, Wien 1890.
- WURZBACH Constantin von, *Biographisches Lexikon*, Teil VI, Wien 1863.
- Z dějin pražské bursy pro zboží a cenné papíry*, Praha 1938.
- ZÁŘICKÝ Aleš, *Rothschildové a ti druzí, aneb, Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005.

ŽUPANIČ Jan, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Joseph Dotzauer, Eleonore v. Dotzauer, Mathilde Dotzauer,
Richard Ritter v. Dotzauer geben die betrübende Nachricht von
dem Ableben ihres geliebten Vaters, beziehungsweise Schwiegervaters
Grossvaters und Urgrossvaters, Herrn

Joseph Dotzauer,

Kaufmann, kaiserlicher Rath, Ritter des Franz-Josef-Ordens, Besitzer des goldenen
Verdienst-Kreuzes und der Prager Bürgermedaille, Director der Filiale der k. k. priv.
Nationalbank, em. Vorstand des Prager Handelsgremiums, Ehrenverwaltungsrath
der Prager Handelsakademie, em. Besitzer des k. k. Handelsgerichtes, Ehrenhaupt-
mann des Prager bürgerlichen Scharpschützen-Corps, Mitglied zahlreicher Vereine etc.

Er verschied, versehen mit den Tröstungen der Religion, ruhig
und sanft am 11. November Nachts 1¹/₄ Uhr im 85. Lebensjahre an
Alterschwäche, tief betrauert von Allen, die ihm nahe standen.

Die entseelte Hülle des theueren Verbliebenen wird Mittwoch
den 13. November um 3 Uhr Nachmittags im Sterbehause, Eisen-
gasse 492/1. eingeseget, nach dem Wolschaner Friedhofe überführt
und in die Familiengruft zur ewigen Ruhe beigesetzt.

Die heiligen Seelenmessen werden Donnerstag den 14. November
um 10 Uhr Vormittags in der Pfarrkirche zu Sct. Galli und am
Freitag den 15. November um 10 Uhr Vormittags in Lieben bei Prag
abgehalten.

Prag, am 11. November 1878.

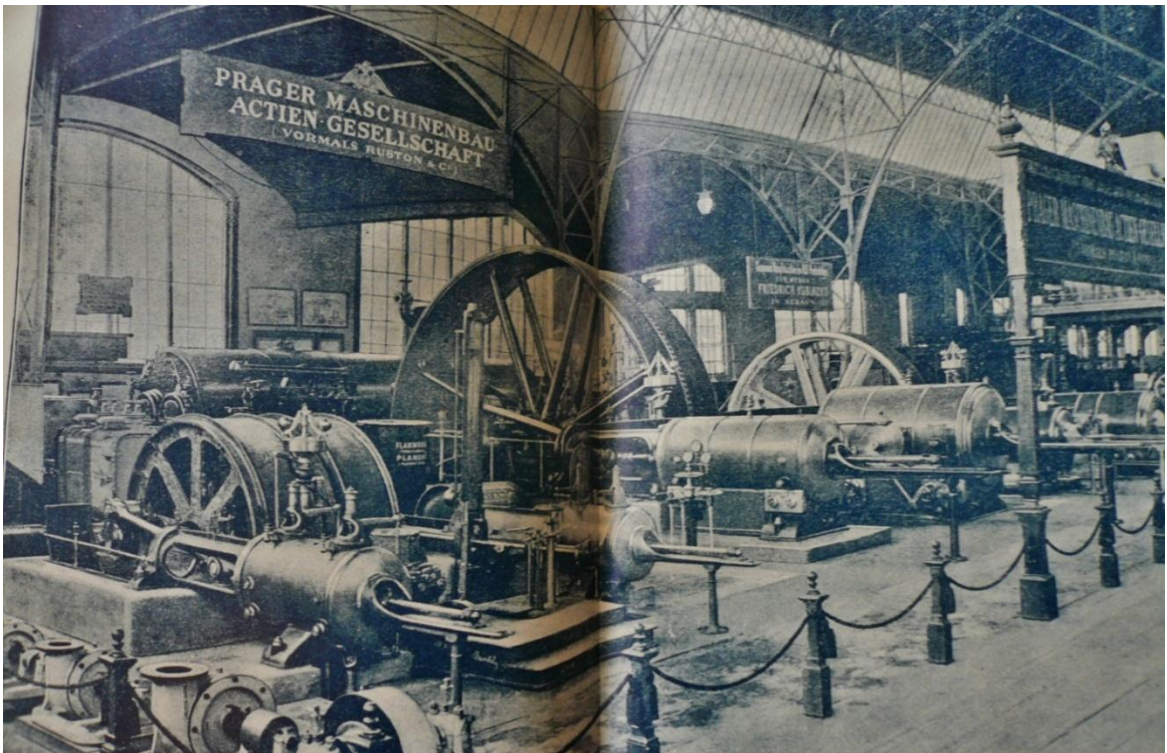
*Smuteční oznámení o úmrtí Dotzauerova tchána - Josepha Dotzauera, významného
pražského měšťana*

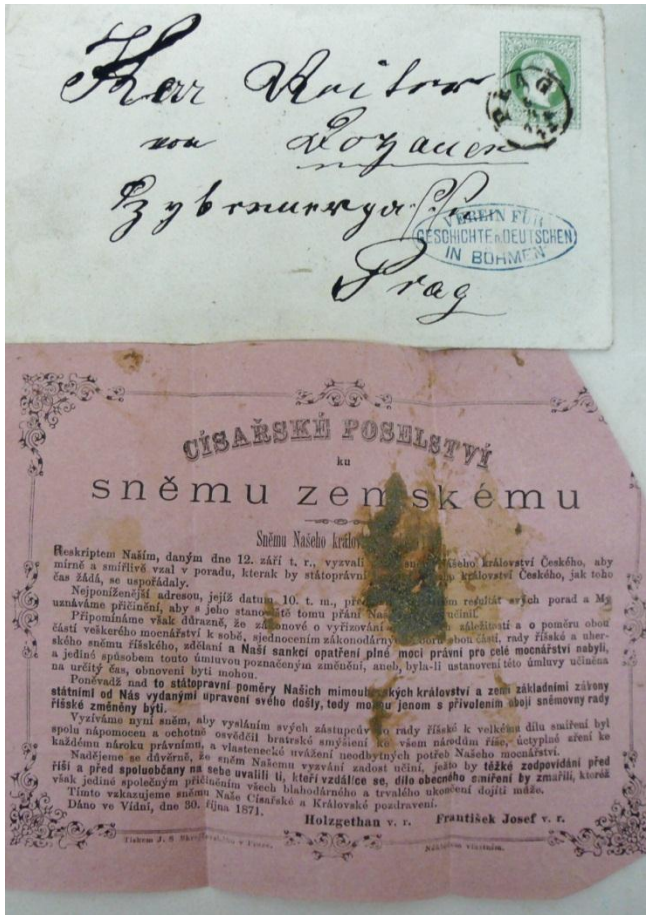
Dotzauer se svým heslem

Dotzauer na fotografii se členy výboru pro stavbu Rudolfinu, jehož byl předsedou. Zcela vlevo Josef Zítek.

Expozice Pražské akciové strojírnny na Jubilejní zemské výstavě v roce 1891, čtyři roky po Dotzauerově smrti.

Památka na české zklamání z neuskutečněných fundamentálních článků.

Dotzauerův erb

Prager Familienblatt.

(Salonblatt.)

Abonnements:
Sanzjährig fl. 6.—, halbjährig fl. 3.—, für
Deutschland Mz 11.—, für das übrige Aus-
land Mz 12.—.

Bestellungen auf das „Prager Familienblatt“
werden von allen Buchhandlungen, Post-
ämtern und direct von der Expedition des
„Prager Familienblatt“, Prag, Rittergasse 4,
angenommen.

Erscheint jeden 1., 10. und 20. des Monats.
Eigentümer, Herausgeber und verantwort-
licher Redacteur:
Prof. D. Adler.

No. 13. I. Jahrgang
Mai 1882.

Prag 1882.

I. Jahrgang No. 13.
Mai 1882.

Richard Ritter von Dozauer.

Unter den Männern, welche in Böhmen auf wirth-
schaftlichem Gebiete eine hervorragende Rolle spielen, nimmt
der Prager Handelskammer-Präsident Richard Ritter von
Dozauer den ersten Rang ein. Frisches, schnelles Handeln

kennzeichnet den
Mann, der bei allen
seinen Verrichtungen
die Pflicht der Pünkt-
lichkeit als leitenden
Grundsatz aufstellt.
Mit unermüdblichem
Fleiß, mit seltener
Thaflraft und Vor-
ausicht und mit einer
Beharrlichkeit, die ihn
stets zum Ziele führt,
ist der Handelskam-
merpräsident Dozauer
ausgestattet. Er hat,
wie wenig Andere,
seit beinahe einem
Menschenalter an der
Entwicklung und der
materiellen Wohlfahrt
seines Vaterlandes in
erfolgreichster Weise
mitgearbeitet. Eine
detaillirte Darstellung
seines Lebens würde
einen guten Theil der
volkswirtschaftlichen
Ereignisse der letzten
dreißig Jahre der
vaterländischen Ge-
schichte umfassen. Wir
müssen uns damit
begnügen im Nach-
folgenden eine Skizze
seines Lebensganges
zu geben.

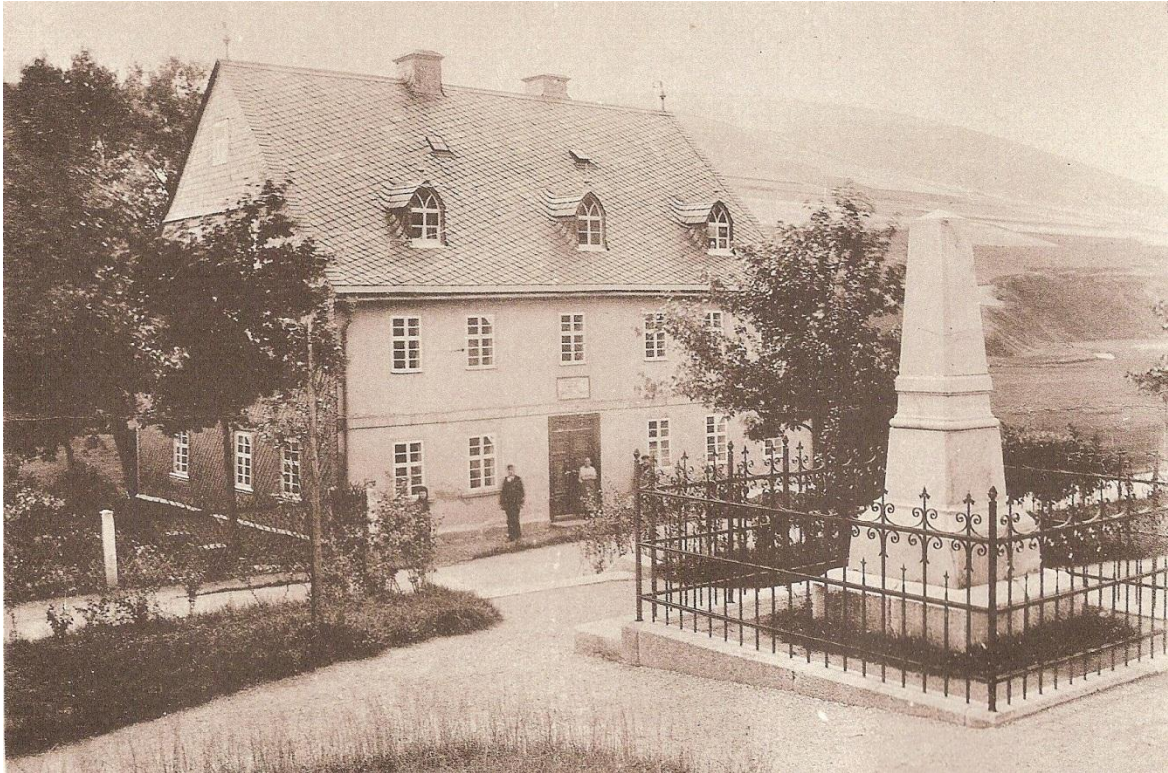
Richard Ritter v.
Dozauer ist am 25.
Juli 1816 in Graslitz,
Böhmen, geboren.
Nachdem er sich durch
Reisen Geschäfts- und

Menschenkenntnis erworben hatte und in Prag an die
Spitze eines großen Geschäftes getreten war, machte er im
„Vereine zur Erinnerung des Gewerbestreikes in Böhmen.“
der in den vierziger Jahren den einzigen Ort bildete, wo

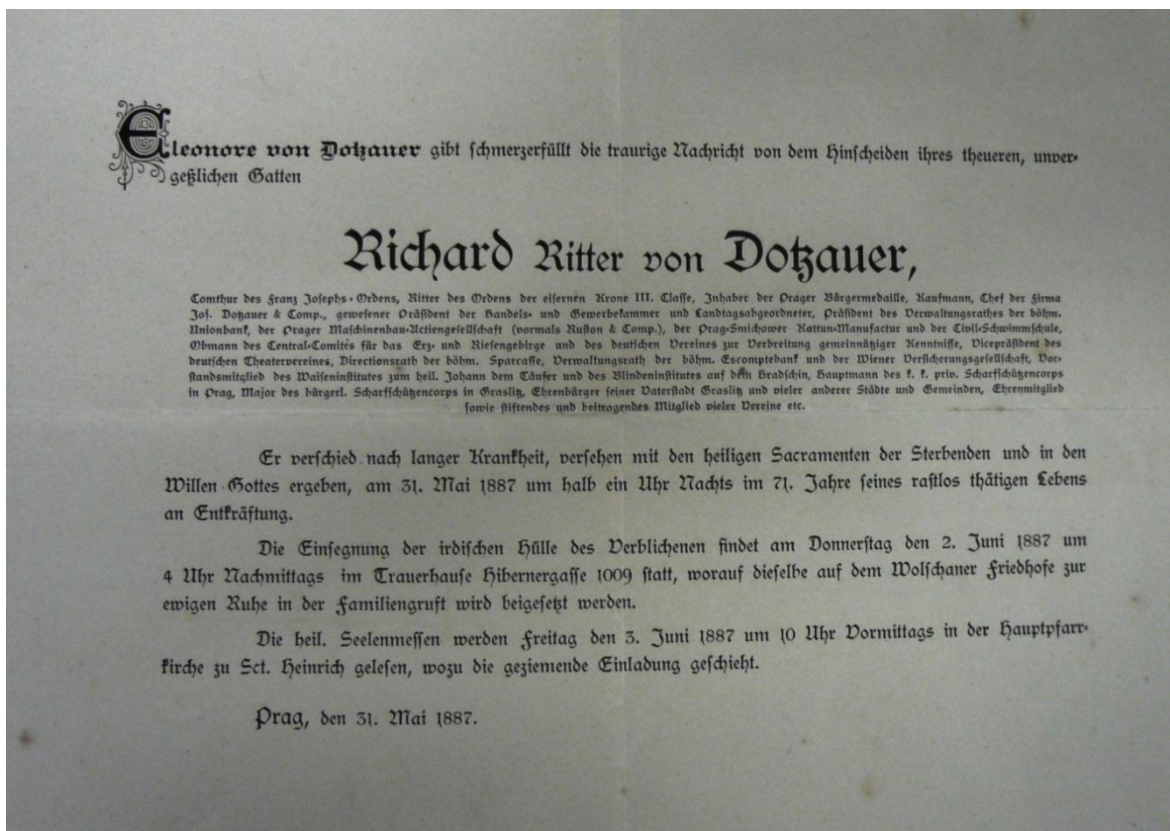
ein öffentliches Leben
stattand, den ersten
Versuch auf dem Ge-
biete der Oeffentlich-
keit. Er gründete dort
eine Stiftung für die
Gewerbeschule und
durch seinen Eifer
und seine Thätigkeit
wurden die materiellen
Verhältnisse dieses
Vereines, die eine
ungünstige Wendung
genommen hatten,
wieder gehoben. —
Während dieser Zeit
waren die Handels-
kammern errichtet
worden. Sie sind das
vermittelnde Organ
zwischen der produc-
irenden und verkehr-
treibenden Bevölke-
rung und den Behör-
den der Regierung,
sie sind ein Mittel-
glied in dem Staats-
organismus gewor-
den, dessen man heute
nicht mehr entathen
könnte. Hier war nun
ein weiteres und grö-
heres Feld für
Dozauers Thätigkeit
eröffnet. Sein erster
Antrag in den fünf-
ziger Jahren galt
dem Erzgebirge, der
zweite betraf die Liebel-
stände bei den Eisen-
bahnen, ein Thema,
welches wohl niemals

Titulní strana společenského listu přinášela portréty zajímavých osobností.

Dotzauerem založený starobinec v Kraslicích i s pomníkem, na kterém byla Dotzauerova pamětní deska instalovaná již za jeho života.

Dotzauerova manželka oznamuje odchod svého muže.

Nerealizované návrhy Dotzauerova pomníku pro Kraslice

Neúspěšný návrh podstavce

Richard Ritter v. Dotzauer-
Denkmal
und dessen Schöpferin
Josefine Christen.
Errichtet in seiner Vaterstadt
Graslitz.

In deinem Ehrenkranze
Da blinkt manch' goldenes Blatt,
Doch eins mit seltenem Glanze,
Darauf dies Wort sich fand:
„Den mehr noch als der Ritterstand
Das eigene Herz gedelt hat!“
Amalie Hiber-Grumbach.

Další z neúspěšných návrhů Autorka vítězného návrhu Josefine Christen

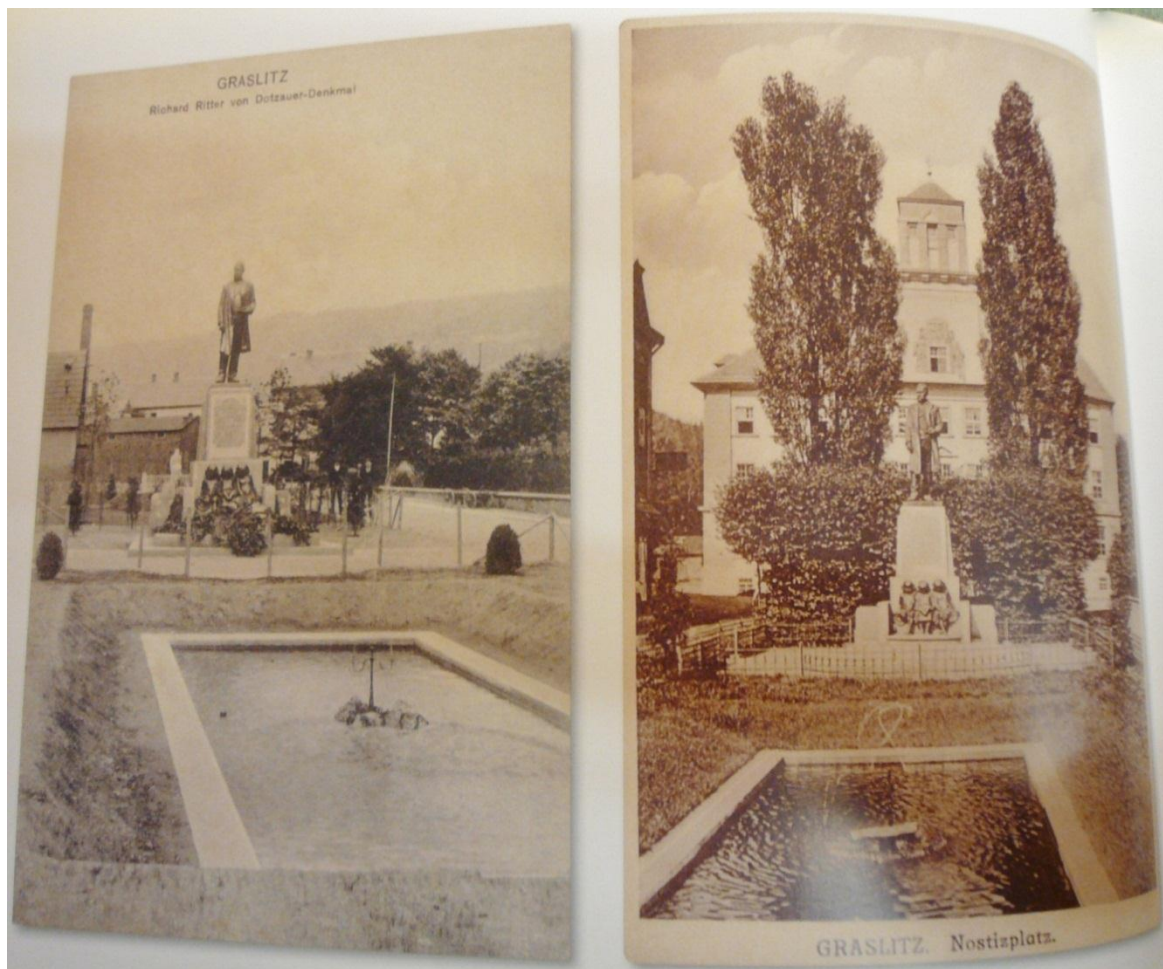
Kraslické pohlednice připomínaly oba manžele

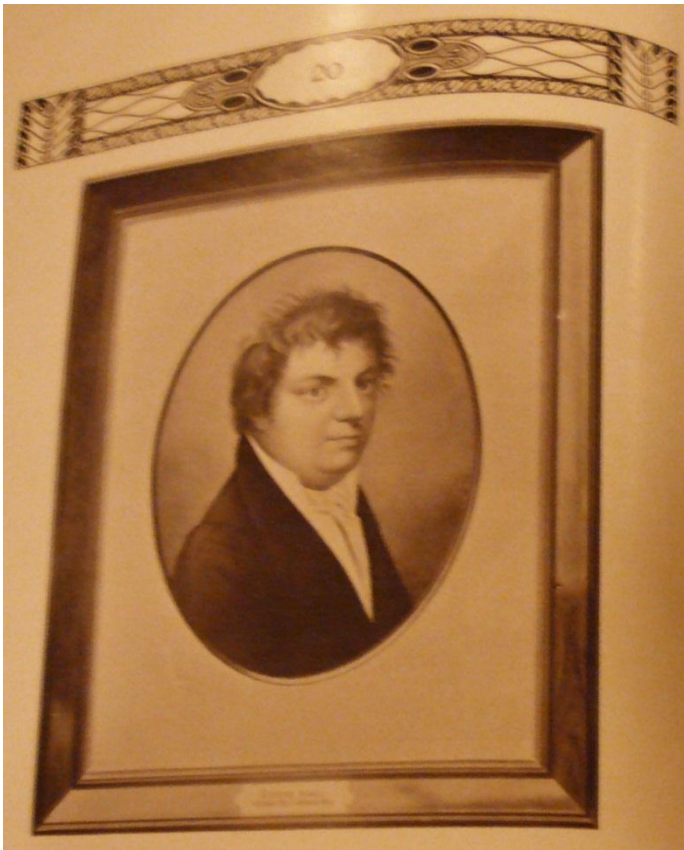
Další důkaz skutečnosti, že se Dotzauer stal jedním ze symbolů města na pohlednicích

Pomník na náměstí v Kraslicích

Pohled na pomník ze širší perspektivy

Gottlieb Haase, zakladatel rodinné dynastie

Andreas Haase

Dva pohledy na sídlo firmy Gottlieb Haase Söhne

Mladý Jindřich Fügner

Fügner v roce 1853

Všem bratřím, přátelům a příznivcům jednoty naší dáváme tímto truchlivou zvěst, že zemřel milovaný bratr, nezapomenutelný starosta náš, pan

JINDŘICH FÜGNER.

Skonal dne 15. listopadu 1865 o 6. hodině večerní tálavostí krve v 44. roku neunavně činného života svého.

Mrtvola jeho bude dne 17., 18. a 19. listopadu v místnostech spolkových vystavena.

Pohřební průvod povede se odtud v neděli dne 19. listopadu o 2. hodině odpolední na hřbitov Vošanský.

Vlast ztratila v něm jednoho z nejslechetnějších bojovníků, národ nejobětovnějšího syna, jednota naše drahého otce a ochrance svého.

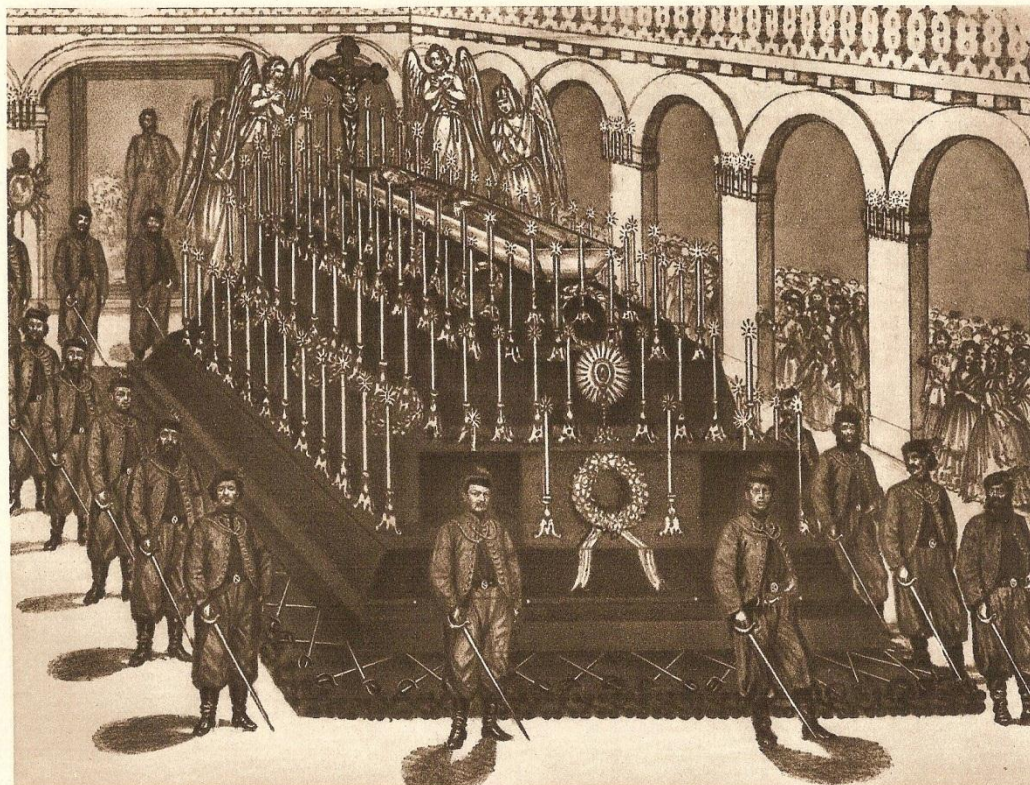
Věčná sláva památce jeho!

V Praze dne 16. listopadu 1865.

Výbor
tělocvičné jednoty Pražské „Sokol.“

Tiskem Dr. Ed. Grégrů v Praze 1865.

Parte Jindřicha Fügnera

Vystavená rakev v tělocvičně před přesunem na Olšanský hřbitov

